Kuşatılmış Toplum

Zygmunt Bauman

İngilizceden Çeviren: Akın Emre Pilgir

ZYGMUNT BAUMAN

1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır. Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Socialism: The Active Utopia* (1976; *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016); *Hermeneutics and Social Science* (*1978; Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yay., 2017) *Legislators and Interpreters* (1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996); *Freedom* (1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., 2015); *Modernity and the Holocaust* (1989; *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay., 2016); *Thinking Sociologically* (1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Modernity and Ambivalance* (1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003); *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000); *Postmodern Ethics* (1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998); *Life in Fragments-Essays in Postmodern Morality* (1995; *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001); *Postmodernity and its Discontens* (1997; *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000); *Globalization: The Human Consequences* (1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yay., 1999); *In Search of Politics* (1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013); *Liquid Modernity*, (2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017); *The Individualized Society* (2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005); *Community. Seeking Safety in an Insecure World* (2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016); *Conversations with Zygmunt Bauman* (2001; Keith Tester ile birlikte; *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, Çev. Mesur Hazır, Heretik Yay., 2017); *Liquid Love* (2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa Yay., 2017); *Identy: Conversations with Benedetto Vecchi* (2004; *Kimlik: Benedotto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, Çev. Mesut Hazır, Heretik Yay., 2017); *Art of Live* (2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017); *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* (2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010); *44 Letters from the Liquid Modern World* (2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütlüoğlu, Habitus Yay., 2012); *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* (2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yay., 2013); *Culture in a Liquid Modern World* (2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapçıoğlu, Atıf Yay., 2015); *Liquid Survellance* (2012, David Lyon ile birlikte; *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2013); *This is Not a Diary* (2012; *Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014) ve *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. Hakan Keser, Ayrıntı Yay., 2014); *Practices of Selfhood* (2015; Rein Raud ile birlikte; *Benlik Pratikleri*, Çev. Mehmet Ekinci, Ayrıntı Yay., 2018); Stanislaw Obirek ile birlikte *On the World and Ourselves* (2015; *Dünyaya ve Kendimize Dair*, Çev. Burcu Halaç, Ayrıntı Yay., 2017) ve *Of God and Man* (2015; *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, Çev. Ahmet Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2015). Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

Ayrıntı: 1171
İnceleme Dizisi: 298

Kuşatılmış Toplum
Zygmunt Bauman

Kitabın Özgün Adı
Society under Siege

İngilizceden Çeviren
Akın Emre Pilgir

Yayıma Hazırlayan
Selin Aktuyun

Son Okuma
Yılmaz Akan

Kapak Fotoğrafı
Ola Feix / EyeEm / Getty Images Turkey

Kapak Tasarım
Arslan Kahraman

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *Mayıs 2018*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-280-5
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

 twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman

Kuşatılmış Toplum

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

SÜREKLİ DEVRİM TEORİSİ
Eşitsiz ve Bileşik Gelişim Siyaseti
Michael Löwy

ŞİDDETSİZ DİRENİŞ
Felsefi Bir Giriş
Todd May

AYDINLAR SOSYALİZMİ
Jan Waclaw Makhayski

İLETİŞİM BİLİMLERİNİN
UNUTULMUŞ KÖKENLERİ
Der. Jacques Perriault

MODA-LOJİ
Yuniya Kawamura

MARKSİZM'İN ANLAMI
Paul D'Amato

CİNSELLİĞİN ÖNEMİ
Arzuya Yeniden Kavuşmak
Dr. Ghislaine Paris

ÇALIŞMA DÜŞÜNCESİ
John W. Budd

YORUM VE AŞIRI YORUM
Umberto Eco

HAYATIN GİZLİ HAZLARI
Theodore Zeldin

HAYATIN KIRILGANLIĞI
William E. Connolly

DEVLET VE HUKUK
Friedrich Engels, Karl Marx

İYİMSER OLMAYAN UMUT
Terry Eagleton

TEKNİK, SERMAYE, MEDYA
Peter Trawny

PROTESTO
Toplumsal Hareketlere Kültürel Bir Giriş
James M. Jasper

SOSYALİZMDE EĞİTİM
KÜBA
Celil Denktaş

HERMENÖTİĞİN KÖKENİ
Kendilik Hakkında - Dartmouth
Konferansları, 1980
Michel Foucault

YAŞAM SANATI
Zygmunt Bauman

LENIN
Farklı Bir Yol
Lars T. Lih

HERMENÖTİK VE SOSYAL BİLİMLER
Anlama'ya Dair Yaklaşımlar
Zygmunt Bauman

LENİN 2017
Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak
Vladimir İlyich Lenin , Slavoj Žižek

EKİM
Rus Devriminin Hikâyesi
China Miéville

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

FAŞİZM VE KAPİTALİZM
Faşizmin Sosyal Kökenleri ve
İşlevleri Üstüne Teoriler
Angelo Tasca, Arthur Rosenberg,
Otto Bauer, August Thalheime

TANRI'YA VE İNSANA DAİR
Stanislaw Obirek, Zygmunt Baumane

İSTİSNA HÂLİ
Giorgio Agamben

BENLİK PRATİKLERİ
Zygmunt Bauman & Rein Raud

EŞYA VE İNSAN
Alt Başlık: Bir Pratik İlişkinin Felfesefesi,
Pedagojisi ve Sosyolojisi
Arnd-Michael Nohl

Kuşatılmış Toplum

İçindekiler

İkinci Bölüm

Yaşam Politikaları

Teşekkür

Hem bu kitabın oluşumuna hem de başlığının ortaya çıkmasına önayak olan John Thompson'a, dostane tavsiyeleri ve eleştirel yorumlarından ötürü minnettarım. Empati, kararlılık ve özeni eşsizce bir araya getiren Ann Bone'a da gönülden borçluyum.

Giriş

Sosyoloji modern bir proje olarak doğdu ve diğer tüm modern projeler gibi en başından tüm geçmişi (en azından büyük kısmı itibariyle) boyunca Comteçu *savoir pour prévoir, prevoir pour pouvoir** şeklindeki üçlü görevi takip etti. Sosyoloji toplumun nereye gitme eğiliminde olduğunu hataya düşmeden anlamak ve bu sayede biri onu doğru yöne yönlendirmek istediğinde nelerin yapılabileceğini veya yapılması gerektiğini bulmak için nesnesini tanımayı amaçlıyordu. Nitekim tanınacak, aklından geçenlere ulaşılacak ve nihayetinde şekil verilecek olan nesne "insan gerçekliği"ydi. Diğer bir deyişle, (Marx'ın meşhur deyişinden yola çıkarsak) insanların biyografik/tarihsel seçimlerini

* (Fr.) Öngörmek için bilmek, yönetmek için öngörmek. (y.h.n.)

yaptığı ancak kendisinin bu tercih dışında kaldığı koşullardı (tam da bu sebeple ona "gerçeklik" deniyordu). Sosyolojik tahayyülü zorlayan şey işte bu tercihten muaf olma haliydi. İnsanın tercih yapma özgürlüğü önünde direnen sınırları ve çizgileri aşmaya dönük modern pratikler, bir saldırı, *casus belli* [*savaş sebebi*] ve taarruz çağrısıydı.

Kişinin nesnesini bilmesi gerekiyordu çünkü nesneyi tanımak onu etkisiz hale getirmekle aynı şeydi. Nesneden gizemini çalmak, Jüpiter'in elinden gök gürültüsünü almak gibiydi. Bilinen bir nesne çok direnç gösteremezdi. Yahut en azından kişi o nesnenin direncini tahmin edebilir, gerekli önlemleri alıp etkisini önceden hesaplayabilirdi. İşte bundan dolayı arazi keşfi, düşmana boyun eğdirmenin *conditio sine qua non*'udur [*zorunlu koşulu*]. Bilgi en iyi silahtır. Nitekim bilgi ne kadar kapsamlı ve ayrıntılı olursa, sırlarından arındırılmış düşman o derece kesin ve geriye dönüşü imkânsız olacak şekilde güçsüz kılınır. Bir kere bilindiğinde, elindeki kıymetli şeyler omuzlarına asılmış yüklere dönüşür.

Modern bilim kendisini modern pratiğin istihbarat birimi olarak konumlandırmıştı; çünkü ona göre mevcut gerçeklik (yani henüz nüfuz edilememiş, mat ve belirsiz, dolayısıyla müdahale edilmemiş ve o an için eylemlerin idare edilmesi mümkün olmayan dilimi) düşmandı. Son iki yüzyıl boyunca sosyoloji, bu rolün icrasına dahil olarak ve bunu yapabileceğini göstererek bilim olarak kabul görme mücadelesi verdi.

Pratik, faillerin yaptığı şeydir ve eyleme geçmeye kararlı diğer fail düşmanı meydana getirmektedir. Nitekim bağıntıların o düşmana ait sayısız niteliğe atfedilip atfedilmeyeceğini belirleyen ilke, failin kendi eylemi için koyduğu hedeften ileri gelir. Eğer ortada maksatlı şekilde eyleme geçmiş (yani hedefler koyup bunları takip eden) bir fail yoksa bilgi toplamanın hiçbir anlamı yoktur; hatta anlaşılmazdır. Sosyoloji örneğinde hedefler koyup bunları takip eden fail, egemen devletti. Nitekim sosyoloji kendisini bu pratiğin istihbarat birimi olarak inşa etti.

Onu daha yumuşak, daha itaatkâr ve değişime açık hale getirmek için gerçekliği etkisiz hale getirmek, modern ruhun belirleyici özelliğidir. Fakat bunu yapma hakkı ve becerisi, modern kurumlar arasında bir ihtilaf meselesidir. Dahası modern güç mücadelesinin en kıymetli ödülüdür. Modern devlet Max Weber tarafından, müsaade edilebilir ("meşru", temyiz ve tazminata yer bırakmayan) bir zor gücü üzerinde *tekel* olma iddiasına sahip yapı şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka deyişle, mevcut gerçekliği olduğu ve kendi haline bırakıldığında olmayı sürdüreceği halden çıkmaya zorlamak için cebri/zorlayıcı eyleme geçmeye hak sahibi tek fail olarak tanımlanmıştır.

Eylem hedefini takip ederken, nesnesinin "doğal eğilimleri"ni dikkate hiç almadığında cebri/zorlayıcıdır. Duygulara sahip ve faile benzeyen bir nesne söz konusu olduğunda, eylemin "zorlayıcılığı" şu anlama gelir: Nesneye ait niyetlerin ve tercihlerin, cehaletten veya cezai niyetlerden doğan dürtüler şeklinde tanımlanarak, gayrimeşru kılınması. Zorlayıcı eylemin "meşruiyeti" onu kullanan failin, nesnesine direnme, sebeplerini sorgulama, aynı şekilde karşılık verme veya tazminat davası açma hakkını yasakladığı anlamına gelir. İşte bu meşruiyetin kendisi, bir zor meselesidir. Ne kadar zora başvurulursa başvurulsun, bu meşruiyet ve özellikle meşru zor kullanma tekeli asla ihtilaftan muaf olmamıştır. Dolayısıyla çoğu zaman henüz ulaşılamamış ideal bir durum, bitmemiş bir proje ve gelecek mücadeleler için yükseltilen bir savaş çığlığı olarak görülmüştür. Ortada bir fail/aktör, bir de hedef vardı. Ayrıca kararlılık, kaynaklar ve hedefe ulaşılacağına dair makul bir umut vardı. Bundan ötürü bir istihbarat biriminde boşluk açılmıştı ve iş başvurusunda bulunan sosyoloji oldu.

Amacı olan/istekli bir devlet, verili gerçekliğe, meta-hedefe, akla gelebilecek tüm hedeflerin yapılabilme koşullarına hangi şekli vermek isterse istesin, bunun belli bir uysallığa sahip olması, gerçekliğin şekil verilebilecek bir esneklik taşıması gerekir. Bütün heykeltıraşların bildiği gibi, eğilip-bükülebilirlik yeniden biçimlendirilecek maddenin değil maddenin sertliği ile oyma

aletlerinin keskinliği arasındaki ilişkinin özelliğidir. Oyma çabasının başarılı olup olmayacağı, iş için seçilen aletlerin gücüne olduğu kadar, malzemenin uysallığına da bağlıdır. Bu durumda ikincisine dair güvenilir bilgilere ulaşmak, ilkinde doğru tercihi yapmak için elzemdir. İş toplumsal gerçekliği oymaya gelince, "heykeltıraşlık yapan fail" amacın münhasırlığıyla işlem üzerindeki eksiksiz otoriteyi çok nadiren yan yana getirir. Nitekim bu otorite ancak bir heykeltıraşın stüdyosunda sakin kafayla elde edilebilir. Bu işe girişen modern devletlerin çoğu heykeltıraşın özgürlüğünü takip edilmesi gereken çizgi ve ideal tip olarak almış olsa bile bu ikisini nadiren bir araya getirir.

Heykeltıraşın stüdyosundaki bölünmemiş otoritesine erişmek için, güçlü ve marifetli bir devlet gerekir. Devletin devasa bir heykeltıraş stüdyosu haline getirilmiş toplum üzerinde otoritesini koruması için, kendisinden başka bir şeyi olmamıştır. Bu muhafaza etme görevini üstlenen devlet, heykeltıraşlardaki özgürlüğün tadını çıkarmak yerine, aynı anda hem hakem hem de taraflardan biri olarak sık sık Baron Münchhausen'in ikilemine düşmektedir (yani batağın içinden kendi kendine çıkmaya çalışır). Çoğu kez aynı maddeye farklı suretler kazımak için oyma aletlerini kullanmaya istekli başka heykeltıraş adayları da çıkmış, gürültülü bir şekilde bunu yapma hakkı talep etmişlerdir. Bu sebeple devletin temel kaygısı, bu aletlerin caddelerdeki dükkânlardan toplanması ve bu küçük işletmelerin topyekûn ortadan kaldırılması olmuştur. İşte karşımıza "meşru zor" araçlarının üretimi ve kullanımı üzerinde tekel olma iddiası çıkar. Tercih edilen (daha rasyonel, daha insancıl veya daha fazla güvenlik vaat eden, onunla rekabet eden ve çıkması muhtemel alternatiflerin hepsinden şu veya öbür gerekçelerle üstün) gerçeklik modelinin dayatılması şeklinde izah edilmiş hedeflerdir bunlar.

Mevcut olanı yok etmek pahasına tercih edilen şeklin dayatılmasının anlamı her zaman zor gücüdür (zor kullanmaya *hazır olma* durumu ve zora başvurma *tehdidi*). Fakat aynısı tüm şiddet edimleri için de geçerlidir ve eylemler onları tanımlayan amba-

lajlarından sıyrılıp atıldıklarında, geriye onları "empirik" olarak birbirinden ayırt edecek hiçbir şey kalmaz. Bunları ayırmak için çekilen tüm çizgiler keyfi olmak zorundadır. Dolayısıyla zor araçları üzerindeki tekel olma iddiası, arabuluculuk makamının bölünmezliğine çıkar. Diğer tüm zorlayıcı eylemler şiddet edimi olarak yaftalanır. Bu noktada meşru zor gücünün en önemli ve acil görevi, onu kökünden söküp imha etmek, gerçekleşmesini engellemek, gerçekleştiğinde cezalandırmaktır.

Meşru (müsaade edilebilir) zor gücüyle gayrimeşru (müsaade edilmeyen) zor gücü arasında ayrım yapma hakkı, tüm iktidar mücadelelerinin esas mihenk taşıdır. Bu savaş alanında toplumsal gerçekliği yeniden biçimlendirmenin farklı modellerini vaaz eden hasımlar, nihayetinde karşı karşıya gelip birbirleriyle çatışırlar. "Medenileştirme süreci" (ki devlet faaliyetlerinin böyle bilinmesini ister) devletin meşru olanla olmayan zor gücü arasında koyduğu sınıra karşı çıkılma ihtimalini azaltarak veya tamamen yok ederek savaş alanını gereksiz hale getirmeye bağlıdır.

Bu süreçte en hararetle karşı durulan şiddet türü "meta-şiddet", yani devletin onayladığı zor gücünün altını oyan zordur. Bu karşıtlık nadiren yüzde yüz etkin olabilir; çünkü şiddet (yani mevcut meşruiyete cesurca karşı çıkan, meşruiyet isteyen veya meşruiyet elde etmeyi planlayan zor) meşru olanla olmayan arasındaki sınırı [yeniden] çizen kalemdir.

Sosyoloji tarihin büyük bir dilimi boyunca, dahası modern devletin tarihiyle nerdeyse tamamen başabaş bir biçimde şunu incelemiştir: Devletin onayladığı türden zor gücünün meta-şiddetine bağışıklık veya esneklik gösterilme biçimleri, araçları ile devletin koruduğu düzenin içselleştirilmesini hedefleyen hislerin harekete geçirilmesiyle yahut zorun gündelik yaşamın dokusuna kazınmasıyla zor gücünün taşıdığı meşruiyetin nasıl sağlamlaştırıldığı. Talcott Parsons sosyolojinin geçmişten beri yaptığı tüm keşifleri özetleyerek şöyle bir iddiada bulunmuştu: Aktörlerin gönüllülüğünde saklı ve potansiyel olarak bozucu etkileri bertaraf etmek amacıyla her gün tekrarlanan temaşa, başlangıcından bu yana temel kaygısı, bu gizemin perdesini

aralamaksa zihnindeki temel hedef olmuştur. Parsons'ın sunumuyla sosyolojinin tarihi, şu "Hobbesçu sorun"a çok daha kesin ve kapsamlı dipnotlar atmakla ilişkiliydi: Tekrarlanan, rutin, düzenli davranış örgüleriyle, görünüşte birbiriyle bağdaşmayan çıkarların peşinden koşan faillerin birlikte ahenkli ve barışçıl bir şekilde yaşama olasılığı. Bu gizemin topluma dair sorgulamaların tümünde merkezi rol oynadığını söylerken, normalde birbirinden ayrı sosyolojik düşünce ekolleri arasında çok az anlaşmazlık vardır. Parsons'ın büyük sentezinin hiç de hayranı olmayan Norbert Elias, öncesinde "medenileşme süreci"nin düğüm noktası olarak toplumsal ilişki ağlarına dağılmış zor gücünün durumunda yoğunlaşma yaşandığını görmüştü. "Toplumsal irade"nin (daha yaygın tabirle "ortak çıkar") üyelerinin dürtüleri şeklinde biçimlenmesi olarak tanımlanan "toplumsallaşma" süreci ve bu noktada rekabete ket vurma, etkisiz hale getirme veya bastırmaya dönük önlemler yıllarca sosyologların ilgi merkezi oldu. Dahası aldığı sayısız biçimiyle, sosyolojik araştırmaların büyük kısmını meydana getirmiştir.

Meşruiyet çekişmesinin nihai sonucu adeta, modernliğin somut aşaması boyunca baştan belli bir şeydi. Gerçekçi bir kazanma şansına sahip tek bir rakip vardı: Ortaya çıkan ulus ve ortaya çıkan devletin ittifakı, devletin disiplin talebini meşrulaştıran ulus ve ulusun eklemleyici/asimile edici/baskıcı hırslarına destek olup suç ortaklığı eden devletin ittifakı. Yerküre ulus-devletlere ait alanlara ayrıldı ve mevcut alanların hiçbirine ait olmayan topraklar ilhak edilip dahil edilmeyi bekleyen "tarafsız bölgeler"di. Tüm pratik niyetleri ve amaçlarından ötürü, "egemen iktidar" ile "ulus-devlet" eşanlamlıydı.

Giorgio Agamben, Otto Schmitt'in "egemenlik" tanımında ("Egemen istisnailik halini tanımlayandır")[1] saklı ipucundan hareketle şöyle söyler: Egemenin asıl belirleyici özelliği hukuku belirleme hakkıyla hiç ilgili olmayıp, hukuktan muaf olma hak-

1. (Krş.) Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Çev. Daniel Heller-Roazen, Stanford University Press, 1998, s. 11.

kıyla ilgilidir. Tebaasını, iktidarı gerçek anlamda ve bütünüyle egemen kılan hukukun baskıcı/koruyucu zarfından çıkarma kapasitesidir. Şöyle söylememiz de mümkün: "Egemenlik", kelle avcılarının işini kolaylaştıran "Aranıyor –ölü ya da diri" posterleri çıkarma hakkına sahip olmaktır. Modern devletin (politik rejimine bakılmaksızın tüm modern devletlerin) gerçek öznesi "salt yaşam"dır. Hep kapsamayı dışlamaktan ayıran ince hatta takılı kalan yaşam.

Modern politikada, "salt yaşama ait alan" "yavaş yavaş politik alanla örtüşmeye başlar"[2]; "çünkü çağımızda politika tamamen biyo-politiğe dönüşmüştür", diye iddia eder Agamben. "Politikanın bir derece totaliter politika şeklinde kurgulanma imkânı geçmişten beri bilinmezliğini koruyor." Aynı dönüşüm, "20. yüzyılın parlamenter demokrasilerinin totaliter devletlere dönüşmesi ve bu yüzyılda totaliter devletlerin nerdeyse hiç kesinti yaşanmaksızın parlamenter demokrasilere dönüşmesinin hızı gibi normalde kavranması zor bir şey"e de açıklık getirmektedir.[3]

Karl Marx'ın çok önceleri, modern çağın eşiğinden beklentilerle dolu bir bakış fırlatarak gözlemlediği gibi, yöneticilerin fikirleri yönetici fikirler olma eğilimindedir. Bunların sosyologların hâkim fikirleri olduğu, daha doğrusu sosyologların düşünceleri ve pratiklerine egemen olduğu ortaya çıktı. Kuşku yok ki, Émile Durkheim'ın "zorlayıcı toplumsal olgular"ın gerçekliği yerine geçen şey, egemen ulus-devletlerin yöneticilerine ait zorlayıcı pratiklerin belki çoktan şekillendirdiği ancak kesinlikle şekillendirmek istedikleri gerçeklikti. "Toplumsal gerçeklik etkisi"nin gizemini çözmeye istekli sosyologlar, devlete ait egemen/meşru gücü onun zorunlu ve yeterli koşulu olarak görmekten başka bir şey yapamamışlardır. Zorlayıcılıkla bağlantılı hissiyat, yok olması bu sebepten ötürü düpedüz bir fanteziden ibaretmiş gibi görülebilecek o şampiyonun üstün güçlerine erişmese bile yaklaşma ihtimaline sahip rakiplerin olmayışından doğan

2. A.g.e., s. 9.
3. A.g.e., s. 120, 122.

yan etkilerdendir. Yönetim biçimleri bir ihtilaf konusu olabilir. Ancak onun egemenliği ve toplumsal entegrasyona ait tüm dokularla toplumsal yeniden üretimin izlediği güzergâhların içinden doğup yine geri döndükleri devletle özdeşliği tartışma konusu olamaz.

Ancak mesele (Jean-Pierre Dacheux'nun ustalıkla belirttiği gibi) şöyle: "Aşılmaz ve yıkılmaz sayılan sınırların sabitlenmesine öncelik vermiş tüm o tasavvur edilemez şeyler"[4], üstten (globalleşme/küreselleşme) ve alttan (onu ulus-devletin çerçevesine dahil edip karıştırma girişimlerine tamamen kafa tutan biyo-çeşitlilik) çifte bir baskının altına girmişlerdir. Kişi ulus ve devlet arasındaki mutlu, uzun süredir başarıyla süren evliliğin nereye kadar devam edeceğini merak etmektedir.

Modern çağın eşiğinde, köhnemiş ve solmuş kutsal imparatorların cumhuriyetçi mirasçıları *cuius regio, eius religio** ilkesini terk ettiler ve kiliselerinden boşanmaya karar verdiler. Dini inancın politik egemeni ilgilendirmeyen özel bir mesele olduğunu iddia ettiler. Politik egemen kısa süre sonra yol arkadaşı olarak ulusu yanına alacak; vatanseverliği teşvik etmenin, egemen devletin ve tebaasının kamusal ödevi olduğunu ilan edecekti. Şayet şu anda olan biten gerçekten böyleyse, devletle ulusun ayrımı hangi yeniçağın işaretçisi olabilir?

Kuşku yok ki, boşanma duruşmaları düzensiz şekilde ilerler. Ayrıca sonunda muvakkat boşanma hükmünün verilip verilmeyeceği, ayrılmanın kesinleşip kesinleşmeyeceği hâlâ tartışmalı bir meseledir. Birçok kez ve birçok yerde, ortodoks tipte bir devlet vatanseverliği görünürde hiç yaralar açmadan patlak verir –sanki bir süre uykuda yatmış ve tutkusuyla harekete geçirici gücünden hiçbir şey kaybetmemiştir. Yakın zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nde, eski türden, devlet odaklı vatanseverliğin böylesi büyük bir şekilde uyanışına tanık olduk. Bu uyanış terör

4. Jean-Pierre Dacheux, "Balcaniser l'Europe?", *Lignes*, Ekim 2001, s. 78.
* (Lat.) Kimin iktidarı, onun dini. (y.h.n.)

saldırısı ve şu gerçeğin birdenbire fark edilmesiyle oldu. Meğerse devletin dış dünyadan gelen tehlikeler karşısında inşa ettiği kalkan, Amerikalıların kişisel güvenliğini garanti etmiyormuş, kolaylıkla parçalara ayrılması mümkünmüş ve bunu yapma hayali bir gün gerçek olacaksa onu sağlam, aşılmaz kılmak için daha çok şeyin yapılması gerekiyormuş. Bu feveran, devletin askeri bir sefere profesyonel donanmasıyla hava kuvvetlerini gönderme girişimine eşi görülmemiş derecede ortak bir destek toplamak ve birkaç hoşnutsuz ses karşısında (örneğin Susan Sontag bu dersi acı yoldan öğrenmişti, oysa birçok gazeteci ve muhabir "duygusal doğruluğun" arkasına saklanıp bu dersten kaçındı) eski usul milliyetçi yuhalamaları attırmak için yeterli olmuştu. Bununla birlikte, yine eski tip genel asker alımının gerektirdiği kitlesel bir öz-fedakârlığı teşvik edip sürdürmeye bunun yetip yetmeyeceği herkesin kafasında soru işareti. Ve vatansever duygu dalgasının, daha sarsıcı şoklarla kışkırtılıp yeni panik olaylarıyla ateşlendirilmeden ne kadar süreceğini ancak zaman söyleyebilir. Daha küçük ölçekte vatansever duygulardaki patlamalar düzenli ve sık surette spor hadiselerinde cereyan eder. Bu hadiselere, satış yeri açmakta uzmanlaşmış küresel spor kuruluşları ve şovenizmden çıkar elde eden ticari reklam şirketleri eşlik eder.

Ancak ulusal sadakat gösterileri ve birlik tezahürleri, istikrarlı ve sıkıca iç içe geçmiş bir topluluğun koordine hareketlerinden yahut "parçalarının toplamından çok daha büyük", her parçası kendisini feda etmeye hazır ve istekli olan bir bütüne uygun hareketlerden çok, bir sürünün (bireysel davranışların yığınları kapsayacak şekilde kopyalanışı) davranışını takip eder. Üstelik bu tür gösteriler, karnaval tipi etkinliklerin karakterini kazanma eğilimindedir. Tüm karnavallar gibi, birikmiş duygu dalgasına güvenlik vanası olurlar. Ancak diğer yandan kısa ömürlü olup, gündelik yaşamın akışını nadiren etkilerler. Bir şey varsa bile altında, vatansever duyguların "olağan" gündelik koşturmacalarda oynadığı rolün sürekli azalması, olağan düzenin sürekli yeniden üretilmesi yatmaktadır.

Gündelik yaşamda devletsiz anılmayan ulus, sadakat kazanmak ve topluluğa ait duyguların odak noktası olmak için yarışan onca hayali topluluktan sadece biridir. Bu toplulukların oluşturduğu grup zamanla değişim geçirir ve rakipler arasındaki savaş alanı sürekli hareket halindedir. Belli bir duygusal ilişkilenme rakipleri önünde hangi önceliği kazanırsa kazansın, nadiren mutlaktır ve verili görevi yerine getirecek kadar uzun soluklu olmasının hiç garantisi yoktur. Duygusal feveranların ortasında ilişkilenmeyi sona erdirmek kimsenin aklına gelmese bile, tüm ilişkilenmeler bir kural olarak çıkış teçhizatlarıyla birlikte ambalajlanır. Duygusal temelli sadakatin ekonomisi, "hareket" değil de Richard Rorty'nin "kampanya" politikasının özelliklerini taşır. Kolektif veya bireysel düzlemde inşa edilmiş sadakat hiyerarşileri içinde farklı "hayali" (veya kabul edilmiş, saptanmış[5]) topluluklara atfedilen konumlar, sürekli inip çıkmaktadır. Veya görece dışa kapalı hadiselerin birbirini takip etmesi şeklinde yaşanan hayatlarda, bir olayda görünürken diğerinde tamamen ortadan kayboluverir.

Mevcut konuyla özellikle bağlantılı olan ve bitmek bilmeyen "sandalye kapmaca" tipi sadakat oyununun bu yönü, her zamankinden daha belirgindir. Dahası muhtemelen, ayrıcalıklı (*değiştirilmez ölçüde* üstün) konumun telafisi imkânsız kaybı ulus-devletin işine gelmiş veya onun tarafından el konmuştur. Bir zamanlar her şeyi kapsayan "bütüncül" egemenliğinden büyük oranda sıyrılmış, serbestçe politik tercihlerin uygulanmasından ziyade "başka alternatif yok" durumuna maruz kalmış ve kendi yurttaşlarının demokratik yollarla ifade ettikleri tercihlerden çok dış güçlerin tokadını yemiş devlet, geçmişte güvenli ve kârlı bir yatırım alanı olarak taşıdığı cazibenin büyük kısmını kaybetti.

Modern biçimiyle milliyetçilik, modern devletin bütüncül egemenlik kurma arzusunu inandırıcı, ikna edici kılmasaydı asla akıllara gelmezdi. Dahası bu arzunun hüsranla sonuçlanmasından sağ kalması da düşük bir ihtimal. Bu arzu bugün-

5. *Akışkan Modernite* kitabımdaki "Topluluk" bölümüne bakınız (Polity, 2000).

lerde nadiren nüksetmektedir. Bir nebze ciddiyetle peşinden koşulması daha da nadirdir. Nitekim dile döküldüğünde ucuz moral konuşmaları gibi gelir kulağa. Bırakın bir eylem çağrısı veya yürüyüş emri olmayı, niyet beyanı bile olmayan; aksine olgunlaşmamış esinleyici gücünü yeniden tesis etme umuduyla, belleğin uzun raflarındaki tozu almaya dönük çaresiz ama gönülsüz bir girişimdir.

Çoğu kez şöyle şeyler söyleniyor: Ulus-devletin gücünü kaybetmesi ve özellikle ulus ve devletin sağ kalabileceklerinden emin olamadıkları boşanma yerel bir fenomendir. Yerkürenin rahat, refah bir parçasıyla sınırlıdır. Ekonomik gücü ve askeri üstünlüğüyle sıkı sıkıya bağlı görülen gerçek yahut farazi güvenlik onu harap ve bitap bırakmıştır. Dünyanın geri kalanındaysa (yine aynı laflara göre) devletin yardım ve yataklık ettiği çalkantılı ulus inşaları hâlâ sürmektedir. Şimdi sadece çok uzaklardaki topraklarda ("batılı" olmayan veya yeterince "batılılaşmamış", "batılı" yaşam biçimine giden yolda durdurulmuş veya alıkonulmuş yerlerde) milliyetçilikler hâlâ doğmaya devam etmektedir ve geçmişte "batılı" ulusların yaptığı hareketleri tekrarlamaya hazırdır. Bu öykünün iler tutar yanı yok. Bir dizi temelde sorgulanması mümkündür.

En başta ilk modern devletlerin kültürel haçlı seferleri ile günümüzün kabileler arası savaşları, toplu katliamlar ve etnik temizlikler arasındaki benzerliklerin tümü tamamen rastlantısaldır. Veya belki de hiç rastlantısal değildir. Ortodoks olmayan eylemleri değerlendirmek için ortodoks sözcüklere başvurmak veya tuhaf ve özü itibariyle farklı fenomenleri alakasız ancak olağan teamüllerin tekrarlanması olarak açıklamak, neticede yaygın ve inkâr etmesi güç bir eğilimdir. Dolayısıyla rastlantısal değil ancak yine de yanıltıcıdır. Kabileler arasındaki savaşlar, yeni ortaya çıkan Avrupa milliyetçiliklerinin ilk kıpırtılarıyla yüzeysel olsa da benzerlik taşıyabilir. Ancak her şeyden önce ulus-devlet deneyinin iflasına dair keskin bir delildirler. Çürümenin ürünüdürler; kabilelere has çiçekler, şimdi ulus-devletin mezarlığında filizlenip boy vermektedirler.

Ulus-devlet yönetim şekliyle iç içe geçmiş bir ulusun büyük vizyonuydu. Topluluğa ait çıkarlar *raison d'état* [*devlet aklı*] içinde çözülüp ondan ayırt edilmez hale gelmiştir. Ulusun bekası devletin engelsiz ve zorlu gücüyle özdeşleşmiş; ulus sevgisi kendisini en net haliyle topraklardaki kanunun titizlikle gözetilmesinde ve devlet çıkarı olarak sunulup kabul görmüş ne varsa hepsine yürekten hizmet edilmesinde kendini gösterir. Devlet tüm yurttaşlarının bölünmemiş sadakatine sahip olduğunu iddia edebilir ve diğer tüm çıkarları hükümsüz kılabilir. Bu çıkarlar devletin egemen bütünselliğinden hareketle bakıldığında "tikelcilikler"den ibarettir. Kültürel özellikler, dini anlaşmazlıklar, dilsel hususiyetler veya inanç ve tercihlerdeki diğer uyumsuzluklar çok önemsenmemeli. Bilhassa hepsinde ortak olduğu gibi, devlete gösterdikleri şaşmaz sadakatin yolu üzerinde durmamalılar. Çatışma durumunda, öncelikler tamamen belirgindi hepsi için tek giriş hattıydı.

Bu ulus-devlet modeli, geçmişte olduğu gibi, ulus-devletin en şanlı yıllarında bile "bitmemiş bir proje" olarak kalacaktı. Çoğu ulus birçok kez kısmen uyumlu yaşam formlarının kırılgan koalisyonuydu. Asimile edici süreçler ve kültürel haçlı seferleri tüm ulus inşalarının vazgeçilmez refakatçileriydi. Ancak kafalarında kurdukları, aynılığa dayalı bir oybirliğine nadiren ulaşmışlardır. Birlik sağlamlıktan uzaktı ve merkezkaç kuvvetlerden yoksun değildi. Devamlılığı asla bütünüyle garanti altına alınmış bir şey olarak görülmedi. Ernest Renan'ın meşhur hatırlatmasına göre, ulus "her gün yinelenen bir plebisit"ti. Yurttaşların "Almanlığı" veya "Fransızlığı" diğer tüm değerlerle sadakatlerin üzerine yerleştirme çabası, nadiren hararetli bir niteliğe sahipti ve yeterince samimi değildi. "Doğru veya yanlış benim ülkem" ilkesi ısrarla ve usanmadan vurgulanmak zorundaydı ve vurgulandı da. Yine de evrensel bir kabul almaya yetmedi. Nitekim ulusal birliği iyi ve kötü günde birlikte tutan, onu art arda gelen zor virajlardan döndüren şey, egemen devletin süregelen gücüydü. Pratikte olmasa bile ilkesel olarak, açığa çıkan çatışmaları çözüme kavuşturmaya, güvenliği ve refahı temin altına alma-

ya muktedir tek güç. Ulus ve devlet arasındaki evlilik (Victor Turner'ın *communitas* ve *societas*'ın en büyük, en güçlü, uzun soluklu ve yoğun şekilde kurumsallaşmış modern tecessümü olarak) birçok örnekte, özellikle de kur zamanlarında ve uzun balayılarında bir aşk birlikteliğidir (daha doğru tabirle, Anthony Giddens'ın "birleşen aşkı"dır –beklenen tatmin duygusunun kışkırttığı karşılıklı cazibe). Ancak karşılıklı müsait olmaları, kuşkusuz kaprisli bir aşka kıyasla onu daha katı bir şekilde sağlamlaştırmıştır.

Yeni "hayali topluluklar" devlete, onun bölgeselliğine, bütüncül egemenlik iddialarına, içkin bir şekilde sınırlar çekip tahkim etme eğilimine ve sınır trafiğini engelleyip durdurma girişimlerine karşı kurulmaktadır. Devletlerin zayıflayan ellerinden düşen iktidarın uçup gittiği aynı sınırlar ötesi alanda kendilerini konumlandırırlar. Devlet sınırlarına ve devletin teşvik ettiği bölgesel öz-ayrım hakkına karşı süregelen savaşa dahil olma mücadelesi verirler. Şu olguda çok mühim bir sembolik önem yatmaktadır: Dünyada kendine en çok güvenen ve en az kırılganlık taşıyan ülkenin bu güveniyle sağlamlığını sınamaya karar vermiş terörist güçler, uzun süre önce devlet olmaktan çıkmış, küresel iktidarın serbestçe aktığı bir boşluğa dönüşmüş yerden çıkıp geldiler. Aynı şekilde sembolik öneme sahip diğer olguysa, kendilerine has yeni, küresel hedeflerle amaçlara sahip yeni ve küresel şiddet unsurlarını, geçmişin devletlerarası ihtilaflarıyla karıştırma ve "teröre karşı savaş"ı zaten varlığı ortadan kalkmış bir "haydut devlet"i haritadan silmeye dönük bir bombalamaya indirgeme acizliğidir.

Devleti sahip olduğu eski güçten iyice sıyıran küreselleşme, tarafların "anlaşmalı evlilik"ten elde edebilecekleri faydalar üzerinde büyük bir soru işareti bırakmıştır. Hayali bir topluluğun tek bir politik birimle "ne olursa olsun ölüm bizi ayırıncaya dek" ilanıyla yaptığı evlilikten ne elde edebileceği (yani ayrı bir kimliğin bütünüyle sembolik tuzaklarından ayrı olarak, birçok alternatif yolla elde edilebilecek bir şeydir bu) her zamankinden daha muğlak bir şeye dönüşmüş ve kesinlikle netliğini hemen

kaybetmiştir. Küresel güçlerin ağına "bağlanmak" riskli ama aynı zamanda daha çok şeyi vaat eden bir adımdır. Daha fazla imkân ve manevra boşluğu sunmaktadır.

Akışkan ve geçici koalisyonların dünyasında (Paul Virilio'nun iddia ettiği gibi "kayboluşun estetiği"yle yönetilen dünyada), sağlam ve kırılmaz ilişkiler statü güvencesinden çok kaderin belirsizliğine işaret eden yoğun bir kurumlar ağıyla çevrelenmiştir. Bu tüm birlikler için geçerlidir; çünkü ilişkilerin endemik havailiği, onlar adına birliklerin geçici ve kırılgan hale geldiği uygun koşulları hazırlar. Devlet ve ulusun ortodoks birliğinin, geçmiş cazibesini büyük oranda kaybetmesinin özel bir sebebi vardır.

En zorlu ve talepkâr işlevlerinin (ekonomik, kültürel ve artan ölçekte toplumsal ve biyo-politik) çoğunu "dışarıya havale edip" bariz şekilde politik olmayan, "devlet denetiminden çıkmış" piyasa güçlerine aktaran devlet, ulusun sık sık başvurduğu o muazzam potansiyeli sınırlamakla kalmıştır. Ki bu potansiyel sayesinde ulus, meşruiyet mücadelesi veren devletin sıcak, ciddi anlamda vazgeçilmez yoldaşı sayılıyordu. Geriye kalan işlevlerin çoğu, kısıtlanmış girişe ve resmi gizli eylemlerle korunan seçilmiş profesyonel birimlerce yerine getirilmektedir. Kitlesel askerlik hizmeti ve ona eşlik eden zorunlu unsurlar (kitlelerdeki duyguların harekete geçirilmesi) artık söz konusu değildir.

Diğer yandan, geçmişte onunla birlikte "özel bir ilişki" geliştiren devletin zayıflayan egemenliği ve sönümlenen gücü, ulusal kimliği farklı ve dağınık çıkarların buluşma noktası olarak hizmet veren, politik güçlere dönüşmelerini sağlayan hayali topluluklar arasındaki ayrıcalıklı konumdan mahrum bırakmaktadır. Kurumsal temellerin sağlamlığı söz konusu olduğu müddetçe, ulusun etnik yapılar yahut dini, dilsel, kültürel, bölgesel veya cinsel farklılıklarla örülmüş hayali topluluklar gibi potansiyel alternatifleri karşısındaki avantaj hatırı sayılır ölçüde azalmıştır.

Tüm bunların etkisiyle sosyoloji, aynı onun uzun soluklu nesnesi toplum gibi, kendisini çifte bir açmazın içinde buldu: *İzahtan vareste müvekkiliyle birlikte doğal(laşmış) nesnesini de*

kaybetmiştir. Devlet meşru zor gücü üzerindeki tekel olma arzusunu terk ettiğinden ve devletin idare ettiği zor unsuru, siber-alan ve yaşam politikası adlı ayrı ancak birbirine bağımlı iki savaş alanında faaliyet yürüten rakip meşruiyet unsurlarına ait farklı zor unsurları arasındaki ayrıcalıklı konumunu kaybettiğinden, "toplum"un ulus-devletle özdeşleşmesi geçmişte sahip olduğu izahtan vareste konumu kaybetmiştir. Aslına bakılırsa, "toplum"un her türlü karmaşık ancak tutarlı "yapılar" bütünüyle arasındaki özdeşlik için de aynı şey geçerlidir. "Toplumsal gerçekliği" (ya somut, vücut sahibi faillerce ya da "değer sendromları" veya "kültür etosları" gibi müphem replikalarla) idare edilen ve yönetilen bir şey olarak tahayyül etmek şimdi hayal gücünü epey zorlamayı gerektirir. Bu tür yapılar önermeyi makul kılan, kendi kendine yeten ve kendi kendini sürdüren "bütünsellikler" tahayyül sınırlarını aşmaktadır.

Dünya doludur.

Herkesçe bilinen "kapalı gişe" ifadesiyle kurulan tüm benzerlikler bütünüyle tesadüfidir –sözdizimiyle oluşturulmuş bir kurgudur. Bir sinema veya konser salonunun önünde böyle bir ibare gördüğünüzde, orada, o binada, o anda, o akşam hiç yer kalmadığını, nereye gideceğinizi ve nerede zamanınızı harcayacağınızı tekrar düşünmeniz gerektiğini bilirsiniz. Ancak "kapalı gişe" yer, *onca yer arasında küçük bir yer*den ibarettir. Ve uyarıyı gördüğünüzde, tamamen dolu bir gişenin *dışında*sınızdır. Gidebileceğiniz başka binalar da vardır ve önünüzdeki bu özel yere girmekte ısrarcı olursanız belki bunu başka bir zaman yapma imkânı bulabilirsiniz.

Fakat buradaki durum "kapalı gişe" salonun durumuyla aynı değildir –en basit sebebiyle *il n'y a pas hors du monde...*[6] "dışarısı" yoktur, kaçış yolu, saklanacak, yalıtılıp içinde sinecek hiçbir alternatif yer yoktur. Bir kişi biraz olsun kendinden emin bir tarzla hiçbir yerde, *chez soi* [*evde/yurtta*] olduğunu, kendi yolunu

6. (Fr.) Dünyanın dışında bir yer yok... (y.h.n.)

izlemede, kendi hedeflerini takip etmede ve açıkça geri kalan her şeyi dışarıda bırakmada özgür olduğunu söyleyemez. Çin veya Hadrian duvarlarının inşasıyla başlayıp Berlin Duvarı'yla biten dönem geride kaldı. Bu dünyevi, küresel alanda insan artık arkasında gerçek ve tam anlamıyla kendisini güvende hissedebileceği sınırlar çizemez. Dahası bu nihaidir –ne bugün ne de gelecek günlerde aksi düşünülebilir. Kişinin o an için meşgul olduğu veya içine girebileceği tüm olası alanlar, bu dünyanın *içinde*dir ve eğer zaman "sonsuza dek" sürecekse hep orada kalmaya da mahkûmdur. Bu dolu dünyada bizler içerdekileriz ve gidecek başka yeri olmayan kalıcı sakinleriz.

Bu doluluğu içeriden bilirsiniz. Bu doluluk, bilginin başka bir kaleminden ibaret değildir. Bu doluluğu *hisseder*siniz, onu her gün *yaşar*sı*nız* ve ne yaparsanız yapın bu doluluk deneyimi ortadan kalkmaz. Onu unutmaya çalışanlara ve onun dışında kalmak için gücüne güvenecek kadar burnu havada olanlara ne yazık. Uyanış yıkıcı derecede zalim olabilir. Aynı 11 Eylül sabahında, her şeyin "dışarıda", o iyi korunan duvarların arkasında yaşandığına, orada olanların refahlarını etkilemeyeceğine, iyiyle kötü talih arasındaki sınırı çizmek için gereken tüm kalemlerin bu tarafta bulunabileceğine ve son teknoloji anti-füze kalkanlarının sınırı bütünüyle çevreleyip koruduğuna inanmış New Yorkluları uyandırdığı gibi.

"Küreselleşme" o "ağzına kadar dolan dünya"ya dair tekinsiz deneyimi adlandırmak için yaygınca kullanılan bir terim. Sınırına (ışık hızına) yaklaşan aktarım (ayrıca eylemleri tetikleyen sinyallerin) süratiyle, birbirini nerdeyse ardı ardına takip eden sebep ve sonuçlar en uzak mesafeleri bile yakınlaştırmaktadır. Dahası nihayetinde sebep sonuç ayrımının kendisini de ortadan kaldırmaktadır. Tüm pratik niyetlerimiz ve amaçlarımızla bizler, birbirimize çok yakınız hatta dip dibeyiz.

Hızı sınırlarına kadar yukarıya taşıdığından ve mesafeleri eyleme dair hesaplamalarda bütünüyle ihmal edilebilir bir etmene indirgediğinden, küreselleşme geçmişteki bölgesel yayılmacılıkların hiçbirine benzemez. Paul Virilio'nun belirttiği gibi,

"bizler artık coğrafi genişlemeye değil, ulaşım, haberleşme ve tele-eylem kapasiteleriyle sürekli kısalan zamansal mesafelere dayalı bir dünyada yaşıyoruz." "Yeni uzam hız-uzamdır, zaman-uzam değil."[7] Virilio'ya göre hız artık bir araç değil, sosyal ortamdır. Hızın, dünyayı dolduran ve içine daha fazla eylemin aktarıldığı uhrevi bir töz olduğu söylenebilir. Öyle ki bu süreçte sadece böyle bir tözün mümkün ve kaçınılmaz kılabileceği yeni nitelikler kazanır. Şöyle söylememiz mümkün ve olasıdır: Verili bir mesafede eylemin nerdeyse eşikteki hızınca ortaya çıkarılan en radikal yenilik, varış/tezahürün birdenbireliği değildir. Aksine *kayboluş*un/*yitiş*in anında gerçekleşmesidir –hatta failin eylem sahnesinde olmayışı, aktörün mevcudiyetinin tezahür ve yitişin silinişi, tabiri caizse tek bir yerde toplanması –*sous rature*. Yeni hız eylemi geçici ve bu sebeple görünüşte engellenmesi imkânsız fakat potansiyel açıdan cezalandırılamayacak bir hale getirir. Eylemin dokunulmazlığını yansıtan şey, nesnelerinin potansiyel açıdan sınır tanımayan ve onulmaz kırılganlıklarıdır.

Bu yeni durumun muhtemelen en azametli sonuçlarından biri, tüm sınırların her yerde delik deşik ve kırılgan hale gelmesi; çekilen tüm sınırların en başta beyhude oluşu yahut en azından onulmaz şekilde iğreti doğası ve iptal edilebilir yapısıdır. Tüm sınırlar temellerinden zayıf, kırılgan ve delik deşik haldedir. Yitişin yeni imkânlarında sınırların payı vardır: Çizildikleri anda solup yiterler ve arkalarında (pişmiş kelle gibi) çizme ediminin (aynı derecede uçucu) bir anısını bırakırlar. Coğrafi fasılalar artık önemli değildir; çünkü yerküreyi bütünüyle sarıp kuşatan hız-uzam, tüm mekânları diğerleriyle aynı hız-mesafe içine sokar ve hepsini birbirinin komşusu kılar.

İki yüzyılı aşkın bir geçmişte (1784'te) Immanuel Kant *Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi** (*Ideen zu*

---

7. Paul Virilio, *Virilio Live: Selected Interviews*, (Der.) John Armitage, Sage, 2001, s. 84, 71.

* *Tarih Felsefesi Seçme Metinler*, Immanuel Kant, "Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi", (Der.) Doğan Özlem ve Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yay., 4. Baskı, 2017, Ankara, s. 31-47. (y.h.n.)

einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht) eserinde, dünyanın geleceğine ilişkin kâhince bir tahayyül geliştirmişti: "Ortak yurttaşlıkla insan türünün tamamen birleşmesi" (*Die volkommene bürgerliche Vereinigung in der Menschengattung*). Kant'ın ifadesiyle bu "doğa'nın nihai tasarımı"nın ifadesinin (*was die Natur zur höchsten Absicht hat*) gerçekleşmesi olacaktı. Kant'a göre doğanın tasarımı en baştan itibaren bu olmalıydı: İçinde yaşadığımız yerküre bir *küre* olduğu için, mesafenizi kesin surette kaldırmadan artırmanız imkânsızdır. Üzerinde yaşadığımız yerkürenin yüzeyi "sınırsız bir yayılma"yı engeller ve nihayetinde hepimiz gidecek başka yeri olmayan komşulara dönüşmek zorundayız. Dünyanın yüzeyi ortak mülkümüzdür, hiçbirimiz onu işgal etmede, insan türünün diğer üyelerine kıyasla daha fazla "hak"ka sahip olduğumuzu söyleyemeyiz. Dolayısıyla en nihayetinde, yayılmanın sınırları kendisini belli ettiğinde, bir arada yaşamak ve birbirimize destek olmaktan başka çare kalmayacaktır.

Böyle bir an nihayet gelmiş olmalıdır; çünkü Kant'ın insanlığın geleceğiyle ilgili felsefi tefekkürleri iki yüz yıl boyunca üzerinde sessizce toz biriktirdikten ve bir avuç dolusu *Ideengeschichte* [*Fikirler Tarihi*] uzmanı dışında okunmadıktan sonra, içine baktığı unutulmuşluğun kuyusundan tekrar yüzeye çıkmış, politik tartışmaların merkezine oturmuştur. Küresel bir gezegenin yüzeyinde yaşam sanatını kuramsallaştırmak, bir zamanlar çılgın kalabalıkların uzağında, Königsberg kasabasının güvenli sınırları içinde uğraşılması daha sağlıklı lüks bir şey olabilir. Ancak bugün (her gün yerküre sakinlerinin şimdiden zor yoldan öğrendiği ve politikacıların nihayetinde çekinerek de olsa öğrenmek zorunda kalacağı gibi) insanların sağ kalma gündeminin en üst sırasındaki kalemdir.

Alexis de Tocqueville'in Fransız Devrimi'nden sonra üzerine yazdığı *Eski Rejim ve Devrim** (*L'ancien régime et la Revolution*)

* Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, (Çev.) Turhan Ilgaz, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2. Baskı, 2004. (y.h.n.)

yerel bölgelerin (köyler, kasabalar, kilise bölgeleri) toplamından ibaretti. Yönetimdeki hanedan artık ürünlerini hevesle buralardan topluyordu ancak bunun dışında oralarla çok az ilgileniyorlardı. Onların gündelik işlerinden uzak duruyorlar ve onların kendi kendilerine yürüttükleri rutin harekete nadiren müdahalede bulunuyorlardı. Bu rejimin yerini yeni bir iktidar türü aldı. Türlü türlü ayrıcalıklar ve sorumlulukların yerine tek bir yasa getiren, bölgesel göreneklerle yaşam standartları arasındaki farkları eşitlemeye niyetli ve hepsinden öte (artık *ulusal* sayılan) zenginliğin nasıl üretilip dağıtılacağına etkin bir şekilde müdahale eden bir iktidardı bu. Şunu söylememiz mümkün: Fransız Devrimi yeni ve yerellerin ötesine geçen bir devlet düzeyinde toplumun entegrasyonuna öncülük etti. Bu devletse şimdi "eski güçlerin erişemediği ve erişmek istemediği yerlere uzanan" bir gücü eline alıyor veya ele geçirme mücadelesi veriyordu. Bu Avrupa'nın başarması için bir yüzyıla, diğer kıtalar için daha fazlasına mal olmuş bir süreçti.

Fransız devrimcilerinin hükümetlerince başlatılan bu çaba, belediyelerin, loncaların ve diğer yerel yönetim biçimlerinin yerel düzeyi aşacak şekilde gelişen ve (etkin tek denetim türü olan) yerel denetimin dışına çıkan güçlü ekonomik yapıları çevreleyip denetim altına almadaki yetersizliklerine verilmiş bir yanıttı. Dönemin girişimcileri ekonomik girişimin ayağına dolanan ve ilerlemeye ket vuran "yerellerin ahmakça kısıtlamaları"ndan yakınıyorlar ve bunlara ateş püskürüyorlardı (aynı bugünkü çok uluslu şirketlerin, ulusal topraklar içindeki ekonomik faaliyetleri denetlemeye, gözetlemeye ve düzeltmeye dönük ulusal çabaları "ekonomik açıdan saçma" bularak yakınmaları gibi). Memnuniyetsizliklerini ifade ederken, bugün ulus-devletlerin "geri/dar kafalılığı" karşısında "ilerlemeci" küresel ekonomik güçlerin özgürleşmesine kâhinlik ve avukatlık yapmış kişilerin yazılarıyla konuşmalarından tanıdığımız sözcüklere çok benzeyen bir dağarcıktan faydalanıyorlardı.

Aynı geçmişte olduğu gibi, günümüzün sınırlarla çevrelenmiş ve bulundukları zemine sıkı sıkıya bağlı demokratik, politik ve

ahlaki denetim kurumları, gittikçe sınırların ötesine uzanan ve serbestçe dolaşan küresel finans, sermaye ve ticaret karşısında aciz durumdadır. Yine geçmişte olduğu gibi, günün görevi halihazırda küreselleşmiş ekonomik unsurların ölçeği ve gücüyle boy ölçüşebilen, onları politik denetim ve ahlaki gözetim altına sokabilen, etkili politik eylemlere geçebilecek kurumlar yaratıp tahkim etmektir. Alternatifi, "risk sermayesi"ne verilen ehliyetin süregelen ve derinleşen feci sonuçlardır: Büyüyen eşitsizlik ve yerkürenin kutuplaşması, insanların geçim yollarının tamamen yok olması, onca toprak ve nüfusun yoksullaşması, tüm canice ve soykırıma varan neticeleriyle kabilelere has hislerin ve düşmanlıkların yeniden canlanması.

Karşımızdaki katı gerçek şu: Hepimizin paylaştığı bu gezegende farklı farklı insan olma biçimleri, bir arada varlığını sürdürmektedir. Dahası küresel "akış mekânları"nın yöneldiği "sınır boyları"nda yaşanması beklenen "keşif savaşları" içinden her gün daha fazlası sökün etmektedir. Tüm kâfirleri imha etmeye ve amacımıza ulaşmaya karar vermezsek, bunu değiştirmek için çok az şey yapabiliriz. En azından kısa vadede... Burada hiçbir kestirme yol yoktur. Çok seslilikten ve iyi yaşam modellerinin çatışmasından doğan sıkıntıların hızlı ve kolay bir çözümü yoktur.

Uzun vadede bu bütünüyle farklı bir öykü. Bu küreselleşmiş dünyamızda, hepimiz daha önce olmadığı kadar birbirimize yakın yaşıyoruz. Eskiye kıyasla, gündelik yaşamımızın daha büyük bir dilimini paylaşıyoruz. Birbirimizin göreneklerini ve tercihlerini bilme olanaklarımız her zamankinden fazla. Nitekim silahlarımız her zamankinden ölümcül hale geldiği ve şimdiden gezegeni (ve bunları icat eden, üreten, pazarlayan ve fırlatan kişilerin evlerini de) yok etme gücüne eriştiği için, savaşmak yerine konuşmaya öncelik vermemiz için her zamankinden daha çok sebebimiz vardır. Şu eşsiz fırsatı değerlendirelim. Umarım, diyalog dışında kabul edilebilir bir tercih olmadığını nihayet anladığımızda veya cehaletimizin bumerang etkisiyle anlamak zorunda kaldığımızda, bir dolu deneme yanılmayla bu fırsatı değerlendiririz.

Ancak böyle bir diyaloğa girebilmek için, hepimizin önce kendisini güvende hissetmesi, onurumuzun ve yaşam tarzımızın saygıyla karşılanması, ciddiye alınması, hak ettikleri ilgiyi görmesi gerekir. Neticede hepimize bu yaşamda paylaştığımız kazanımların meyvesini toplamada, eşit şans ve fırsat sunulduğunu hissetmemiz gerek. Bu koşulların çoğu ya mevcut değildir ya da "devlet denetimi kaldırılmış", tek taraflı bir küreselleşme sürecinden çıkan "yeni dünya düzensizliği"nde mevcut değilmiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla pazarlıktan ziyade şiddete başvurmanın, "hasımlar"ın nereye kadar püskürtülebileceğini, ne kadar şeyden vaz geçebileceklerini bulmak adına sonsuz "keşif savaşları" vermenin cazibesi vardır. Tüm akışkan maddeler gibi, akışkan koşullar uzun süre biçimlerini muhafaza etmezler ve birçok insan onları kendi lehlerine ne ölçüde biçimlendirebileceklerini bulmanın cazibesine kapılırlar. Kişinin kendi üstünlüğünü ya da en azından sayısal çokluğa ve iyi gerekçelere sahipmiş gibi görünen fark yaratıcı bir güç göstererek "hasımlar"ını korkutmak, bu sonuca ulaşmanın en iyi yoludur.

Er ya da geç, her gün birbirimize bağımlı olduğumuzun kanıtlarıyla karşılaşan bizler, kimsenin yeryüzünü veya bir kısmını kendi bölünmez mülkü olarak ilan edemeyeceğini fark etmek zorunda kalacağız. Karşılıklı bağımlılık halimiz dikkate alındığında, "*kader dayanışması*" *bir tercih meselesi değildir.* Tercihlerimize dayalı olan şey, paylaştığımız kaderin karşılıklı imhayla mı, yoksa hislerin, amaçların ve edimlerin ortaklaşıp dayanışma içinde olmasıyla mı sona ereceğidir. Birbirimizden farklı ve genellikle keskin hatlarla uzak, kimi zamansa oldukça düşmanca nitelikteki politik veya dini akideleri bir kenara bırakırsak, hepimiz onurumuzla, aşağılanmadan, korku duymaksızın ve mutluluk arzusunun peşinde engellenmeden yaşamak istiyoruz. Bu üzerinde düşünsel ve edimsel bir dayanışma inşa edebilmek adına, yeterince geniş ve sağlam bir ortak zemindir.

Kader dayanışmasını, amaç ve eylem dayanışmasına dönüştürmek, başka tercihler adına sıkça suiistimal edilen "başka bir alternatif yok" hükmünü ilan etmenin meşru olduğu bir du-

rumdur. Ya aramızdaki küresel bağımlılıktan düzgün sonuçlar çıkarıp bunlarla herkesin yararına adımlar atarız ya da örtük veya aleni desteğimizle öyle bir felakete dönüşür ki, geride medeniyetle barbarlık arasındaki farklar üzerine çekişecek veya çatışan yaşam tarzlarının faziletleriyle kusurlarını hesaplayacak kimse kalmaz. *Tertium* [*Üçüncü defa*], daha basit tabirle, *non datur*'dur [*mümkün değil*]. Hannah Arendt'in kırk yıl önce uyardığı gibi, tercih ortak insanlığın dayanışması ile karşılıklı yıkımın dayanışması arasında yapılacak bir seçimdir. Hiçbir retorik çaba veya yaftalama bu tercihi kovup geçersiz kılmayacaktır.

Bu gezegende hepimiz birbirimize bağımlıyız ve yaptığımız yahut yapmaya çekindiğimiz hiçbir şey başkalarının kaderinden kopuk değildir. Ahlaki bir bakış açısından bu hepimizi birbirimize karşı sorumlu kılmaktadır. Sorumluluk "oradadır." İster varlığını kabul edelim veya etmeyelim, bu sorumluluğu üstlenelim veya üstlenmeyelim, karşılıklı bağımlılığın küresel ağı içine kesin bir şekilde yerleştirilmiştir. Varlığını reddettiğimiz, pratik önemini hafifsediğimiz yahut uğraşmayı basitçe reddettiğimiz zamanlarda, olayları "kenardan izleyenler"in tutumunu benimseriz. Kötülüğü gören ve duyan insanlar (küresel ağ ve dünya geneline yayılan televizyon şebekelerinin lütfuyla bugün hepimiz her şeyi "canlı" bir şekilde dinleyip izliyoruz) kimi zaman kötülükten bahsetmekte ancak onu yakalamak, ona karşı çıkmak ve engel olmak için hiçbir şey yapmamakta veya yaptıkları yeterli olmamaktadır. Ancak ağzına kadar dolu bu gezegenin yeni sınır boylarında, kötülük (nereden doğarsa doğsun, zarar vermeye niyetlendiği veya "ikincil" derecede zarar verdiği kurbanlar kim olursa olsun tüm kötü hadiseler) hepimizi etkiler. Küresel dünya bir defalığına, *ahlaki sorumluluğun yokluğu ile sağ kalmaya dönük ihtiyaçların çakışıp karıştığı* bir yerdir. Küreselleşme diğer şeylerle birlikte (belki de hepsinden öte) *ahlaki bir meydan okuma*dır.

Olayları kenardan izleyen bir role sıkışıp kalmak hoş bir durum değildir. Ahlaki endişeler ve tereddütler, ıstırap çekmeye

yeter. Ancak karşılıklı bağımlılık halimizle, evrensel kırılganlık ve hassasiyetimizin çarpıcı ve sert bir şekilde herkesi farkındalığa zorladığı, gittikçe sıklaşan o anlarda başka bir acı daha eklenir buna: Çaresizliğin alçaltıcı, çileden çıkaran farkındalığıyla gelen acı. Kuşkusuz kendi şahsi sıkıntılarının avuçlarına bırakılmış ve tamamen kendi şahsi kaygılarına gömülmüş sıradan insanlar değil sadece; kamusal işlere katılmaları, herkesin refahı ve güvenliğiyle ilgilenmeleri gereken liderler ve uzmanlar, yüksek makamlarda herkesin odağında olan kişiler de hazırlıksız ve kafaları karışmış halde yakalanırlar. Aynı ulusun geri kalanı gibi karanlıkta toplanır gibidirler. Tüm güvenilir rutinlerin tek tek hızla değişen koşullara uymadığını görür, çaresizce yeni ve daha etkili olacaklarını umdukları manevralar ararlar. Ancak tek buldukları, ortaya çıkan etkinin beklenen ve vaat edilenden çok daha cılız olmasıdır. Aralarında daha aklıselim olanlar, hızlı ve su sızdırmaz çözümler vaat etmekten bütünüyle imtina ederler. Böylece aynı burada "aşağıda" olduğu gibi "yukarıda" da tehlikenin devasalığıyla baş edip üstesinden gelebilecek bir şeyin olmadığı kabul edilir. Aynı geri kalanımız gibi onlar da kenardan olayları izleyen kişilerin arasına atılmışlardır ve sahip oldukları beceriler, tasarladıkları stratejiler, ellerindeki kaynaklar onları bu konumdan çıkarmaya, iradeli ve etkin aktörlerin saflarına sokmaya yetmeyecektir.

Tepedeki etkisizliğin çoğaltıp büyüttüğü bu şahsi çaresizliğin ıstırabı, nihayetinde şu gerçeğin keşfinden ve ona dair hükmün kesinleşmesinden gelir: Harekete geçme becerimiz (tek veya grup olarak hareket etme dışında kolektif hareket edebilme), insan türünün gezegeni saran ve yeni bağımlılık/kırılganlık haliyle aynı kulvarda değildir. Yerküreyi saran ve aşina olduğumuz kanunlarla bunların gözetildiğinden emin olmaya yarayan kolluk kuvvetlerinin üzerindeki "akışkan alanlar"ın "sınırların ötesinde kalan bölgeleri"ne yayılmış o sınır boylarında, *her şey olabilir fakat hiçbir şey yapılamaz* (bir miktar kendinden emin bir tavırla veya sonuçların kesin olacağı beklentisiyle bir şey yapmak mümkün değildir). Kenardan izleyen kişinin duru-

mundaki diğer unsur, ne yönetilen ne de görülebildiği kadarıyla yönetilemeyen bir dünyaya dair dehşetli bir hissiyattır. Ortadaki bu saçmalığa mantık aşılayacak ve bitmeden birbirini takip eden felaketlere mutlu bir son getirecek hiçbir ilahi varlık, hiçbir akıl, hiçbir görünmez el yoktur. İşleri eline alacak (veya alabilecek), hadiseleri makul, daha da önemlisi öngörülebilir bir rotaya sokabilecek hiçbir bilge de yoktur. İlk içgüdüsel tepki, bu "efendisiz" dünyanın anlaşılmaz yabaniliğinden kaçıp, katı ancak dirençli ve "işlerini bilen", kaskatı duvarların arkasındaki bölgelerinde egemen güce sahip idarecilerin rahat dünyasına sığınmaya veya daha da uzağa gidip sürekli inandıkları ve gözettikleri, hiçbir temyize izin vermedikleri dogmalarında güvenle yaşayan yarı-cemaat toplulukların dünyasına ulaşmaya çalışmaktır. Ancak geriye giden yollar kesilmiştir –*küresel sorunlara verilecek yerel hiçbir çözüm yoktur*, önerileri ne kadar baştan çıkarıcı olsa da. Ancak şu veya öteki kaçış stratejisinin varması muhtemel hiçbir uygun "ileri güzergâh" yoktur.

Nerdeyse iki yüzyıl önce Karl Marx, ilk büyük kopuşun ortasında ve yarattığı sınır boyunun içinden, "ütopyacılığın" kusurlarını, daha adil, eşitlikçi ve hakkaniyetli bir toplumu gelişen kapitalizmi durdurarak ve başlangıç noktasına yani geniş ailelerle aile işletmelerinin oluşturduğu pre-modern dünyaya dönerek yaratmaya uğraşan kişilerin suratına vurmuştu. Marx'ın ısrarla belirttiği gibi geriye dönüş mümkün değildi. Nitekim en azından bu hususta tarih onun doğruluğunu kanıtladı. Toplumsal gerçeklik içinde kök salma şansına sahip adalet ve eşitliğin türü ne olursa olsun, aynı geçmişte olduğu gibi, beşeri koşulları nitelemiş, geri döndürülmesi imkânsız dönüşümleri esas alarak başlamak zorundadır. İkinci kopuşa has seçenekler değerlendirilirken, bunun hatırlanması gerekir.

İnsani bağımlılığın küreselleşmesinden, beşeri teknoloji ile ekonomik faaliyetlerin küresel kolundan kaçış, artık ne olursa olsun imkân dahilinde değildir. "At arabalarını daire şekline alın" veya "kabile (ulusal, cemaatsel) çadırlara dönelim" gibi yanıtlar işe yaramaz. Mesele tarihin nehrini nasıl geriye döndüreceğimiz

değil, beşeri sefaletle kirlenmiş suyuyla nasıl mücadele edeceğimiz ve bu suyun taşıdığı faydaları daha eşitlikçi bir dağıtıma nasıl yönlendireceğimizdir.

Ayrıca hatırlanacak bir başka unsur daha vardır. Küresel güçler üzerine getirilen küresel denetim hangi şekli alırsa alsın, modern tarihin ilk iki yüzyılında gelişmiş demokratik kurumların büyütülmüş bir kopyası olması çok zordur. O demokratik kurumlar önce ulus-devlet ölçeğine, sonra da en geniş ve kuşatıcı "toplumsal gerçekliğe" göre kesilip yontulmuştur. Tek tek küresel bir hacme kavuşacak şekilde şişirilmeye uygun değillerdir. Dünyaya yeni gelmiş ulus-devletin, müşterek/komünal mekanizmaların uzantısı olmadığını da hatırlayalım. Aksine beşeri birlikteliğin son derece özgün biçimleriyle, yeni toplumsal dayanışma formlarının ürünüydü. Dahası yerel topluluklar arasında sıkı pazarlıklarla ulaşılmış bir fikir birliği veya bir müzakere ürünü de değildi. Nihayetinde ulus-devlet, "ilk kopuş"un zorluklarına dört gözle beklenen bir yanıt verdi. Öyle ki bu ayrım, verilen tepkiyi komünal geleneklerin inatçı savunucularına *rağmen* ve halihazırda cılızlaşıp zayıflayan yerel (alaycı bir yeniden adlandırmayla "mahalli") egemenliklerin *daha da erozyona uğramasıyla* işler kılmıştır.

Küreselleşmeye verilecek etkili tepki ancak küresel olabilir. Nitekim böyle bir küresel tepkinin kaderi, küresel ("uluslararası" daha da önemlisi devletlerarası durumdan ayrı olarak) politik arenanın ortaya çıkıp tahkim edilmesine bağlıdır. Bugün böyle bir arenanın yokluğu çok barizdir. Mevcut küresel oyuncular bariz sebeplerden ötürü, bunu tek başlarına kurmakta isteksizdir. Gelenekselleşmiş ancak gittikçe etkinliğini yitiren devletlerarası diplomasiden faydalanmak isteyen sözde hasımları, görünüşe göre gerekli beceriden ve zorunlu kaynaklardan yoksundurlar. Küreselleşme çağına uygun gerçek bir küresel forumu yeniden tesis edip canlandırmak için hakikaten de yeni güçlere ihtiyaç vardır. Belki onlar ancak *her iki* türden oyuncuları atlatarak otoritelerini kabul ettirebilirler.

Görünüşe göre tek kesin şey bu –geri kalan her şey ortak buluşçuluğumuza ve politik deneme yanılma pratiklerimize ilişkin bir meseledir. Reinhart Kosseleck'in yorulmak bilmeden bize hatırlattığı gibi, iplerinden boşanıp vahşice koşturan güçleri evcilleştirmek adına verilen uzun mücadelenin en son noktasında varılan anlaşma, yeterli kavramlardan yoksun olunduğu için sadece öngörülmesi değil düşünülmesi de mümkün olmayan bir şeydi. Zirveye ulaşıncaya dek, bir dağ geçidine tırmanan insanlarda, yokuşun diğer tarafında ne olduğuna dair hiçbir fikir yoktur. Hatta cüret edip, sırtın diğer tarafındaki topraklara ilişkin güvenilir bir tasvir bile sunamazlar. İlk ayrılmanın/kopmanın ortasında, hasar onarma faaliyetlerinin sonunda alacağı şekli öngörebilecek düşünürlerin sayısı varsa bile çok azdı. Emin oldukları şey, bu türden bir faaliyetin kendi çağlarında muazzam bir zorunluluğa sahip olduğuydu. Bu tespit için hepsine çok şey borçluyuz.

Dolayısıyla tepesi hayali/kabul edilen bütünsellikten koparılmış veya düşmüştür. Oysa geçmişte, önceki yüzyılın sosyologları ne zaman "toplum" kavramından bahsetseler ona gönderme yaparlardı. Neticede kavramın ortodoks/alışıldık imlemi, açık (kurumsal) şekilde çizilmiş sınırlarını kaybetmiştir. Ne kadar cömertçe çizilmiş olsa da, yerküre üzerinde kuşattığı parçalar ne kadar bol ve kaynak bakımından zengin olsa da, bugün hiçbir sınır kendi kendine yeten ve kendi kendini yenileyen "bütünselliği" çevreleyemez. Nitekim sosyolojik anlatıyla inşa edilen toplumların böyle olduğu düşünülüyordu. Ancak bir bütün olarak gezegenin nüfusu ve paylaştığı küre böyle bir "bütünselliği" taşımamaktadır. Söyleyebileceğimiz en fazla şudur: Hacimsel açıdan küresel ancak az çok sosyolojik "toplum" fikrine tekabül eden bir şeyler hâlâ *in statu nascendi* [*çekirdek halinde*] olup, bu geçici ve açık uçlu olduğu kesin "oluş durumu"nun en baştaki aşamasıdır. Günümüzdeki vaziyete ilişkin kısa ama derin özetinde, Constantin von Barloewen şu iddiada bulunmaktadır: İletişimin ve finansın küreselleşmesi şimdiye

dek "politik parçalanma ve Balkanlaşmayla [kopuşlarla]" birlikte gitmektedir ve ulus-devletler paralel giden homojenleşme ve farklılaşmayla beraber "dünya ekonomisinin sanallaşması sonucu egemenliklerini hızla kaybetmektedirler."[8]

Tepe düşmüştür ancak aynı şey yakından ilişkili sebeplerden ötürü altı için de geçerlidir. Ulus-devletin yumuşamış, zayıflamış, gittikçe delik deşik hale gelmiş kabuğu, içindekileri eskisi gibi sıkıca tutamıyor. Gamsız bir vazgeçişle devlet, geçmiş hırslarından kurtulmuş ve mevcut ya da yeni filizlenen rakiplerine karşı kıskançlıkla savunduğu işlevleri bırakmıştır. "Deregülasyon/serbestleşme" parola, "esneklik" (yani uzun vadeli sözlerin olmayışı) slogan, "kamu masraflarını kesme" devletin temel görevi olmuştur. Devletin çözümlemeyi umduğu ve vaat ettiği "iyi toplum"un o ayartıcı imgeleri de yoktur artık. Mutlu bir yaşamın neşesi sayısız şahsi masa ve özel yatak odasından geçmek adına, devlet makamlarını terk etmiştir. *Modern Devlet Politikası'nın (her zaman büyük P harfiyle) bir zamanlar sorumluluk iddia ettiği görevler, yaşam politikasının alanına düşmüştür.* Küresel düzlemde oluşan sorunlara yerel çözümler aramaktan çok daha aykırı olanı, toplumun gebe olduğu sıkıntılara biyografik çözümler getirme arayışı ve bulma beklentisidir.

Devlet politikasının boşalttığı kamusal sahne, yaşam politikasına kolay bir av olur. Yeni ve elektronik yollarla işler kılınan kamusal sahne, kendisini çevreleyen doğal sınırların çok ötesine taşmış yaşam politikasının tüm çerçeveyi doldurup resmin geri kalanını kadrajdan çıkardığı bir büyüteç işlevi oynar. Mutluluk ve anlamlı bir hayat arayışı, yaşam politikasının temel uğraşı olmuştur. *Daha iyi bir yarın*ın inşasından, *farklı bir bugün*ün peşinden hararetle koşulur olmuştur. Bu koşu hiç yavaşlamamakta, farklı olma arzusuyla yanan ve birbirini takip eden günler boyunca devam eder.

---

8. Constantin von Barloewen, "La culture, facteur de la Realpolitik", *Le Monde Diplomatique*, Kasım 2001, s. 22.

Bu kitabın ilk kısmı, şimdiye dek (en kibar tabirle) kısmi bir başarıyla ortaya çıkan küresel politikayı bekleyen yeni "hız-u-zam"ın keşfine adanmıştır. İkinci kısım, yaşam politikasının yine kısmi bir başarıyla yürütüldüğü düzenle ilgilidir. Kitap boyunca çoğu kez yokluğuyla görünür olsa da, rahatsızlık verici bir şekilde varlığını hissettiren üçüncü bir kahraman vardır. Aslında bu boşluğu açan şey, modernitenin sadık yoldaşı, gönüllü danışmanı, titiz tarihçisi ve geveze öykü anlatıcısı sosyolojinin ilgisini yoğunlaştırdığı, iki yüz yıl boyunca daha iyi, insan yaşamına daha uygun bir dünyaya duyulan umudu yatırdığı alanın "ortadan yitip gitmesi"dir. Bu kara delikte, sosyolojinin kaygıları ve hırsları, araştırma ve uygulama nesnesinin izinden koşan "katı modern yapı" batıp kaybolmuştur.

Ancak bu sosyolojinin yolun sonuna ulaştığı ve emekliye ayrılma zamanının geldiği anlamına gelmez. Modern dönemin başlangıcından bu yana, sosyoloji kaderini insanlığın benlik davasıyla ilişkilendirmiştir. Bu olasılık bugün hâlâ başta olduğu gibi uzak bir ihtimaldir –oysa o sert, çarpıcı zamanlarda kararlar ve ifa edilmeleri arasındaki mesafeler bugünkünden daha kısa gibiydi ve ufukların yaklaştıkça daha hızlı sizden uzaklaştırdığı ayıltıcı hakikat henüz keşfedilmemiştir. Bugün insanlığın benlik davasının tek seferlik bir proje olmadığını, insanlığın bu dünyada var olma biçimi olduğunu biliyoruz. Bu benlik davası kendi zorluklarını yaratmaktadır –ancak (hep kısmi nitelikteki) başarılarının zincirine eklenen her halkayla daha da ürkütücü hale gelir bu zorluklar. "Akışkan" aşamasına geçmiş modern çağın koyduğu zorluklar, muhtemelen en muazzam olanlarıdır. Yahut bizler hacimlerini yeni takdir etmeye başladığımızdan ve alet kutumuzdaki araçlardan çok azının bunlarla uğraşmaya uygun olduğunu gördüğümüzden, gözümüze böyle muazzam gelmektedirler.

Sosyolojinin, geçmiş kuşaktan sosyologların ancak düşünü kurabileceği türden bir önem kazanması için en az iki sebep vardır.

İlki akışkan modernliğin kendisidir. Sosyologlar çoğu zaman olguları karşısına alarak hep şu iddiada bulunurlar: Yaşadığımız şu dünya "insanlar tarafından yapılmıştır" ve bu sebeple ilkesel olarak yine insanlarca yeniden yapılabilir. Bu önerme, modern tarihin hiçbir noktasında, buharlaşan katı yapıların durulup katılaşmaya çekindiği, böylece şekillerin bitmek bilmez akışkanlığı sayesinde, insanların mahareti ve iyi niyetine açık bir davette bulunduğu şu dönemdeki kadar geçerli olmamıştı.

İkincisi ağzına kadar dolmuş dünyamızda masadaki tek "anlaşma" ihtimalinin, insanlığın kendi ıslah olmaz farklılıklarıyla uzlaşması olmasıdır. Bu anlaşmanın tek gerçekleşme ihtimali şunu kabul edip etmememize bağlıdır: İnsanlığın mevcut ufukları aşma ve yeni ufuklar çizme gücü tam da bu farklılıktan gelir; ayrıca nihai anlaşma hangi biçimi alırsa alsın, oraya giden yol bizi, ortak kaderimizi beşeri dayanışmaya bağlayan beşeri farklılıkları yeniden biçimlendirmeye dönük tutarlı bir çabaya götürür. Öncesinde nadiren olduğu gibi, insanlığın (sosyolojinin süregelen *var olma nedeni*) benlik davası, en soylu ahlaki düşlerden birine ek olarak sağ kalma *gereksinimi*miz şeklinde açığa çıkar. Ayrıca hepsinden öte her şeye rağmen, *gerçekçi* bir önerme ve insanlığın sayfa sayfa açılan öyküsünde bir sonraki bölüm şeklinde tezahür eder.

Bu kitap zorluklarla baş etmeye dönük aletlerin planlarından oluşmuş bir portföyden ziyade, eldeki zorlukların envanterine yapılmış ufak bir katkı olarak görülmüştür. Doğru aletler tasarlanıncaya kadar, önce eldeki şeylerin şeklini, filizlendikleri toprağı ve kuluçkalandıkları koşulları bilmemiz gerekir. Bunu yaptığımızda, koşullarımızın yaratmayı sürdürdüğü tehditlere tepki verirken kullandığımız araçların köhnemişliği daha görünür hale gelecek ve belki tamir etmesi daha da kolaylaşacak.

Birinci Bölüm
Küresel Politikalar

1
Yakalanması Zor Toplumun Peşinden

Şimdi aynı C. Wright Mills'in çağındaki gibi, sosyolojik tahayyülün işi özel ve kamusal öyküler arasında anlık ve karşılıklı tercümeler yapmaktır: Bireysel olarak yüzleşilen ve şahsi şekilde ilgilenilen sorunları kamusal, toplumca yüzleşilen meselelere dönüştürürken, kamusal çıkarları bireylerin peşinde koştuğu stratejilere dönüştürür. Başlangıcından beri, sosyolojinin mekânı *agora*, yani o özel-kamusal buluşma mekânı olmuştur. (Cornelius Castoriadis'in bize hep hatırlattığı gibi) Burası *oikos* ile *ecclesia*'nın, ilkeli ancak cömert, hepsinden öte nezaketli bir diyalogla birbirlerini anlamaları umuduyla karşı karşıya getirildiği yerdir.

Sosyolojik tahayyüllerin işlediği hammadde insan deneyimidir. Sosyolojik tahayyülün nihai ürünü olan "toplumsal ger-

çeklik" ise, deneyim cevherinden dökülmüş metallerle dövülür. Kimyasal özü cevherin bileşenlerini yansıtmaktan başka bir şey yapamasa da, ürünün içindekiler madenin eritilme sürecinden gelen izleri taşır. Nitekim bu süreç cevherin içindeki yararlı unsurları lüzumsuz çerçöpten ayırırken, ürünün şekli erimiş metalin içine döküldüğü kalıba (yani bilişsel çerçeve) bağlıdır.

Sosyolojik tahayyülün ürünleri, hayali toplumsal gerçeklikler bundan dolayı birbirlerine kıyasla farklılık gösterebilir. Hatta aynı deneyim işlem için gereken hammaddeyi sağladığında bile biçimlendirebilir. Ancak öyle her türden toplumsal gerçeklik, insan deneyimlerinin verili cevherinden eritilip kalıba dökülemez. Aksi durumda ne kadar farklı olursa olsun, eşzamanlı ürünlerin, ortak kökenlerine ihanet eden "bir aile benzerliği" taşıdığı beklenebilir. Ancak bizlerin aynı zamanda şunu da iddia etmemiz mümkündür: Belli türden cevherlerin rezervi tükendiğinde ve ocağa farklı türde bir cevher konduğunda eritme teknikleri er ya da geç şekil değiştirecek, kalıplar yeniden dökülecektir.

Ortaya koyacağım ve savunmak istediğim şu ki, sosyolojik sorgulamaların günümüzde izlediği güzergâhın kökleri, aranılacak ürünlere ve muhtemelen bulunmalarını sağlayacak tekniklere ilişkin anlayışımızdaki kaymaların izleri, en iyi dünyada var olmaya ilişkin ortak deneyimlerdeki ufuk açıcı değişimlerde aranır.

İdari Tahayyüller

Hâlâ birçok sosyolojik bölümde (Anthony Giddens'ın tabiriyle) "ortodoks fikir birliği"ne varmaya yazgılı tahayyül türü, yirmi-otuz yıl önce (bir değişiklik yapıp Talcott Parsons'tan alıntı yaparsak) "aslen koordine edilen mekânlar" içinde sürdürülen yaşamların deneyimleriyle tetiklenmiş ve devinir kılınmıştır. Günün sonunda kanatlarını açıp uçtuğunu (yani sadece başka değil farklı bir günde güneş doğmadan hemen önce uçtuğunu) bildiğimiz Minerva'nın baykuşu gibi, Parsons toplumsal düşüncenin tarihini şöyle özetlemiştir: Tüm beşeri varoluşun temel

gizemi olarak saydığı şeyi çözmek için aşırı derecede uzun olsa da tutarlı, çarpık ve bozuk bir çaba. Aslına bakılırsa bu gizeme dair ilk ipucu Hobbes tarafından verilmiştir: Nasıl oluyor da *gönüllü* aktörlerin eylemleri her şeye rağmen tesadüfi nitelikte olmuyor ve bireysel motivasyonlarla yapılan eylemlerin ipliğinden nasıl düzenli, uzun ömürlü *dokular* örülüyor? Sanki Karl Marx'ın "insanın anatomisi maymun anatomisinin anahtarıdır" şeklindeki sözünü takip eder gibi, Parsons da sosyolojinin tarihini önceden çizilmiş bir güzergâha yapılan uzun bir hac yolculuğu şeklinde tanımlayacaktı yeniden. Diğer bir deyişle, Hobbes'un sorusuna yana yakıla nihai ve kesin bir yanıt arayışı olarak, kendi "sistem" keşfiydi bu güzergâh. İki güçlü kola sahip bir "sistem": Biri aktörleri dışarıdan kavrayan ve özgürlüklerine sınır koyan kol ("yapı"); diğeriyse aktörlerin içlerine yani dileklerle amaçların ekilip biçildiği yere sızan, özgür iradeyi çelik gibi katı yapısal kavrayışları rahat, şefkatli bir kucaklama haline getiren, şekle sokan kol ("kültür").

Parsons bu "sistem"e bir amaç yüklemişti ve bu amaç sistemin kendi bekasıydı: Olabildiğince biçimini değişmeden koruyarak, mümkün oldukça uzun süre hayatta kalmak. Görünüşte sistem neyle ilgilenirse ilgilensin, en birincil hedefi kendi istikrarını zaman içinde koruyabilmektir. Bu amaçla sistem, kendisini tehdit eden gerilimleri idare ederek (yatıştırıp etkisiz hale getirerek) "kendi örüntüsünü korumuş"tur. Bu görevi yerine getiren ne olursa olsun, statükonun korunmasına ve teğetsel yahut kesen güçlere karşı bağışık kalmasına hangisi yardım ederse etsin hepsi "işlevsel"di. İdari çabalara başkaldıran unsurların hepsi değişim için baskı yapmış ve böylece gerilime eklenenler "işlevsiz" şeyler olmuştur. Sistem ancak ilk kategoriden nitelikleri başarıyla ekip biçen ve ikincisine karşı koyduğunda, sağlıklı bir vaziyet içindeydi (Parsons tarafından homeostatik "öz-dengelenme" diye tanımlanmıştı). Yapı ve kültür iki uçlu bir vazifeye hizmet eden temel mekanizmalardı. Farklı şekillerde çalışıyorlar ve farklı araçlar kullanıyorlardı ancak aynı hedefte kavuşuyorlardı. Rastlantısallık ve beklenmedik ihtimallerin dışında örüntüdeki

mutasyonlara karşı sürdürüle gelen yıpratma savaşında birbirlerini tamamlıyorlardı ve işbirliği içindeydiler. Esasında her ikisi de muhafazakâr güçler olup, şeyleri sabit biçimde tutma gayretindeydiler.

Kendimizi "donanım"dan ziyade "yazılım"da, modernitenin "katı" değil de "akışkan" aşamasında yaşarken bulan bizler için, toplumsal gerçekliğin tablosu ne kadar tuhaf görünürse görünsün, bir idari makammış gibi tahayyül edilen toplumla gayet iyi uyuşmaktaydı. "Donanım"da yani modernitenin "katı" aşamasında, deneyimlere dayalı kanıtların çoğu tahayyülleri bu güzergâha itmişti. Bu toplumun erkekleriyle kadınlarının maruz kalma ihtimali yüksek temel baskı, standartlara uyma ve dağıtılmış statülerle rollere atfedilmiş rutin davranışları takip etme zorunluluğuydu. Bu türden bir toplumun geçmişten miras kalmış kısıtlamalara ayıracağı zaman ve hassasiyet belki çok daha azdı. Ayrıca onları yolundan temizlemede daha az tereddüt ediyordu ancak kendine ait "yeni ve gelişmiş" kısıtlamalar yaratmaya meyilli olup, normlara yönelik *bireysel* müdahalelerin hiçbirini kesinlikle hafife almıyordu. Normların takibiyle normlardan sapma arasındaki sınır net bir şekilde çizilip korunuyordu. Göreneklerin kadimliği otoriteye verilen bir unvan olarak değersizleştirilmiştir belki fakat yeni rutinler ortaya atılmıştır. Yerini aldıkları köhnemiş ve çürümüş rutinlerin aksine, çok uzun süre ve sıkı bir şekilde onu bağlamak üzere yaratılmışlardı. Tek tek beşeri kökler sökülmüş ve zorla *ancien régime* [*eski rejim*] içinde filizlenip büyümeye bırakıldığı yataktan "koparılmış" olabilir. Ancak altındaki tek sebep daha iyi planlanmış ve akla uyun şekilde tasarlanmış bir toplumsal bahçenin yatağında "yeniden kök salması"dır (ve ciddiyetle yeniden toprağa gömülmesidir).

Modernite, gevşek bir şekilde birbirine bağlanmış, kendilerini yeniden üreten yerel topluluklarca oluşmuş, devasa açgözlülükleriyle tanınan ancak idari tutkularıyla kapasiteleri epey sınırlı üst güçlerle tamamlanmış *ancien régime*'in [*eski rejim*] aşamalı ancak durmadan ve tehditkâr bir şekilde çözülmesine

verilen bir tepkiydi. Ernest Gellner'ın unutulmaz deyişiyle bu, artık işkenceyle diş çekmede uzmanlaşmış bir "dişçi devlet"ti. Genel anlamda hükümdarların idari yeteneklerini sınırlayan, artık üretimin üzerindeki fazlalıktı. İşi hiç üretimine müdahale etme noktasına getirememişlerdi.

"Ulusların zenginliği" (şayet böyle bir fikir sökün etmişse) pre-modern devletlerin yöneticilerince, kişinin zevk veya acı duyacağı ancak Takdiri İlahi'nin diğer esrarengiz hükümleri gibi uysallıkla kabul edilmesi gereken bir şey olarak görülmüştü. Ancak eski meta üretim koşullarının kendi kendisini olağan seyrinde yeniden üretmesine ve hepsinden öte ilahi olandan farklı olarak "toplumsal" unsur olarak görülen şeyin katılığına artık bel bağlanamayacak bir zamanda, bir görev dolayısıyla inceleme, düşünme, tasarlama ve eyleme geçirme nesnesi olarak görünür oldu. Alexis de Tocqueville'in gösterdiği gibi, *ancien régime* [*eski rejim*] Fransız devrimcileri önceleri kimsenin cesaret etmediği yerlere cüretkârca gitmelerinden yahut şimdiye dek keşfedilmemiş topraklarda, yeni ve yapay yollarla tasarlanan, gözlenen ve idare edilen yasalar çıkarmanın, insanlarca yaratılan düzeni karmaşık ve yönetilmesi zor bir beşeri ilişkiler ağına çevirmenin gerekli veya faydalı olduğunu düşünmelerinden epey öncesinde çökmüştü.

Modernite böylesi bir düzenin emareleri altında doğdu. Başka bir deyişle, bu görevmiş gibi, rasyonellikle tasarlanmaya, yakından gözlenmeye ve en önemlisi titizlikle idare edilmeye konu olan bir şeymiş gibi görülen bir düzendi. Modernite dünyayı yönetilebilir hale getirmekte ve her gün onu yönetmede kararlıydı. Yönetme hevesini kışkırtan şey, bütünüyle temelden yoksun olduğunu söylemenin zor olduğu şu düşünceydi: İşler kendi haline bırakılırsa ya patlar ya da sarpa sarar. Modernite tesadüfi ve beklenmedik şeyleri yok etmeye koyuldu. Adı çıkmış "modernizm projesi"ne bir şekilde imada bulunabilirse şayet; ancak şöyle tahayyül edilebilir: Aksi takdirde tesadüflerin ve talih oyunlarının yöneteceği yere belirlenim ilkesini getirmeye, muğlak olanı *eindeutig* [*açık/sarih*] olana matlığı şeffaflığa,

kendiliğinden olan bitenleri hesaplanabilir şeylere, belirsizliği kesinliğe dönüştürmeye, şeylere bir amaç yüklemeye ve onlara bu amaca ulaşma gayreti içine sokmaya niyetli, geriye dönük bir şerh.

Modern deneyimleri yansıtan, geri dönüşüme ve yeniden işlemeye sokan, dahası kendisi de modern bir icat olan sosyal bilimler, özgür iradenin düzeni, normları ve kalıpları (Émile Durkheim'ın o "toplumsal olguları"nı, harici, zorlayıcı, bireysel uğraşlara karşı kör, bireysel yakarışlara sağır yapıları) yaratmada sevk edildiği gizemli yolları keşfetmeye koyuldu. Pratik uygulamalarında, yani gözlerini yeni dünyaya açan sosyal bilimlerin umduğu gibi, bu tür bulgular yeni ve ileri düzenlerin, normların ve kalıpların inşasında, yerleştiklerinde onları daha sağlam ve kalıcı hale getirmede yararlı olacaktı. Toplumsal düşünce modern bilimin geri kalanıyla, "ona hükmetmek için doğayı tanıma", böylece onu insan türünün ihtiyaçlarına uygun hale getirme dürtüsünü paylaşır. Ancak sosyal bilimler örneğinde, "doğaya hükmetme"nin anlamı esasında insan türünün kendisine hükmetmektir. Bu da bu türün tek tek tüm bireylerine ait hareketlere rehberlik etme ve modernize etme anlamına gelmektedir.

Yarım yüz yıl önce toplumsal psikolojiyi ağırlıkla, farelerle yapılan laboratuvar deneylerinin bulgularıyla öğrendiğimi hatırlıyorum. Bu deneylerde aç fareler, yemek arayışıyla itinayla hazırlanmış labirentin dolambaçlı koridorlarına sokuluyorlardı. Öte yandan deneme yanılma yoluyla hedefe giden en kısa yolu öğrenme hızları dikkatle gözleniyordu. Ödül niteliğindeki yemek tanesine ulaşmada ne kadar az zaman harcarlarsa, öğrenme süreçlerinde; yani sağ kalmalarını sağlayan asil yolda o denli başarılı oldukları sonucuna varılıyordu. Makul öğretmenlere sahip olduğum için şanslıydım ve hiçbiri bana "farelerin insanlar gibi" olduğunu söylememişti. Ancak hem öğretmenler hem de öğrenciler arasında söze dökülmeyen bir mutabakat vardı: Farelerin labirentte yaptıklarından, labirenti andıran kendi dünyamızda beşeri yaşamımızın mantığı hakkında çok şey öğrenebilirdik. Bunu sağlayacak şey farelerin "insanlara benzemesi"

değildi, aksine deneyi yapanların laboratuvarında inşa edilen labirentin, görünüşte insanların gündelik yaşamlarında aradığı, keşfettiği ve öğrendiği dünyayı andırıyor olmasıydı. Dünyamız aynı labirentler gibi, kırılması mümkün olmayan, sonsuza dek olmasa da öğrenebileceğimiz süre zarfında değişmeden kalacak katı, aşılmaz ve su nüfuz etmez duvarlardan oluşmuş gibiydi. Dünyamız da labirentler gibi çatallanan yollar ve kavşaklarla doludur. Bu kavşak ve sapakların her birinde tek bir doğru yön varken, ayartıcı fakat aldatıcı sapaklar kör duvarlara veya hedefin uzağına çıkıyordu. Laboratuvardaki labirent gibi, doğru yolu bulmanın ödülü bizim dünyamızda hep aynı noktaya konmuştu. O noktaya giden yolu bulmak ve amansız bir yeknesaklıkla takip etmek, görünüşe göre ustalaşması zorunlu tek zanaattı.

Uzun lafın kısası: Laboratuvardaki labirent, insanların oluşturduğu "büyük dünya"nın minyatür bir kopyasıydı. Daha kesin tabirle, onu her gün deneyimleyen sayısız insanın o dünyayı görselleştirmesinden ibaretti. Labirenti inşa edenler "mantık sınırları içinde"ydiler yahut en azından şu ısrarda bulunurlarken hedeften çok da uzaklaşmış değillerdi. Onlara göre farenin kafasından geçenler ne olursa olsun asla net bir kesinlikle çözülemez; ancak bu sadece ufak bir rahatsızlık kaynağıdır; çünkü adına düşünce veya duygu denen gizemli şeyler, öğrenme sürecinin net bir şekilde ölçülmesi, öğrenen yaratıkların davranışlarını akıcılaştırma, düzenli hale getirme ve rutine oturtma seyrinin modellenmesine zarar vermeden kenara atılabilir. Uyarandan tepkiye giden kestirme yolu teknik zorunluluklar belirlemiş olabilir ancak bu kestirme, "girdi" ve "çıktı" ("dışarıda", dünyada faaliyet yürüten güçler ve öğrenenlerin bu güçlere verdiği tepkiler) arasındaki ölçülebilir ilişki yerine sayılan tek şey olarak alındığında hiçbir zarar verilmez.

"Harici" ve zorlayıcı "toplumsal olgular"ın bireysel davranışların gerçek itici gücü olduğunu savunan Émile Durkheim ile "anlam düzeyinde açıklama getirmek"te kararlı bir "sosyoloji anlayışı"ndan yana olmuş Max Weber, birçok açıdan birbiriyle uyumsuz stratejiler önermiş ve uygulamış olabilir-

ler. Ancak aralarında en azından bir noktada temel bir ortak görüş vardı: Bireysel aktörler kendi eylemlerinin davaları söz konusu olduğunda iyi yargıçlar değillerdir. Dolayısıyla bireysel yargıları, "toplumsal gerçekliğe" dair iyi sosyolojik tahlillerin çıkarılabileceği türde malzemeler değillerdir ve değerlendirme dışına atılmaları daha iyidir. Bireyleri ve içten pazarlıklı değil, samimi saiklerini de işler kılan asıl şey, dışarıdaki dünyada bulunmaktadır ve çoğu kez onların kavrayışından kaçmaktadır. Max Weber'e göre:

> Eldeki vakaların büyük çoğunluğunda, gerçek eylem anlaşılmaz, yarı bilinçli bir hal içinde yahut kendi öznel anlamından ciddi ciddi habersiz bir durum içinde devam eder. Muhtemelen aktör, yaptığı şeyi "bilmek"ten yahut açıkça bunun bilincinde olmaktan ziyade, belli belirsiz bir "farkındalık" içindedir. Çoğu sefer eylemini yönlendiren şey dürtüler yahut alışkanlıklardır. Sadece ara sıra ve büyük kitlelerin tek tip eylemi içinde genellikle sırf birkaç bireysel örnekte, ister rasyonel ister irrasyonel olsun eylemin öznel anlamı net bir şekilde bilince sokulur...
> Bu dürtüsel durumun farkında olmak, onu betimleyip tahlil etmek, somut anlamda aktörün bilinçli "niyeti"nin bir parçası olmasa (muhtemelen hiç, en azından bütünüyle böyle olmasa) bile sosyologların görevidir.[1]

Durkheim'a göre biz sıradan ve toplumsal açıdan aydınlanmamış insanların "yaşamları içinde" "olgu denmeyi hak eden şeylerden" "çıkarabildiği" temsiller,

> Eleştirellik ve yöntemsellikten tamamen uzak bir şekilde ortaya çıkarıldıklarından, bilimsel değerden tamamen yoksundurlar ve kenara atılmalıdır. Bireysel psikolojinin kendi olguları da bu niteliğe sahiptir ve bu şekilde görülmek zorundadır; çünkü tanımı gereği hepsi bütünüyle zihinsel olsa da, onlara ilişkin bilincimiz bize ne gerçek doğalarını ne de kökenlerini ifşa eder. Onları bir noktaya kadar tanımamıza izin verir... Onlara dair karmaşık, anlık, öznel izle-

1. Max Weber, *Theory of Social and Economic Organization*, bkz. *Max Weber*, (Der.) J.E.T. Eldridge, Nelson, 1971, s. 102, 93.

nimler verir; ne var ki bunlar açıklayıcı kavramlardan oluşan net ve bilimsel düşünceler değildir.[2]

Gelecek yıllar boyunca sosyoloji oyununun nasıl oynanacağını gösteren kuralların bu büyük yaratıcılarının her ikisi de, diğer kural koyucuya ait önermelerin önemini göz ardı etmiş ve aynı oyuna dahil olduğunu kabul edememiş olabilir. Ancak iş özerk failler olarak bireylerin etkince oynayabileceği bağımsız rolü göz ardı etmeye geldiğinde, aynı fikirdeydiler. Bu ihmal neticede, modern düzene ait projenin esas düğüm noktasıydı. Nitekim sosyolojinin rolü, ister alenen ilan edilmiş ister üstü kapalı kabul edilmiş olsun, bu projenin pratiğe geçirilmesi önündeki pürüzleri kaldırmaktı. Sosyologların bireysel eylemlerin kaynakları, sebepleri ve sonuçlarına bakarken kullandıkları kuşbakışı perspektif (dışarıdan böylece "nesnel" ve *wertfrei* [*değerden bağımsız*]) geriye dönük bakıldığında, idareci faillerin bir bütün olarak toplumu ve ayrıca onun çeşitli ayrıksı segmentlerini, *normatif regülasyonlara ve idareye tabi nesneler* şeklinde davranmasına teorik bir kılıf mış gibi görülebilir. Sosyolojik çalışmanın stratejisi, bu çalışmayı idarenin ihtiyaçlarına uygun hale getirme vaadi şayet gerçekse, yasa koyucu ve monolojik olmalıydı. Ancak aynı zamanda inandırıcılığını da korumalıydı, yani her gün yinelenen sıradan deneyimlerle makul bağını korumalıydı.

Modern sosyolojinin kurucuları, inceleyip toplumsal gerçeklik diye tarif ettikleri projenin bilgeliği hususunda şüphe içindeydiler. Kimi zaman, insan yaratma deneyinin niteliğinden emin olamayan ve tuhaf bir şekilde bunu iyi diye tanımlamaktan çekinen Tanrı gibi, şöyle karanlık bir önsezi zihinlerine çöküyordu: Sanki insanlık düzenleyici/makul kılıcı tutkunun başından beri onu hareket halinde tuttuğu yolu benimseyince yahut bu yola itilince çok ama çok önemli bir şey değerlendirmelerin dışına atılmıştı. Weber'in yavaş ama kararlılıkla erozyona uğrayan

2. Émile Durkheim, *Les régles de la méthode sociologique* (*Rules of the Scientific Method*), bkz. *Émile Durkheim: Selected Writings*, (Der.) Anthony Giddens, Cambridge University Press, 1972, s. 59.

bireysellikten ötürü duyduğu acı herkesçe bilinir. Durkheim'ın da aynı şekilde, dayanışmanın ahlakını sarsan tehditlerden yakındığı herkesin malumu.

Gerçi kurucuların ihtiyatla kenarlarına uyarı tabelaları diktikleri ve ara ara hem parlak hem koyu renkler kullanarak çizdikleri yolları takip etmiş daha az parlak zihne sahip kişiler için aynısı geçerli değildir. Kurucuların, tıpkı böcekbilimcilerin bir böcek türünün tuhaf biçimlerini incelemesi gibi araştırdığı idari perspektif, takipçilerinin çoğu tarafından canı gönülden benimsendi ve kendi perspektiflerine dönüştürüldü. Paul Lazarsfeld'in tek kaygısı şuydu: Muhtemelen henüz genç olmasından ötürü, sosyolojinin henüz beşeri toplumları bir makinadaki güvenilirlik ve öngörülebilirlik düzeyine çıkaramayacağı. Nitekim bu fikirlerini istisnai bir netlikle, 1948'de Oslo'daki öğrencilerine yaptığı konuşmada şöyle açıklamıştı (Mills'in aktarmasıyla):

> Sosyoloji henüz toplumsal mühendislik için güvenli bir temel sağlayacak aşamada değil... Doğa bilimlerinin dünya tarihi üzerinde önemli etkiler bırakabilmesi için, Galileo ile Sanayi Devrimi'nin başlangıcı arasında yaklaşık 250 yıllık bir sürenin geçmesi gerekmişti. Empirik toplumsal araştırmaların, otuz-kırk yıllık bir tarihi vardır.

Kendi vardığı yargıyla, eserlerinde birkaç pişmanlık kaynağı hata ve budalaca sapmalarla çevrilmiş toplumsal düşüncenin tarihiyle acımasız bir mantığı birbiriyle örtüştüren Talcott Parsons'a göre, sistem yönetimi halihazırda toplumsal gerçekliğin temel hakikatidir. Bundan dolayı sistemin gündelik işleyişinde saklı olan, idari bilgeliğin sırlarını ifşa etmek, sosyolojik kuramsallaştırma çabalarının temel görevi olmuştur. Parson'un ezoterik niteliğiyle nam salmış dilini yalın bir İngilizceye çeviren Wright Mills'te, bu bilgelik, kendi kendisini dengelemesi yani kendisiyle özdeşleşen bir istikrarlılığı sürdürebilmesi için gereken tüm araçları sisteme sunmaktan ibaretti:

> Toplumsal dengenin korunmasını sağlayan iki temel yol vardır ve bunlardan biri ya da ikisi başarısız olduğunda dengesizlik ortaya çıkar. İlki "toplumsallaşma" yani yeni doğan bireyin toplumsal bir ki-

> şiye dönüşmesini sağlayan yolların tümüdür... İkincisi ise "toplumsal denetim"dir. Bununla kast ettiğim şey, insanları belli bir çizgide tutmayı ve onların kendilerini belli bir çizgide tutmalarını sağlayan yollardır. Elbette "çizgi"yle kastettiğim şey, toplumsal sistem içinde genelde yapılması beklenen ve onay gören eylemlerin hepsidir.[3]

Kuşku yok ki, pratisyen sosyologlar arasında herkes "insanları çizgide tutma" bilimi ve zanaatı olan sosyolojinin bu reçetesine uymamıştır. Örneğin Robert S. Lynd, ABD ve diğer yerlerdeki sosyoloji bölümlerini, gelecek toplumların taklit etmesi gereken bir model olarak öven *American Soldier* [*Amerikan Askeri*] adlı çalışmanın genel tonu karşısında epey rahatsız olmuş ve tiksinmişti:

> Bu ciltler, insanları kendi iradelerinin ürünü olmayan amaçlar doğrultusunda tasnif edip kontrol etmek için maharetlice kullanılan bir bilimi tarif etmektedir... Sosyal bilimlerin kullanımını denetleyen ve topluma yabancı, dışarıdan gelen böylesi amaçlarla atılmış her adım, onu kitlesel kontrolün aracı kılma eğilimini güçlendirmektedir. Bu sebeple de demokrasiye bir tehdittir.[4]

Mills'in kendi hükmü şüpheye yer bırakmamaktadır: "'Sosyal bilimler'in yahut 'beşeri mühendisliğin gerçek ve nihai hedefi'nin 'öngörüde bulunmak' olduğunu söylemek, akla uygun bir ahlaki tercihin olması gereken yere teknokratik bir slogan koymaktır."[5] Aslına bakılacak olursa, ahlaki kaygıları dile getiren sesler hiç de az sayıda değildi. Ancak kendi başlarına, sosyolojik nizamın izlediği yolu değiştirmeye yeterli bir ikna gücünü taşıyamazlar. Sosyolojiye, ahlaki eleştirilerdeki kınama ve uyarılarca önerilmiş yolu izleme fırsatını verebilmek için, çok daha fazlasının gerçekleşmesi gerekiyordu.

Nitekim gerçekleşti de.

3. C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, 1959, s. 100, 32.
4. Robert S. Lynd, "The science of inhuman relations", *New Republic*, 27 Ağustos 1949.
5. *The Sociological Imagination*, s. 117.

Toplumsal Mühendisliğin Çöküşü

20. yüzyılın ikinci dilimi, "Büyük Dönüşüm Perde İki" şeklinde tanımlanmayı hak eden bir dönemde gerçekleşti: Sosyolojiden bihaber olanları bir kenara bırakın, eğitimli sosyologları da şaşkın ve hazırlıksız yakalamış bir kopuştu. Tıpkı sosyoloji mesleğinden birçok kişinin "davranış bilimi" kisvesiyle yürütülen bilimsel yönetimin ince detaylarını belirlemekle meşgul olması gibi, gelecekte şeylerin alacağı biçimler olarak "korporatist devlet"i, "idare edilen toplum"u ve "Fordist fabrikalar"ı keşfetmeleri gibi, Jeremy Bentham'ın Panoptikon'unu modern iktidarın prototipi ve nihai tecessümü olarak seçen Michel Foucault'yu takip etmeleri gibi toplumsal gerçeklikler de özenle örülmüş kavramsal ağlarından kaçıp gittikçe ivmelenen bir hızla dağılmaya başlamıştır.

Büyük Dönüşüm Perde İki'nin özünde yatan şey, "toplumsal mühendislik" arzularıyla bu arzuları gerçek kılmayı isteyen faillerin çöküşüdür. François Lyotard "büyük meta-anlatılar"ın öldüğünü ilan etmeden önce, evvelden tasarlanmış, kapsamlı bir şekilde ve sıkı sıkıya idare edilen "toplumsal düzen"in büyük modellerinde ciddi bir gerileme başlamıştı. Toplumsal pratiklerde dönüm noktası sayılabilecek bir kayma çoktan başlamıştı. Bu değişim en net (geçmiş dönemin deneyimiyle) Peter Drucker'in "artık toplumsal kurtuluş yok" ilanıyla yaptığı özlü ifadede görülmektedir.

James Burnham'ın onu keşfettiği ve başka bir tarihsel kaçınılmazlık şeklinde takdim ettiği dönemde zirvesinde olan "yönetimsel devrim", kendi karşı-devrimiyle ve restorasyon hamlesiyle karşılaşıp gerilemiştir. Bu günlerde yönetim zanaatı daha çok, yönetmenin inkâr edilmesine ve dün yönetime tabi olanların aynı döviz kurlarının serbest mübadelelerde yaptığı gibi "kendi seviyeleri"ni bulmalarına bağlıdır. Hâkimiyet bugün, bitmek bilmez ve her yere yayılmış, gözetime, titizlikle ve saniye saniye uygulanan Taylorcı düzenlemelere, yoğun yaptırımlara, hantal idari makamların çağrılarına ve fethedilen

bölgelerdeki kalıcı karakollar kurmaya kıyasla, daha hafif, yükü az, daha az tuhaf ve daha az kısıtlayıcı stratejiler bulmuştur. Sanki Panoptikon tipi hâkimiyetin sayfası kapanmak üzeredir. "Fordist" fabrikaların, yığınları askere alan kışlaların peşi sıra, biçimsiz, hantal, sorunlu ve hepsinden öte gitgide maliyetli hale gelen panoptik yapılar da yavaş yavaş vadesini doldurmakta ve parçalara ayrılmaktadır.

Artık idarecilerin işi astlarını çizgide tutup yaptıkları her hareketi kontrol etmek değildir. Orada veya burada işleri bu olsa bile, genelde verimli olmadıklarından yakınılmakta ve ekonomik açıdan hiçbir anlam taşımamaktadırlar. Şimdi üstlerinin dikkatini çekmek, onların ilgisi için birbiriyle rekabete girmek ve bir zamanlar üstlerinin patronlar, gözetmenler ve ustabaşıları kılığında onları temin etmeye *zorladığı* hizmetleri *satın almaya* razı etmek astların işi. Sorbonnelu iktisatçı Daniel Cohen'in belirttiği gibi, "artık mavi yakalılara emirler veren beyaz yakalılar yok; sadece çözmek zorunda oldukları görevle karşılaşmış, çeşitli renklerden yakalılar vardır." Cesaretlerini kanıtlama ve idarecilere onları işe aldıklarına pişman olmayacaklarını söyleme yönetilenlere kaldığında, idarecilerin yönetiminden geriye pek bir şey kalmaz. Çalışanlara "yetki verilmiş"tir. Onlara bahşedilen neticede, kendilerini şirketle ilgili ve şirket için değerli kılmak adına yüklendikleri sorumluluktur. "Artık şirketler çalışanlarını denetlememektedir. Artık kendilerini (faydalarını) şirkete gösterme sırası çalışanlara geçmiştir."[6]

Bu kaçınılmaz kopuş, birçok kişi tarafından eşi benzeri olmayan bir coşkunun esinlediği methiyelerle karşılanmıştır. Yönetimin tasarladığı rutinlerin çözülüp dağılması, tarihsel bir "güçlenme" edimi, bireysel sahiciliğin nihai zaferi ve tarihinin ilk aşamasında modernitenin sunmada fena halde başarısız olduğu (aksine koca koca ciltlerde, "ötekilere yönelik" itaatkâr, korkakça, donuk ve konformist zihniyeti olduğu görülen) benlik

6. Daniel Cohen, *Nos temps modernes*, Flammarion, 1999, s. 48, 56, 60.

davası olarak ilan edilmiştir. Şu an gerçekleşmeyi sürdüren bu kopuş, ona tapanlarla övgüler düzenlerin saydığı şeylerin hepsi olabilir. Ancak Boltanski ve Chiapello'nun açıkladıkları gibi,[7] bir zamanlar statü, hiyerarşi, bürokrasi, sabit kariyer ve kadrolarla ilişkilenmiş güvenliğin sonuna da işaret etmektedir. Güvenliğin, uzun vadeli vizyonların ve planlamanın bıraktığı boşluğu, hızla birbirini takip eden dizi projeler doldurur. Başarıyla uygulanmaları halinde bu projeler, başka projelerin "yapılabilme" ihtimalini bir miktar arttırmaktan başka bir şey sunamazlar. Oysa bunlar açığa vurulmamış, prensipte sezdirilmemiş; fakat aynı derecede kısa ömürlü ve belli bir zaman aralığına sıkıştırılmış projelerdir. Projelerin kısa vadeli ve ikinci bir ihbara kadar geçerli oldukları barizdir. Dolayısıyla süreklilikten ve güvenceden yoksunluklarını telafi ettiği düşünülen veya umulan şey, savurganlıkları, hep artan ve tercihen aşırılaşan arzlarıdır.

Birbirini takip eden kısa vadeli projelerle gerçekleşen entegrasyonun, tepeden kontrol edilmeye çok az ihtiyacı vardır ya da hiç yoktur. Kimsenin koşucuları koşmaya zorlaması gerekmez. Yarışta kalma formu söz konusu olduğu müddetçe, kanıtlama yükü kesin olarak koşuculara ve yarışa katılmak isteyenlere kaymıştır. Maliyetler ve sonuçlardan bahsedersek ("ekonomik anlamda" konuşmanın tek yolu), diğer toplumsal denetim biçimlerinden hiçbiri, kontrol edilenlerin başında dönen güvensizlik hayaletinden daha etkin değildir. Bu hayalet bize, Ralph Waldo Emerson'un çok önceleri gözlemlediği bir şeyi hatırlatmaktadır: "İnce buz üzerinde kayarken, güvenliğimiz hızımızda yatar."

"Yeni ve ileri" iktidar ilişkileri, cazibeyi ve baştan çıkarmayı bir zamanlar normatif regülasyonların ve hükmetme amacıyla ikame edilmiş halkla ilişkilerin işgal ettiği yere koyan, gözetim ve kolluk hizmetlerinin yaratılmasına gereksinim duyan emtia piyasasının çizgisini takip etmektedir. İktidarın eşlik ettiği entegrasyonlarda, bugün çoğunlukla ana akımı istenen rotada

7. Luc Boltanski ve Eve Chiapello, *Le nouvel esprit du capitalisme*, Gallimard, 1999, s. 143 vd.

tutma aracı olarak görülüp kenara atılan ortodoks tekniklerin, dışlanmışlardan oluşan "sınıf-altı" unsurları, baştan çıkarmaya karşı kör, reklamlara karşı sağır kişileri yahut çok yoksul olanları, uzakta, güvenli duvarlar içinde olduklarından ve haylazlıktan ikisine de tepki vermeyecek kadar uyuşuk olanları hizada tutmak için hâlâ kullanıldığı doğrudur. Ancak çoğumuz için yeni iktidar teknikleri, genelde bize daha fazla seçme özgürlüğünden doğan heyecan verici bir deneyimle, tercihleri rasyonel hale getirme fırsatı sunmaktadır (yeni hâkimiyet biçimlerini sosyal-bilimsel bilgelik şeklinde adlandırmakta hızlı kimi sosyologlara göre, bugün hepimiz "rasyonel tercihte bulunan kişiler"iz ve Molierè'deki M. Jourdain geçmişte bunu fark edemese de, hepimiz baştan beri böyleydik). Ulrich Beck'in kısa ve öz ifadesiyle, "kişinin yaşama biçimi *sistemik çelişkilerin biyografik çözümü*ne dönüşür."[8]

Yeni hâkimiyet tekniklerinin sonucu, endemik bir tercih yetersizliği ile haddinden fazla alakasız ve sonuçsuz olmalarıdır. Dolayısıyla bir tercih, henüz karşı karşıya gelinmeyen diğer tercihleri önceden ayırmayacaktır. Diğer yandan "bütüncül bir yaşam" projesine sıkıştırılmak (oysa yirmi-otuz yıl önce hâlâ bir "zorunluluk" olarak görülüyordu bu) bütün tercihlerin gücüne gidecektir. Nitekim direnmelerinde şaşılacak bir şey yoktur; çünkü artık sabit ve kalıcı adresiyle karargâhından yoksun kalmış "sistem"den ancak her gün çıkmayı sürdüren ve sayısı her gün daha da artan, kafa karıştırıcı, birbirine tezat ve birbiriyle çelişkili sinyaller yayılmaktadır. Esnek bir kimlik, değişmeye hep hazır olma ve hemen değişebilme yetisi, "ölüm bizi ayırıncaya dek" tipi bağlılıkların olmayışı, yerine vasat ama işe yarar standartlara uyma ve seçilen yola duyulan inatçı sadakat, akla gelen yaşam standartları arasında en az riskli olanı gibidir.

Bunlar gerçekten de sağlam değişimlerdir. Toplumsal gerçeklik artık, sosyolojinin kurucu babalarının alınyazısı kılığına girmiş toplumsal gizemleri çözmeye giriştiği zamanki gibi de-

8. Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, Çev. Mark Ritter, Sage, 1992, s. 137.

ğildir. Dahası sonraları bir süreliğine, George Orwell ve Aldous Huxley'nin kendi çağlarına ait kâbusları, yani önce çıplak yüzüyle totaliterliği, ikinci olarak sertçe pay edilmiş evrensel bir mutluluk yükümlülüğü şeklinde saklanan totaliterliği yazıya döktükleri zamanki gibi de değildir. Çok sonraları modern topluma yaygın bir totaliter eğilim yükleyen Hannah Arendt'in gördüğü yahut Bentham'ın Panoptikonu'nu toplumsal gerçekliğin mekanizmalarını anlamanın anahtarı olarak gören Michel Foucault'nun baktığı gibi de değildir. Nitekim yaşam, artık geride kalmış dönemlerde kalmış kullanıcıları için, eskisi gibi değildir. İnsan yaşamının bağlamı ve makul bir yaşam stratejisinin anlamı değişmiştir. Peki, bu bağlamın ve stratejinin araştırılmasına kendisini adamış sosyoloji de aynı şeyi yapacak mıdır?

Bunu yapacağı hiç de kesin değildir. Ayrıca bunu yapmak zorunda olup olmadığı kesinlikten daha da uzaktır. Ancak sosyoloji insani deneyimler üzerine yorumlar yapmayı sürdürdükçe, bu deneyimin içeriğinde yukarıda sinyali verilen kopuşların teşvik ettiği önemli değişimler, er ya da geç sosyolojik kaygılar ve stratejilerde yansımasını bulmak zorundadır.

Yaşamsal zorluklar, yaşamsal görevler ve yaşamsal gayeler bugün, yarım yüzyıl öncekinden çok farklı bir renk ve biçim kazanma eğilimindedir. Eskiden bunlar aslen, iktidarın düzeni tasarlama ve onu inşa edip korumaya dönük kaygılarına verilmiş tepkilerdi. Bugün yine aslen, bu tür kaygıların çözülüp kaybolmalarına verilmiş tepkilerdir. Ancak ait oldukları bağlama konmaları halinde anlaşılmaları ve gerçek sohbetlere konu olmaları mümkündür. Ait oldukları bağlamsa şudur: Bireysel tercihler için önceden belirlenmiş ve hazır rutinler getirme mücadelesi veren failler ile hep "hareket halinde" olan, toplumsal düzlemde inşa edilmiş koşulların öngörülemezliği, tutarsızlığı ve çoğunlukla anlamsızlığı karşısında biyografik çözümler arayıp benimsemeye dönük istikrarlı baskının yenilgiye uğraması.

Sosyolojik çalışmalarla sosyal gündem arasındaki bağı yeniden tesis edip canlandırmak için yapılması gereken şeye baktığımızda, oldukça bilgili ancak çok da sık okunmayan modern

düşünürlerden biri, Franz Rosenzweig bize ipucu verebilir. Kendisi yıllar önce, her ikisi de entelektüel çalışmaların pratiğinde gömülü olan "mantıksal" ve "dilbilimsel" düşünme biçimleri arasında keskin bir ayrım; hatta bir karşıtlık ilişkisi çizmişti.

İlki yani "mantıksal" biçim "başka hiçbir kişi için düşünüp konuşmama anlamına gelir."[9] Bu sebeple düşündüğü şeylerden büyük oranda bağımsızdır. Bu biçimin ayartıcı bir seçenek olduğunu söylememiz mümkündür; çünkü ayak takımının karman çorman yaşamını dolduran kafa karışıklığından, bu yaşamla herhangi bir şekilde ilişkilenmenin yol açabileceği riskler ve kaygılardan uzak sıcak bir sığınak sunmaktadır. Diğer tarafta yüksektekiler ve güçlüler muhtemelen, ayak takımının sessizliğinde serpilen ve onları işitilir kılmak adına hiçbir şey yapmayan bir düşünceye kulak kabartacaklardır. Bu düşünce tarzı, Rosenzweig'ın bakış açısı içinde, mevcut akademik felsefenin hâkim bir özelliği, bu felsefeye şaşırtıcı uzunlukta bir ömür vermiş ancak onun insan yaşamıyla ilgisini bütünüyle koparmış bir *apoplexia philosophica*[10] [felsefenin felci] belirtisidir. Ayrıca şunu eklemeliyim ki, çok küçük bir deformasyonla, özellikle de şu anki "zombileşmiş", ölümünden sonra aldığı haliyle, ortodoks sosyolojinin büyük bir kısmı dürüstçe aynı kategori altına konabilir.

İkincisi yani "dilbilimsel düşünce", Rosenzweig tarafından konuşmaya benzer bir yapıya sahip olmak şeklinde tarif edilmektedir:

> "Konuşmak" biriyle konuşmak ve biri için düşünmek demektir. Ve bu birisi her zaman çok belirgin biri olup salt dinleyen kulaklardan oluşmaz... Ayrıca ağza sahiptir... Konuşma belli bir zamanla sınırlıdır ve zamanla beslenir. Bu unsuru ne terk edebilir ne de terk etmek ister. Baştan nerede biteceğini bilemez. İpuçlarını başkalarından alır. Doğrusu başkalarının yaşamına göre yaşar. Bu başkası ister bir öykü

---

9. "The new thinking", *Franz Rosenzweig: His Life and Thought*, sunan Nahum Glatzer, Schocken, 1961, s. 200.
10. Franz Rosenzweig, *Understanding the Sick and the Healthy*, Çev. Nahum Glatzer, Harvard University Press, 1999, s. 59.

dinlesin, ister diyalog sırasında yanıtlar versin, isterse bir koroya katılsın... Gerçek sohbetlerde bir şeyler yaşanır.[11]

Ağda Gezinmek

On yıl önce yapılan bir röportajda, Silicon Graphics şirketinden Ed McCracken kendi açısından zamanı çoktan geçmiş ve acilen yaratılması gereken yeni bir iş felsefesinin kurulacağı bazı temel varsayımları şöyle aktarıyordu:

> Rekabet üstünlüğüne ulaşmanın anahtarı, kaosa tepki vermek değildir: Bu, kaosu üretmektedir... Hissettiğimiz şey, bu süratli, kaotik değişim oranının sonsuza dek süreceği ve hızlanmayı sürdüreceği... Riayetsizlik son derece yaratıcı bir ortamda önemlidir... Eğlence ve riayetsizlik değişimi daha az korkutucu hale getirir... Örneğin yakın zamanda iki eski ayrımın yerine beş yeni ayrımı koyduk. New Orleans'tan bir müzik grubu getirdik ve Dağ Manzarası yerleşkemizde bir tören düzenledik. İki tabutu birimlerin her birinden toplanan öteberiyle doldurup ateşe verdik. Bu tören, yaşamı olduğu haliyle görmemiz gerektiğini, geçmişte olduğundan farklı şekiller alabileceğini söyleyen felsefemizi pekiştirmiş oldu.[12]

Norman Augustine şu iddiada bulunurken, en başarılı işletmelerin takip ettiği ve geri kalan tüm şirketlerin hedeflediği bir stratejiyi özetlemekteydi: "En önemli ders aslında gayet bariz ve ortadadır: Sadece iki tür şirket vardır, değişenler ve iflas edenler."[13] Değişim bir zorunluluğa ve kendi kendisinin amacına dönüşmüştür. Başka hiçbir gerekçeye ihtiyacı yoktur. Richard Sennett'in belirttiği gibi, bugün Amerika'da "ayakları üzerinde sağlamca duran işletmeler tükendikçe yahut terk edildikçe, kabiliyetli çalışanlar ödüllendirilmek yerine akıntıya bırakılmaktadırlar; çünkü örgüt, kuruma değişebildiğini kanıtlamak

11. "The new thinking", s. 199.
12. Alıntılanan yer: Steven E. Prokesh, "Mastering chaos at the high-tech frontier: an interview with Silicon Graphics Ed McCracken", *Harvard Business Review*, Kasım-Aralık 1993, s. 142-4.
13. Norman R. Augustine, "Reshaping an industry: Lockheed Martin's survival story", *Harvard Business Review*, Temmuz-Ağustos 1997, s. 85.

zorundadır."[14] Yerinde saymak felakete davetiye çıkarır. Nitekim dolaylı olarak, yeni başarıların peşinde koşmak yerine geçmiştekilerden kazanç sağlama, geçmişte işe yaramış ancak bugün artık faydası olmayan eylem biçimleriyle yöntemlerine bağlı kalma, kazanılan ve kârlı olduğu görülen şeyleri sağlamlaştırıp koruma niyeti felaket getirir. Geçicilik ve içkinleşmiş köhnelik değerli varlıklara, kesinlikle anlık ve kısa vadeli kazançların kaynağına dönüşür. Oysa kısa vadeli kazançlar, onlara uygun düşen eylemlerden daha uzun ömürlü olma şansı diğerlerinden farksız normlarca idare edilmeyen bir dünyada edinebilecek tek kazanç türüdür.

Kısa vadede varlık satışı, varlık yaratmaya kıyasla "daha mantıklı bir ekonomik hamle"dir. Önceden orada olan şeyden ayrılmak daha avantajlıdır ve bir şeyleri bir araya getirmek gibi zahmetli bir çabaya kıyasla daha fazla kâr vaat eder. Andrei Schleifer ve Larry Summers bunun nasıl böyle olduğunu şu şekilde açıklamışlardır:[15] Kurumsal devretmeler, şirket birleşmeleri, kartların yeniden karılması, "dış kaynak kullanımı", "baştan tasarım"larda ve "rasyonelleşme" dönemlerinde, kârlar sözleşme ihlallerinden elde edilir. Diğer bir deyişle, eski ve yüksek ücretli personel gibi maliyetli yüklerden kurtulma, daha az kaynağa sahip bir dolu "paydaş"ı sallantıya düşürürken yerel yatırımları nakde çevirme, kısaca parayı alıp kaçma sonucunda kâr elde edilir. Sözleşmeyi ihlal etmek kısa vadede, güçlü olanlar, yani bunu yapabilecek kadar hareketli, değişken ve çok yönlü kişiler için atılacak en kârlı adımdır. (Amerikan tarihinde kendisini işletme mantığına en çok uyarlamış başkanlardan George W. Bush, yakın zamanda bu taktiği devlet politikalarına da uyarlamıştır.) Ancak böylesi adımlar atıldığı için ve "paydaşlar" bunların hiçbir uyarı yapılmaksızın herhangi bir yer ve zamanda

14. Richard Sennett, *Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, W.W. Norton, 1998, s. 51.
15. Andrei Scheifer ve Larry Summers, "Corporate takeovers as breach of trust", A. Auerbach (Der.), *Corporate Takeovers: Causes and Consequences*, University of Chicago Press, 1988.

atılabileceğini çok iyi bildiği için güven (bilinen bugünle hayali gelecekleri bir arada tutan o yapışkan madde, dağınık eylemleri uzun vadeli güzergâhlara iliştiren o madde) yitip gitmektedir. Uzun vadeli taahhütlere girmek, aynı başka insanların uzun vadeli taahhütlerine dayanmak gibi, mantıksız hareketlerin daha fazla tuzağına yakalanır; çünkü bu hareketler gündelik deneyimlerin sunduğu kanıtlarla çok daha bariz bir şekilde çelişirler. Diğer yanda sözleşmelerin aşınabilirliği, taahhütlerin uçuculuğu ve ilişkilerin geçiciliği gittikçe "rasyonel tercihler"miş gibi görünmektedir. Rasyonel aktörlerin yardımı ve yataklığıyla, kendi kendine hızlanan ve hareket eden şeylere dönüşürler.

Yaşam projelerinin çerçevesi, kalıcı ve sağlam bir bütün şeklinde "toplum" imgesinin örüldüğü deneyimsel malzeme hassas ve kırılgan hale gelir. Bilişsel çerçeveler o anda ne kadar kullanışlı olursa olsun, artık eldeki görevle ilgili kaygıları aşacağını farz etmek mantıklı değildir. Çerçevelerin kırılganlığı, sonrasında François Dubet'nin "toplumun yitip gitmesi" şeklinde adlandırdığı deneyimsel öncüle dönüşmektedir.[16] "Bütünsellik" hangi şekilde tahayyül edilirse edilsin (Boltanski ve Chiapello'nun iddia ettikleri gibi) yalnızca geçerken kısa bir anlığına buluşan, hemen sonrasında daha güçlü bir enerjiyle kendi ayrı yollarına devam edecek bireysel alınyazıların mozaiğinden ibarettir.

Gary Becker'ın akıntıya kapılmış bireylerin denizlerdeki seferlerini sürdürebilmek için bel bağladıkları "sermaye" türleri arasında yaptığı ayrımı kullanıp, buna Becker'ın "genel ve "özel" beşeri sermayesine "biyografik" sermayeyi ekleyen Daniel Cohen, bu üçünün her birindeki ürkütücü yetersizliğe işaret eder:

> Geçmişin Fordist fabrikalarında çalışan bir işçi, hangi yolu izlerse izlesin hep bir işçidir (Ford'un deyişiyle "şayet içmiyorsa"). Bugün ilk adımlarını atan dünyada, "her şeyi kaybetme" riski kalıcıdır. Üst sınıftan profesyoneller yani "eşi olmayan" bilgilerin sahipleri yeni teknolojilerin açığa çıkmasıyla kendilerini anında beceriksiz kişiler arasında bulabilirler. "Özel" bir işçi, tanımı gereği şirketinin batması

16. F. Dubet, *Sociologie de l'expérience*, Seuil, 1994, s. 52.

yahut çalışanlarını ıskartaya çıkarmaya karar vermesi halinde her şeyi riske atar. Son olarak bireysel yaşam içinde toplanan üçüncü türden sermaye, işçiler kalıcı surette emek piyasasından kovulduklarında ve korkunç bir yoksulluk döngüsüne düşüp toplumdan yalıtıldıklarında yitip gidebilir.[17]

Çağımızın patronlarının çeşitli ortamlarda inançlarıyla ilgili ifadelerini incelemiş ve yaptıkları sınıflandırmalara metaforik başlıklar verirken Yunan mitolojisindeki tanrılardan yararlanmış Hatch, Kostera ve Kozminski'nin iddiaları şöyledir: Hermes "ademi-merkeziyetçi iletişimin ve olumlu bir değer olarak değişimin arketipi"[18] açığa çıkan işletmeci elit arasında görülen en yaygın tiptir. Nigel Thrift, yeni, çoğunlukla küresel ve erişimleri sınırların ötesine taşmış elitleri niteleyen kelime dağarcığı ile bilişsel çerçevedeki hatırı sayılır değişimi gözlemlerken, bu sonucu doğrulamaktadır.[19] Kendi eylemlerini özetlemeye çalışırlarken, "dans etme" veya "sörf yapma/gezinme" metaforlarını kullanmaktadırlar. Artık "mühendislik"ten bahsetmemektedirler. Aksine kültürler ve ağlardan, ekiplerden ve güç birliklerinden, denetimden ziyade nüfustan, liderlik ve yönetimden bahsetmektedirler. Habersiz veya kısa vadede bir araya getirilebilen, parçalanıp yeniden monte edilebilen gevşek örgütlenme biçimlerinin peşindedirler. Etraflarındaki dünyayı "çoğul, karmaşık, hızla hareket eden ve dolayısıyla 'muğlak', 'puslu', 'plastik'", "belirsiz, çelişkilerle dolu, hatta kaotik" bulan görüşle taban tabana uyuşan şey işte bu akışkan, bütünüyle istikrarsız toplanma biçimidir.

Günümüzün iş örgütlenmelerinde, içine kasıtlı bir şekilde yerleştirilmiş bir dağınıklık vardır: Ne kadar yumuşak ve akıcı olursa o kadar iyidir. Dünyadaki diğer her şey gibi, herhangi türden bir bilgi, beceri ve teknik ustalığın hızla yaşlanıp gitmekten başka çaresi yoktur. Dolayısıyla bugün süregelen etkinlik ve

17. Cohen, *Nos temps modernes*, s. 91.
18. Mary Jo Hatch, Monika Kostera ve Andrzej Kozminski, "Myths and managers", bölüm 3 "Managers, artists, priests", MS.
19. Nigel Thrift, "The rise of soft capitalism", *Cultural Values*, Nisan 1997, s. 52.

verimlilik yarışında üstünlük sağlamanın kurallarıymış gibi görülen şeyler genelde "yerleşik bilgileri kabul etmeyi reddetmek", teamüllere göre hareket etmemek ve birike gelen deneyimlerde yatan bilgeliğin farkında olmaktır.

Boltanski ve Chiapello'nun önerdiği üzere, "maharet"in *savoir-faire* (teknik bilgi, bir şeyleri yapmayı sağlayacak kazanılmış beceriler) yerini yavaş yavaş ama kararlılıkla, işletmeci elitlerin mevcut ve ilham verici üyeleri arasında en kıymetli nitelik olarak sayılan "çevreye uyum sağlama becerisi" *savoir-être* almaktadır. *Savoir-être* tanınma, terfi ve zenginleşmenin belirleyici etmenine dönüşmektedir. *Savoir-être*; yani dünyada nasıl hareket edeceğini bilme yetisi, diğer şeylerin ötesinde sağlam bağlantı kurmuş olma, kolaylıkla iletişim kurabilme ve etrafta iletişim kurabilecek sağlam bağlantıya sahip geniş bir çevreye sahip olabilme anlamına gelir. "Ne olmak gerektiğini bilme"nin, kişinin merkezde yer aldığı ya da kendisini çok sayıda şebekenin kesiştiği, buluştuğu noktaya yerleştirmesinin daha iyi olduğu, genişleyen bir iletişim ağı oluşturmak olduğu pekâlâ söylenebilir. Onlara bırakın kendilerine has taahhütler içine girme şansını vermeyi, herhangi birinde tercih yapmayı bile reddederek ilişkileri çoğaltmak, bunu uygulayan kişiyi zirveye çıkarması en muhtemel stratejidir. Bir ağ/şebeke içinde yaşamak, ağda hareket halinde olmak, büyüyen bir hız ve yetkinlikle ağlar arasında dolaşmak, ışık hızında seyahat edip hep hareket halinde olmak zirveye çıkmanın ve orada kalmanın anahtarıdır. Bir başka deyişle *savoir-faire*'den *savoir-être*'ye geçiş özetle şöyle bir şeydir:

> Ağırlığı çok-değerliliğe, istihdam esnekliğine, becerilerin korunması ve elde edilmiş nitelikler yerine yeni işlevleri öğrenip benimseme becerisine, güven kazanma kapasitesine, iletişim kurmaya, "ilişkilenme"ye vermektir...[20]

Değerlerin vurgusu ve dolayısıyla yeniden değerlendirilmesinde yaşanan bu değişim, Boltanski ve Chiapello'ya göre

---

20. Boltanski ve Chiapello, *Le nouvel esprit du capitalisme*, s. 151.

nihai ifadesini, açığa çıkan küresel iş elitinin yaşam tarzında bulan "yeni kapitalizm ruhu"nun tezahürlerinden biridir. Ancak küresel elitin diğer unsuru; yani dünyanın geneline yayılmış akademi ve kültür endüstrisi de onları yakından takip etmektedir. Richard Rorty'nin sert gözlemiyle: "Hayat dolu genç girişimcilerin oluşturduğu müfrezeler okyanusları aşan uçakların ön koltuklarını doldururken, arka tarafları hoş yerlerdeki disiplinlerarası konferanslara giden benim gibi göbekli profesörlerle dolduruluyor." Ancak şunları da ekiyor: "Bu yeni elde edilmiş kültürel kozmopolitanizm, Amerikalıların en zengin yüzde yirmi beşlik dilimiyle sınırlı."[21]

Çoğu küresel iletişimin ağı içinde evlerinde, Amerikalıların en hareketli %25'lik dilimi ve Avrupalıların daha küçük bir kesimi tarafından, "en zenginler"in, daha doğrusu bağlantıları en güçlü olanların paylaştığı bu yaşam deneyimi, yeni sosyolojinin toplumsal gerçekliğe ilişkin yeni imgelere işlediği ve sosyolojik uğraşların yeni stratejilerine dönüştürdüğü şeydir. Yeni elit kesimin hafiflik, ayrıksılık, uçma, zıplayıp hoplama, şahlanma, gezinme ve süzülme deneyimini yakalamak için yeni bir kavramsal ağa gerek vardır. Bu türden yeni bir dilin icat edilmesinde de hiç geç kalınmamıştır. Pierre Bourdieu ve Loic Wacquant, günümüzün sosyolojik modaları arasında en etkili olanlardan bazılarını ağır eleştirilere tabi tutarlarken, küresel seçkinlerin tüm katmanlarınca başvurulan "aldatıcı uydurma haberleri" *la nouvelle vulgate planétaire* diye adlandırmışlardır.[22] Bir zamanlar sosyolojinin insan deneyimindeki saklı bölmeleri açmak için kullandığı ancak bugün tedavülden kalkmış, paslanmış yahut geriye dönüp bakıldığında baştan bu yana kullanımının yanlış olduğuna hükmedilmiş birçok kavramsal anahtar arasında, "toplum" sosyolojik kelime dağarcığının alay edilip terk edilen, yerine "ağ"ın konduğu ilk terimdir.

---

21. Richard Rorty, *Achieving our Country: Leftist Thought in Twentieth-Century America*, Harvard University Press, 1998, s. 85.
22. *Le Monde Diplomatique*, Mayıs 2000, s. 6-7.

Toplum mu? Tahayyül Etmesi Zor

Yeni gelişen sosyoloji biliminin diline ilk girdiği zamanlarda, "toplum"un bir metafor olduğunu, diğer tüm metaforlar gibi seçici bir şey olduğunu, kullanıldığı nesnenin başka özelliklerine daha az önem atfederken belli özelliklerini iyice açığa çıkardığını çok az çağdaşımız hatırlamaktadır. Dünyada sosyologların güncel ilgilerini yoğunlaştırdığı ve keşfetmeye koyuldukları yerlerden yahut unsurlardan, toplum metaforu yüzeye çıkarılmış ve bir "şirket" olma niteliği öne çıkarılmıştır. *OED*'ye göre "akranlık, yoldaşlık", "insanın kendi gibileriyle birlik olması, özellikle de bunu arkadaş canlısı ve samimi bir şekilde yapması" "toplum" sözcüğünün en eski anlamlarıdır. Tümü, sosyolojinin terimi sahiplenmesinden öncesine dayanan diğer anlamlarıysa şunlardır: İlk kez 1548'de kayda geçtiği haliyle "aynı türden başkalarıyla birlik içinde, yan yana ve etkileşim içinde yaşama koşulu ya da hali"; "bireylerin oluşturduğu bir yapının, karşılıklı fayda, savunma vb ihtiyaçlarla, ahenkle beraber yaşama amacıyla oluşturduğu şey" (1553); "belli bir ikamet yerine sahip kolektif bir insan topluluğu" (1588) ve "az çok düzenli bir topluluk içinde birlikte yaşayan insan topluluğu" (1639).

"Toplum" kelimesinin bu eski ve sosyolojiden önceye uzanan kullanımlarının tamamı ortak bir paydada buluşmaktadır. Hepsi içinde üstü açık veya kapalı bir şekilde, yakınlık, sıkı fıkılık, birliktelik, bir derecede samimiyet ve karşılıklı ilişkilenmeyle ilgili imgeler barındırmaktadır. "Toplum"u bir metafor olarak kullanmak mümkün olmuştur; çünkü sosyologların kavramaya ve açıklamaya uğraştığı deneyim türü, aynı yeri paylaşan, tüm faaliyetlerinde olmasa da birçoğunda yan yana gelen, sık sık buluşan ve çeşitli ortamlarda birbirleriyle konuşan insanlara aitti. Bu şekilde birleşmek, belli sayıda insanın karşısında uzun süre birbirleriyle yan yana yaşama ihtimaliyle karşılaşması ve bu sebeple yaşam kurucu birlik, safları sıklaştırmaya, birlikte sürdürülen yaşamı "karşılıklı fayda" ortaya çıksın, yani dahil olan herkes yararlansın diye "ahenkli", "nizamlı" hale getirmeye dönük çabalarla tamamlanmıştır.

İnsana ait deneyimlerin anlatılarında kullanılacak metaforların tercihi, geçmişte aynı bugün olduğu gibi, düşünüp taşınan küçük bir azınlığın işiydi. Nitekim aynı anda diğer insanlara ait deneyimlerin incelenmesini sağlayacak dürbünü sunarken, dile getirilmelerini sağlayan şey *bu seçilmiş kategoriye ait deneyimler* olmuştu hep. Bunu aklımızda tutarak şunu söylemek mümkündür: Erken modern dönemin düşünen seçkinleri için, metafor olarak "toplum" kelimesini seçmek çok manidar bir şeydi. Tanıdıkları ve hissettikleri şeyle çok uyumluydu. Tetiklediği "sosyolojik tahayyül" gündelik deneyimlerine çok yakındı.

Neticede bu "katı modernite"nin hüküm sürdüğü, sert ve sonsuza dek dayanacak çerçevelerle parmaklıkların inşa edildiği, entegrasyon ve birleşme zamanıydı: Dağınık atölyelerin fabrikalara dönüşme, birbirinden kopuk cemaatlerden oluşan takımadaların ulus-devletlerden oluşan sıkı anakaralara dönüşme, yaşam tarzlarıyla göreneklerin tek bir dile, amaca ve yönetime sahip uluslara dönüşme zamanıydı. Yeni bütüne ait çeşitli parçalar nasıl bölünmüş, birbiriyle anlaşmazlık, karşıtlık ve geçimsizlik içinde olursa olsun, birliktelik, yoldaşlık, etkileşim o günün ilkeleriydi. Aynı uzun süreler yan yana olmaya mahkûm kaldıklarının bilincinde ve "bir daha karşılaşacağız" hissiyatında olduğu gibi. Seçkinler arasındaki bu kesim, kendilerini *vita activa*'ya [*faal/etkin yaşam*] adamış aynı ikilemlerle, aynı alınyazısı ve aynı beklentilerle karşılaşmış silah arkadaşları kadar (*vita contemplativa*'yla [*tefekküre adanmış yaşam*] meşgul olmuşlardır.[23] Diğer bir deyişle, ulus devletin sınırları içinde hapsolmuş insanlarla bugün ve gelecekte ilişkilenme. "Birbirleriyle yan yana olma" ortak kaderleriydi. Nitekim bunu ortak bir zanaata dönüştürmek daha iyi olacaktı. Ulusal ve yerel çerçevede toplumsal düzeni kollamak (politik ve ekonomik

23. Hannah Arendt *İnsanlık Durumu*'nda *Vita activa* terimini üç temel insani etkinliği; emek, iş ve eylemi ifade etmek için kullandığını belirtir. *Vita contemplativa*'yı ise tefekkür haline, düşünceye, faal/etkin olanın karşısına konumlandırır. (Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay., İstanbul, 1994). (y.h.n.)

idarecilerin görevi) ve vatansever yahut cumhuriyetçi hisler ekmek (idarecilerin görevine kafa yoran düşünürlerin görevi) aynı eklemlenmenin farklı suretleriydi. Ve "toplum" metaforu bu eklemlenmenin deneyimine ışık tutan bir unsurdu.

Kabul edilmelidir ki, toplum başlangıçtan beri "hayali bir oluşum"du. Ancak Benedict Anderson, bütün sosyal bilimcilerin hoşuna giden ve alkış tuttuğu bir hamleyle "hayali topluluklar" kavramını icat ettiğinde, çoğumuzun nerdeyse sürekli yaptığı gibi Minerva'nın baykuşunu taklit etmiş oldu. Kavram, tam da isim verdiği nesnenin alacakaranlıkta kaybolmak üzere olduğu anda doğmuştu. "Toplum" insanların hayal gücüne tesir edebilmişti; çünkü hayali olduğunu bilmiyordu ve bunu keşfetmesi yahut karşısına önerildiğinde hakikati kabul etmesi için sebep olmadığı müddetçe bilmemeyi de sürdürebilmişti. Toplum yaşamının büyük kısmını *gerçeklik* kisvesi altında geçirdi.

Her halükârda bu, artık geride kalmış bir yüzyılın eşiğinde *Les Règles de la méthode sociologique*'yi kaleme almış Émile Durkheim'in akranlarının idrakine ve kabulüne bel bağlarken, vicdani bir rahatlıkla "toplum"un anlamını çözümleyebilmesini sağlayan yoldu. "Toplum" gerçeklikti, nokta. Kafamızı, dizimizi yaralamadan gitmelerini istememizin yahut işgal ettikleri alandan koparmaya çalışmamızın imkânsız olduğunu düşünerek gerçek saydığımız diğer nesnelerden çok da önemli bir fark taşımadığı kolaylıkla iddia edilip kanıtlanabilmişti. Gerçeklik, Durkheim'in işaret ettiği şekliyle, "bireyler üzerinde harici bir zor gücü uygulayan veya uygulama kapasitesine sahip bir iktidar tarafından kabul edilir." Nitekim bu iktidar da "bellibaşlı yaptırımlarda veya ona başkaldırmaya meyilli münferit eylemlerin her birine gösterilen direnç"le algılanabilir. Kısaca gerçekliği gördüğünüzde bilirsiniz ve onu çektiğiniz acı sayesinde, "zorunlu ve cebri gücü"nün sebep olduğu acı sayesinde tanırsınız.[24] Durkheim topluma ait gerçekliği kanıtlayan şeyin ortak gündelik deneyimlerimizde yattığından şüphelenmediği gibi, bunu yap-

24. Alıntılandığı yer: *Émile Durkheim: Selected Writings*, s. 64.

ması için bir sebebi de yoktu. Her bir kişiye toplumun gerçek olduğunu öğreten şey deneyimdi –sosyologlar sadece bu dersi sözlere dökmek ve sınav kâğıtları hazırlamak için oradaydılar.

Metaforlar hayal gücüne yardımcı olur. "Toplum" metaforu da bu işlevi oynamıştır. Bu olmadığında, hayal gücü insanın bir arada ve tutarlı olmaktan bütünüyle uzak o geniş deneyimlerine dağılır, çaresizce ortak bir ağız bulmaya çalışır ancak bulamaz. Hayal gücü gündelik deneyimlerin üzerinde süzülse de, bu deneyim yoluyla aşina kılınmış imgeler, bulutlardan ve gece karanlığında takımyıldızlarından şekiller çıkararak oyun oynamamızı sağlar. Toplumun gerçekliği Durkheim için *empirik bir olgu*ydu. Onun döneminde, insanlara ait deneyimlerin bol bol sunduğu kanıtlardan yola çıkarak, toplumun gerçekliğine ilişkin tahminlerde bulunmak kolaydı. En ikna edici ve en az ihtilaflı kanıtları sunmuş deneyim türü, zor gücüne aitti. Hayal gücünü harekete geçiren ve içine tüm sürece ön ayak olmuş deneyimleri anlamlı kılan cebri bir oluşuma dair ikna edici bir imge yükleyen şey, bireysel özgürlükleri sınırlayan cebri gücün her yerde hissedilen varlığıydı.

Böylece Durkheim'in tezini odakladığı "cebri güç", "hayali bütü"ne güvenilirlik kazandıran tek deneyim değildi. Başkaları da olmuştur ve onların hayal gücünü tetikleyip ona kılavuzluk etme rolü, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde daha da öne çıkmış, özellikle yüzyılın sonlarına doğru iyice belirginleşmiştir. Bunlara en tepede birleştirici, tutarlı, "ne yaptığının farkında olan", anlam verici bir bütünselliğe ait imgelerle birebir örtüşen deneyimler eşlik etmiştir. Toplum imgesi inandırıcılığını, cebri kısıtlamalara dair deneyimlerden almıştır ve ayrıca bireysel talihsizlikler karşısında, kolektif bir şekilde sağlanan refah önlemlerinin tesisiyle gelen kolektif sigorta algısından almıştır. Bir diğer kaynağıysa, her şeyden önce bireysel yaşam projelerinin (yaşamı dolduran projelerin) düzenlenme sürecini kısaltmaya yetecek kadar uzun bir ortalama ömrün bahşedildiği ortak toplumsal kurumların katılığı ve devamlılığıyla gelen hissiyattır. Hayal gücünü besleyen deneyimlerin tümü görünüşte, aynı yöne varmaktadır. Devletin

yasama-yürütme-yargı güçlerinde birleşmektedirler. Son olarak onları "toplum" imgesi içinde, yani "parçalarının toplamından daha büyük", bilgeliğe, akla, kendine ait bir amaca, tek tek içindeki parçalardan daha uzun ömürlü olacağı kesin bir bütün içinde birbirine bağlamak kolaydı.

Ancak meselenin özü şu: Bu üç deneyim türünün (tutarlı normatif baskılara, öngörülemeyen bireysel alınyazılarına karşı korumaya ve kolektif şekilde denetlenen bir düzenin devasa uzun erimliliğine dair deneyimler) tamamı 20. yüzyılın son on yılında hızla sönümlenmeye başlamıştır. Yerineyse artık "şirket" önerisinde bulunmayan, aksine (Keith Tester'ın tarifini ödünç alırsak) "bireylerden koparılmış" bir dünyayı, "deneysel anlamda gitgide bağımsız varoluşlara (eklememe izin verirseniz, kesinlikten uzak bir yaşam süresi olan, genelde çok kısa ve "bir sonraki ihtara kadar süren" bir varoluşa) sahip kurumların iç içe geçtiği kusursuz bir ağa dönüşen"[25] bir dünyayı öne koymuş başka bir deneyim geçmektedir. "Yarın bir araya geleceğiz" hissi, çimentosu ortak bir hedefle ortak yapılan planlamalar olmuş, düşünen, eyleme geçen, kavga eden ancak işbirliği içinde olan bir birlikteliğin işaretçileri tutarlılık ve devamlılık hissi, deneyim dünyasından bütünüyle silinip gitmişlerdir. Bu hissiyat olmayınca, deneyimler hayal gücünü, sosyolojinin en azından son yüzyıldır ima etmeyi sürdürmesinde olduğu gibi "toplum" vizyonuna yöneltememekte yahut bugün yaşam mantığının teminatı olarak sunulması halinde bu vizyonu inandırıcı kılamamaktadır.

En yaygın, yoğun ve sürükleyici deneyim, dünyayı tahayyül etmek için gereken hammaddeyi sunması en muhtemel deneyim, müşterilere ait deneyimdir: Rakip mağazaların, televizyon kanallarının ve web sitelerinin ekranlara koyduğu cazibe unsurlarına tepki olarak alınan, ayrıca kamusal mekânlarda ve özel yerlerde daha fazla biçimlenen, hepsinden öte kalıplarıyla algılanıp "anlamlandırılan" bir dizi müşteri tercihi şeklinde yaşamın deneyimlenmesi.

25. Keith Tester, *Moral Culture*, Sage, 1997, s. 6.

Harvie Ferguson, tüketim katedrallerine veya mabetlerine ziyarete gidenlerce edinilmesi muhtemel, bağlama bağlı izlenimlerin dökümünü çıkarmıştı.[26] İlgi çekmek üzere birbiriyle yarışan sayısız mağaza ve meta sefahati "yorucu bir görünüm taşımaktan ziyade, tercihen sınırsız ve bu sebeple kontrol edilmesi mümkün olmayan metalar dünyasıyla hep değişen bir temas noktası sunmaktadır." Fakat "gerçek anlamda herhangi bir meta sergisi", "tercihen sınırsız sayıda olasılık dizisi içinden alınan keyfi bir örneklemden fazlası olamaz." Bu dizinin kendisi, tahayyülden sonsuza dek kaçınmak ve anlaşılmazlığını korumak için sınırlanır. Tahayyül gücünün erişiminden alabildiğine uzağa taşınır ve bu güce karşı gelinir. "Bütünsellik" fikri ("sıkışmış bütünsellik", "bütün"ün yanı sıra) vizyonun içindeki diziden alınan, onulmaz derecede taraflı ve rastgele örneklemin önerebileceği son şeydir. Ve son olarak: "Aynı düşlerde olduğu gibi, nesneler kolayca alınıp kenara atılır. Hiçbir şey kalıcı değere sahip değildir. Nesneler, tatmin etme gücü kesintisiz olduğu müddetçe veya en azından tamamen tükenmediği sürece faydalıdırlar, ötesinde değil. Her nesnenin üzerinde, daha en başından bir "kullanım" tarihi vardır. Bu sebeple nesne ve kullanıcısı arasında kurulabilecek kalıcı bir bağ yoktur. Neticede "hangi metanın seçildiği önemli değildir." Nesneler, bütünüyle benimsenmeyecek ve benimsenmesi mümkün olmayan bir diziden alınmış örneklemlerden başka bir şey değildir. Ve örnekleme faaliyeti, rastgele olmasından kayba uğramak yerine, bundan kazanç elde eder.

Tüketici deneyimi üzerinde çok durdum fakat bunun, "toplum"u insanların bu dünyadaki çeşitli var olma biçimlerini yan yana getirmekle yükümlü hayali bir bütünsellik için uygunsuz bir metafora dönüştüren *tek* çağdaş yaşam-dersi olduğunu iddia etmiyorum. Aksine tüketici deneyiminin hayal gücü üzerindeki gücü, bireyselleşmiş yaşamın diğer tüm suretlerinin her gün ona verdiği onay sebebiyle oldukça baskın ve ezicidir. Daha

26. Harvie Ferguson, "Watching the world go round: atrium culture and the psychology of shopping", Roy Shields (Der.), *Lifestyle Shopping: The Subject of Consumption*, Routledge, 1992, s. 34-5.

önemlisi altında devletin, yani toplumun yürütme organının bireysel yaşamın sürdürüldüğü, bireysel sorunlara çözümler getirilmesinin beklendiği düzeni biçimlendirme ve gözlemleme yetisindeki güçsüzlüğüne işaret eden kanıtların artması; tercihte bulunmanın getirdiği risklerden ve sonuçlarını göğüsleme sorumluluğundan kurtulmaya istekli idarecilerin akla Houdini'yi getiren davranışları; eskiden yaşamın güzergâhlarını işaretleyen ve yaşamsal projelerin kurgulanmasına izin veren alışıldık levhaların, işaretlerin ve yön tabelalarının ortadan yitişinin her gün yeniden gözler önüne serilmesi yatmaktadır.

Hayal gücü çoğunlukla fanteziye kaçtığından ötürü sansüre uğramıştır ve görünüşte birbiriyle bağlantısız deneyimlerin arkasında toplumun sabit çekirdeğini tahayyül etmek hâlâ akla yatkın bir şeydir; özellikle "toplum" imgesi konuşulan anadilde iyice kendisine yer bulmuşsa, miras alınan dünya imgesinin içkin bir parçası olmaya, kolektif bellek içinde güçlü bir şekilde var olmaya devam eder. Ancak bu imge çoğunlukla, geniş kesimlerce paylaşılan bilişsel çerçevenin durağanlığı sayesinde hayatta kalır. Görece yakın geçmişte olan bitenin aksine, taze kanıtlarla diriltilmesi artık mümkün değildir. Bugünkü deneyim hayal gücünü farklı bir yöne sokmaktadır.

Bugünkü "yaşanmışlık/görüp geçirme" deneyiminin işaret ettiği daha ziyade şöyle bir şeydir: Beşeri dünyaya ait gerçeklikler, aynı Fransiskenlerin (özellikle Fratricelli'nin, onların "Küçük Kardeşler" mezhebinin) ve Nominalistlerin (en meşhuru Ockhamlı William'ın) ortaçağın sonlarında yaptıkları Tanrı yorumundaki gibi görselleştirilmelidir. Michael Allen Gillespie'ın özetinde, bu Fransisken/Nominalist Tanrı "kaprisli, gücünden ötürü korkunç, bilinmez, tahmin edilemez, doğa ve akılla sınırlanmamış, iyiliğe ve kötülüğe kayıtsız bir varlık"tı.[27] En nihayetinde, kararlılıkla insanın entelektüel gücünün ve pragmatik yeteneklerinin ulaşamayacağı bir yerde durmuştur.

27. Michael Allen Gillespie, "The theological origins of modernity", *Critical Review*, 13: 1-2, 1999, s. 1-30.

Tanrı'nın elini zorlamaya dönük çabalardan hiçbir şey elde edilemez. Bu tür girişimlerin hepsi boş yere olacağından ve sadece insanın kibrine delil olacağından, hem günahkâr hem de denenmeye değmeyecek eylemlerdir. Tanrı insanlara hiçbir şey borçlu değildir. Kendisini geri çekmiş ve inzivaya çekilmiştir. Çok fazla kelime sarf etmiş olmasa bile, insanların işleriyle ilgilenmediğini ilan etmiştir.

İnsanlığın Onuru adlı denemesinde, Rönesans'ın mağrur ve için için kaynayan tutkularını sistematikleştiren büyük zat Giovanni Pico della Mirandola, Tanrı'nın geriye çekilmesinden çıkarılabilecek sonuçları yalın bir şekilde özetlemişti. Vardığı sonuca göre Tanrı insanı

> Tabiatı belirsiz bir mahlûk olarak yaratmış ve onu evrenin orta yerine koyarak insana şöyle demiştir: "Ey Âdem sırf sana ait sabit bir yer veya biçim olmadığı gibi, sana herhangi özel bir işlev de vermedik. Bu sebeple arzuna ve vardığın yargılara göre, arzuladığın yeri, biçimi ve işlevi alıp edinebilirsin... Hiçbir sınırla engellenmemiş olan sen, kendi doğanı kendin belirleyeceksin..."[28]

Artık Fransisken/Nominalist Tanrı'yı örnek alıp inzivaya çekilme sırası toplumundur. "Akışkan modern" dönemin Ockhamlı William ile Pico della Mirandola'yı tek bir vücutta topladığı Peter Drucker, çağın ruhuna uygun bir tarzla bu yeni bilgeliği kısaca şöyle özetlemişti: "Artık toplumca kurtuluş yok." Eldeki davayı "arzu ve yargılarına göre" şekillendirmek, bunu ispatlamak ve diğer davaların savunucularına karşı korumak artık *tek tek* insanların işidir. Kişinin kendi davasını desteklemek için, toplumun (modern kulakların dinlemeyi kabul ettiği insan-üstü otoritelerin sonuncusu) verdiği hükümleri zikretmenin hiçbir anlamı kalmamıştır: Öncelikle bu zikrin inandırıcılığı yoktur; çünkü (şayet varsa) hükümler bilinmediği gibi bu şekilde kalmaya da mahkûmdur. İkincisi, birinin topluma ait hükümler

28. Alıntılanan yer: *Portable Renaissance Reader*, (Der.) James Bruce Ross ve Mary Martin McLoughlin, Viking, 1953, s. 478.

hakkında kesinkes emin olabileceği yegâne şey, asla uzun süre geçerli olmadıkları ve hangi rotayı takip edeceğini bilmenin imkânsız olduğudur. Son olarak aynı ortaçağın sonundaki Tanrı gibi, toplum "iyiliğe ve kötülüğe karşı kayıtsız"dır. Toplumun geri çekilişi, aynı birkaç yüz yıl önce Tanrı'nın yaptığı gibi, bilişsel bir cehaletle ahlaki şüphelerin çağını müjdelemiştir.

Gizlenen/görünmez hale gelen Tanrı, 16-17. yüzyıllardaki Pyrrhoncu krizi tetiklemişti. *Gizlenen/görünmez hale gelen* toplum da 20. yüzyıl sonu-yirmi birinci yüzyıl başı (?) itibariyle ikinci Pyrrhoncu krizi tetiklemektedir.

Ölüler Dirilecek mi?

Geçmiş dönemin bazı tanrıları yeniden dirilmeleriyle meşhurdur. Mesele toplumun da benzer bir mucizeyi (veya üzerinde böyle bir mucizenin) gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği.

Tanrıların teolojinin temel konusu olan yeniden dirilmesinden farklı olarak, toplumun kesin tahayyüllerle çizilmiş bir bütün olarak yeniden dirilmesini beklemek, sosyolojik bir meseledir. Bu beklenti, bütünüyle sosyolojik bir soruya dönüştürür kendisini: Bireysel deneyim, topluma ait imgelere dönüştürülmeye uygun (yatkın) şekilde yeniden doğabilir mi ve bunun gerçekleşmesi için ne türden toplumsal koşulların yerine getirilmesi zorunludur?

Biz sıradan ve sosyolojik açıdan oyulmamış insanların bildiği bir şey varsa, o da hâlâ evvelden olduğu gibi "topluluk içinde" olduğumuzdur. Bireysel yaşam güzergâhlarımızın örüldüğü dünya, ağzına kadar doludur. Aslına bakılırsa, her gün devasa sayıda başka bireylerle beraber var olduğumuzu hiç bugünkü kadar fark etmemiştik. Yürüdüğümüz veya arabayla geçtiğimiz caddeler kalabalık ancak izlediğimiz televizyon ekranları yahut sanal âlemleri gezinirken kullandığımız bilgisayarlar daha da kalabalık. Artık fiziksel mesafelerin hiçbir önemi yok: Ne kadar uzakta olursa olsun, insan ırkının hiçbir parçası deneyimlerimizin erişimine kapalı değil.

Ancak sosyolojik açıdan oyulmamış kişiler olarak kaldığımız müddetçe, *bilmediğimiz* ve deneyimlediklerimizle anlayamayacağımız başka şeyler de vardır. Ara sıra başka insanlarca yapılan veya onların başına gelen şeylerin, bir şekilde bizim yaşamlarımıza ve istediğimiz gibi yaşama şansımıza etki ettiğini duyduğumuzdan dolayı, hepimizin aynı kocaman uçakta seyahat ediyor olduğumuzu tahmin edebiliyoruz. Bilmediğimiz şey pilot kabininde (şayet biri varsa) kimin oturduğu. Bildiğimiz kadarıyla, kabin belki de boştur. PA hoparlöründen gelen teskin edici mesajlar belki, bilmediğimiz bir zamanda, asla görmeyeceğimiz yerlerde, hiç karşılaşmayacağımız insanlarca kaydedilmiş seslerdir. Otomatik pilotların gayrişahsi bilgisine güven duymamız zor; çünkü zaman zaman çok daha rahatsız edici haberler işitiyor ve izliyoruz. Kontrol kulelerindeki insanların kontrol etmede başarısız olduklarını ve düzeni muhafaza etmek yerine kaosu büyüttüklerini duyuyoruz. Bu sebeple gittiğimiz havalimanından emin olabilmemiz zor –neticede ineceğimiz yerden emin olmamızsa çok daha zor. Sonuncu ama en az bunlar kadar önemli bir şey daha var: Bütün bunları, özellikle de hepimizin hapsolduğu uçağın rotasını etkilemek, değiştirmek veya düzeltmek adına bizim gibi insanların, koca bir uçaktaki yolcuların tek başlarına veya grup halinde neler yapabilecekleri konusunda hiçbir fikre sahip olmaması...

Görünüşe göre sorunun düğüm noktası budur. Aslına bakılırsa toplumun yeniden dirilme olasılığının etrafında döndüğü kritik noktadır. Görünüşte yitip giden şey (sonsuza kadar mı yoksa belli bir süreliğine mi yittiği henüz belli değildir), toplumun üyelerine ait, en azından ilkesel anlamda ortak yürütülüp idare edilmesi muhtemel bir "ortak mülk" şeklinde tahayyül edilmesi; üyelerden her birinin yaptığı veya yapmaktan çekindiği şeylerin bir bütün olarak topluma ve tüm üyelerine etki ettiği inancı; "biz bunu yapabiliriz", beraber yapılabileceğini düşündüğümüz şeyleri ortak bir şekilde yapabilir, tamamlayabilir ve sonuçlarını izleyebiliriz güveni ve tek gerçek farkı bunu yapıp yapmamanın yarattığı kanaatidir.

Böylesi imgeler, düşünceler ve bir zamanlar amaçlarla araçların, sorunlarla çözümleri için gereken güçler arasındaki "uyum"a dayalı özgüven. Ulus-devletin elindeki kaynaklarla donatılmış "toplum" hesaplara denge getirebilir, üyelerine özgürlüklerinden yararlanmaları için gereken güvenliği sağlayabilirdi. Ancak hızla küreselleşen dünyamıza bakıldığında durum artık hiç de böyle değildir. Bu dünyada iktidar siyasetten tahliye edilmektedir ve bireylerin yaşamlarını sürdürme biçimlerine etki eden koşulları biçimlendirmiş en mühim etmenler artık denetimden kurtulmuş durumdadır. Hatta modern demokrasi tarihinde keşfedilmiş veya icat edilmiş kolektif eylem faillerinin denetiminden bile çıkmış haldedirler.

Bireysel özgürlüklerin artması ve kamunun gittikçe derinleşen güçsüzlük algısının birlikte yarattığı paradoks bütünüyle yeni bir şey değildir. Yıllar önce Max Horkheimer "insanların içinde var olmayı sürdürdükleri mat bütünlük önünde hissettikleri çaresizlik"ten dehşete kapılmıştı. Nitekim o bunu, "toplumun süregelen mantıksızlığı"yla elimizdeki bilgilerin zayıf durumunun kesişmesiyle ilişkilendirmişti.[29] Ve ısrarla tarihsel eylemin entelektüel ve durumsal zeminlerini "verili kabul etmek veya sessizliğe gömmek yerine bir araştırma ve tartışma konusu" haline getirmenin, "öz-bilinçli tarih"in yani bugün kayıp olan kolektif "kamu güçleri"ni diriltmenin zorunlu koşulu olduğunu belirtiyordu. Horkheimer'ın bu amaç doğrultusunda araçsallaştırdığı eleştirel düşünce biçiminin kendisi, "toplumun gelişmesinin bir parçası" olacaktı.

> Bireylerin eylemlerine konmuş sınırları doğal şeyler olarak görmesini sağlayan birey-toplum ayrımı eleştirel teoride göreceli hale getirilir. İkincisi, bireysel faaliyetler arasındaki kör etkileşimle belirlenen genel çerçeveyi dikkate alır... Kaynağını insan eyleminden alan ve bundan ötürü planlı kararlar ile rasyonel şekilde belirlenmiş hedeflerin nesnesi olabilen bir işleve dönüşmek için.[30]

29. Max Horkheimer, *Critique of Instrumental Reason*, Çev. Matthew J. O'Conner ve diğ., Seaburg Press, 1974, s. 29.
30. Max Horkheimer, *Critical Theory: Selected Essays*, Çev. Matthew J. O'Conner ve diğ., Herder ve Herder, 1972, s. 229, 207.

Görünüyor ki, sorun hiç de yeni değil. Yeniymiş gibi görünen şey, bir failin muhtemelen "rasyonel yollarla belirlenmiş" hedefleri hayata geçirme, dolayısıyla bu "rasyonel belirlenim"i kıymetli ve hassas, böylece çekici bir önermeye dönüştürme kapasitesine sahip olup olmadığı sorusudur. İktidarın küreselliği ile siyasetin yerelliği arasında, sorunların büyüklüğü ile bunların karşısına çıkıp çözmek için gereken eylemsel araçların kısıtlılığı arasında açılan uçurumun yarattığı deneyim sebebiyle, "hayali bir fail" olarak toplumun aşama aşama çözülmesi, bugün "hedeflerin rasyonel bir şekilde belirlenmesi" önünde en kaygı verici engeldir ve "kamu"da yaygınlaşan "güçsüzlük" hissinin en güncel kaynağıdır.

Politika Arayışı ve *Akışkan Modernlik*'te öne sürmeye çalıştığım gibi, kolektif eyleme ait etkili bir failin doğduğu ve mesken tuttuğu, özel sorunlarla kamusal meselelerin diyalog içinde yan yana geldiği *agora*nın içine düştüğü güçsüzlük algısı ve ondan kaçış korkunç bir döngünün parçasıdır. Bu iki fenomen birbirini beslemekte ve pekiştirmektedir. Toplumun bireylerin öznel koşulları için önem arz eden değişiklikler yapabileceğine duyulan inanç ne kadar temelden yoksun olursa, *agora*yı yeniden canlandırmak için de o kadar az sebep olur. Ayrıca *agora* ne kadar yersiz ve pısırık bir halde olursa, ona katılmanın çok az fayda getireceğine duyulan inanç o kadar fazla olur. Failin zayıflığı, kendi kendini yenileme ve kızıştırma eğilimindedir. Dahası 21. yüzyılın eşiğinde, sosyolojinin karşısına çıkmış en büyük zorluk olduğu söylenebilir.

Zihnimde şu soru canlanıyor: Özgüvene sahip, canlı bir *agora*ya dönüş mümkün mü, yoksa gezegen ölçeğine yayılmış bir "ortaklığın" kafasında kuluçkalanmış devasa görevlerle sorumluluklara uygun, yeni ve büyük bir *agora*ya ilerlemek mümkün mü? Bir cevap vermek yerine Hannah Arendt'in (bölgesel anlamda *vita activa*'ya [*faal/etkin yaşam*] gebe, *vita contemplativa*'nın [*tefekküre adanmış yaşam*] üstün pratisyeni) manevi kahramanlarından Gotthold Ephraim Lessing'ten candan bir tasdikle alıntıladığı şu sözleri aktarabilirim:

> Yarattığım zorlukları çözmek benim vazifem değil. Varsın fikirlerim hep bölük pörçük vaziyette olsun, hatta birbiriyle çelişiyormuş gibi görünsün; çünkü onlar okurları kendi adlarına düşünmeye sevk eden malzemelerle dolu fikirlerdir.

Ve Hannah Arendt'in kendi ağzından çıkmış olan, benim de paylaştığım şahsi inancını kavramaya en yakın şu sözleri aktarabilirim:

> En karanlık zamanlarda bile, şunu bekleme hakkına sahibiz: Teoriler ve kavramlardan ziyade belirsiz, titreşen ve çoğunlukla cılız bir ışık içinde, bazı erkek ve kadınların yaşamları ve eserleriyle, koşullar ve onlara yeryüzünde verilen zaman aralığı ne olursa olsun bir ateşin fitilini ateşleyebilecekleri.[31]

31. Hannah Arendt, *Men in Dark Times*, Harcourt Brace, 1995, s. 8, ix.

2
Büyük Kopuş Perde İki

Aristotelesçi Tefekkürler

Aristoteles'in *Politika* eserini, bu ufuk açıcı kitabın içindeki düşüncelerin tasarlandığı toplumdan alabildiğine farklı bir yerde nasıl okumalı? Bu kuşku yok ki tartışmalı bir sorudur. Aristoteles'in *Politika*'sını bütünüyle demode ve modern politikanın teşvik etmesini bekleyeceğimiz değerlerin (örneğin kadınların eşitliği, bireysel özgürlükler veya insan haklarının evrenselliği) nerdeyse tamamıyla taban tabana uyumsuz bir eser olarak görüp umarsızca kenara atmak için yeterince çok sebep vardır. Kendi *doxa*'mızla, yani bilinçaltında sakladığımız bilgilerle, mümkün olsa bile ilgi eşiğine çıkması nadiren gerçekleşecek kadar derine gömülmüş algının temel taşıyla, *hakkında*

değil onlarla *birlikte* düşündüğümüz o düşüncelerle inatla ve katılıkla çatışan, bütünüyle yabancı bir zihniyetle yazılmış o cümleleri alıntılayarak bu reddedişe bir dolu argüman bulmak kolaydır. "Aynı ruh karşısında beden, insanlar karşısında hayvanlar gibi diğerleri karşısında alçak konumda olanlar, doğaları gereği köledirler ve tüm alçak konumda olan varlıklar gibi bir efendinin çatısı altında yaşamak onların yararınadır." Veya "bir erkeğin metaneti yönetmesinde, kadınınki itaat etmesinde kendisini gösterir."[1] Bu iki cümle (ve bunlar gibi daha çok vardır) Aristoteles'in *magnum opus*'unu ait olduğu yere (eski çağlara) göndermeye ve orada tutup, sadece tarihçilerin, etnografların ve koleksiyoncuların ilgisine terk etmeye yetecektir.

Ancak Aristoteles'i okumanın tek yolu yoktur. Aristoteles bir bilim-kurgu yazarı değil, son derece keskin gözlere sahip zeki bir gözlemci ve son derece keskin kalemiyle gerçekleri dikkatle kayda geçiren biriydi. Bizim bildiğimiz şeylerden habersiz olduğu ve insanların bizimkinden farklı yaşam tarzlarını "doğal" bulduğu için onu suçlamak pek mümkün değil. Kendi çağının toplumsal gerçekliklerinin üzerine çıkmamış, çıkamamıştı. Fakat dönemin rastlantısal olgularını didikleyip, insanların dünyada var olma biçimiyle ilgili bir takım sürekli, kendiliğinden niteliklere ulaşarak, çağdaşlarını cidden aşmış biriydi. Aristoteles'ten bu yana, ne dünyaya ilişkin deneyimlerimizde ne de bu deneyimi aktarış tarzımızda, onun şu net hükmünü geçersiz kılacak bir şey yaşandı: "Toplum içinde yaşayamayan veya kendi kendisine yettiğinden ötürü yaşamaya ihtiyaç duymayan kişi ya bir yaratık ya da bir tanrıdır."[2] Beşeri varoluşun kimi unsurları, zamanın yıpratıcılığından muafmış gibi görünüyor ve Aristoteles bunları tespit edip, onları "geleceğin tüm sosyolojisi için adeta bir açılış bölümü"ne aktarmada büyük bir ustaydı.

Aristoteles'in beşeri birlikteliğin evrensel, zamana bağışıklı, *sine qua non*'u [*zorunlu koşul*], hakikaten de aşkın koşullarına

1. Aristoteles, *Politics*, Çev. John Warrington, Everyman, 1959, s. 11, 25.
2. A.g.e., s. 8.

yönelik tespitleri, zamanın sınavlarına istisnai bir tarzla dayanmıştır. Fakat sebebi, beşeri birlikteliğin bilinen tüm biçimleri zorlukların üstesinden geldiği, koşulları yerine getirmesinden değildir; aksine insanlık tarihi boyunca bu tespitlerin insan tahayyülünün hiç peşinden ayrılmaması, sürekli onun başını didiklemesi ve onu devamlı kışkırtmasındandır. Dolayısıyla beşeri birlikteliğin herhangi bir biçiminin, kendisini beşeri olasılıkların sınırı gibi konumlandırmasını ve insanlık tarihinin sonraki değişimlerin önüne geçecek nihai bir aşaması olarak kemikleşmesini engellemiş oldu. Aristoteles'in insanlar arasındaki ortak yaşamla ilgili sunduğu genel hatlar hâlâ güncelliğini korumaktadır; çünkü hep nihayetine ermemiş, olağandışı, *noch nicht geworden* [*henüz olmamış*] halde kalmışlardır. En iyi geleceğe doğrultulmuş keskin bıçaklar yahut mevcut rejimlerin, devlet türlerinin ve iktidar hiyerarşilerinin tenine saplanmış dikenler şeklinde tarif edilebilirler. Beşeri tarihin ölçütleriyle ele alındığında, onları ezeli-ebedi kılan ve hayatta kalmalarını garantileyen şey hiç *nihayete varmamaları*dır.

"Neden insan, bir arıya yahut diğer sosyal mahlûklara kıyasla daha politik bir hayvandır?" diye sorar Aristoteles ve şöyle cevap verir:

> İnsan kendisine konuşma yetisi bahşedilmiş tek hayvandır... Konuşmanın gücü, neyin yararlı neyin zararlı olduğunu, neyin adil neyin adaletsiz olduğunu ifade etme niyetinden gelir. Tam da bu özelliğiyle insan diğer hayvanlardan farklılaşır: Sadece onun bir iyilik ve kötülük, adalet ve adaletsizliğe dair fikirleri vardır. Nitekim bu yetiye sahip varlıkların oluşturduğu bir birliktelik haneyi ve evi yaratır.

Neden mi? Çünkü bizler, doğru veya yanlış, erdemi bireysel bir mülkmüş gibi ve yalnız, tek başına olsa bile birey tarafından taşınan bir şeymiş gibi tahayyül edebiliyoruz. Ancak aynı şeyi adalet için yapamayız. Aristoteles'in ısrarla belirttiği gibi, adalet "devletle ilişkilidir: Neyin adil olduğunu belirlemekten sorumlu yönetimi, politik toplumda düzenin ilkesidir."[3]

3. A.g.e., s. 7-8.

Aristoteles'in iddiasıyla, iyi ve kötü kavramlarını (nitekim konuşmayla kutsanmış/lanetlenmiş beşeri yaratıkların, böyle bir kavrama sahip olmamaları mümkün değildir) bir *politika/devlet*e sıkışmakla ilişkilendiren su götürmez bir *sequitur* [sonuç] vardır. Neticede *iyi ve kötü kavramı*, nihai ifadesini *ortak yaşamın adil düzeni* içinde ancak devlette ve devlet yoluyla bulabilir. İyi ve kötü kavramlarını bir adalet rejimine dönüştürme dürtüsü ve akabinde bu rejimi idare etme ihtiyacı "sadece bir yaratığın veya Tanrı'nın" toplumsuz yaşayabilmesinin gerçek sebepleridir. Beşeri birlikteliği kaçınılmaz bir sonuca dönüştürürken, bir devlet/politika içinde yaşamayı insanlığın temel koşulu haline getiren (hatta tarihsel olarak biçimlenen, hep koşullara bağlı ortak yaşam biçimleri karşısında transendental konumda olduğu da söylenebilir) adalet arayışıdır.

Oysa "adalet", "özünde tartışmalı" bir kavramdır. Bu sebeple de daima açık-uçlu kalmaya mahkûmdur. Devletin "gerçekte var olan" formlarından hiçbiri (yahut bildiği ve bilebileceği tüm devlet biçimlerini incelemiş Aristoteles) eleştiriden muaf tutulmamıştır (tutulması mümkün de olmamıştır); hiçbiri eleştirinin aşındırıcı etkisinden muaf tutulamaz. İdeal olanın herhangi bir ifadesi veya tüm ifadeleri, doğaları gereği çekişmeci yapıya sahip olduklarından, ideal olanın gerçek veya farazi tecessümlerinden hiçbiri sınavı hasarsız geçemez. Bunu Aristoteles'te bulamazsınız fakat şunu söylemek mümkündür: Adalet dürtüsünün beşeri topluluklar üzerinde bıraktığı baskının en belirgin izi tam da bu koşuldur: Nitekim tüm toplumların kendileri hakkında düşündüğü şey veya ötekilerinin onlara gösterdiği şey *yeterince* adil olmadıklarıdır. Adalet dürtüsü politik yapının hareketsiz kalmasını önler. Bir toplum, halihazırda ulaştığı adalet seviyesini eleştirmekten ve daha iyi, daha fazla adaletin peşinde koşmaktan hiç vazgeçmediği müddetçe adil bir toplumdur.

Bir politika, devlet dolayısıyla insanların oluşturduğu *herhangi bir* oluşumdan ibaret değildir. Bir politika oluşturmada, belli sayıda insanın aynı bölgede yaşaması yeterli değildir. Ayrıca Aristoteles'in ısrar ettiği üzere, bu türden insanların "mahke-

melerde dava açma ve üzerlerinde dava açılma haklarına sahip olmaları da yeterli değildir." Dava açma hakkının verdiği ödül, adaletin katı taleplerini yerine getirmekten çok ama çok uzaktır. Başka öznelerin onları incitmesi veya onlara saldırması, devletin kanunlarınca bu saldırı yahut zararın yasaklanmış veya men edilmiş olması durumunda zarara uğrayan kişilere devletin korumasını sunmaktan, tazminat arayışında olanlara başvurabilecekleri bir makam sunmaktan ötesini yapamaz. Ancak bu yasaların doğası hakkında hiçbir şey söylemez. Özellikle iş, politikayı biçimlendiren insanların "adalet" saydığı şeylerin, devlete ait kanunlarca kabul edilip edilmeyeceğine, edilecekse ne ölçüde yapılacağına gelince, sessiz kalmaktadır. Yasa koyucuların, halk içindeki adalet fikrine kulak verme ödevinden hiç bahsetmemektedir. Aristotelesçi yurttaşlık fikri, zeki bir siyaset yorumcusu Joe Klein'in 4 Temmuz 2001'de *New Yorker*'da yaptığı şu kritik gözlemlerinde tespit edilebilir: "Yönetim/idare yurttaşlığın değil tüketiciliğin formuna dönüşmüştür. Daha iyi bir anlaşma yahut hizmet sunan partiyi satın alırsınız." Günümüzün kelime dağarcığıyla, yurttaş olmak için devlet hizmetlerini tüketen biri olmanın kâfi gelmeyeceğini söyleyebiliriz.

İyi ve kötü arasındaki ayrımı bilen insanlar, adalet ve adaletsizlik arasındaki farkı belirlemede, kendilerine hiç söz hakkı tanımayan bir düzenlemeye, konforlu ve zevkli bir düzenleme olsa dahi rıza göstermezler. Bir politik yapının üyesi olmak, kişinin kanunları sadece kendini korumak veya ileriye taşımak amacıyla kullanmasına indirgenmez. Yasalara biçimlendirmede rol almayı, yasaların halihazırda adalet fikriyle gayet uyumlu bir şekilde biçimlendirildiğinden emin olmayı içermek zorundadır. Ancak devletin bu türden özneleri, "yurttaş" olarak adlandırılabilir. Bir yurttaşın "özel niteliği", Aristoteles'e göre "hem adaletin idaresinde hem de yönetici makamda pay sahibi olması" yani "belli bir devletin müzakerelerinde yahut hukuki idaresinde rol alma hakkını taşıması"dır. Bundan ötürü, "yurttaş" tanımının "özellikle demokrasinin yurttaşlarına uygun düştüğü"nü söylemek yanlış olmaz. Ülkedeki kanunların ele alındığı, eleştirel bir

mercekten geçirildiği, tartışmaya açılıp değişiklikler yapıldığı "halk meclisleri"nin olmadığı bir devlette, kimse yurttaş olarak adlandırmaya layık olamaz.[4] Ayrıca, bu "halk meclisi" olmadığında bir politikanın ismine layık olamayacağını da eklememiz mümkündür.

Eleştiri ve Bir Proje Olarak Politika

OED'ye göre, "politik" kelimesinin kayıtlara ilk kez geçtiği (1449) dönemde, despotik yahut zorbalıktan farklı (ve onlara karşıt) olarak "anayasal" anlamını taşımaktaydı. Ancak bu kullanım, *OED*'nin hemen açıkladığı üzere, "bugün geçerliliğini yitirmiştir." Sanki Aristoteles'ten kalan mirasın üzerindeki toz kalkmış ve modern çağın eşiğinde yeniden sahiplenilir olmuştur. Üstelik dik kafalı gerçeklik karşısında ideal olanın özgün, el değmemiş özüyle sahiplenilmiştir. Yahut özünde yatan, beşeri birlikteliğin gerçek formlarını ölçmek, kusurlarını ifşa etmek, onları mahkûm etmek, tamir etmek veya yerlerine başkalarını koymak için yapılan bir kalite testiydi. Ancak yerine getirdiği bu görevle, zamana iyi dayanamamış gibidir.

İngilizceye ilk girdiğinde, "politik" kavramı bir savaş çığlığı ve çağrısıydı. Diğer bir dolu kavram/program gibi (örneğin kültür veya medeniyet) bu anlamını kaybetti; çünkü en başta gerçekliğin eleştirisi olarak icat edilmiş fakat sonrasında ulakları ve misyonerleri o gerçekliğin idarecilerine dönüştükçe, gerçekliğin "nesnel tanımı"na dönüşmüştü.

Politikanın tahlilcileri ve teorisyenleri ilerleyen dönemlerde "politika"yı, onun nasıl olması gerektiğiyle ilgili tartışmalar yapma alışkanlığını sansürleyip bunu aşağı (bilimsellik öncesi, anti-bilimsel) bir uğraş olarak kötülerken, kendi eylemlerini ona atfetmek adına "politik süreç" ismini gaspetmiş ve "gerçekten var olan" politik oluşumların pratikleriyle tanımlar oldular. Her halükârda bu tahlilcilerin ve teorisyenlerin en yaygın şekilde benimsediği tutum olup, politik söylemin *comme il faut* [*olması gereken*] idi.

---

4. A.g.e., s. 67-8.

Fakat paradoksu, yani bilimsel araştırmaların "gerçekten var olan politika"nın "*nesnel* tasviri"ne odaklanma çağrısında bulunurken, bugün aynı iki bin yıl önce olduğu gibi, Aristoteles'in açık uçlu, öz-eleştirel ve kendi kendisini aşan bir sürece ilişkin vizyonunu daha çok andıran politik yaşamın esas pratiklerinden yola çıkmasını tetikleyen, harekete geçiren ve devam ettiren şey adalet dürtüsüdür. Nesnellik yaftasını hak eden, politikanın uçup giden bir idealin peşinde süre gelen (ve hiçbir zaman bitmeyecek) bir kovalamaca olarak tanımlanmasıdır.

Politika gerçekliğin süregelen eleştirisidir. Politika muhafaza etmenin veya saklamanın değil, değişimin mekanizmasıdır. Politika Robert Musil'in *Der Mann ohne Eigenschaften*'deki metaforlarına uygun düşmektedir. Başka bir deyişle, önündeki yollarda katman katman açılan hadiseler silsilesi veya yatağını kendisiyle birlikte taşıyan zaman nehrine uygundur.[5] İzlediği rota bize Walter Benjamin'in Tarih Meleği'nce yapılan şeyleri (yani göremediği geleceğe sırtını dönmüş, görmekten kaçınamadığı geçmiş haksızlıkların dehşetiyle geriye irkilmiş/itilmiş halde "ileriye" koşmasını) hatırlatmaktadır.

Aldığı biçim ne olursa olsun politikanın peşinde koştuğu adalet modeli, neticede *gegeben* [*verilmiş olan*] değil *aufgegeben* [*vazgeçilmiş olan*]. Daima statükonun önünde atılan adımlardır. Adalet henüz bilinmeyen bir geleceğin içinde belli belirsiz görünen bir görevdir. Haksızlık diye adlandırılarak mahkûm edilmiş mevcut ıstırabın, önermesi, karşısına çıkması, yüzleşmesi, sevk etmesi gereken bir görevdir adalet.

İnsanların çektiği ıstırapların tümü bu şekilde mahkûm edilmez. Haksızlık olarak görülmesi, bu sebeple direnç gösterilip düzeltmek üzere damgalanması için, *değiştirilmeye uygun* bir şey olarak görülmesi gerekir. Daha da önemlisi, acı çekenler bu belirgin ıstırap kaynağını kaldırma gücünün insanlarda

---

5. Burada Eithne Wilkins ile Ernst Kaiser'in çevirisinden alıntı yapılmaktadır, *The Man without Qualities*, Capricorn Books, 1965, Cilt 2, s. 174 ("entrollt der Zug der Ereignisse seine Gleise vor sich her, und der Fluß der Zeit reißt seine Ufer mit sich").

olduğuna inanmalıdırlar. Onlar ve sefaletlerine tanık olanlar, durumun olduğundan farklı bir noktaya getirilebileceğinden, insan eylemiyle değiştirilebileceğinden emin olmak zorundadırlar. Yurttaşların onu sevimsiz bulmaları halinde, statükoyu değiştirmeye dönük pratik becerilerine güvenmeleri gerekir.

Özetlersek, Aristoteles'e göre devletin beşiğinde duran amaca (dürtüye, umuda, beklentilere, önermelere) hizmet edip etmeyeceği, son tahlilde Aristotelesçi yurttaşlık modelinin hayata geçirilmesine bağlıdır. Cornelius Castoriadis'in kelime dağarcığıyla, toplumun özerkliği (bir şeyleri değiştirme yetisi) ve üyelerinin özerkliği (değiştirilmesi gereken şeyleri seçme yetisi) birbirlerinin zorunlu koşullarıdırlar. Bunlara ancak birlikte erişilebilir ve sadece birlikte sönümlenip yok olurlar. Yalnızca birlikte kabul görüp peşlerinden koşulabilir. Son olarak ikisinden biri inkâr edildiğinde veya terk edildiğinde, diğerinin sağ kalma şansı yoktur.

Kurumsallaşmış Bir Eleştiri Olarak Modern Devlet

Premodern devlet yurttaşlığı ne tanımış, ne de onu hayata geçirmişti. Ancak bu durum, adaletsizliğe karşı yükseltilen isyanları veya adaletsiz sayılan şeylerin eleştirisi ve reddiyle adalet önerisinde bulunan modellerin teşvik edilmesini önlememiştir. Ancak Barrington Moore Jr.'ın tespit ettiği gibi, yalnızca belli türden acıların mağdurlar tarafından "haksızlık" diye adlandırılma, bu sebeple de isyanları kışkırtma ihtimali yüksekti. Aslında bu "artık ıstıraptı." Yakın geçmişte, hâlâ tüm canlılığıyla hatırlanan, "haksızlık" şeklinde adlandırılması muhtemel acılardan çok daha korkunç bir ıstırap. Feodal serfler *status quo ante* [*önceki durum*] dönülmesi adına, *Rechtsgewohnenheiter*'in yeniden tesis edilmesi, yani emekleri ve ürettikleri üzerine konmuş taleplerin (bunlar ne kadar sert talepler olursa olsun ve ne kadar sıkıntıya yol açarsa açsın) yeniden geleneksel miktarda olması adına başkaldırmışlardı. Acının alışılmış, ananevi ölçütü, isyan sebebi değildi. Bu acının süklüm püklüm ve uysal bir halde çekilmesi

gerekiyordu; çünkü insanların yarattığı bir şey olarak görülmüyordu. Dolayısıyla insanların gücünün ötesindeydi.

İnsan türüne kendi koşullarını pürüzsüzce baştan idrak etme ve kendi varoluşunun tek hâkimi olma yetisini bahşetmesiyle, modernlik rahatsızlık duyulan ve ıstıraplı deneyimlere yol açan her türden koşul karşısında hoşnutsuzluğun ve direnişin kapılarını ardına kadar açtı. İlkesel düzeyde hiçbir ıstırap sözde kökenleri veya temelleri insanların dışında veya üstünde olduğu için suçlanmaktan kaçamazdı. Bugün hoş görülen koşullardan hiçbiri, gelecekte haksız bir ıstırap şeklinde tanımlanma olasılığına (kesinliğine?) karşı korunmayacaktı artık (ve böyle bir yeniden tanımlamanın iddia edilmesini engelleyecek hiçbir şey yoktu). Düzeltmeyi/tazminatı etkin hale getirmek, eldeki vakayı gerekli kaynakları çekmeye yetecek kadar inandırıcı kılma meselesinden ibaretti sadece. İnsanın çektiği çeşitli acıların üzerindeki "büyü kalktıkça" (yani insanların yol açtığı acılar şeklinde sınıflandırıldıkça), dayanıklılığın ve hoşnutsuzluğa gösterilen tahammülün eşiği azaldı. Neticede modernite, evrensel bir mutluluk getirme ve tüm gereksiz ıstırapları ortadan kaldırma vaadiydi. Ayrıca tüm acıları lüzumsuz saymaya dönük bir tasarıydı.

Yetmiş yıl önce Sigmund Freud *Das Unbehagen der Kultur* (*Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, 1929) eserinde kendisini medeniyet şeklinde (yani insanın kaderine daha insancıl bir cila atmış, birlikte yaşama biçimi olarak) adlandırmış modernliğin portresini resmederken, acıdan ve korku yahut çirkinlik gibi diğer mutsuzluk kaynaklarından kurtuluşu, uygarca varoluşun en önde gelen özellikleri olarak seçmişti. Acıdan ve acı çekme korkusundan kurtulmanın, deney yapma ve benlik davasının gerektirdiği işlerin riskini alma, böylelikle bireylerin kendi kendilerini inşa etme özgürlüklerini kolaylaştırıp güvence altına alma cesaretini arttıracağı umuluyordu. İnsan türünün öz-yönetimi, türün her bir bireyini kendi kaderinin efendisi kılacaktı. Eylem hâkimiyeti devletin elinde olduğundan, bu iş devletin yasama ve yürütme gücüne düşmekteydi. Jacques Ellul'un söylediği gibi, "ortalama bir insana göre, toplumu nihayet olması gerektiği hale gelecek

şekilde kim yeniden örgütlemeli? Devlet, her zaman devlet."[6] Başlangıcından bu yana modern devlet, kendisini ürkütücü, ciddi ciddi ezici bir meşakkatin yükünü omuzlamış halde bulmuştur. Etrafa bakıldığında, insanların çektiği acılardan yahut tedavisinin aşırı tereddüt ve tembellikle yapılmasından ötürü suçlanabilecek insani veya gayrı insani başka hiçbir güç yoktur: "Nihayetinde tüm sorunlar politiktir ve ancak politik çizgiler doğrultusunda çözülebilirler." Ernst Cassirer'in sözleriyle, modern politik önderlere "tüm toplumsal kötülüklere deva bulmayı vaat eden şifacılık" rolü yüklenmiştir.[7]

Özgürleşmenin Bedeli

Egemen fail olarak devletin ve kendi kendisine yeten, kendisini yöneten insanlığın nihai tecessümünün önüne konmuş çetrefilli görev belki de taşınamayacak kadar ağır bir yüktü. Ancak kısıtlamalardan kurtulmuş bireyin getirdiği özgüven ve öz-sorumluluğun çok daha az tahammül edilebilir bir şey olduğu görülmüştür. Bu sonuncu keşif birçok bilgili gözlemciyi şu sonuca yöneltmiştir: "Eğer insan sadece doğal içgüdülerini takip ederse, özgürlük için gayret göstermeyecektir; onun yerine bağımlılığı tercih edecektir... Özgürlük böylelikle çoğu kez bir ayrıcalıktan çok, bir yükmüş gibi görünür"[8]; yahut geçmişten bu yana büyüyen yalnızlık, bireyleşmenin kaçınılmaz bir yoldaşı olduğundan, ona eşlik eden bireysel özgürleşme "bir güçsüzlük hissi ve kaygısı"na dönüşme eğilimindedir ve bu sebeple "kişinin bireyselliğinden vazgeçmeye, kendisini bütünüyle dışardaki dünyaya gömerek yalnızlık ile güçsüzlük hissini aşmaya götüren dürtüler açığa çıkar."[9]

20. yüzyılın büyük bir dilimi boyunca, kitlesel ölçekte gerçekleşen bir "özgürlükten kaçış"ın sunduğu fırsatı değerlendirmeye

6. Jacques Ellul, *L'illusion politique*, 1965; burada Kondrad Kellen'in çevirisinden alıntı yapılmaktadır, *The Political Illusion*, Random House, 1972, s. 186, 185.
7. Ernst Cassirer, *The Myth of the State*, Doubleday, 1955, s. 362-3.
8. A.g.e.
9. Erich Fromm, *The Fear of Freedom*, Routledge ve Kegan Paul, 1960, s. 23.

ve yalnız, terk edilmiş, korkmuş bireylerin kâbusu olmak yerine tatlı düşlerini süsleyen "o dışarıdaki dünyaya dalma" imkânını onlara zevkle sunmaya hazır, her şeye kadir devletin Avrupası'na bir hayalet musallat olmuştu. Ulus-devletin takip ettiği, belki de geriye dönülecek noktayı çoktan aştığı o yollar üzerine kurgulanmış politik tefekkürler, Hannah Arendt gibi gözlemcilerin örneğinde, devletin yeni sorunlara karşı verdiği her tepkiyle tekrar su yüzüne çıkan "totaliter eğilimler"e ilişkin kasvetli önsezilerle doluydu. "Yeni sorunlar"da hiç kıtlık yaşanmıyordu; fakat devletler arasında savaşların yapıldığı, devletlerin içindeyse toplumsal çatışmaların yaşandığı çalkantılı dünyada çok daha fazla sorunun çıkması bekleniyordu. Cassirer'in gözlemlediği gibi, "politikada bizler hep volkanlar üzerinde yaşıyoruz. Ani sarsıntılara ve püskürmelere hazır olmak zorundayız."[10] Otto Schmitt gibi diğerleri, *Totale Staat*'ı [*Bütüncül Devlet*] milenyuma has bir hadise olarak karşıladılar. İlgili, paylaşımcı ancak her şeyi kuşatan, her şeyi düzenleyen ve her şeyi yutan bir topluluğun, kutsal ancak yitip gitmiş veya umarsızca terk edilmiş düzeninin İkinci Gelişi.

Değerlendirmeler pirüpak bir hazdan umutsuzluğun en karanlık türlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmış olabilir fakat *beklentiler* şaşırtıcı ölçüde benzerdi. George Orwell'in ve Aldous Huxley'in distopik gelecek tasvirleri (genelde birbirinden taban tabana zıt temsillerle aktarılmış tasvirler) biri hariç nerdeyse tüm detaylarda farklılık taşıyorlardı: Her ikisinde de üstün güce sahip organ sabit bir konuma sahiptir ve hep tebaasının erişemeyeceği bir yerde olmasına rağmen yaşamlarının her noktasına nüfuz etmiştir. Tebaasındakilerin attığı veya atabileceği her adımı gözetliyorlar ve çizgiyi aşanları acımasızca cezalandırıyorlardı (yani önceki sondajların, bu tür ihtiyatsız davranışların yaşanma ihtimalini baştan sıfırlamaması halinde). Bolşevik ve Nazi totaliterliklerinin şokları bütünüyle emilip hazmedilince, Jeremy Bentham'ın Michel Foucault tarafından

10. Cassirer, *The Myth of the State*, s. 351.

yeniden keşfedilip geri dönüşümden geçirilen Panoptikon'u (her yeri sarmış o titiz gözetimiyle ve gözetilenlerle gözetleyenler arasında yaptığı keskin ayrımıyla) aydınlar tarafından, günümüzdeki devlet aygıtıyla tüm modern iktidar yapılarında içkin eğilimlerin uzun süredir peşinde koşulan, bütünüyle keskin bir modeli olarak karşılandı.

Modern bireye nihai esaretini (veya bazı düşünürler için kurtuluşunu) getirmeye yazgılı, her şeyi bilen, her an her yerde bulunan ve her şeye kadir devlet aşırı belirlenmiş bir şey olarak görülmüştü. Aşırı belirlenimin sebebi, iki ayrı fakat birbirini tamamlayan eğilimin yakınsamasıydı: Öznelerin seçim yapma zorunluluğundan duydukları kırgınlık ve güce aç politikacıların tercihlerini asgariye indirme veya bütünüyle tercih yapmalarını engelleme arzusu. Theodor W. Adorno, çağın ruhuna uygun bir tavırla, her iki eğilimle nihai karşılaşmaları üzerine bolca değerlendirmede bulunmuştu.[11] Aynı anda hem kuvvetlenen hem de bitkin düşen "bireysel narsisizm"le, hayal kırıklığına uğramış bireyler zararın telafi edilmesini isterler. Nitekim bunu "bir birey olarak onlara, aynı kolektif yapının onlardan kopardığı özgüvenin bir kısmını geri veren ve kendilerini boş yere onunla özdeşleştirerek tamamını geri kazandıracağını umdukları kolektif narsisizm"de bulurlar. Ancak diğer yanda "Âdem'in düşüşünden bu yana insan türünün yozlaşmasını anlatan dini tema, Hobbes'ta zaten kökten bir sekülerleşmeden geçmiş, kötülüğün kendisine hizmet edecek şekilde çarpıtılmış yeni bir kılıkta belirmektedir; çünkü insanların, onlara emanet edilmiş mevcut adaletsizlik ortamında, adil bir düzen kurmaları iddiaya göre imkânsızdır. Thomas Mann'ın Spengler aleyhinde konuşurken 'insanlığın yenilmişliği' diye adlandırdığı şey tüm evrene yayılmıştır." Bireyler üstesinden gelmeleri hemen hemen imkânsız saydıkları sorumluluklara kızgınlık beslerler. Devlete

11. Theodor W. Adorno, *Eingriffe. Neun kritische Modelle*, 1963 ve *Sichworte. Kritische Modelle 2*, 1969 (her ikisi de Suhrkamp Verlag); burada alıntılanan Henry W. Pickford'un çevirisidir, *Critical Models: Interventions and Catchwords*, Columbia University Press, 1998, s. 118, 139.

hükmedenler, tebaalarının özgürlükleriyle birlikte bireysel sorumluluklarını da ellerinden almaya çok istekliydiler.

Geçmiş yüzyılda çok az kişi (yüzyılın ilerleyen dönemlerinde sayıları iyice küçülmüştür), Aristoteles'in özerk yurttaşlarıyla özerk bir politikanın birliği olarak resmettiği demokrasinin gerçekleşme şansına itibar etti. Kimisi Aydınlanma düşlerinin yitip gidişine yakındı; kimisi de baştan beri beyhude ve yok olmaya mahkûm bir illüzyon, yanlış umutların piç çocuğu olarak gördükleri şeyin cenazesine birkaç damla gözyaşı döktü. Ancak nerdeyse hiç kimse demokrasinin bırakın aydınlık olmayı, uzun bir geleceği olacağını da söylememişti. Keskin görüş ayrılıklarının altında ortak bir temel yatmaktaydı: Devletin gücünü arttıracağı, öznelerinin gücününse azalacağı beklentisinin geniş kesimlerce kabul görmesi. Gözlemciler şu konuda hemfikirdi: Yıkılan demokratik illüzyonun kaderini çizen şey belki de, bireylerin kendi kendilerini savunmadaki yaygın acizlikleriydi (özellikle de demokrasinin şart koştuğu türde, kendi kendine kılavuzluk eden ve özerk bir şekilde benliklerini savunma acizlikleri); fakat nihayetinde *coup de grâce*'i (ölümcül darbeyi) indirecek şey devlet ve güç saplantılı yöneticilerdi.

Büyük Birader'in Yeni Avatarı

Bugünkü nesil ve korktuğu şeyleri, korkularını Adorno, Arendt, Cassirer, Fromm, Huxley veya Orwell'in ifade ettiği kuşaktan ayıran mesafeyi ölçmek için, tüm yayın kuruluşlarıyla izleyenlerini etkisi altına almış, *Büyük Birader* diye adlandırılan kamusal görüntüye yakından bakmaktan kötüsünü yapmamız mümkündür. Bir gecede *herkesin diline yerleşmiş*tir. *Büyük Birader*'in (veya *Loft Story* [*Tavan Arası Öyküleri*] adlı Fransız gösterisi ya da İngiliz-Amerikan bilgi yarışması *The Weakest Link*'in [*en zayıf halka*]) tasvir ettiği yaşam zaten insanları en çok içine çeken şey olmasaydı; hatta belki de *rakipsiz* konumda olmasaydı, parmak ısırtan kariyerine erişemeyeceğini söyleyenler mazur görülebilir.

1999 civarında, Hilversumlu John de Mol, Arizona çölünde bir ay boyunca camdan bir kubbe içine kapatılmış insanları izlerken, kendi itirafıyla beyninde "ani bir ilham kıvılcımı" çakmıştı.[12] *Büyük Birader*'i icat etti. Bu parlak fikri önce "Veronica" adlı küçük bir özel kanalda gösterildi. Bunun üzerine yıldızı parlayan fikir, hemen en büyük yayın şirketleri tarafından kapıldı ve o günden itibaren yirmi yedi ülkede kopyalanarak (bu sayı hâlâ hızla artmaktadır), mucidini Hollanda'nın en zengin ikinci insanı yaptı. *Büyük Birader*'in başarısı, yayıncılık faaliyetlerinde yaygın olan aldatıcı reyting artışlarının standartlarıyla karşılaştırıldığında dahi olağanüstü bir noktadaydı. *Büyük Birader*'in Fransız versiyonu hakkında (*Loft Story*) Ignacio Ramonet, "Fransa'nın medya tarihinde daha önce ülkeyi bu denli kızdıran, hayran bırakan, şoke eden, kışkırtan, rahatsız eden, aşırı derecede uyaran ve sıkıntı veren", Cannes film festivali ve futbol finalleri gibi normalde aşırı popüler etkinlikleri bile gölgede bırakan bir hadisenin "hiç yaşanmadığı"nı yazmıştı.[13] Britanya'da 18-25 yaş aralığından tahmini 10 milyon kişiden, *Büyük Birader* yarışmacıları için oy vermeleri istendi. Bu rakamın, Britanya'nın genel seçimlerinde oy atması beklenen aynı yaş grubunun 1.5 milyon kişiden ibaret olmasıyla kıyaslanması gerekir.[14]

John de Mol'un keskin zekâsı gerçekten dikkate şayandı: İstifade edilmemiş bir talebin varlığını tespit etmişti. Yirmi yedi ülkede televizyon ekranlarına yapışmış yüz milyonlarca kadın ve erkeğin yana yakıla ihtiyaç duydukları ve sabırsızlıkla bekledikleri bir talepti bu muhtemelen. Bir anda, yaşam deneyimlerine anlam katacağından, en başta da onları rahatsız hissettiren yaşam tarzını meşru kıldığından ve o yaşam tarzında utanmaları gerektiğini düşündükleri damgayı kaldırdığından sıcaklıkla karşılayacakları bir şeydi. Mol'un şirketi Entertainment'ın, İspanyol şirketi Telefonica'ya satılırken istenen 5.4

12. Bkz. *L'Express*, 5 Mayıs 2011, s. 64.
13. Ignacio Ramonet, "Big Brother", *Le Monde Diplomatique*, Haziran 2001, s. 1 ve 24-5.
14. Bkz. "The Editor", *Guardian*, 2 Haziran 2001.

milyar dolar, gıptayla istenen bu bağışlanma için para vermeye hazır o milyonlar için adil bir fiyattı...

Elbette, *Büyük Birader* gösterisi, izleyicilerin çok yakından tanıdığı bir deneyimle tekinsiz bir benzerlik taşımaktadır. Bu gösteride, geçmişleri bilinmeyen ve gelecek beklentileri farklı on iki erkek ve kadın birkaç haftalarını yan yana geçirmekte olup, birlikte yaşama biçimlerini sıfırdan ve herhangi bir süreklilik vaadi olmadan inşa etme göreviyle karşı karşıyadırlar. Başlarken hepsinin o gruptan tek tek çıkıp gideceğini ve hedeflerinin öncelikle başkalarının çıkmasını sağlamak olduğunu bilmektedirler... Bu görevde başarısız olurlarsa, bağışladıkları yahut zamanında çıkaramadıkları akranları tarafından kovulacaklardır.

"Televizyonda gösterildiği hali"yle bu ölüm-kalım mücadelesi boyunca, dünyanın geri kalanı görünmezdir. Ne oyuncular ne de oyunu izleyenler, yemeklerin ve oyuncakların tam olarak nereden geldiğini, sonraki testin ne olacağına kimin karar vereceğini bilmemektedirler. "Büyük Birader" dünyanın geri kalanı için jenerik bir isimdir. Nitekim tekrar tekrar bu dünyanın ne kadar tuhaf ve öngörülmez bir yer olduğu, bir sürprizden diğerine koşturan ve kartlarını hep kapalı tutan bir yer olduğu görülmektedir. İzleyenlerin de hissetmiş olabileceği gibi bu, en baştan beri duyumsadıkları veya şüphelendikleri ancak nasıl ifade edip mantıklı bir öyküye dönüştüreceklerini bilmedikleri bir şeydir. Şimdiyse bilmektedirler ve avutulmaktadırlar: Artık kendi kişisel veya eşi olmayan kusurlarının yahut kötü talihin sonucu sandıkları şeyin, dünyanın kuruluş ve işleyiş biçimi olduğunu bilmektedirler (veya en azından bu onlara tüm çıplaklığıyla gösterilmektedir)...

Büyük Birader'in hemen ardından *En Zayıf Halka* geldi: Yeni yüzyılın bir başka televizyon hiti olan bu program, Britanya'da icat edilmiş ve kısa süre sonra büyük paralarla Birleşik Devletler'e ithal edilmişti. *En Zayıf Halka*, *Büyük Birader*'in mesajını tekrarlamakta ancak *Büyük Birader*'in fısıldadığı şeyi bağıra bağıra söylemektedir: Ekipler en zeki üyelerinin kendi kendisini terfi ettirmesi için var olurlar ve bunun dışında hiçbir değer ta-

şımazlar. *En Zayıf Halka*'nın başında altı kişi vardır fakat hepsi tek bir kişinin finale gideceğini, tek tek gösteriyi boş ellerle terk edecek "ekip üyeleri"nin kazandığı parayı sadece bir kişinin cebe indireceğini bilmektedirler. Soruların sorulduğu her turun ardından, bireysel olarak ekip arkadaşlığından çıkarılacak "ekip üyeleri"nin kim olduğunu söylemeleri (henüz bilinmese de), finale kalan son oyuncunun cebine girecek paraya kimin en az katkıda bulunduğundan hareketle "en zayıf halka"yı ilan etmeleri gerekir. En çok oy alıp elenen yarışmacılar, kamera önüne konur ve başarısızlıklarına sebep olmuş şahsi zayıflıklarını alenen itiraf etmeleri istenir. Açıkça veya dolaylı bir şekilde, televizyon izleyicilerinin önünde cereyan eden öykünün bilgeliği ve adaleti tasdik edilmiş olur: Yenilenlerin belaya susadıkları için yenildikleri, hatalarından dolayı sadece kendilerinin suçlandığı, yaşadıkları talihsizlikten ötürü bırakın tazminat talep etmeye acınmaya bile hiç haklarının olmadığı sert bir dünyadır bu.

Her şeyden öte, televizyonun bu iki popüler gösterisi insanların *kullanılıp atılabilirliği*nin aleni provalarıdır. İçlerinde, tek bir öyküde toplanmış bir anlayış ve uyarı taşımaktadırlar. Hiç kimse vazgeçilmez değildir. Bırakın ekibin bir üyesi olmayı, bir noktada kazançlarına katkıda bulundukları için, kimsenin ortak çabaların meyvesinde hak iddia etmeye hakkı yoktur. Yaşam çetin insanların oynayacağı çetin bir oyundur. Her oyun sıfırdan başlar, geçmiş erdemlerin hiçbir önemi yoktur, kişi en son maçında aldığı sonuçlar kadar değerlidir sadece. Oyuncuların her biri hep tek başınadır. Ve zirveye çıkmak bir yana, ilerleyebilmek için kişinin önce önündekileri saf dışı bırakmak için işbirliğine girmesi, nihayetinde kurnazlığıyla işbirliği yaptığı kişileri mat etmesi zorunludur. Eğer diğerlerinden daha sert ve vicdansız değilseniz, diğerleri işinizi hızla ve pişmanlık duymadan bitirecektir. En güçlüler (yani en vicdansızlar) hayatta kalır.

Milyonlarca insanın hayal gücünü ele geçiren ve onları ekranların başına çivileyen yarışmaların hepsi (ilkinin muazzam başarısının hemen ardından, ardı arkası hiç kesilmeyen "yeni ve gelişmiş" versiyonlara yazdığım sırada en son eklenen "Kimseye

Güvenme" gibi yerinde bir alt-başlıkla yayınlanan Amerikan *Survivor*'dı) jenerik "Büyük Birader" [Biri Bizi Gözetliyor] ismiyle tanınır hale gelmiştir. "Kampların Yüzyılı"nda nöbetçi kulelerinin karanlık gölgelerinde yetişen kuşaklar için bu acı verici ölçüde tanıdık, yaygın bir isimdi. Orwell'in ölümsüzleştirdiği haliyle, herkesin takip etmesi zorunlu rotaları çizmiş, izlenecek modayı belirlemiş ve reddetmeye cüret eden yahut hükmedenin emrini onu tatmin edecek şekilde yerine getiremeyen herkesi yok etmiş acımasız ve gaddar iktidarı simgelemiştir. Orwell'in Büyük Birader'i herkesin onun dilediği şekilde hareket etmesini istemişti. Onlardan yapmalarını istediği şeyden tamamen emindi ve ne kadar ufak, hafif de olsa hiçbir itaatsizliğe tahammülü yoktu. Orwell'in Büyük Birader'i, beşikten mezara kadar tebasının yaşamını idare eden bir figürdü. Ayrıca Büyük Birader'in kurbanlarından minnet ve sevgi talep ettiği de bilinmekteydi. Büyük Birader ikiyüzlülüğün ve çift anlamlı konuşmaların krallığına hükmetmekteydi. Bu krallıkta kölelik özgürlükle, dert dermanla ve baskı özgürleşmeyle eşanlamlıydı.

George Orwell'in portresini çizdiği sırada Büyük Birader'in temsil ettiği şey şayet buysa, bu televizyon şovlarına "Büyük Birader" demek yanlış bir adlandırmadır (aksine Tony Blair'in "Yeni Emeği" gibi "Yeni Büyük Birader" şeklinde adlandırılmalıydı). Eğer böyle görülmezse durum tamamen böyle olur; çünkü mevcut kuşaklar terimin eski anlamını bütünüyle unutmuşlardır ve dolayısıyla terimin kendisi diğer deneyimsel içeriklerle doldurulmaya uygun, boş bir sözel kabuktan ibaret kalmıştır. Bu kabuk bir zamanlar, Orwell'in çağdaşlarına musallat olmuş korkuları derleyip birleştirmek için kullanılmaktaydı ve bu işlevin belleği mevcut kullanımlarını belirlemektedir. Hâlâ korkuları toplayıp saklamak için kullanılmaktadır. Ancak şimdi korkular farklıdır.

TV şovlarındaki Büyük Birader'in hiç sureti yoktur. Bir surete de ihtiyaç duymaz; çünkü bugün, eski avatarının aksine, sevgi talep etmediği gibi, bağlılığa veya sadakate de önem vermez. Bu Büyük Birader fazlasıyla kullanışlı bir elemandır (neticede "dünyanın geri kalanı"dır ve gerisi olmadığında hiçbir

dünya olamaz). Ancak görevini, vasilerinin işine karışmaktan bütünüyle uzak durmaları ve yaptığı şeyleri onun amaçlarını bırakın sorgulamayı, bunların ne olduğunu merak bile etmeden kabul etmeleri koşuluyla yerine getirir. Kabul etmesi kolay ve çok da külfetli olmayan bu koşulla, Büyük Birader vasilerine kendi oyunlarını oynamaları için gereken her şeyi temin eder (tam teçhizatlı bir sahne, yataklar, çarşaflar, yiyecekler ve yemek yapma donanımı). Hatta sıkıcılığı önlemek ve sakinlerin mutluluğunu koruyup eğlenmeye devam etmelerini sağlamak için oyuncaklar ve yeni oyun fikirleri sunar. Oyun sahasını sunduğu gibi, oynamak için gereken alet edevatla donatıldığından da emin olur. Fakat gerisi size kalmıştır. Büyük Birader o "bizi arama, biz seni ararız" diyen tiplerdendir. Kararlarını sorgulamanın veya kararlarına karşı çıkmanın hiçbir anlamı yoktur. Çağrılar yanıtsız kalacaktır. Büyük Birader her şeyden önce, elinizdeki aletler ve oyuncaklarla ne yaptığınızı, onları nasıl ve hangi amaçlar doğrultusunda kullandığınızı umursamaz. Kazanıp kazanmadığınızı, hanginizin en tepede hanginizin en aşağıda olduğunu da umursamaz. Büyük Birader *tarafsız*dır. Ona zalim demeniz mümkün değildir ve onunla kavga etmeniz için hiçbir sebep yoktur. Ancak eğer ona "adil" diyorsanız, bunun anlamı sadece *kayıtsızlık* olabilir. Dolayısıyla onu eksik veya hatalı bir adaletle suçlamanız için de sebep yoktur.

Tekrar ediyorum, gerisi size kalmıştır. Geriye kalansa sıfır toplamlı bir oyundur. Kazancınız diğerlerinin kaybettiği kadardır, bir metelik fazlası dahi değil. Nitekim diğerlerinin kazancı da sizin kaybınızdır. Güçleri birleştirmenin ve uyumlu hareket etmenin çok az anlamı vardır. Şayet aklınızdaki şey bütünüyle geçici bir ittifaksa, tırmandığınız merdivenin bir başka basamağıysa ve geçtikten sonra artık ihtiyaç duymayacağınız bir şeyse anlamlıdır. İttifaklar ilerlemenize yardımcı olduğu müddetçe iyidir. Yardımcı olmadığında hemen gereksizleşir veya düpedüz zararlı hale gelir. Değerli varlıklar olmaktan çıkıp kambura dönüşürler. Dönüştükleri anı gözden kaçıranlara eyvahlar olsun.

Büyük Birader bir *dışlama/eleme* oyunudur. Elenmek yerine başkalarını elemek (yani sizin elenme sıranız gelmeden başkalarını eleme) başarının adıdır. Oyunun başında tüm rakipler eşittir. Geçmişte yaptıklarınızın önemi yoktur. Bıraktığı hiçbir iz yoktur, elinizdeki şansı azaltmazlar ancak size başlarken bir avantaj da vermezler. Her oyun gerçek ve tam anlamıyla yeni bir başlangıçtır. Hangi becerilere sahip olursanız olun, içinizde serbest kalmayı bekleyen keşfedilmemiş potansiyel ne olursa olsun, keşfedilmeleri ve yer yer kullanılmaları gerekir. Aksi takdirde hiçbir işe yaramazlar. Buradaki herkes bir süreliğine, diğerleri için düpedüz yabancılardan ibarettir. Dolayısıyla o andan itibaren dost kazanmak ve insanları etkilemek için (bu dostluklar ve etki işlevini yerine getirir getirmez terk edilecektir elbette) tüm becerilerinizden yararlanmanız gerekir. Etraftaki herkes, neticede sadece tek bir kişinin (veya Fransız *Loft Story* örneğinde bir çiftin) savaş meydanında kalıp tüm ganimeti toplayacağını sizin kadar iyi bilmektedir. Dolayısıyla herkes, kurulacak bir ittifakın "ikinci bir emre kadar" geçerli olduğunun, zafer anı gelmeden biteceğinin farkındadır.

Ardından aleni günah çıkarmaların yapıldığı günlük ritüeller gelmektedir (günah çıkartma kabininin, gün sona ermeden önce pişman olan kişinin oturtulduğu bir sandalyeye indirgendiği, TV kamerasının günah çıkartanı temsil ettiği şovlar). O günkü mücadeleden muzaffer bir şekilde çıkanlar yahut en azından yara almadan kurtulanlar, aşağılanmış, sindirilmiş veya mağlup olmuş kişilerle birlikte günah çıkarırlar. Hepsi mücadele esnasında ne hissettiklerini, tur sonunda ne hissettiklerini anlatır. Anlattıkları öyküler farklıdır fakat mesajlar tekdüze bir benzerlik içindedir: Alınan başarıların arkasında kendinizden başka hiçbir şey yoktur (basiretiniz, kurnazlığınız, zekânız, duygusal zenginliğiniz) ve başarısız olunduğunda bu kaynaklardan bazılarının veya tamamının yokluğu yahut kusurlu olmaları dışında suçlanacak hiçbir şey yoktur.

Dahası aynı derecede aydınlatıcı başka bir mesaj daha vardır. Hatta ayıltıcı bir mesaj olduğu bile söylenebilir. Tüm yaşam

oyunlarına sahneyi hazırlayan Büyük Birader, ara sıra istediği zamanlarda sizinle konuşan gizemli bir yaratıktır. Ancak siz onunla konuşamazsınız; dolayısıyla yine de denemenin ne anlamı vardır ki? Büyük Birader, ortaçağın sonlarındaki Nominalist filozofların Tanrı'sına benzer. Onun gibi "kaprisli, gücünden ötürü korkunç, bilinmez, tahmin edilemez, doğa ve akılla sınırlanmamış, iyiliğe ve kötülüğe kayıtsız bir varlık"tır.[15] O bütünüyle *gizli* bir Büyük Birader'dir. Siz (ve herkes) "orada bir yerde" olduğunu bilirsiniz fakat bu bilgiden pratik hiçbir sonuç çıkarılamaz. İş gündelik kaygıların temeline geldiğinde, yine tek başınasınızdır.

Yeni Büyük Birader'in Aradığı Hattın Diğer Ucunda

İşte bu yüzden milyonlarca insan, gözler önüne serilen destana büyülenmiş bir halde yapışıp kalmış durumdadırlar. Doğrusu bu özel çanın kimler için çaldığını bilmeye çalışmanın hiçbir anlamı yoktur. Onlar için, yani içlerinden herhangi biri için çalmaktadır. *Büyük Birader* veya *En Zayıf Halka*'nın rakipleri, tekrar tekrar izleyicilerinin öyküsünü aktarır. İzleyicilerin sürdürdükleri yaşamla ilgili hissettikleri şey tam da budur fakat artık onu çıplak ve net bir şekilde izlemektedirler. Hayal gücüne çok az, şüpheye ise hiç yer bırakmayan, laboratuvarlara özgü bir saflıkla ve en temel hatlarıyla izlemektedirler. Şovlar hazları ve ıstırapları arkasında yatan mantığı açıkça izah etmektedir (bu mantık ne kadar mantıklı veya mantıksız olursa olsun). En önemlisi bu şovların, onlara musallat olan fakat ne olduklarını izah ederken şaşırıp kaldıkları korkuları kelimelere, grafiksel görsellere dökmesidir. Şovlar sadece her şeyi açıklamakla kalmamakta, orada neyin açıklanacağını da söylemektedirler... İzleyicilerine *ne* düşüneceklerini ve bunu *nasıl* yapacaklarını da anlatmaktadırlar.

Elbette öykü izleyicilerin önüne, önceden ambalajlanmış, yorumlar ve açıklamalarla tamamlanmış halde çıkmaktadır. Ancak

15. Bu sıfatlandırma şuradan gelmektedir: Michael Allen Gillespie, "The theological origins of modernity", *Critical Review*, 13: 1-2, 1999, s. 1-30.

yorumları imgeler içinde tespit etmek, onları yazılan, okunan veya dinlenilen metinlerden ayırmak daha zordur. Üstelik bu yorumlar fark edilse ve olan bitenden layıkıyla ayrılabilse bile, anlaşmazlıkları önlemesi veya kışkırtması çok zordur. Neticede Büyük Birader şovlarının sunduğu izah açık olabilir ancak yeni değildir. Kişinin hemen hemen her yerde sürekli işittiği o bireysel yaşantıların, alışılageldik iniş çıkışları üzerine yapılmış açıklamalardır. Gürültülü ve ahenksiz dünyamız mesajlarla dolup taşmaktadır (farklı ve çoğu kez çelişkili mesajlar); ancak sürekli tekrarlayan, bitmek bilmeden yinelenen bir motif baskın bir ses kazanır. Bu motifi en taze haliyle ilk kez (1989'da) ifade eden, politika ve iş dünyasının yeni, neoliberal kesimlerinin gurusu Peter F. Drucker'di:[16] "Batı'da toplum eliyle kurtuluşa inanan birinci sınıf politikacıların sonuncusu Willy Brandt'tı"; "Belki Güney Amerika'daki 'özgürlük teologları' dışında kimse artık, toplumsal eylemin mükemmel bir toplum yaratma; hatta toplumu böyle bir ideale yaklaştırma gücüne inanmıyor... Şimdi Lyndon Baines Johnson'un yalnızca yirmi yıl önce yaptığı gibi 'Büyük Toplum'u ilan eden biri çıksa kimse ona kulak asmaz." Kısaca artık parçalara ayrılmış ideolojik duvarların her iki yakasında, saraylarda ve gecekondularda, "kapalı topluluklar"da ve kent gettolarında "toplum eliyle kurtuluşa duyulan inanç yitip gitmiş"tir. "Realite TV" (prodüktörler *Biri Bizi Gözetliyor*, *Loft Story*, *Survivor* gibi gösterileri, izleyicilerinin koşulsuz onayıyla böyle adlandırmışlardır) şovlarının Büyük Birader'i, Drucker'in sahneye uyarlanmış "Yeni Gerçekliği"dir. *Gizli Büyük Birader*, *societas abscondita*'yı (gizli toplumu) sembolize etmektedir.

Kuşku yok ki içinde yaşadığımız ve her gün yeniden yarattığımız dünya, toplumun geniş ekranlarına yansıtılan bir Büyük Birader bölümü değildir. *Büyük Birader* bugünkü toplumsal gerçekliğin fotoğrafı, nüshası veya taklidi değildir. Ancak yoğunlaştırılmış, damıtılmış, saflaştırılmış bir modelidir. Bu toplumsal gerçeklik içinde, normalde saklı, çözünmüş veya bastırılmış

16. Peter F. Drucker, *The New Realities*, Mandarin, 1990, s. 9-15.

halde bulunan belli eğilimler üzerinde deneylerin yapıldığı ve potansiyellerini açıkça gözler önüne sermek adına testlere tabi tutulduğu bir laboratuvar olduğunu söylemek mümkündür.

Hannah Arendt'in belirttiği gibi, totaliter rejimlerin toplama kampları;

> sadece insanları imha etmek ve insanlığın onurunu kırmak için kurulmamış, bilimsel yollarla denetlenen koşullar altında, insan davranışının ifadesi olan kendiliğindenliği yok etmeyi ve insanın kişiliğini basit bir şeye dönüştürmeyi amaçlamış korkunç bir deneye de hizmet etmişti... Normal koşullarda bu asla elde edilebilecek bir şey değildir; çünkü kendiliğindenlik asla bütünüyle yok edilemez... Böyle bir deneyi yapmak mümkün olacaksa şayet ancak toplama kamplarında yapılabilir.[17]

Aynısı büyük oranda, Büyük Birader tipi şovların tamamı için de söylenebilir. Eğer kamplar, modern toplumlarda yaygın olan ancak "normal koşullar"da evcilleşmiş ve uysallaşmış totaliter eğilimlerin sınırlarını teste sokan laboratuvarlar olmuşsa, Büyük Birader de aynı şeyi "yeni modernlik" için, yani modernliğimiz için yapmaktadır. Fakat o deneylerin aksine, bugün eğilimlerin sınanması herkesin önünde, sahne ışıklarının altında, milyonlarca izleyicinin karşısında gerçekleştirilmektedir. Neticede bugün teste tabi tutulan şey, düzenlenmeyen, özelleşmiş ve bireyselleşmiş bir kendiliğindenliğin sınırlarıdır. Bütünüyle özelleştirilmiş bir dünyanın içindeki eğilimlerdir.

Elbette devlet daireleri ne ellerindeki şeyleri paketlemişler ne de ofislerini kapatma niyetinde olmuşlardır. Hatta tam tersi. Bugün devlet idaresi, modern tarih içinde bakıldığında, daha fazla olmasa bile her zamanki kadar yoğun ve faaldir. Ancak televizyonlardaki Büyük Birader şovu gibi bir yoğunlukları vardır. Öznelerin kendi oyunlarını oynamalarına ve sonuçlar istedikleri gibi olmadığında kendilerini suçlamalarına izin vermektedir. Devlet içerde insanların kafasına "başka alternatif

17. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Andre Deutsch, 1951, s. 438.

yok", "güvenlik bağımlılıktır" ve "devlet koruması güçsüz kılar" mesajlarını kazımakla ve tebaasına daha esnek olmalarını, esnek bir (yani dengesiz ve öngörülmez) yaşam tarzının içinde barındırdığı riskleri sevmelerini tembihlemekle meşguldür. Pierre Bourdieu'nun belirttiği gibi, "tüm dolaysız ve kasıtlı müdahaleler, en azından devletten geldiğinde, sebebi ne olursa olsun peşinen itibarsızlaştırılır..."[18] Bu tür müdahalelere niyetlenen ve emellerini halka açmaya cüret eden vekiller, (en iyi ihtimalle) hor görülme ve "piyasa kanunları"nı yahut "ekonomik çıkarlar"ı bilmemek gibi affedilmez bir suçla mahkûm edilme riskini göze alırlar. Sezgileri, ferasetleri ve ulusal çıkarlara layıkıyla hizmet etmeleriyle övgüye mazhar olma ihtimalleri yüksek vekiller, (devlet denetimini azaltma halini düzenleme yoluyla) "güvensizliğin kurumsallaşması"nda payı olan, "toplumsal güvensizliği kolektif örgütlenmenin pozitif ilkesi" kılan kişilerin arasındadır (sayıları çok daha fazladır).[19] Yaşadığımız şu dönemde, alışıldık ilişkilenerek yönetme metodunu terk eden ve devlet denetimini azaltmayı temel aracı yapmış yeni bir hâkimiyet biçimi doğmaktadır: "*Güvensizliğin kurumsallaşması* üzerinde temellenmiş, varoluşun tehlikeleriyle yapılan bir hâkimiyet biçimi."[20]

Bu Ulrich Beck'in birbirini takip eden çalışmalarında gösterdiği gibi, "kurumların ve toplumun ürettiği risklerle çelişkilerin öznelleşmesi ve bireyselleşmesi"yle nitelenen "gerçeklik"tir.[21] Böyle bir gerçeklikte "tarih (ezeli-ebedi) bugüne indirgenirken, her şey kişinin kendi egosuyla şahsi hayatı ekseninde döner." Birey anlamak veya sezmek şöyle dursun farkına bile varamadığı piyasa güçlerinin oyununa, her zamankinden daha bağımlı halde olabilir. Fakat bireysel olarak aldığı yahut almadığı kararların

---

18. Pierre Bourdieu, *Contre-feux. Propos pour servir á la résistance contre l'invasion néo-libérale*, Raisons d'Agir, 1998, s. 117.
19. Pierre Bourdieu, *Contre-feux 2. Pour un movement social européen*, Raisons d'Agir, 2001, s. 30.
20. A.g.e., s. 46.
21. Ulrich Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, 1986; burada Mark Ritter'in çevirisinden alıntı yapılmaktadır: *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage, 1992, s. 135-7.

bedelini ödemek zorunda kalacaktır. "Kişinin yaşama biçimi *sistematik çelişkilerin biyografik çözümü* olur yahut esasında talihsiz bireylere otoriter bir tonla söylenen ve inandırıldıkları şey budur (aslına bakılırsa "sistematik çözümlerin biyografik çözümü" denen şey bir oksimorondur; peşine düşülebilir fakat bulunamaz). Sistematik çelişkileri tebaalarının omuzlarına atıp, kendilerini temize çıkaran siyasetçilerden ibaret değildir. Bu suçta uzman danışmanların da payı vardır: "Çelişkilerini ve çatışmalarını bireyin önüne boşaltmakta, kendi kavramlarından yola çıkaran bunların tümünü eleştirel bir şekilde yargılamaya dönük iyi niyetli bir davetle onu baş başa bırakmaktadırlar."

Uzmanların verdiği tavsiyelerin müşterilerine çok yardımcı olmaması ve kesinlikle yetmemesinin esas sebebi, ne bireysel olarak alınan bilginin kıtlığı ne de bireylerin rasyonel melekelerindeki zayıflıktır. "Kişinin işleri nasıl kendi ellerine alacağı"yla ilgili verilen uzman tavsiyelerin sağlam olduğunu ve pratiğe geçirildiğinde, bireylerin yaşamları üzerinde denetim kurma güçlerini arttırabileceğini (birçok belki de bütün örneklerde karşı olgusal bir biçimde) varsaysak bile, yokluğunda tavsiye almanın mümkün olmayacağı, bu tavsiyeleri iyi amaçla kullanmanın daha da imkânsız olacağı büyük bir kaynak problemi vardır.

Modern devletlerin özneleri neyse ki bireydirler: Bireyselliklerini (yani bireysel kaynaklara hapsolmaları yaşamsal tercihlerinin sonuçlarından bireysel olarak sorumlu olmaları) meydana getiren etmenlerin kendileri seçilecek şeyler değildir. Bugün hepimiz "*de jure* [*meşru*] bireyler"iz. Ancak bu hepimizin *de facto* [*fiilen*] birey olduğumuz anlamına gelmiyor. Çoğu defa yaşam üzerindeki denetim, hayatın yaşandığı biçimden ziyade yaşam öyküsünün anlatılma biçimidir.

Çelişkili bir biçimde, yaşamı kişinin kendi bireysel ellerine alma çağrısı ve bunu yapmaya dönük baskı belki de, yaşamın izlediği güzergâh üzerindeki bireysel kontrolün *zayıflığı*nı yansıtmaktadır. Bu çağrı ve baskılar bireylerin zihinleriyle eylemlerini, bireysel tercihleriyle çabalarının gündemi ve olasılığını

belirleyen, kolektif bir şekilde oluşturulmuş koşullardan saptırır. Bu çağrı ve baskılar, ortak davalarla dayanışma eylemlerin önemini azaltırlar ve yaşam hesaplamalarıyla ilişkili görülen etmenlerden, toplumun devletini bir bütün olarak çıkarır. Bu çağrı ve baskıların ima ettiği şey, bir grubun saflarına katılıp birlikte hareket ederek hiçbir şeyin kazanılamayacağıdır. Üstelik bireysel durum istendiği gibi yoğrulup şekillendirilebilecek olsa da, toplumun işleyiş biçiminin kesin bir biçimde belirlendiğini ve artık bilinçli reformların etkisine açık olmadığını da belirtmektedir. Bireysel bir yaşam bir alternatifler demetidir fakat hayatın yaşandığı toplumun biçimi için hiçbir alternatif yoktur. En önemlisi "özel" ve "kamusal" olan farklı, birbiriyle iletişimi olmayan dünyaların içindedirler. Bu iki alan farklı ve adeta birbirlerine tercüme edilemez mantıklara tabidirler.

Bu izlenimi yaratan ve destekleyen şey, bir yanda kaygıların, projelerin ve hedeflerin zorla bireyselleştirilmesiyken diğer yanda ulus-devletin gücünün zayıflamasıdır. Günümüzde devletlerin politik egemenlikleri, geçmişin *Totale Staat* [*Bütüncül Devlet*] çizgisini takip eden devletlerinin çok yönlü politik/ekonomik/askeri/kültürel özerkliklerinin gölgesinden ibarettir. Bugünkü egemen devletlerin, küreselleşmiş sermaye, finans ve ticaretin (kültür ticareti de dahil) baskılarını hafifletmek adına yapabilecekleri şeyler çok azdır. Hükümetlerinin yapma riskini alabilecekleri şeylerse çok daha azdır. Kendi adap ve adalet standartlarını yeniden koymaları için öznelerinin baskı yapmaları halinde, çoğu hükümetin vereceği ilk yanıt, "yatırımcıları soğutmadan", dolayısıyla GSYH ile ulusun ve fertlerinin refahlarını tehlikeye atmadan bu hususta hiçbir şey yapamayacaklarıdır. Oynadıkları oyunda uymaya mecbur oldukları kuralların, üzerlerinde varsa bile çok az etkilerinin olduğu güçlerce belirlendiğini (ve istedikleri anda tekrar gözden geçirebildiklerini) söyleyeceklerdir. Hangi güçler mi? Arkalarında saklandıkları isimler kadar anonimdirler: Rekabet, ticaret hadleri, dünya piyasaları, küresel yatırımcılar. Sabit adresleri olmayan, devlete ait bölgesel

güçlerin aksine tüm bölgesel sınırları aşan, yerküreyi öyle veya böyle belli bir noktada sabitlenmiş devlet ajanlarının bile yapamayacağı serbestlikte dolaşan güçlerdir bunlar. Anlaşılması, tespit edilmesi güç, işaret edilmesi zor ve yakalanması imkânsız, değişken ve kaygan güçlerdir.

Dolayısıyla bir yanda, bireyler nezdinde ortak/paylaşılan işlere yönelik ilginin azalması söz konusudur. Bu ilginin yitmesine yardımcı olan unsur, geçmiş sorumluluklarını olabildiğince kişisel kaygıların ve endişelerin alanına terk etmekten bir hayli memnun devlettir. Diğer yanda devletin sınırları içindeki hesapları dengeleme ve güvensizliği azaltıp bireysel özgüveni (kamusal etkileşime uzun süreli dahil olmanın zorunlu koşuludur bu) kıran belirsizliği giderecek koruma standartlarını, kolektif teminatları, etik ilkeleri ve adalet modellerini dayatma gücünün azalması söz konusudur. Bu iki sürecin birlikte yarattığı sonuç, "kamusal" ve "özel" alan arasında büyüyen uçurum ile tüm politikaların can damarı olan, özel ve kamusal sorunlar arasındaki iki yönlü tercüme yapma zanaatının yavaş yavaş fakat kararlılıkla terk edilmesidir. Görünüyor ki Aristoteles'in aksine, bugünkü özelleştirilmiş biçimleriyle iyi ve kötü kavramları artık "iyi toplum" (veya bu anlamda *toplumsal* kötülük) fikrini üretmemektedir; dahası bireyselliğin üzerinde bir iyiliğin ortaya çıkarılmasına ümit beslenecekse, bunu devletten beklemek hiç de doğru olmayacaktır.

Belirsizlik: Politik Tutukluluğun Esas Kökeni

Öğrenme beşeri silahların kuvvetli ve belki de en güçlü unsurlarından biridir. Ancak belli davranışların her zaman yahut nerdeyse her zaman ilkesel olarak ödüllendirildiği, ilkesel olarak diğer belli davranışların cezalandırıldığı düzenli bir ortamda bu geçerlidir. Ancak eylemlerle sonuçlar arasındaki bağın rastgele, kısa ömürlü olup fark edilmeksizin değişmesi halinde, insanların belli bir davranış türünü öğrenme, belleğine alma ve alışkanlık haline getirme kapasitesi intiharla eş anlamlı olabilir.

Richard Sennett geçenlerde, otuz yıl önce New York'ta araştırma yaptığı bir fırının çalışanlarını yeniden ziyaret etti.[22] Tecrübelerinin de yardımıyla, New York fırıncılarının geçmişte yakındıkları ve o dönemde nefret ettikleri "rutinleşmiş zaman"ın, "işçilerin kendi taleplerini öne sürebildikleri bir güçlenme alanı" yarattığını fark etti. Sennett'ın vardığı sonuca göre rutin, alçaltıcı olabileceği gibi koruyucu da olabilmektedir; rutin emeği çözebilir fakat aynı zamanda ortaya bir yaşam da çıkarabilir." Ancak (Beck'e dönersek) sistematik çelişkilere biyografik çözümlerin aranmasına uygun sahneyi hazırlayan, mevcut hâkimiyet rejiminde rutin bulunma ihtimali en düşük şeydir. Koşullar şimdi aniden değişmekte, makul tahminlerin gücünü tamamen kırmakta, sabit bir mantığı veya belirgin bir çizgiyi izlememektedir. Bu beklenmedik fasıladan umulmadık olana sendeleyen, tutarsız zamanların yarattığı deneyim, "insanların karakterlerini uzun süreli anlatılara dönüştürme yeteneği"ni tehlikeye atmaktadır. Yaşlı işçiler, gençliklerinde yaptıkları planların aynı bağlılıkları ve dayanışmalarında olduğu gibi uzun vadeli olduklarını hatırlayabilirler muhtemelen ancak "uzun vade" fikrinde gerçek bir şeyin kalıp kalmadığını merak ediyorlardır. İş bunun anlamını, onlarla aynı anıları paylaşmak yerine dünyaya dair bilgilerini etraflarında gördüklerinden çıkaran gençlere açıklamaya geldiğinde, kafaları karmaşık bir haldedir. Sennett'le sohbet edenlerden birinin itiraf ettiği gibi, "Çocuklarıma bağlılık hakkında konuşurken kendimi ne kadar budalaymış gibi hissettiğimi hayal edemezsiniz. Onlar için bu soyut bir erdem, onu hiçbir yerde görmüyorlar."

Eski hâkimiyet rejiminde, iktidar ilişkilerinin her iki ortağı da, "tek başlarına yapamayacakları" için uzun süre yan yana kalmak zorunda olduklarını gayet iyi biliyordu. Bağlılık *karşılıklı*ydı. Arketipik "Fordist fabrika"da, yani "katı modernite"ye

22. Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, W.W. Norton, 1998, s. 43, 31, 25.

ait tüm kurumların ulaşmaya çabaladığı o ideal yerde, Henry Ford nasıl zenginliği ve gücü için işçilere bağımlıysa, işçiler de geçinmek için ona ve yardımcılarına bağımlıydılar. Her iki taraf da bir daha (sonraki günlerde, aylarda ve yıllarda) karşı karşıya geleceklerinin farkındaydılar. Bu zaman algısı, ilişkilerini bir "çıkar çatışması" (birbirinin yanından geçip giden kişiler arasında hoşnutsuzluk olabilir ancak çatışma olamaz) şeklinde algılamalarını sağlamış ve onları ısrarla bu çatışmayı yumuşatmaya, çekilir hale getirmeye ve hatta iki tarafı tatmin edecek şekilde çözüme kavuşturmaya sevk etmişti. Birlikte sürdürdükleri yaşam ne kadar hasmane, hoşnutsuz ve rahatsız edici olsa da, bu birlikteliğin süreceği kesinleştiğinde taraflar herkesin kabul edebileceği bir *modus vivendi* [*yaşam biçimi*] için pazarlık yapma arzusunda olur. Böylesi bir birlikteliğin pazarlığını yaptıkları için, onun uzun ömürlü olacağına güven duyarlar. Böylelikle geleceğe besledikleri umutlarla planlarını içine kazıyıp saklayabilecekleri, güvenilir ve sağlam bir çerçeve elde etmiş olurlar. Bu getiri, pazarlığa girmenin temel motivasyonudur. Tarafları tartışmaya, ihtilafa girmeye, uzlaşmaya ve anlaşmaya yönlendiren, bunların sürdürülmesi için uğraşmaya sevk eden şey böyle bir getiri beklentisidir.

Ancak bugünlerde "bir daha karşılaşacağız" varsayımı birçok insanın kulağına gitgide muğlak ve belirsiz gelmektedir. Yaşam oyununun özellikleri sürekli değişim içinde olup, oyun sürdükçe sayısız kere ortadan kalkıp yerine başka şeylerin konmasına mahkûmdur. Sahneler, algılama ve hafızaya alma kapasitesinin yetişmesinin imkânsız veya zor olduğu bir hızda akıp gitmektedir. Kurgular, senaryolar ve karakterler, oyuncular repliklerini daha bitiremeden değişmektedirler.

Oynanmakta olan oyunun kuralları açık ve net değildir. Bazen oyuncuların, ortada herhangi bir kural var mı yahut tüm oyuncular aynı kuralları mı takip ediyorlar diye şüphelenmeleri için sağlam sebepleri vardır. Alain Peyrefitte modern çağda yaratıcı enerjideki olağanüstü patlamanın izini, toplumsal kurumların

uzun ömürlülüğü ile rakipsiz otoritesine duyulan yaygın güvene kadar sürmüştü. "*Pour croître, il faut croire: mais en quoi?*"[23] Peyrefitte ekildikleri toprak, aynı çağımızın toplumsal kurumları gibi kuraklaşıp ufalandığında, bu güvenin sönüp gideceğinden endişelenmektedir. Güvenin kök salacağı sağlam bir zemin olmadığında, risk almak, sorumlulukları üstlenmek ve uzun dönemli taahhütlere girmek için gereken cesaret dağılır.

Öğrencilik yıllarımda, hayvan davranışlarını inceleyen bilimsel çalışmalarda, en popüler karakterlerden biri dikenli balık diye adlandırılan bir canlıydı. Erkek dikenli balıklar, dişilerin yumurtalarını bırakıp saklaması için yuva yaparlar. Yumurtalar çatlayıncaya dek, erkekler yuvalara bekçilik eder. Yuvanın etrafındaki "ev sahası"nı (yani erkeklerin davetsiz misafirlere karşı koruduğu, sınırı aşan tüm erkek dikenli balıklara saldırdığı alan) "yabancı saha"dan (yani erkeklerin yanlışlıkla başka bir türdeşlerine ait alana girmesi halinde kaçtığı, geri kalan mekân) ayıran görünmez bir çizgi vardır. Laboratuvarda yapılan deneylerde, iki erkek dikenli balık yumurtlama döneminde, kendi "ev sahaları"nı ayırmaya yetmeyecek kadar küçük bir su tankı içine kondu. Çelişkili ve uzlaşmayan sinyaller alan, dolayısıyla savaşmakla kaçma arasında tercih yapmaktan aciz, kafası karışmış erkekler başlarını kuma sokarak dikey bir "ne o-ne de bu" tavrı takınmışlardı. Açıkça bu, bırakın çözümüyle ilişkili olmayı, ikilemin kendisiyle de bütünüyle alakasız bir tavırdı. Dikenli balıklar şimdi tamamen unutulmuş olabilir ancak kendilerine has hareketleri, çok daha geniş ve muhtemelen evrensel bir düzenin numunesi olarak görülmüştür. Ne zaman çelişkili, kararsız, muğlak veya tutarsız, değişken sinyallerle karşılaşsalar, hayvanlar *tutukluluğa* (yani davranışsal bir felce) girme eğilimindedir. Öğrenilmiş, alışkanlığa dönüşmüş davranış kalıpları askıya alınır. Arkasından gelen şey ya topyekûn eylemsizlik içinde kendini gösteren davranışsal bir depresyon ya da "irrasyonel davranışlar"a başvurmaktır (hepsi endişeye

23. Alain Peyrefitte, *La société de confiance. Essai sur les origines de développement*, Odile Jacob, 1998, s. 514-17, 539.

sebep olan durumla ilişkiliyse, sadece belli belirsiz hareket eder). İkinci seçeneğin tercih edilmesi halinde, endişenin kaynağını kaldırmayan amaçsız bir saldırganlıkla, gerilim geçici süreliğine aşılır. Muğlaklığı su götürmeyen ancak tehdit altındaki hayvan ne yaparsa yapsın (kaçmak da karşı koymak da söz konusu değildir) kaçınılması imkânsız bir tehlikenin işaretçisi olan sinyallerde, benzer davranışsal seçenekler gözlemlenmiştir.

Her iki durum da insan yaşamı içinde, modern dönemin "akışkan aşaması"nda[24] baskın konuma gelir. Çoğu kez yön tabelaları ve tabelalar yerlerinde sabitçe kalmak yerine, sürekli dönüp durmaktadırlar. Gösterdikleri yöne varmak için gereken süreden çok daha hızlı yer değiştirmektedirler ve yerlerinde, gezginlerin güzergâhı hafızalarına kaydetmelerine yetecek uzunlukta kalmazlar. Çoğunlukla yol ayrımlarında, arzulanan güzergâh için farklı konumlar gösteren yahut daha önce hiç duyulmamış, hiç denenmemiş ve bu sebeple ayartıcı yönlere işaret eden tabelalardan daha fazla vardır. Durum ne olursa olsun, sonuç kaygı yaratan bir muğlaklıktır. Durumu daha da tehlikeli ve endişe verici hale getiren şeyse, tuhaf bir şekilde net, ihtilafa sebep olmayan ve güvenilir yollara işaret ettiği düşünülen az sayıda yolu, çoğu gezginin ya geçecek kabiliyetten yoksun olması ya da yürümekten men edilmeleridir. Herkesin kıymetli ve çekici saydığı bir yere ulaşamamak, acılı bir deneyimdir. Bu yere varmak amacıyla geniş kesimlerin başlattığı girişimlerden kovulmak veya bu girişimler için gereken kaynaklardan yoksun olmak, acının an meselesi olduğuna fakat onu çekmesi muhtemel kişinin ondan kaçmak veya onu yatıştırmak için hiçbir şey yapamayacağına dair bir farkındalık getirir. Bu, mantıklı eylemleri imkânsız kılan veya tutukluğa ya da hedeften tamamen uzak, rastgele bir saldırganlığa sebep olan türde bir beladır.

Belirsizliğe ve muğlaklığa gösterilen bu iki karakteristik tepkinin bollaşması, çok daha dikkat çekici ve herkesin fark ettiği bir noktaya varması hiç şaşırtıcı değildir.

---

24. *Akışkan Modernite* adlı eserime bakınız (Polity, 2000).

Bir yanda büyük "P" ile "Politika"ya duyulan ilgi (yani açıkça politik hareketlere, politik partilere ve hükümetlerin programlarıyla bileşenlerine duyulan ilgi) ve geçmişten beri politik diye nitelendirilmiş faaliyetlere aktif bir katılımın dışında politik inançların gücüyle şiddeti, gittikçe artan bir eylemle buharlaşmaktadır. Zamanın koşullarıyla uyumlu olarak "yurttaşlar"dan, bir sonraki vergi indirimi veya emeklilik zammından daha ileriye bakmamaları, daha kısa hastane kuyrukları, sokaklarda daha az dilenci, hapishanelerde daha fazla suçlu ve gıdalardaki zehirleme ihtimalinin daha hızlı tespitinden başka bir şeyle ilgilenmemeleri beklenmekte. Parmakları defalarca yanmış ve *farklı bir bugünü daha iyi bir geleceğe* yeğlemeleriyle bilinen seçmenlerin karşısına, "iyi toplum" vizyonuyla çıkma cesaretine sahip mükemmel siyasetçiler varsa bile çok azdır. Laurent Fabius[25] gibi saygın politik şahsiyetler, "bir fikir" sunacak kadar ileriye gittikleri anlarda (Fabius'un örneğinde bu daha çok banal bir "eko-kalkınma" fikri olmuştu yani kalkınmayı ekolojik yaklaşımla ilişkilendiren bir yaklaşımdı; nitekim bu hamleyi zorunlu kılan şey önderlerin büyük vizyonlardan duydukları hazdan çok, Fransız "sol grupları" arasındaki içsel hizipleşmelerdi), hayata geçirmeleri birkaç günden fazla zaman alacak bir şeylerden bahsettikleri için hemen kamuoyundan özür dilemek zorunda olduklarını düşünmektedirler: "Şimdiden bazı yorumcuların şunları sorduklarını duyabiliyorum: Allah aşkına neden Fransa'nın Ekonomi ve Maliye Bakanı uzun vadeli düşünüyor ki? Şu anki işlere yoğunlaşması gerekmez mi...?"[26]

Görünüşe göre "iyi toplum"a dair uzun soluklu vizyonların pazarı yoktur. Ortada çok az tedarikçi vardır ve potansiyel alıcıların sayısı hiç de çok değildir. Ülkeyi yöneten hükümete ve yaptıklarına duyulan ilgi, şayet böyle bir ilgi kalmışsa, bakanların kriz yönetme kampanyaları kadar kısa ömürlüdür. Yurttaşların

25. Laurent Fabius, "Le temps des projets", *Le Monde*, 1 Haziran 2001, s. 1, 16.
26. "J'entend deja certains commentaires: purquoi, diable, le ministre français de l'economie et des finances reflechit-il au longe terme? Ne devrait-il pas se concentrer plutot sur la gestion immediate...?"

mevcut eylemleri (veya kayıtsızlıkları) ile gerçekleşecek şeylerin biçimi arasında hiçbir bağ görülemediğinden, uzak bir geleceği dönüştürme arzusu çok cılızdır. Luc Boltanski ve Eve Chiapello bugün işyerlerinde, çalışanların "artık kariyer yapmadıklarını, aksine bir projeden diğerine geçtiklerini, o anki projede gösterdikleri başarıyla sonraki projeye başlayabildikleri"ni görmüşlerdi.[27] Geniş kesimlerce, Tony Blair'in sonraki seçimleri kazanmanın, o anki seçimleri kazanmaktan geçtiğine inandığı söylenir.

İktidarsızlığa gösterilen diğer yaygın tepki, yani saldırganlık bir seçenek olmaktan çok, tutukluk halinin tamamlayıcısıdır. Çoğu kez bu iki tepki aynı anda tetiklenir. Sonuçları görünürde küçük askerlerin cesaretine bağlı olmadığından, politik muharebelerin küçük, yüksek teknolojili, profesyonel birimlere terk edildiği *agora*dan kaçışa eşlik eden şey, mücadele ruhunun yakalaması daha muhtemel, dolayısıyla uğraşması daha kolay yerlerde kullanılmasıdır. Orwell'in "beş dakikalık nefreti"ni artık ülkenin yöneticileri organize etmemektedir. "Yerindenlik" ilkesine tabi olan diğer birçok şey gibi, devlet denetiminden çıkarılmış, özelleştirilmiş, yerel daha da iyisi şahsi girişimlere bırakılmıştır.

Tabloid gazeteler, politik açıdan engellenmiş kişilerin dağınık ve parçalara ayrılmış hüsranlarını yoğunlaştırmak, kanalize etmek ve odaklamak için ellerinden geleni yaparak boşluğu art arda doldururlar. Hapisten çıkıp evlerine dönen sübyancılar, "çekpas haşereleri", "soyguncular", "içip içip sapıtanlar", "tembeller", "sahte sığınmacılar" veya "gerçekte ekonomik" göçmenler gibi korku ve nefret figürlerinde hiç kıtlık yoktur. Bu figürlerden herhangi birine savaş açmak savaşı başlatmadan önceki ana kıyasla korkutuculuğu hiç azalmamış bir belirsizliğe yol açtığından ve iktidarsızlığın insanın içini yiyen, birbirini takip eden öfke patlamalarının yol açtığından çok daha uzun erimli

27. Luc Boltanski ve Eve Chiapello, *Le nouvel esprit du capitalisme*, Gallimard, 1999, s. 144.

acısını hafifletme ihtimali düşük olduğundan, yeni nefret objelerine ve saldırılacak yeni hedeflere ihtiyaç vardır. Gazeteler yardıma hazır bir şekilde onları keşfedip icat ederler ve hemen tüketilmeye hazır bir halde kaygılı okurlarına sunarlar. Ancak ne kadar yaratıcı olurlarsa olsunlar bu gazetelerin çabaları, gerçek sebeplerinden koparılmış, umutsuzca alternatif çıkış noktaları arayan derin ve acılı bir kaygı yoksa nafile çabalardır.

Saldırganlığın yönetilmesi nadiren, kalıcı bir güçsüzlükle birlikte bitmek bilmeyen bir belirsizliğin yarattığı saldırgan enerjinin tamamını açığa çıkarır. Çok azının akıtılmasına ve toplumsal bağlardan oluşan ağların özel, kendi kendisine işleyen dilimlerine (ortaklıklar, aileler, mahalleler, işyerindeki yoldaşlıklar) sirayet etmesine izin verilir. Bu günlerde hepsi şiddet alanlarına dönüşme eğiliminde olup, dışarıdan izleyenler çoğu kez bunları bırakın mantıklı bir amacı, bariz bir sebep bile olmadığından "yersiz/nedensiz" hadiseler şeklinde adlandırmaktadırlar. Haneler kamusal arenadan çıkarılmış benlik davalarının yedek savaş alanlarına dönüşmektedir. İçindeki insanların eleme oyununun talihsiz hedefleri olmak yerine bu oyuna hâkim olabileceklerini umdukları, yakından izlenen mahalleler için de aynısı geçerlidir. Dayanışma ve işbirliğinin hâkim olduğu sığınaklardan, yoğun ve sert bir rekabet sahasına dönüşen işyerlerinde de durum aynıdır.

İktidarsızlık hayaletine karşı koyma araçlarının hepsi, hedefi bütünüyle ıskaladığından mantıksızdır. Acının gerçek kaynaklarına hiç yakınlaşmamakta ve onlara hiç dokunamamaktadırlar. Ancak sıkıntıların kaynağı inatla yasak bölgede kaldıkça veya bu şekilde görüldükçe, mevcut koşullar altında bunlar, benlik davası ve özsaygıya dönük bir ukdenin psikolojik açıdan rasyonelleştirilmesiyle "rasyonel" şeyler olarak yorumlanabilir. Hüküm ne olursa olsun, belirsizlikle iktidarsızlığın yarattığı kaygılar için açılan yedek çıkış noktalarının, ortadan kaldırması veya savaşması gereken kaygıyı yatıştırmak yerine onu derinleştirip yoğunlaştırdığı hususunda hiçbir ihtilaf yoktur. Onsuz kaygının gerçek kaynaklarına ulaşmanın veya etki etmenin

imkânsız olduğu, karşılıklı bağlılıklar ağını; yani dayanışmacı eylemin bu *sine qua non*'unu [*zorunlu koşul*] yıpratma veya yok etme eğilimindedirler.

Ancak koruyucu yasalar ve düzen, devletin hâlâ eskiden olduğu gibi kullanmaya istekli olduğu ortodoks işlevlerden biridir. Dolayısıyla kendi kendine hareket eden ve işleyen bir saldırganlığa tahammül gösterilmesi ihtimal dışıdır. Devlet kenarda durup, tebaasının "yasaları kendi ellerine alması"nı izlemeyecektir. Haneler, mahalleler, sokaklar ve stadyumlardaki şiddet, genelde karşısında devlet organlarının zor ve baskı gücünü bulur. Failler istemeden iktidarsızlıklarının bir başka deliliyle karşılaşırlar. Fakat saldırganlık kişinin kendisine, yani kendi bedenine veya ruh sağlığına yöneltildiğinde, risk bir nebze daha azdır. Alternatif çıkış noktaları ya kapatıldığından ya da risklerle dolu olduğundan, günümüzün vücudu sıkılaştırma takıntısının (kendisini diyetlerde, ağırlık takibinde, koşularda, "sağlık kulübü" rutinlerinde, akla kendi başına yap eziyetini getiren diğer yorucu ve genelde acılı talimlerde gözler önüne sermektedir) diğer işlevlerinin dışında, bu artık kaygıları başka yere yönlendirme görevine hizmet ettiğini iddia etmemizi sağlayacak gerekçeler vardır. Benzer bir enerji aktarımının, en azından kısmen de olsa, anoreksik ve bulimik rahatsızlıkların yaygınlığını, uyuşturucu kullanımını, alerjik rahatsızlıkları, diğer psikosomatik hastalıkların yanı sıra zihinsel bunalımın diğer mevcut ve yeni biçimlerini açıklaması daha muhtemeldir.

Bunlar belirsizliğin yarattığı ancak deva sanılan yan etkileridir. Bu hatanın temel zayiatı yurttaşlığın kurucu unsuru olan politik eklemlenmedir. Ve dolayısıyla eski Aristotelesçi anlamıyla politikanın temel zayiatıdır.

İkinci Kopuş

Yurttaşlığın günümüzde içinde bulunduğu kriz ile politik eklemlenmelerin taşıdığı potansiyele duyulan hayal kırıklığının altında yatan şey, bütünüyle hayali olmaktan uzak şu

ifadedir: *Etkin* eylemin, özellikle *kolektif* ve etkili eylemlerin, *uzun vadeli*, etkin ve kolektif eylemlerin failleri ortada yoktur ve onları diriltmenin veya baştan tasarlamanın hiçbir görünür yolu yoktur. Ortaya çıkan bilişsel çelişkiden beklenileceği gibi, böylesi bir izlenimin yarattığı huzursuzluğu genelde, şu ilave inanış yatıştırmaktadır. Bireysel refahın ve mutluluğun geliştirilmesinde, en iyi ihtimalle alakasız en kötü ihtimalle buna zarar verdiğinden dolayı, kolektif eylemin yitip gidişine yakınmaya gerek yoktur. Yine de bu inancın taşıdığı itibar büyük ölçüde, "kedinin ulaşamadığı ciğere pis demesi"nin sonucudur.

Nasıl olursa olsun, çağımızın politik yaşamına etki eden ve bu yaşamı araştıranları kaygılandıran sorunların kilit noktası aranmak zorundadır. Dahası ne olursa olsun, kolektif politik eylemin mevcut aktörlerinde artan güçsüzlükten sorumlu ayrımlarda bulunabilir.

On sekizinci ve 19. yüzyılın belirleyici dönüşümlerini özetleyen Max Weber'in vardığı sonuca göre, modern kapitalizmin "doğuş anı" işletmenin haneden kopmasıydı. Yıllar sonra Karl Polanyi, Karl Marx'ın halihazırda tespit ettiği üzere üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasıyla birlikte, bu kopuşun modern toplum fikrinde özetlemeye meyilli olduğumuz "Büyük Dönüşümü" harekete geçirdiğini söyleyecekti.

"Hane"den bahsederken Weber'in anladığı şey, paylaşılan mutfaktan, yatak odalarından, ailenin yemekte toplandığı ocaktan ve ortak ekilip biçilen aile çiftliğinden veya ailenin ortak işlettiği atölyeden daha fazlasıydı. "Hane" pre-kapitalist çağlarda ev halkının sıkıca ilişkilendiği, birbiriyle bağlantılı karmaşık bir kurumlar (mahalle, köy, hemşerilik, cemaat, loncalar) ağını temsil ediyordu. Bu karmaşık yapı içinde, beşeri gayelerin gevşek örgülerinin çoğu bir araya toplanır. Ayrıca bu karmaşık yapı, dahil olan tüm insanlar için zorunlu sayılan ahlaki standartların, hakların, görevlerin ve herkesçe gözetilmesi zorunlu yükümlülüklerin etkili ve kolektif bekçisiydi. Tek ve tarihinin büyük bir dilimi boyunca yeterli bekçisiydi.

Aile evine odaklanmış bu karmaşık yapıdan kendini koparak, işletmeci teşebbüsler gerçekten de eşi görülmedik bir özgürlük elde etti. Ahlaki yükümlülüklerle uzun dönemli taahhütlerin kısıtlamalarından azat oldu. Eşi görülmemiş ölçüde normlardan ve kurallardan uzak bir alana dönüştü. Yahut aksine kendi normları ve kurallarını koymakta, başkalarının değer verdiği ve bağlayıcı olmasını istediği normlarla kuralları umursamamakta özgürdü. Başlangıçtan tamamına erinceye dek, kendi eylemlerini kâr arayışına ve getirilerle kayıpların makul şekilde hesaplanmasına tabi kılabildi. Bu tür faaliyetlerin, doğrudan mevzuya dahil olan veya dolaylı şekillerde etkilenen insanların yaşamları üzerinde bırakacağı tesirle çok az ilgilenmekte veya hiç ilgilenmemekteydi.

Bu belirleyici ayrılığın getirdiği dolaysız sonuçlar herkesçe bilinmektedir. Modern kapitalizmin "sıçrama" dönemleri, pişkin ve katıksız bir açgözlülük ile talihsiz insanlara yapılan ölçüsüz zulmün, pis, gürültülü, leş gibi kokan "karanlık şeytani değirmenler"in, hızla kabaran alçak sokakların sefaletiyle iğrençliğinin, bir şeylere sahip olanlarla olmayanlar arasında büyüyen kutuplaşmanın, derinleşen kitlesel yoksulluğun, sefaletin ve biçareliğin dönemi olarak tarihe mal oldu. Aile işletmelerinden, zanaatçı loncalardan ve cemaatlerden kopardıkları devasa miktarda boş alanla başları dönen o ilk girişimcilerin ahlaksız sömürüleri, yaygın ve nerdeyse evrensel bir ahlaki feryadı tetikledi. Ancak o ana dek karşılarına sınır çekilmemiş sömürücülerin hâkimiyetine meydan okuma ve geriletme kararlılığıyla "tarafsız bölgeleri" işgal eden ulus-devletler olmasaydı, mirastan mahkûm ve köksüz kalanların şikâyetleri ile ahlaki vaazlar verenlerin ağıtları çöllerde yankılanan seslerden öteye geçemezdi.

19. yüzyıl, tek tek her yolun mubah olduğu, hiçbir engelin tanınmadığı ve ilkesiz bir kâr yarışına kısıtlamaların getirildiği bir çağ oldu. Çocuk emeğinin yasaklanmasını, çalışma saatlerinin kısaltılması, güvenlik ve hijyenle ilgili düzenlemeler, zayıfları yukarıdaki güçlülere karşı koruyan bitmek bilmez yasalar takip etti. Neticede sendikaların ve mücadele stratejilerinin yasal hale

gelmesi, kapitalist sürecin gerçek ve potansiyel kurbanlarına, etkili bir öz savunma imkânı sağladı. Sonuncu ama bir o kadar önemli bir başka husus da, politik hakların epey tartışılsa da tutarlı bir şekilde genişlemesinin, neticede refah devletinin kurulmasında ifadesini bulan, bireysel talihsizliklere karşı kolektif bir güvencenin zorunluluğuyla ilgili olarak "solu ve sağı aşan" bir uzlaşmayla sonuçlanmasıydı.

Bugün içinden geçtiğimiz süreç "Büyük Kopuşun İkinci Perdesi"dir. Sermaye, ulus-devletin başvurduğu hukuki/ahlaki gardiyanlığın çok daha kısıtlayıcı, eziyetli ve rahatsız edici çerçevesinden, yeni bir "tarafsız bölge"ye, yani varsa bile çok az kuralın ticari girişimlerin özgürlüğünü sınırladığı, kısıtladığı veya engel olduğu bir alana kaçmayı başarmıştır. Yeni (küresel) işletmelerin göç ettiği yeni alan, son iki yüzyılın standartlarıyla değerlendirildiğinde gerçek anlamda *sınırlar üstü bir alan*dır. Tüm pratik niyetleri ve amaçlarından ötürü, bir tür "dış mekân"a dönüşmüştür. Nitekim bu yerden darbeler indirilmekte, yeryüzünün sınırlarla çevrili olan her noktasının kırılgan ve hiçbir bölgesel gücün direnemeyeceği vur-kaç saldırıları yapılmaktadır. Bu küresel mekân, ince standartların ve ahlaki sorumlulukları koruyan bütün mevcut kurumsal yapıların ulaşamayacağı bir noktadadır. Dememiz odur ki, tarih kendisini tekrarlamaktadır fakat bu sefer çok daha geniş bir ölçekte tekrar etmektedir. İş dünyasının politik ve ahlaki denetimden kurtulmasıyla açığa çıkması ve büyümesi muhtemel sefalet ve perişanlık da tekrar etmektedir.

Alexis de Tocqueville'in *ancien régime*'in [*eski rejim*] çöküş yılları üzerine yaptığı araştırmadan şu dersi çıkarmamız mümkün: İlk kopuşun aktörleri ağdan kolaylıkla kaçabildiler çünkü ağdaki örgülerin büyük kısmı zaten yıpranmış haldeydi ve ağın tamamı zaten tamir edilmeyecek noktaya gelmişti. İş dünyası ağda kalmayı istemiyordu fakat bu ağ ne olursa olsun onları tutacak durumda değildi. Dolayısıyla Fransız devrimcilerinin, müdahaleci, meraklı, her işe karışan yeni tip devlet otoritesine öncülük etmesinin kaynağında şunu görmek mümkündür:

Bütün olanaksızlıklara rağmen ve boş yere toplumsal düzenin dağılıp gitmesini önlemeye veya en azından yavaşlatmaya uğraşmış eski kurumların bariz zafiyetiyle oluşmuş hasarı acilen onarma ihtiyacı. Tarihin bu yönü de, İkinci Kopuş anında kendisini tekrar ediyor gibidir. Bir kez daha iş dünyası kendisini yerel bağlardan (bu sefer hanelerden değil, ulus-devletlerden) kurtarmıştır. Bir kez daha kendisine, kendi kurallarını nerdeyse tamamen özgürce koyabileceği "sınırlar ötesi bir bölge" oluşturmuştur. Görünüşe göre egemen ulus-devletlerin temsil ettiği mevcut (*ancien régime*) [*eski rejim*] eskiden yerel sınırlarla çevrilmiş fakat bugün demokratik denetimden kaçan iş dünyasını bırakın durdurmayı, yavaşlatmakta dahi acizleşmektedir. Daha da kötüsü her yeni kaçış hamlesi, "ikinci *ancien régime*'in [*eski rejim*]" iktidarsızlığını derinleştirmektedir.

Katılmayı herhangi bir şekilde reddedenlere (hatta dağınık birkaç "bağlantısız" ülkenin çaresizce kendilerine ait "blok dışı bloklar" oluşturmaya çabalamasına) şüpheyle bakan iki iktidar blokuna iyiden iyiye bölününceye dek, yeryüzü egemen devletlerin birbirinden ayrı ve birbirlerine bağımlı bölgelerine ayrılmış haldeydi. Devlet egemenliğinin eksiksiz, bölünmez olduğu iddia edilmekte; birbirine benzeyen tüm egemen devletlerin ortak ilkelerini ayakta tutma adına birbirlerine destek olmalarıyla bu ideali yakalama gayesi güdülmekteydi.

Bu türden bir politik egemenlik zahmetli bir meseledir. Hesapları dengeleme kapasitesi, kendi sınırlarını koruma ve tehlike potansiyeli taşıyan komşuları uzakta tutma yetisinin yanı sıra, ortak yaşamın her yönüne uygun, eksiksiz bir kültürel modeli bir araya getirip sunma gücü gerektirmiştir. Bu sebeple görece az sayıda nüfus, devlet olma testinden geçebilmiştir. Bağımsızlık herkesin özendiği ve arzuyla istenen bir ödüldür fakat sadece seçilmiş birkaç kişinin ulaşabileceği bir şey olmuştur. Milletler Cemiyeti, günümüzün Birleşmiş Milletleri'nin aksine, az sayıda üyeden oluşmaktaydı.

Ancak politik egemenliğin üzerinde dikilmesi gereken iktidarın üç sacayağı (ekonomik, askeri, kültürel), köklü ve görece

sağlam kaynaklarla temelleri kuvvetli devletlerde bile sallanmaya, yıpranmaya ve parçalanmaya başlayınca hepsi değişti. Bugün ekonomik, askeri ve kültürel anlamda kendi kendine yetmeyi ve kendisini idame ettirmeyi bir kenara bırakın, özerk diyebileceğimiz ulus-devletler varsa bile çok azdır. Devlet olmanın en geleneksel, katı ve sert sınavlarından geçebilecek mevcut devletler varsa bile çok azdır. Politik bağımsızlığın iddia edilmesi ve bahşedilmesi söz konusu olduğunda artık ekonomik, askeri ve kültürel özerkliğe ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu ayrılıkların ortak sonucu, yerkürenin politik olarak sürekli parçalanmasıdır (bazı gözlemciler *Balkanlaşma* terimini öne atmaktadır). Böylesi bir patlamayı hesaba katmamış BM yapıları, hınca hınç doludur.

Fakat ulus-devletlerin sayısındaki artışa, zayıflamaları eşlik etmektedir. Boyutları küçülen, kaynak hacimleri az, ekonomik ve askeri açıdan bağımlı, kültürel anlamda engelli devletlerin, küresel sahnedeki temel aktörlerin endamıyla yarışacak, saygın ve hafife alınmayacak oyuncuların seviyesine yükselmek adına hiçbir nüfuzları olmadığı gibi, pazarlık yapma veya sıkıntıya yol açma güçleri çok zayıftır. Küresel oyunun kurallarını belirleme, uygulatma ve kollaması için yaratılmış Birleşmiş Milletler'in toplantı salonundaki sandalyelerin birçoğunda, çeşit çeşit "muz cumhuriyetleri"nin sözcüleri oturmaktadır. "Yabancı", daha doğru bir tabirle göçebe sermayeye kurallar koyan, özerk, işini bilen ve sert aktörler değil, küresel iş dünyasının gemisinde seyahat eden ikinci sınıf yolculardır.

Küresel Politikaların Olasılıkları

Görünümde birbirine karşıt yönlere işaret eden iki sürecin yarattığı bu bulmacayı nasıl açıklayacağız? Bugün sözde egemen politik birimlerin çoğalması, er ya da geç düzeltilecek bir gecikme, yani geçici bir arızadan mı ibaret? Yoksa en azından maraton yarışının ilk etaplarında, "modernleşmekte" isteksiz ağır ve atıl politik yapıları arkada bırakıp, aceleyle ileriye giden ekonomik kurumlarla ilgili bir mesele mi bu? İkinci yapıların,

halihazırda küresel iş dünyası tarafından erişilmiş düşünce ve eylem ölçeğine ağır da olsa ulaşması ve ortodoks kriterlere göre *sistematik denge* diye tanımlamaya hazır olduğumuz şeyi sağlaması muhtemel mi? Belki de geleceğin göstereceği şey budur. Ancak bu sonuca sıçramaktan imtina etmemizi gerektiren birçok olgu vardır.

Bu günlerde *politik* egemenlik sadece eskisinden daha cesur ve gürültülü bir şekilde talep edilmekle kalmamakta ve sadece geçmişte zor bela bu iddiada bulunabilecek kitlelerce talep edilmemektedir. Ayrıca şayet yollarında daha becerikli ve tehlike potansiyeli yüksek bir komşu yoksa, "dünya kamuoyu" hiç olmadığı kadar neşeyle onu desteklemekte ve önemli güçlerle donatılmaktadır. Slovenya vergi gelirini Belgrad'la paylaşmayı reddettiğinde, Helmut Kohl etnik anlamda homojenlikleri olduğundan bağımsızlık verilmesi gerektiğini söylemişti. Ancak hiçbir yerde, ekonomik, askeri ve kültürel olarak kendisine yetip yetmediğinden bahsedilmemişti. Bu yeni ve küreselleşmiş dünyada, politik bağımsızlığın kriterlerinde yaşanan belirleyici bir değişimin sinyaliydi.

Bu dünyada bir alana hâkim olmak için (katı modernlik çağındaki emperyalizmin aksine) toprak işgaline, fethedilen toprakları işgal edip kollayacak birliklerin sevk edilmesine, kalıcı karakollar kurup idare organları inşa etmeye hiç gerek yoktur. Bu günlerde bu stratejilerin tümü, eldeki yeni araçlarla kıyaslandığında, göze inanılmaz ölçüde hantal, kullanışsız, sorunlu ve hepsinden öte maliyetli gelmektedir. Bugün gerçek güç kendisini, bu tür demode stratejilerden kaçınma yetisinde göstermektedir. Esas kaçınılacak olan, üstün ve güçlü olanların kararlılıkla uzak duracağı facia, "sahada çatışmaya girme", yerel kanunlarla düzenin sürdürülmesi ve sakinlerin hayatta kalması için sorumluluk alma zorunluluğudur. Neticede topraklar artık, çok daha düşük maliyetlerle fethedilmekte, tabi kılınmakta ve itaat altına alınmaktadır. Daha küçük ve zayıf toprak parçalarıyla nüfuslara bahşedilmiş "bağımsız" devletler, küresel hâkimiyeti yayıp sağlamlaştırmanın daha ucuz, böylelikle "daha rasyonel"

yoludur. Serbest ticaretin dayatılması, tarifelerin ve gümrüklerin kaldırılması bugün, bir zamanlar askeri fetihlerin, idari kontrollerin ve topraklara el koymanın gerekli olduğu hâkimiyete erişmek için yeterlidir.

Dolayısıyla devlet egemenliğinin kapsamı ve içeriği sürekli fakirleşse de, elde edilmesi kolaylaşmaktadır. Ekonomik, askeri ve kültürel öz-idareciliğin gittikçe daha büyük bir hızla tarihe karışması ve gittikçe boş iddialar ya da kurgular şeklinde (Ulrich Beck'in nükteli terimiyle "zombi kavramlar") varlıklarını sürdürmesiyle, devlet genişletilmiş ve ulvileştirilmiş bir polis mıntıkasına indirgenme eğilimindedir. Kendisinden yerine getirmesi beklenen işlev, yasaları ve düzeni ayakta tutmak, yönetimi altındaki toprakların göçebe sermaye için "girilmez alan"a dönüşmesini engellemektir. Bağımsızlık verilen devletten yüklenmesi istenen bu "yasa ve düzen" görevinin önemli bir dilimi, geçişimin seçiciliğine bekçilik etmek, geçmesine izin verilecek şeylerle insanları, sınırlarda durdurulması gerekenlerden ayırmaktır.

Gözetilecek bir diğer işlevse, ülkenin girmesine izin verdiği kişilere, yani göçebe sermayenin gezgin pazarlamacılarına, ikinci bir uyarıya kadar çadırlarını kurmaktan memnun kalacakları konforlu, misafirperver ve cazip bir ortam sağlamasıdır. Vergiler sürekli kesintiye uğratıldığında, çalışma şartlarına ilişkin düzenlemeler en asgari seviyeye çekildiğinde, emek yanlısı örgütler etkisiz kılınıp susturulduğunda ve en önemlisi sermayenin serbestçe giriş çıkışına hiçbir kısıtlama getirilmediğinde, bu etkinin yaratılma ihtimali daha yüksektir. Sonuçta, "küresel yatırımcılar"ın memnuniyetini korumanın ve onları diğer ülkelerde değil de orada kâr yapmaya çalışmaları için ikna etmenin (*conditio sine qua non*'u [*zorunlu koşul*], yerli üreticilerle tüketicilerin koşullarını olabildiğince kırılgan hale getirmektir. Pierre Bourdieu'nun ısrarla belirttiği gibi *précarité* [*güvenilmezlik/kırılganlık*],[28] olası tüm güçlere ve çağımızda

28. Örnek olarak şu serine bakınız: *Contre-feux*, Raisons d'Agir, 1998.

küreselleşmeci baskılara karşı yükselen direnişlerle isyanların önünde, en güvenilir teminattır.

Özetleyecek olursak, mevcut biçimiyle küreselleşme, ortodoks devlet egemenliğinin ciddi ölçüde budanmasını talep etmektedir. Buna karşılık devlet egemenliğinden alışıldık ayrıcalıkların tasfiye edilmesi, küresel sermaye oyuncuları açısından rakipsiz küresel hâkimiyetlerinin en güvenli ve arzulanan garantisidir. Bu karşılıklı bağımlılık dikkate alındığında, (bırakın demokratik yollarla gözetilenleri) tüm politik eylemleri ekonomik güçlerin küresel ölçeğiyle birlikte idrak edilmez olmasa bile cansız ve elverişsiz kılan mevcut politik parçalanmışlığın, aslında iddia edildiği gibi bir "gecikme"nin (bir anlığına çivileri çıkmış bir sistemin geçici bir arızası, uzun vadede çözülmesi zorunlu bir sapmanın) sonucu olup olmadığı merak edilmektedir. Bildiğimiz tüm diğer toplumsal sistemlerin aksine, yeni açığa çıkan küresel sistemin yaygın ve kalıcı bir özelliği değil midir? Öğeler arasındaki bu kopukluk, bitmek bilmez dengesizlik, toplumsal örgütlenmenin her katmanında büyük belirsizliklere yol açan bir dolu dengesizlik ve bozulma, (Kenneth Jowitt'in isabetli diliyle) "yeni küresel düzensizliği" *sistem*e dönüştüren niteliklerin ta kendisi değil midir? Bu düzgün yanıtı olmayan açık bir sorudur ve *teorik* bir sorudan ibaret olduğu müddetçe yanıtsız kalmayı da sürdürecektir. Yanıt ne olursa olsun; ancak *politik pratikler*ce verilebilir.

Her şeyin birbirine bağımlı olduğu küresel bir rejim altında, etkili eylemler üretme ve bu eylemlerin tatmin edici sonuçlar çıkarma olasılığı cılız ve istikrarsız olduğundan, en önemlisi de tüm sabitleme girişimlerine direndiğinden, hareketlilik en değerli ve arzulanır kaynağa dönüşmektedir. Eğer olasılıklar "bir yerde sabitlenmiyor" ve kalıcı hale getirilemiyorsa, olasılıkların açığa çıktığı *yerler*e gitmek gerekir. Ortaya çıktıkları *an*daysa, yerel taahhütlerin kösteklemesine izin vermeden, yerel bağları kesmekte ve hemen toparlanıp yola koyulmakta özgür olmalı, taşınabilir her şeyi geride bırakıp ışık hızında yola çıkmalıdır. Hareket etme kapasitesi, açığa çıkan küresel hiyerarşinin önemli,

belki de en büyük katmanlaştırıcı etmenidir. Bu kapasitenin genellikle son derece eşitsiz bir biçimde dağılması, rekabetin odak noktasına yerleşmesi ve rekabetçi mücadelelerin temel meselesine dönüşmesi hiç şaşırtıcı değildir. Bu esas katmanlaştırıcı etmen, fırsatlar ve yaşam standartlarındaki yeni kutuplaşmada, benlik davasının güçleri ve kişisel özgürlüklerin miktarında büyük etkiye sahiptir.

Görünüşlere rağmen (kaide olarak "toplamlar"ı veya "ortalamalar"ı aktaran, bu sebeple "büyüme"nin toplumsal etkilerini ifşa etmek yerine saklayan havayolu seyahatleri, araba satışları veya cep telefonu ağlarının yayılmasıyla ilgili istatistiklerin ima edip inandırıcı hale getirdiği), hareketlilik kıt bir kaynak olmayı sürdürmektedir. Yakın zamanda derlenmiş rakamlara göre,[29] uzun mesafeli yolculuklar daha çok Batı Avrupa, Güney Avrupa ve Kuzey Amerika sakinlerinin ayrıcalığındayken, en zengin %20'lik dilim, en yoksul %20'lik dilimden 3.5 kat daha uzağa seyahatler yapmaktadır. Neticede dünya nüfusunun %98'i yerleşmek için bir başka yere hiç göç edemezken, varlıklı Britanya'da bile nüfusun %50'si doğdukları yerin 8 kilometrekarelik alanı içinde yaşamını sürdürmektedir. Dahası hareketliliğin değeri ve cazibesi büyüdükçe, hareketliliğe yönelik teşviklerin sebep olduğu acılar ve yoksunluklar da büyümektedir.

Gelir farklılaşmasının getirdiği "doğal" sonucun ulaşım maliyetlerini yoksulların karşılayamamayacağı bir noktaya getirmesinden ötürü, hareketliliğe erişimdeki bu bariz eşitsizlik sadece beklenir bir şey değildir. Hareketlilik ihtimallerinin farklılaştırılması, daha varlıklı bölgelerdeki hükümetlerin, az varlıklı yerlerdeki nüfusla uğraşırken hırslı ve tutarlı bir şekilde izlediği birkaç stratejiden biridir. Bu farklılaştırma titizlikle idare edilip, bin bir emekle savunulmaktadır. Sermayenin ve onu taşıyanların serbestçe hareket etmesine engel olan her şeyin yıkılmasını tamamlayan şey, aynı şeyi yapmak ve nerede fırsat çıkarsa oraya

29. Bkz. Judith Doyle ve Max Nathan, "The hypermobile must not be allowed to rule roost", *Guardian*, 23 Nisan 2001, s. 23.

gitmek isteyen çoğunluğun karşısına yeni, çok daha yüksek ve çok daha rahatsız edici duvarların örülmesidir. Kâr için yapılan seyahatler teşvik edilirken, sağ kalmak için yapılan seyahatler mahkûm edilmektedir. Bu mahkûmiyet "yasa dışı göçmenler"i kaçıranların faydasına olmakta ve yiyecekleri aşla, içecekleri su için boş yere çabalayıp boğulan ekonomik göçmenlerin yarattığı, hızla unutulan dehşet ve öfkeye rağmen gerçekleşmektedir. Küreselleşmiş dünya turistler için misafirperver ve sıcak bir yer, berduşlar için soğuk ve düşman bir yerdir. İkincisinin, ilk grubun önüne serilen yolu takip etmesi engellenir. Oysa daha en başta o yol onlar için değildir. Ayrıca özel ve iyi korunan bir azınlığın ayrıcalığı değil de, kitlelerin takip etmesine uygun bir şey olsaydı, onu savunanlarla ondan yararlananların övdüğü faydaları sağlamazdı.

Dolayısıyla insanların bağımlılığında süregelen küreselleşmenin, muğlak ve genellikle çelişkili tepkilere yol açmasında şaşırtıcı bir şey yoktur. Küreselleşme hevesli vaizler, efsanevi peygamberler ve lirik şairler konusunda hiç kıtlık yaşamamaktadır. Dahası kendi kötümserleri de vardır. Tepkiler çok ve çeşitlidir fakat hepsi iki geniş kategori içinde toplanmaktadır.

İlk kategori kabaca, hızla güç toplayan cemaatçi eğilimlerle örtüşmektedir. Ulus-devlet yükselen belirsizlik dalgasından yurttaşlarını korumakta açıkça başarısız olduğundan, masrafların kısılmasında bir kurtuluş bulmak belki mümkündür. Çeşitlilik ve çok sesliliğin açıkça *précarité*'nin [*güvenilmezlik/kırılganlık*] muazzam tehlikelerine ev sahipliği yapmasıyla, tekdüze aynılık belki de ölesiye özlenen güvenliğe daha güçlü bir iletken olacaktır. Belki ulusal kardeşlik, yurttaşlara ait cumhuriyetin tedarik etmede feci halde başarısız olduğu güvenliği sağlayarak, yitip giden güveni yeniden tesis edebilir. Farklı unsurlar arasındaki dayanışma elde edilmesi çok zor bir şeyse (özellikle de hevesle aranmıyorsa), tuhaf pazarlıkları, uzlaşmaları ve belirsiz sonuçlarıyla politik süreci takip etmek yerine süreçten önce gelen ilkel bağların dayanışmasına çekilmek belki mümkündür. Belki politik süreci bütünüyle atlamak, böylece kafa karıştırıcı kolektif

sorumluluk meselesiyle toplumsal adaletin üretimini çözmek yerine bunlardan kurtulmak mümkündür.

Cemaatçilik (yoksa daha uygun bir tabirle "kabilecilik" mi denmeli?) aslında kendisini cadılardan ve cadı korkusundan kurtarmayı başarmış bir Salem düşüdür. En az dışarıdaki düşmanlar kadar safların içindeki kâfirlere, sapkınlara ve gevşeklere karşı konuşlandırılmaktan başka şansı yoktur. Rahatsız edici derecede ince ve silmesi kolay bir çizgi, cemaatçi saadetin ulvi tahayyülünü, etnik temizlik ve gettolaştırma pratiklerinden ayırmaktadır. Cemaatçilik eski yaraları iyileştirmeye çalışırken yenilerini açmaya fazlasıyla kadirdir.

Ancak ayriyeten, cemaatçiliğin merhem olmayı vaat ettiği yaraları bırakın silmeyi, yatıştırması bile ihtimal dışıdır. Oysa bu vaadin gücüyle duygusal sermayesini biriktirip, politik getirilerin kaymağından yararlanır. Cemaatçiliğin derin kusurlarından biri, çözmeyi tasarladığı görev (en başta ondan mustarip olanları deva aramaya iten ve "küreselleşmeye dair bir şeyler yapma" isteğiyle dolduran sefaletin sebeplerini yok etmeyle ilgili bir görev olmasından dolayı) karşısında kendine özgü yetersizliğinde yatar. Küreselleşme güçlerini dizginlemek ve iplerinden kurtulmalarının yarattığı olumsuz sonuçları bertaraf etmek yerine, cemaatçiliğin yaratmaya kadir (belki de yaratmaya mahkûm) olduğu politik parçalanma, düşmanlıkların artışı ve dayanışmanın çöküşü, evcilleştirmeye ve uzak tutmaya çabaladığı güçlerin daha mutlak ve rakipsiz bir hâkimiyetinden başka bir şeye yol açmayacaktır.

İkinci kategoriden tepkiler, ekonomik güçleri kaçmayı başardıkları, bunun sonucunda insanlar arasındaki dayanışmayı çözülmeye uğratıp altüst ettiği demokratik (ahlaki, politik ve kültürel) denetime tekrar tabi kılma görevinin önerilmesine indirgenir. Bu görev üzerine çok şey söylemek mümkündür fakat görevi yerine getirmek hiç kolay değildir.

Küreselleşmeye verilecek etkili bir tepkinin ancak küresel nitelikte olacağını tekrar etmeme izin verin. Nitekim böyle bir küresel tepkinin kaderi, küresel ("uluslararası" veya daha doğ-

ru bir tabirle devletlerarası düzenden farklı olarak) bir politik arenanın oluşup kök salmasına bağlıdır. Bugün eksikliği en çok dikkat çeken şey böyle bir arenadır. Aleni veya eski olsa da gittikçe etkinliğini kaybeden diplomasi sanatıyla yetişmiş gizli hasımları, bu iş için gereken yetenekten ve zaruri kaynaklardan yoksun gibidirler. Küreselleşme çağına uygun bir *agora*nın yeniden tesis edilip diriltilmesi için yeni güçlere ihtiyaç vardır. Bu güçler kendilerini ancak *her iki* tipten oyuncuları devre dışı bırakarak gösterebilirler. Görünüşe göre tek kesin şey budur; gerisi ortak yaratıcılığımıza, politik deneme-yanılmalarımıza ve bunları sonuna kadar götürme kararlılığımıza bağlıdır. Feci derecede soyut, kesin maddelerden yoksun bir eylem programıymış gibi görünebilir. Fakat ilk "Büyük Kopuş"un ortasında hasarı onarma operasyonunun alacağı nihai şekli tahayyül edebilen düşünürlerin çok az olduğunu hatırlamaya yardımcı olur. Emin oldukları şey, böylesi bir operasyonun yaşadıkları çağın en büyük zorunluluğu olduğuydu.

Ve bu konuda şüpheye de düşemeyiz. O halde tehlikede olan şey ne? Woody Allen, çağdaşlarına eziyet çektiren/onları güçsüz kılan heves ve zaafların yanı sıra sıkıntı ve güçlükleri kusursuzca tespit etmekte kullandığı nadir yeteneğiyle, bu soruya makul bir yanıt önermişti (Amerikalı akranlarının kaydolmaktan çok mutlu olacakları, hayali ve "yetişkinlere özel yaz kursları"nın tanıtım broşüründe önermişti[30]). Woody Allen'ın kalemiyle Astronomi dersinin tanıtımında bize şunlar söyleniyordu: "Gazdan oluşan Güneş her an patlayabilir ve tüm gezegeni hızla yıkıma sürükleyebilir; öğrencilere böylesi bir durumda ortalama bir yurttaşın yapabileceği şeyi tekrarlamaları tavsiye edilmektedir." Kendisine denk bir politik karşıtı olmayan küreselleşme süreci, muhtemelen Woody Allen'ın Güneş'ini hatırlatırcasına büyüyecek, gezegenin "yıkıma sürüklenmesi"ni önleme ihtimali muhtemelen, Güneş'in infilak etmesi durumunda ortalama bir yurttaşın elindeki seçeneklerden daha fazlası olmayacaktır...

30. Bkz. *The Complete Prose of Woody Allen*, Picador, 1980.

Etkili bir karşı güç olmadığında, küreselleşme süreci, Woody Allen'ın yarım ağızla gülerek olsa bile ustalıkla yakaladığı türde bir ikilemin ortaya konmasına benzeyecektir: "İnsanlık tarihte hiç olmadığı büyüklükte bir kavşakla karşı karşıyadır. Yollardan biri çaresizliğe ve katıksız bir ümitsizliğe çıkmaktadır. Diğeriyse topyekûn yok oluşa. Dua edelim de doğru tercihi yapacak bilgeliğe sahip olalım..."

Belirtmeliyim ki bu çaresizlik ve umutsuzluk kişinin dönüşmek istediği nesnenin katılığını ve direncini yansıtır. Ancak aynı zamanda ona dönüşmek amacıyla kullanabileceği araçların zayıflıklarını da yansıtır. Araçlar zayıf kalmayı ve bu görev için düpedüz yetersiz gelmeyi sürdürdükçe, nesneler direnmeyi sürdürebilir. Buraya kadar yürüttüğümüz mantıktan şu sonuç çıkar: Görünüşe göre etkili eylemler, bireysel ve ortak şartlarımıza sirayet eden belirsizlikten dolayı, insani kapasitenin inatla erişemeyeceği bir noktada kalmayı sürdürmektedirler. Gerçek bir kısır döngü yaratırlar. Bu feci halde kesilmesi gereken Gordion düğümünün yeni bir temsilidir. Bu düğümü atan geçtiğimiz yüzyılın kendisidir. Onu kesmenin yolunu bulmak için, önümüzdeki yüzyılın ilgisini buna yoğunlaştırması gerekecektir.

3

Gezegenin Hudut Boylarında Yaşamak ve Ölmek[1]

11 Eylül 2001 olaylarının birçok anlamı vardır. Birçok söylem tarafından sahiplenilip yeniden işlenecekler, oldukça az sayıda tarihsel dizilim içinde dönüm noktaları olarak yorumlanacaklardır. Ancak yaşanan hadiselerin en belirleyici ve uzun erimli öneminin, nihayetinde *mekân çağının sembolik sonu*nu getireceğini iddia etmek ayartıcıdır.

Çağın tarihsel anlamda gerçek bir sonu olmaktan ziyade sembolik bir sondur; çünkü 11 Eylül 2001'de yaşananlar, uzun süredir sürmekte olan ve en azından olgunlaşması yirmi-otuz

1. Bu bölümün bir kısmı öncesinde *Tikkun*'da yayımlanmıştır (Mart-Nisan 2002).

yıl almış gelişmeleri sadece yüzeye çıkarmış, çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermiş ve zorla kamuoyunun dikkatine sokmuştur. Boston yolunda kaçırılan jetler, aşırı doymuş bir çözeltiye fırlatılan bir çakıl taşı gibi, zaten kimsenin dikkatini çekmeden bileşimin kimyasal yapısını radikal bir biçimde değiştirmiş maddelerin birdenbire kristalize olmasına ve böylece aniden çıplak gözle görünür hale gelmesine yol açmıştır. Dahası 11 Eylül olayları bir başka açıdan da semboliktir: Yerkürenin en meşhur kentinin meşhur simgelerinde, modern medyanın aynı yerde toplayabileceği TV kameralarının en bol olduğu yerde gerçekleştirilen terör saldırısı, ne kadar çarpıcı ve kanlı olsalar da başka hadiselerin hayalini dahi kuramayacağı ölçekte küresel, net ve simgesel bir konuma kolaylıkla ulaşmış oldu. Yine çarpıcı ve nefes kesici bir biçimde, *küresel* hadiselerin aslında ne olabileceğini gösterdi. O güne dek soyut niteliğini korumuş küresel bağımlılık ve yerkürenin bütünlüğü gibi fikirlere somut bir beden verdi. Tüm bu sebeplerden ötürü mekân çağını sembolik düzlemde sona erdirme rolüne, yakın zamanda belleğimizde yer etmiş tüm diğer hadiselerden daha uygundur.

Mekânların çağı kadim imparatorluklara ait Çin ve Hadrian duvarlarıyla başladı, ortaçağ kentlerinin hendekleri, asma köprüleri, kuleleriyle sürdü, modern devletlerin Maginot ve Siegfried hatlarıyla zirveye çıkıp, uluslar üstü askeri blokların inşa ettiği Atlantik ve Berlin duvarlarıyla sona erdi. Bu çağ boyunca toprak en çok arzulanan kaynaktı. Tüm güç mücadelelerinin ağız sulandıran ödülü, galiplerle mağluplar arasındaki farka mühür vuran şeydi. Bir savaştan kimin galip çıktığını, savaşın dumanı çekildiğinde alanda kimin hâlâ hayatta olduğunu bularak anlamak mümkündü. Ancak en önemlisi, toprak bu çağ boyunca güvenliğin temel garantisiydi: Güvenlik meseleleri, kontrol edilen toprağın boyutları ve derinliğiyle ele alınıp değerlendirilirdi. Mekânın çağı "derin hinterland"ların, (*Lebensraum, cordons sanitaires*) dönemiydi ve İngilizlerin evleri onların kaleleriydi. İktidar bölgeseldi [*territorial*], dolayısıyla özeldi ve iktidarın müdahalesinden muaftı. *Chez soi* [*Ev/Yurt*] sıkılaştırılıp geçit

vermez hale getirilebilecek sınırlara sahip bir yerdi. İzinsiz girme etkin bir şekilde yasaklanabilir, giriş-çıkışlar sertçe düzenlenip denetlenebilirdi. Toprak bir sığınak ve barınaktı: Kişinin kendisini içine kaçıp kilitleyebileceği, "yeraltına sığınabileceği" ve kendisini güvende hissedebileceği bir yerdi. Kişinin kaçmak ve saklanmak istediği potansiyel güçler sınırlarda durmaktaydılar.

Bunların hepsi artık geride kaldı ve bir süredir de ortada böyle bir şey olmadığı gibi sinyaller konusunda hiçbir eksiklik yoktu (son paragraftaki öykülerin demode lezzetinden kolaylıkla çıkarılabileceği gibi) fakat hiç kuşku yok ki; ancak 11 Eylül'le birlikte baş döndürücü derecede belirgin hale geldi. 11 Eylül olayları bunu öyle bariz bir şekilde gözlere soktu ki; ne kadar ustalıklı, mesafeli ve kayıtsız olsa da kimse artık dünyanın geri kalanından kendisini uzak tutamazdı.

Ayrıca mekânın koruyucu kapasitesinin yok olmasının, iki yanı keskin bir bıçak olduğu da anlaşıldı: Kimse darbelerden saklanamaz ve hiçbir yer belli bir mesafeden kurgulanıp indirilecek darbelerden kurtulacak uzaklıkta değildir. Ne kadar silahlanmış ve tahkim edilmiş olursa olsun, mekânlar artık koruyamaz. Güç ve zayıflık, tehdit ve güvenlik artık esasen *bölgesel/sınırlar-içi* (ve odaklı) *çözümleri aşan bölgeler/sınırlar üstü* (ve dağınık) *meseleler*dir.

Mevcut küresel güvensizliğin kaynakları, Manuel Castells'in tabiriyle "akışkanlık mekânları"nda yatmaktadır ve bu güvensizliği çözme veya aşmaya dönük önlemler, güvensizliğin etkilediği yerlerden sadece biriyle yahut seçilen birkaçıyla sınırlı kaldığı müddetçe, bırakın etkili bir şekilde ele almayı bu kaynaklara ulaşmak dahi mümkün değildir. Oysa 11 Eylül'e dek, küresel tehditlere çözüm bulmak yerine genelde, tehlikelere karşı yerel ve kişisel muafiyetler bulmaya dönük (nafile ve etkisiz) girişimlere başvurulurdu (örneğin Soğuk Savaş'ın "karşılıklı garanti altına alınmış yıkım" stratejisinin geçerli olduğu dönemde ailelere özel nükleer sığınaklara duyulan büyük ilgiyi veya kentlerde artan şiddet ve suç eylemleriyle, "kapalı topluluklar"ın durmadan büyüyen popülerliğini akla getirelim). Güvensizliğin küresel

köklerine erişememe hali, bunlarla baş etmek için yerel sınırlarla çevirili bir alanda kalınıp, sadece yerel araçlardan yararlanıldığı sürece "güvenliğin aşırı yüklenmesine" yol açmıştır: Güvensizliğin yarattığı kaygılarla endişelerin, güvenliğin eylem sahasına yansıması. Güvenlik, tek bir yerin dar çerçevesinde hareket etmeyi sağlayacak (etkin bir şekilde olup olmayacağı başka bir meseledir) kesinlik/güvenlik/emniyet üçlüsünün bir yönüdür. En önemlisi güvenliği arttırmaya dönük eylemler, bir şeylerin yapıldığına kanıt olarak *görülebilecek* tek eylem türüdür.

11 Eylül'dekine benzer bir terör saldırısı, sömürgeleştirilmemiş, politik anlamda denetlenmeyen, bütünüyle düzenlemelerden uzak, sınırlar üstü "akışkan mekânlar" içinde yoğun şekilde üretilen küresel güvensizlikten ötürü, uzun süredir makul ve olması muhtemel bir şeydi. Yine de sadece, küresel meselelere kuşbakışı bakmayı seven uzmanların kafa yorduğu soyut bir tehdit şeklinde kalmayı sürdürdü. Bu tehdidin nihayetinde aldığı biçimle somutlaşması, uzmanların öngörülerini hızla sağduyulu gerçeklere dönüştürdü. Diğer bir deyişle, dokunulmaz olanı dokunulur, görünmeyeni görünür, uzağı yakın kıldı. Böylelikle bu tehdit, ustalaşması zor olup kullanması tuhaf (varsa bile çok az sözdizimsel kuralı olan, semantik bakımdan yoksul) *küresel güvensizlik* dilinden, herkesin aşina olduğu, her gün kullanılan ve kolay anlaşılan *kişisel güvenlik* diline çevrildi. Uzun vadede bu tercüme, genelde ayrı ayrı ele alınan iki husus arasındaki bağın idrakine, hatta geri tercümelerin (yani yerel güvenlik kaygılarının küresel güvenlik meselelere çevrilmesinin) mümkün kılınmasına yardımcı olabilir. Ancak şimdilik, mevcut *doxa* içinde çözüme kavuşmuş gibi görünen şey, yerküre üzerinde politik olarak ayrılmış tüm kesimlerin içine düştüğü yeni vaziyettir: *Karşılıklı bir şekilde garanti altına alınmış kırılganlık*.

Hiç olmadığı kadar netleşen şeyse, bir zamanlar (artık demodeleşmiş) *bölgesel savaşları* göz önüne alarak geliştirilen yüksek teknoloji silahların ölçeğiyle, kırılganlığın derecesini ölçmenin artık imkânsız oluşudur. Eric le Boucher, 11 Eylül'de kafamıza zorla vurulan yeni aklı şöyle özetlemişti: "Dünya biri zengin,

modern anti-balistik füze sistemlerinin arkasında güvende olan, diğeriyse kendi savaşlarına ve 'arkaizmler'ine terk edilmiş iki ayrı parçaya bölünemez."[2] 11 Eylül'den sonra zenginler ve sözde güvende olanlar zenginliklerini koruyup güvende olmayı istiyorlarsa, "uzaklardaki ülkelerin artık kendi anarşilerine terk edilemeyeceği"ni anlamalılar.

Küresel Hudut Boyları

Yeni deneyimi en iyi özetleyen şey şu tezdir: *Küresel mekân bir hudut boyunun niteliğini almıştır.*

Hudut boylarında çeviklik ve kurnazlık, bir yığın silahtan daha önemlidir. Hudut boylarında çitler ve setler gerçekliğe işaret etmek yerine niyet bildirir. Bir hudut boyunda, çatışmalara bölgesel bir boyut kazandırma, ayrımları bölgelerle ilişkilendirme çabaları nadiren sonuç getirir. Daha başta düpedüz etkisiz kalacakları düşüncesiyle zaten bu çabalar genelde gönülsüzce yapılır. Tahta kazıklar, taş duvarların cisimleştirdiği ve açığa vurduğu özgüvenin eksikliğine işaret eder. Hudut boylarında yapılan savaşta, nadiren hendekler kazılır. Rakiplerin sürekli hareket halinde olduğu bilinir. Güçleri ve sıkıntı yaratma güçleri; hamlelerinin hızı, göze çarpmayışı ve gizliliğinde yatar. Tün pratik niyetleri ve amaçlarıyla, düşmanlar *sınırlar-topraklar ötesi*dir. Dün işgal ettikleri alanı ele geçirmek, bırakın "düşmanlıkların sona erdirilmesi"ni, günün zaferi dahi olamaz. Ve kuşkusuz güvenli bir yarını da temin etmez.

Bir hudut boyunda, ittifaklar ve onları düşmandan ayıran cephe hatları, aynı hasımlar gibi akışkandır. Birlikler bağlılıklarını değiştirmeye her an hazırlarken, doğrudan muharip olmayanlarla aktif görevdekileri ayıran çizgi muğlak olup kolaylıkla kaymaktadır. Aynı koalisyonlarda olduğu gibi, istikrarlı evlilikler de yoktur. Sadece herkesin kabul edeceği gibi, hayatı kolaylaştıran geçici ortaklıklar vardır. Güven sunulacak, sadakat

2. Eric le Boucher, "Le 11 September, tournant dans le mondalisation", *Le Monde*, 25 Ekim 2001, s. 17.

ise beklenecek en son şeydir. Anthony Giddens'ın anılmaya değer kavramını kullanırsak, bu noktada "kaynaşan ittifak"tan ve "kaynaşan husumet"ten bahsetmek mümkündür. İlki bir kazanç beklentisiyle ya da daha uygun olacağı düşüncesiyle başlar, sonrasında tatminin azalmasıyla dağıtılır ve bitirilir. İkincisiyse (husumetin çok köklü bir geçmişi olsa bile), düşmanla yapılan işbirliği restleşmeye kıyasla daha fazla şey vadettiği sürece, hevesle ve rızayla (en azından bir süreliğine) askıya alınma eğilimindedir.

Taliban'a savaş açan ABD Savunma Bakanı Donald H. Rumsfeld, uyarıda bulunmuş ve savaşın "geniş bir ittifak tarafından düşman güçler ittifakını mağlup etme amacıyla verilmeyeceği"ni söylemişti. "Aksine içine giren ülkeler arasında, değişime ve evrilmeye açık akışkan koalisyonlar olacaktı."[3] "Koalisyonların değişeceği"ni sezmesiyle, vekili Paul Wolfowitz hudut boylarındaki koşullara dönüldüğünü doğrulayan (yahut küresel mekânın bu modele göre şekillenmesine yardımcı olan) bu stratejiye arka çıkmıştı. Gelecek savaşta "bazı ulusların belli operasyonlarla yardımcı olabileceğini, diğerlerininse farklı adlarla çağrılabileceği"ni öngörmüştü. Yeni askeri aklı özetlerken görüldüğü gibi, "etkili olmak için esnek olmalıyız. Her şarta uyum sağlamalıyız."[4] Ve takip eden operasyon gerçekten de esnekti. Ne var ki esnekliğin her iki tarafı da kesmesi kaçınılmaz olup, kısa süre sonra Rumsfeld ve Wolfowitz'in kast ettiğinden çok daha az basit bir şeylere tekabül ettiği görülecekti.

Amerika'nın Taliban'a yaptığı hava saldırısı, "teröristlere karşı Pakistanlılarla *birlikte*" sloganıyla ve Pakistan'ın kritik müttefik rolüne hazırlanmasıyla başladı. Ancak hava saldırıları harcanan parayla emeğe değmeyen getirisi ve arkasında bıraktığı yıkımla sürdükçe, "Kuzey İttifakı"na bağlı olup Pakistan'ın azılı düşmanları olan Özbeklerle Taciklerin kara saldırısına zemin hazırlayacak alternatif seçenek gittikçe cazip hale geldi. Bu cazibenin daya-

3. Donald H. Rumsfeld, "Creative coalition-building for a new kind of war", *International Herald Tribune*, 28 Eylül 2001, s. 6.
4. Bkz. "US keeps NATO outside", *International Herald Tribune*, 27 Eylül 2001.

nılmaz olduğu görüldü ve bu yeni stratejinin hayata geçirilmesi, Taliban'dan temizlenmiş Afganistan'a hükmeden yeni efendilerin "teröristlere ve Pakistanlılara *karşı*" savaş açmasıyla sona erdi... Savaşa hazırlanan ABD Savunma Bakanlığı, Britanya Başbakanı'nın yardımıyla, arkadaş canlısı olan ve olmayan Arap devletlerini savaş koalisyonuna davet etti. Savaşın ilk aşaması, eski "Kuzey İttifakı"ndan galip çetelerin Afganistan'daki Arap gönüllüleri katletmesi ve gerçek veya farazi niyetleri ister dostça ister düşmanca olsun ülkeyi "yabancılar"dan temizleme isteğiyle sona erdi.

Ben bu satırları kaleme alırken, değişen koalisyonların destanı akıbetine varmaktan oldukça uzaktır. On yıllarca tüm taraflara ağır kayıplar verdiren savaşların ve haftalarca süren yaygı bombardımanlarının harap ettiği ülkenin yeni ancak geçici yöneticileri, Taliban karşıtı seferberliğin sonunda belirmesi beklenen koalisyon değildir. Görevin bol miktarda avanta getireceği beklentisiyle ve Pentagon'un itaatsizliğe misilleme yaparken sergilediği muazzam gücün belleklerinde bıraktığı taze izle şimdilik bir araya gelen bu yöneticiler, aynı yatağı uzun süre paylaşmaları pek muhtemel olmayan arkadaşlar şeklinde kalmayı sürdüreceklerdir. Muhtemelen Amerikan askeri hedeflerinin değişeceği beklentisiyle hazır olda bekleyeceklerdir. Nitekim başka yerlerde, kesinlikle bu hedefler değişecektir ve bunun er ya da geç yaşanma ihtimali çok yüksektir. Bürokratik bir kurum belli bir görevi başarıyla gerçekleştirme kapasitesini kazandığında, bu görevin yeniden yerine getirileceği olanakların peşinden etkin bir şekilde koşması kaçınılmazdır. Bir hudut boyunda faaliyet yürütürken, çarpıcı derecede etkin hava kuvvetlerine, tam da bunu yapmasını sağlamak için bir dolu hedef bulup keşfetme olasılığı yüksektir. Nitekim *Guardian*'ın ferasetli köşe yazarı Gary Younge'ın gözlemlediği üzere, "bir teröristi tanımlamak... Bütünüyle o anki güç dengelerine bağlıdır. Amerikalılar bir zamanlar finanse ettiklerini şimdi yok etmeye çalışıyorlar."[5] Afganistan savaşının sonunda büyük olasılıkla,

5. Gary Younge, "Lots of wars on terror", *Guardian*, 10 Aralık 2001, s. 17.

küresel hudut boylarında güvenlik daha az olacak ve çok daha fazla kan dökülecektir.

Hudut boylarındaki koşullarda, "değişken" ve "esnek" müttefikleri piyonlara dönüştürmek için ikna etmeye ve/veya ayartmaya yeterli silahla para verildiğinde *teröristler*e açılan her savaş kazanılabilir. Ancak *terör*e açılan savaş, küresel mekân "hudut boyları"na özgü niteliği koruduğu sürece kazanılamaz (zaferle kesinlikle sonuçlanamaz). Koalisyonları "değişken" yahut "akışkan" halde tutmanın kendisi, küresel mekânın bu hudut bölgelerine has yapısının sürdürülmesine katkı sunan en büyük etmendir. Kısa vadeli çıkarlar arasında geçici koalisyonlar kurma stratejisi, bununla bağlantılı olarak evrensel ilkelere kalıcı surette itaat edilmesine yol açmış ve katı şekilde kurumsallaşmış yapılardan kaçınma, uzun vadeli, tarafları bağlayan ve otoriter bir tarzla gözetilen taahhütlerin verilmesine ayak direme...Bunların hepsi günümüzün hudut boyları ile yerine küresel, bakımı ve denetimi politik yollarla yapılan bir düzen getirmeye dönük olasılıkların arasında duran engellerdir. Üstün silahlar ve kullanıma hazır kaynakların görünüşte tükenmez oluşu sayesinde, birbirini takip eden her hedefe onlarsız daha hızlı ve düşük maliyetle ulaşıldığı müddetçe, küresel, hukuki ve politik yapıları inşa ve tahkim etmek basitçe hiçbir getiri sağlamayacaktır. Buna kıyasla "komite savaşları"nın çıkması daha ağır, yürütmesiyse çok ama çok daha hantal ve zorludur. Nitekim küresel otoriteler bir kere kök saldıklarında, er ya da geç hedeflerin tek taraflı bir şekilde saptanmasına ve onları vurmanın en münasip yollarının tespit edilmesine engel teşkil edecektir. Saldıranların özgürlüğünü kısıtlayacak veya en azından tercihlerini her zamankinden daha maliyetli hale getirecektir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü çirkin ve lüzumsuz bir yükmüş gibi görünmektedir.

Aslına bakılırsa, uzun vadeli ve herkesi bağlayan yapıların sertçe reddedilmesiyle birlikte "esnek koalisyonlar" kurma stratejisinin, rekabetçi üstünlüklerine dayanarak ortaya çıkan belirsizlikten yararlanmayı uman ve planladıkları kazancı daha az hünerli yahut talihli olanlarla paylaşmayı istemeyecek güçler

için neden ayartıcı olduğunu anlamak kolaydır. Aslında meselenin özü şudur: Bu strateji tek bir efendiden daha fazlasına hizmet vermekte, bir kez hayata geçirildiğinde istenmeyen, beklenmeyen ve arzulanmayan her türden aktörün genişçe faydalanmasını kolaylaştıran koşulları yaratmaktadır. Eski tip hudut boylarının "değişen ittifakları", başlarına ödül konmuş sığır baronları ve yalnız silahşörler için eşit derecede faydalıydı.

Doğrusu küresel düzensizliğin kalıcılaşması, teröristlerin amaçlarına uygun düştüğü kadar, onlara karşı savaş açanların dünya üzerinde hâkimiyet kurmalarına da hizmet etmektedir. Terörizme açılan savaşın kazanılması mümkün olmayan bir savaş olmasının başlıca sebeplerinden biri, her iki tarafın da hudut boylarına özgü koşulların sürdürülmesinde çıkarları olmasıdır. Bu mevzuda taraflar farklı tonlarda konuşsalar bile, aynı fikirde birleşmektedirler. "Terörizme açılan savaş"ta her iki tarafın da feshetme niyetinin olmadığı kaba bir anlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Her iki taraf da, göklerin yeni elde edilmiş sınırlar ötesi konumuna veya "ulusal kanunlar" eldeki amaç açısından ne zaman uygunsuz hale gelse, bu yasaları ihmal edip kenara atma özgürlüğüne sınır konmasına karşı çıkmaktadır. Bu koalisyon (tarafsız, herkesi bağlayan ve demokratik denetime tabi küresel düzen karşısındaki koalisyon) "esnekliğe" inatla direnen ve hiç "akışkanlık" eğilimi göstermeyen tek koalisyon gibidir.

Birkaç yüzyıl önce, pre-modern *ancien régime*'in [*eski rejim*] (yani toplumun koordinasyonu zayıf, genelde ayrılıkçı yerel muhitlere ayrıldığı ve kanunun ayrıcalıklarla mahrumiyetlerin toplamından ibaret olduğu yapının) parçalanması, böylece devlet ve devlet karşıtı terörizmi açığa çıkarıp toplumu tehlikeli bir yere dönüştürmesiyle, toplumsal entegrasyonu yeni, yereller üstü ve ulus-devlet ölçeğinde kurgulayan bir tahayyül açığa çıktı. Bu tahayyül ulus ve devlet inşasına dönük çabaları tetikleyip devam ettirdi. Bu çabaların yarattığı pratik sonuçların tahayyül edilen ideallerle uyuşup uyuşmadığı ve bunun detayları başka bir mesele. Uzun vadede önem arz eden gerçek şuydu: Ortada bir *tahayyül* vardı ve bu tahayyül açığa çıkan hudut boylarını

evcilleştirmek, medenileştirmek ve insanların yaşaması için güvenli hale getirmek amacıyla (bu zorlu ve kuşku yok ki her yerde başarıyla sonuçlanmamış girişime geriye dönüp bakıldığında "medenileştirme süreci" denecekti) onları işgal edip fethetmeye dönük bir zorunluluk yarattı. Ulus-devlet politikalarının, ulus-devletin kurulmasına *öncülük* ve *kılavuzluk* ettiğini söyleyebiliriz: Bir bakıma politika kendi nesnesini yarattı.

Ancien régime'in [*Eski rejim*] akışkan-modern temsili (gezegenin kendilerini bağlayan evrensel bir yasanın olmadığı egemen ulus-devletlere ayrıldığı haliyle) parçalanıp, küresel devlet ve devletsiz terörizmleri doğurduğu çağımızda, öncekiyle kıyaslanabilir bir tahayyül hâlâ açığa çıkmamıştır. Ortalama bir polis mıntıkasınınkinden daha geniş bir vizyona kaynaklık edebilecek, "küresel düzene ait politikalar"dan hiç eser yoktur. Böylesi geniş bir vizyonun yokluğunda, hukukun ve düzenin üstünlüğünü dayatmaya dönük strateji, hudut boylarındaki düzenin mümkün kılmasıyla yetkilerini suiistimal etme iddiaları, hadlerini engelsizce aşanlarca gayrimeşru ilan edilmiş failleri toplama, hapsetme ve güçsüz kılma stratejisidir. Kuşkusuz, bugün mevcut hukuki ve ahlaki denetim kurumlarından kurtulmuş, seçtikleri hedeflere istedikleri şekilde darbe indirmekte serbest güçler üzerinde demokratik bir denetim kurma doğrultusunda, şimdiye dek çok az kafa yorulmuş ve çok cılız bir politik irade sergilenmiş olacaktır...

Clausewitz'in belirttiği gibi savaş, politikanın başka araçlarla devam etmesinden başka bir şey değildir. Jean Baudrillard, Birleşik Devletler ile Britanya'nın teröre savaş ilan etmesiyle ilgili olarak, *politikanın yokluğu*nun başka araçlarla sürmesinden başka bir şey olmadığını söylemişti.[6] Küresel politikaların ve küresel çapta politik otoritelerin yokluğunda, tek beklenecek şey sert çatışmalardır. Ve her zaman şiddet eylemlerini terör, yani gayrimeşru, mücrim ve cezalandırılması gereken şeyler olarak ilan etmeye hazır kişiler olacaktır. "Terörizm" ve "terörizme

6. Jean Baudrillard, "L'esprit du terrorisme", *Le Monde*, 3 Kasım 2001, s. 11.

savaş" ifadeleri, hararetli ve esasen ihtilaflı kavramlar olmayı sürdürecek; teşvik ettikleri eylemler kendi kendilerini yenileyip birbirlerini yeniden canlandırabildiği gibi sonuçsuz kalmaya devam edecektir.

Keşif Savaşları

Eski rutinlerin hızla aşındığı ve yenilere (bırakın katılaşmaya) biçim kazanmaya yetecek zamanın nadiren verildiği akışkan bir ortamda, yalnızca birkaç gelişigüzel ışık huzmesiyle delinmiş karanlık içinde ("düşünümsellik" ismiyle günümüzün modası sosyolojik retoriklerde ulvileştirilen bu durumda) toplanmak tek harekete geçme biçimidir. Diğer eylemlerin tamamı ancak deneysel nitelikte olabilir. Burada deneysellikle, alışıldık anlamıyla "deney"den, (yani öngörülen/hipotezleştirilmiş/tahmini bir nizamın varlığını kanıtlamak ve çürütmek amacıyla yapılan, eksiksizce tasarlanmış testler) değil, yanlış hesaplanmış ve hatalı bir dolu hamle arasında doğru olanı bulmaya dönük rastgele bir arayıştan bahsedilmektedir. Eylemler denemeler, yanılmalar, yeni denemeler ve yeni yanılmalarla sürüp gider. Ta ki girişimlerden biri bu koşullar altında tatmin edici bir sonuç getirinceye dek.

Rutin, sınanmış, değiştirilmeksizin emredilen yahut otoriter bir şekilde tasdik edilen başarı reçetelerinin yokluğunda, eylemler aşırı sayıda bol olmalıdır ve bol olma eğilimindedir. Çoğu hamlenin başarısız olması beklenir ve böyle olmasından endişe edilir. Dahası yerine getirmelerini beklemenin makul olduğu tek hizmetleri, parmak ısırtan çoklukta olasılığın parçaları olarak, gelecek hesaplamalardan çıkarılmaktır. Denemelerin bolluğu başarının garantisi değildir fakat onca başarısız ve nafile girişimden birinin hedefe isabet edeceğine dair umudu hayatta tutar. Sahnelerin seçkin profesyonellerinden olsa da fotoğrafçılığın hevesli amatörlerinden George Bernard Shaw'ın ısrarla şöyle dediği rivayet edilir: Sadece tek bir balığın yetişmesi için binlerce yumurta bırakmak zorunda olan morina balıkları gibi, fotoğrafçı da tatmin edici bir baskıya ulaşmak istiyorsa binlerce

fotoğraf çekmelidir. Yeterince tanımlanmamış, belirtilmemiş ve düzenlenmemiş, küresel hudut boylarında gerçekleştirilen eylemlerin çoğu ve belki de büyük kısmı, kasten veya gıyaben, Shaw'ın fotoğrafçılara verdiği tavsiyeyi takip ediyormuş gibidir. Bu eylemlerin dikkat çekici örnekleri keşif savaşlarıdır –muhtemelen bunlar küresel hudut boylarımızda en yaygın savaş (ve genel anlamda şiddet) kategorisidir.

Askeri pratik içinde, "keşif savaşları"nın (veya savaş aracılığıyla yapılan keşiflerin) tek bir amacı vardır: İmkânsızlığın ve ümitsizliğin samanından, ümitle olasılık dahilinde olan tahılın ayrılması. Keşif savaşları, savaştaki hedeflerin belirlenmesinden ve stratejinin tasarlanmasından *önce yapılır*. Ulaşılabilir hedeflerin tespit edilmesi ve gelecek askeri harekâtların belirlenmesini sağlayacak gerçekçi seçeneklerin ortaya konması için gereken somut olguları sunmayı amaçlarlar.

Keşif savaşlarında, birlikler düşman toprakları ele geçirmek amacıyla değil, düşmanın kararlılığı ve dayanıklılığını, düşmanın elindeki kaynakları ve bu kaynakları sahaya taşıma hızını keşfetmek amacıyla gönderilirler. Birliklere, düşmanın güçlü ve zayıf yanlarını, düşman komutanların ne kadar zekice yahut yanlış hesaplamalar yaptıklarını açığa çıkarmaları emredilir. Keşif savaşının seyrini analiz eden kurmay subaylar, düşmanın direnç gücü ve karşı saldırı yapma kapasitesiyle ilgili zeki tahminler yapmayı, böylece gerçekçi savaş planları çıkarmayı ümit ederler.

Keşif savaşları "odak grupları"yla çarpıcı bir benzerlik içindedir. Bu gruplar, "modern politikacılar"ın sonraki hamlelerini belirlemeden önce, ileriye dönük istihbarat toplamak amacıyla kullandıkları en favori araçlardır. Tedbirsiz veya yanlış hesaplanmış, rağbet görmeyen ve kırıcı bir karar olduğu görülen hamlelerle tamiri imkânsız zararlar vermeden önce, planlanan ancak atılmayan adımlara seçmenlerin vereceği olası tepkileri ölçerler. Doğrusu mevcut askeri düşünceyle bu düşünceden esinlenen silahlanma politikalarının önemli bir kısmı, "temsili/simule keşif savaşları" formunu almaktadır. Bu temsiller/simülasyonlar, o an erişilemeyen savaş alanları yerine konferans

odalarında veya deneysel alanlarda yapılan askeri talimlerde gerçekleştirilmektedir.

Keşif savaşları, yeterince düzenlenmeyen bir ortamda başat şiddet kategorisidir. Şu anki "yeterince düzenlenmeme" hali, öncesinde ve yakın zamana dek zorlu sayılan, ne kadar baskıcı bir şekilde hissedilirse hissedilsin sessizce katlanmaya mahkûm otorite yapılarının tedrici yıkımının yahut meşru otorite sorusunun, bırakın cevaplanmayı hiç sorulmadığı yeni eylem sahalarının ortaya çıkmasının sonucudur. Eski otorite yapılarının çöküşü, her düzeyden toplumsal entegrasyona etki etmektedir ancak şu iki düzlemde özellikle dikkat çekici ve önemlidir: Küresel düzlem ve yaşam politikalarının düzlemi. Her ikisi de, bugün insanların yaşamlarını sürdürdüğü koşulları biçimlendiren faktörlerin toplamı içinde, eşi görülmedik bir önem kazanmıştır. Dahası ikisi de, ne zaman yeni ve sınanmamış olsa da doğru ve başarıya götüreceği umut edilen eylem modelleri aranıyor olsa, güvenilecek veya çağrılacak geleneklerden yoksundurlar.

Mahallelerdeki ve aile içlerindeki şiddet, çoğunlukla bu keşif savaşı stratejisinin yaşam politikalarına uyarlanmasıdır. Aile yaşamı içinde her gün uygulanan zor biçimleri, bir kez gereksiz sayılıp sessizce çekildiklerinde, onları kollamaya hazır güçler geriye çekildikten sonra meşruiyetlerini (genellikle "doğal olan bu" veya "alternatif yok" hükmüyle saklanmış bir meşruiyet) kaybetmişler veya meşruiyetleri inkâr edilmiştir. Böylece statükonun sözde inatçılığına hodri meydan deme imkânı olmuştur (ve tam da böyle yapılmıştır). Yeni "saf ilişki" biçimleri (sabit haklar ve yükümlülüklerden yoksun, tüm uzun vadeli taahhütlerden azade kılınmış ortaklıklar ve ortak yaşamlar), bütünüyle süre gelen ve her yere yayılmış neticesiz deneylerle varlıklarını sürdürmektedirler. Nitekim bu deneyler açısından, ardı ardına yapılan keşif savaşları vazgeçilmez bir unsurdur. Baştakilerin geçmiş dönemdeki ulus inşa etme hırslarından vazgeçmeleriyle, *cuius regio, eius religio** ilkesinin terk edilmesiyle, kültürel haçlı

* (Lat.) Kimin iktidarı, onun dini. (y.h.n.)

seferleri ile bu ve benzeri amaçlarla kullanılan tüm diğer antropofajik (yutma) ve antropoemik (kusma) stratejilerin bırakılması yahut iflas etmesiyle, etnik ve mezhepsel ara düzlemler keşif savaşlarının verildiği bir başka zemin oldu. Toplumsal düzenin panoptik/kuşatmacı modeli dağılırken, toplumsal dokuların temel hücresi olan ataerkil aileleri ve fabrikalardaki ustabaşılarıyla kışlalardaki çavuşlar gibi disipline edici işlev oynayan erkek "aile şefleri" çözülürken, cinsiyetler arasındaki ilişkiler her gün keşif savaşlarının yapıldığı bir diğer alana dönüştü.

Küresel düzlemde, karşılıklı çevreleme politikalarının yarattığı gerilimlerle, iki süper gücün birbirini dengelemesiyle sıkıca yapılandırılmış (klasik saraylardan çok gotik katedraller gibi biçimlendirilmiş) dünyanın yerini alan politik boşluk, keşif savaşlarının gerçekleşeceği bir diğer doğal alandır. Politik boşluklar, sürekli güç kullanma yoluyla pazarlıklar yürütmeyi davet eder. Küresel oyunun ne sonucu ne de kuralları önceden belirlenmiştir ve oyuncuların tercihlerini sistemli bir şekilde sınırlandırıp, onları bu sınırlara uymaya zorlama veya ikna etmeye kadir hiçbir küresel politik kurum yoktur. 11 Eylül terör saldırısına verilen tepkiler, küresel hudut boylarının kanunsuzluğunu ve her yol mubahtır diyen taktiklerin dayanılmaz baştan çıkarıcılığını bir kez daha ifşa etmişlerdir.

Guardian'da Afganistan savaşının deneyimlerini özetleyen Madeleine Bunting'ten alıntı yaparsak:

> Son birkaç günde yaşananların tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdiği şey, ABD'nin Afganistan'daki bu savaşta sadece tek bir çıkarının olmasıdır: Bin Ladin'in yakalanıp El Kaide'nin yok edilmesi. Bu mecburiyet, Afganistan'ın geleceğine ilişkin tüm kaygıları geride bırakmaktadır. Dolayısıyla saldırının zamanlamasını belirleyen şey, bölgeye ilişkin tutarlı bir stratejiden ziyade ABD'nin askeri anlamda hazır olmasıydı. Dahası ABD'nin savaş hedefi, 4 Kasım'da ABD'nin Taliban hattını bombalayarak adi Kuzey İttifakı'na arka çıkmaya karar vermesiyle taktiksel anlamda önemli bir değişimi beraberinde getirdi.[7]

7. Madeleine Bunting, "The raging colossus", *Guardian*, 19 Kasım 2001.

International Herald Tribune'den William Pfaff, ani bir U dönüşünün gerçekleştiğini, bunda ABD'nin dünya sorunlarına gösterdiği yaklaşımın kaçınılmaz payı olduğunu görmüştü: Öncelikle "Afganistan terörizmin yerini almıştı; çünkü Afganistan askeri gücün erişimine açıkken terörizm değildi." Ardından kaçınılmaz bir biçimde, "Washington'daki resmi makamlar hızla politik çözümlere ilgi duymamaya başladılar. Afganistan'ı kaos içinde bırakmak ve teröre açılan savaşı başarısızlığa mahkûm etmek anlamına gelse bile kaba kuvvet kullanımına ve eldeki tüm müttefikleri sürece dahil etmeye dönük bir eğilim vardır."[8] Farklı bir çerçeveden baksa da, George F. Will Amerikan stratejisinin mantığıyla ilgili bu hükmü destekliyordu: "Savunma bakanlığının koalisyon saplantısına rağmen, yönetim sağlam bir tek yanlılığın oynayacağı rolü anlıyor. Nitekim ne 'uluslararası hukuk'tan dem vuran avukatlar, ne de 'dünya kamuoyu'na başvuran diplomatlar Amerika'nın harekete geçmesini... yani kendini korumak için ilk darbeyi indirmesini engelleyebilirler."[9] Hem "uluslararası hukuk"un hem de "dünya kamuoyu"nun tırnak işareti içinde yazıldığına dikkat ediniz.

Teröre açılan en son savaşın hedefi olmuş Taliban'ın, Britanya tarafından icat edildiği, Amerika tarafından yönlendirildiği, Suudi Arabistan tarafından finanse edildiği ve Pakistan tarafından yerleştirildiği söylenmiştir hep. Bu yargıda yatan sıkıntı ancak geriye dönük bir aklın yardımıyla bu yargıya varılabilecek olmasıdır. Bu satırların yazıldığı esnada, Taliban'ın kökü bombalarla kurutulmuş, Afganistan'ın göstermelik liderlerine ait boş makamlar Batı'nın destekleyip övdüğü kabile şefleriyle doldurulmuştu. Belki ilerde, bugün yenik düşen terörist kesimlerin boş bıraktığı yerler doldurulduğunda, bugün Taliban hakkında söylenenlerin aynısı üç aşağı beş yukarı onlar için de söylenecektir.

---

8. William Pfaff, "The war on terror turns into war on Afghanistan", *International Herald Tribune*, 3-4 Kasım 2001.
9. George F. Will, "A lesson for America from an Israeli attack on Saddam", *International Herald Tribune*, 3-4 Aralık 2001.

Keşif savaşlarının hepsinde hevesle suiistimal edilen kanunsuzluk, tarafların bunu kendilerine yontmaya dönük her girişimiyle kendi kendisini yeniden üretir. Her şiddet eylemi, aynı türden tepkileri davet eden misilleme eylemlerine yol açar. İktidar dengesi ve olasılıklar yelpazesi değiştikçe, dünkü düşmanlıklar yeni açılan cepheleri insanla doldurmak için kenara atılmakta veya askıya alınmaktadır. Yeni *ad hoc* koalisyonlar eski *ad hoc* koalisyonlara üstün geldikçe ve zamanında saf değiştirmekle önemli getirilerin elde edileceği umuldukça, düşmanlar bir gecede müttefiklere, müttefikler düşmanlara dönüşür. Dolayısıyla süregelen istikrarsızlığın getirdiği olasılıkları idrak etme umuduyla keşif savaşlarına girişmek, gittikçe ayartıcı bir stratejiye dönüşmekte olup; ayrıcalıklarını korumayı kafalarına takmış olan ve bu ayrıcalıkları kazanmaya elverişli kişilerin heves ve dirayetle başvurduğu bir stratejidir. Gregory Bateson'un "şizmogenetik [hizip yaratıcı] zincirler"i, kendilerini idam ettirirken hiç dış desteğe gerek duymazlar. İhtiyaç duydukları yaratıcı enerjiyi kendi içkin mantıklarından alarak, genişleyip kendilerini yeniden üretirler. Saldırı-intikam-kan davası-intikam döngüsü kendisini açtıkça, her iki taraf da (Knud Logstrup'un terminolojisiyle) egemen, kendiliğinden eylemlere girme becerisini kaybederler ve sonraki hamleleri daha da kısıtlanmış hale gelir. İntikam çağrısı yapan saldırılar kendi kendisini üretir: "Hakarete yol açan şeyle ona verilen tepki arasında hiçbir orantı yoktur"; çünkü taraflar "yanlış yaptıklarını düşünmeyecek kadar kibirlidirler ve bundan dolayı ilginin kendi kusurlarına çekilmemesi için saldırı çağrısında bulunurlar."[10]

Bu Gordion düğümü çözülemez; ancak kesilebilir. Aynı Euripides'in Hellas'ında ardı arkası hiç kesilmeyen kan davalarını, Sofokles'in hukuk devletinin bitirmesi gibi. Şiddetli keşif savaşlarının yarattığı döngü ancak ve ancak keşfedilecek bir şey olmadığında sona erebilir. Tek taraflı çekilmelere izin

10. Knud Logstrup, *Opgør med Kierkegaard*, (*Opposing Kierkegaard*, 1968; burada alıntılanan Susan Dew ile Kees van Kooten Niekerk'in çevirdikleri metindir).

vermeyen, uluslararası hukukla dünya kamuoyu ağza alınırken tırnak işaretlerine izin vermeyen, herkesi bağlayan ve uygulanması mümkün davranış kurallarının devreye sokulmasıyla sona erebilir. İnsan haklarının ihlaline yöneltilen protestoların, (kısa vadeli) politik ve askeri anlamda elverişli meseleler olmaktan çıkmasıyla olabilir. Örneğin Afganistan'a yapılan saldırıya etik bir debdebe katmak adına kadın erkek eşitliğinden faydalanmanın, Kuveyt ve Suudi Arabistan'da ayrımcılığa uğrayan kadınlara da uyarlanmasıyla son bulabilir.

Asimetrik Savaşlar

"Asimetrik savaş" terimi günümüzün kelime dağarcığına diğer dilbilimsel yeniliklerle, yani "devletsiz savaşlar" kavramıyla ve daha tarafsız "dördüncü nesil savaşlar" kavramıyla birlikte girdi.[11] Günümüzün asimetrik savaşları da devletsizdir. Asimetrik bir savaşta arada taraflardan birinin, resmen devlet organları tarafından görevlendirilip onlara çalıştıkları olur. Ancak şu olgudan ötürü bu koşula ikincil bir önem atfedildiği düşünülür: "Asimetrik düşmanlar"ın nizami birliklere katılması ve onlarla işbirliği yapması, ulus-devletlerin egemen güçlerini daha da zayıflatır. Savaşanlardan bazıları belki bunu kasten yaparken, diğerleri gıyaben yapmaktadır. Ancak hepsi sınırlar üstü, küresel güçlerin üstünlüğünü arttırır cinstendir. Asimetrik savaşlarda, eylemlerinin yarattığı sonuçlara ve küresel politikalar üzerindeki tesire göre değerlendirilen tüm katılımcılar, en nihayetinde "ulus-üstü"dürler. Ayrıca hareket ediş tarzları bakımından da ulus-üstü aktörlerdir. Hareketlidirler, herhangi bir yerde sabit kalmazlar, hedeflerini kolaylıkla değiştirirler ve ne yerel kanunların kutsallığını ne de sınırları tanırlar.

Asimetrik savaşa karışmış hasımların paylaştığı çok şey vardır ve paylaştıkları nitelikler, oldukça temel ve hiç de tesadüfi olmayan özelliklerdir. Tutumlarındaki bu paralellikler, davra-

11. Bkz. Marwan Bishara, "L'ére des conflits asymmétriques", *Le Monde Diplomatique*, Ekim 2001, s. 20-1.

nışlarındaki benzerlikler ve neticelerin çakışması göz önüne alındığında, aralarındaki husumetler hangi açıdan "asimetrik" bulunacak?

"Asimetri"nin olası anlamlarından biri, asimetrik bir savaşa tutuşmuş düşmanların silahlarıyla ölüm saçma potansiyellerinin hep orantısız olmasıyla ilgili olabilir. Şayet hasımlar alışıldık bir çarpışmada yüz yüze gelmiş olsalardı, çatışma hemen sona erer, sonucu daha baştan belli olurdu. Genellikle hasımlardan birinin düşman güçleriyle doğrudan yüzleşmekten kaçınmak için çok çabalamasının ve arada bir silah kıtlığının avantajlı olacağı umuduyla gerilla usulü vur-kaç taktiklerini tercih etmelerinin bir sebebi budur: Ağır ekipmanlarının olmayışı ve kaybolma, saklanma ve çarpışmadan etkin bir şekilde kaçma imkânlarının üstünlüğü, silah konusundaki müthiş dezavantajlarını telafi edebilmektedir. Paradoksal olarak, zayıf tarafın yüz yüze güç gösterisine girmekten çekinmesi, daha donanımlı diğer taraf için son derece elverişli bir durumdu; çünkü ikincisi, elde edecekleri zaferle fethettikleri toprakların (Pentagon, silahlı birlikleri göndermeden önce hazır bir "çıkış senaryoları" olmadığı sürece, Afganistan'a kara birliklerinin gönderilmesini inatla reddetmişti) günlük idaresi için sorumluluk almaktan alabildiğine çekinmektedir (hâkimiyetin kullanım biçimlerini radikal ölçüde değiştiren akışkan-modern koşullar altında beklenecek bir çekincedir). Dolayısıyla hareketli ve dağınık cephe hattının her iki tarafında, farklı sebeplerle olsa da alışıldık "çatışmalar"a inatla direnilmekte ve her ne pahasına olursa olsun kaçınılmaktadır. Silahlarının güçleri ve kullandıkları taktiklerin arasındaki keskin farklara rağmen, *iki* tarafta da "vur-kaç" darbelere, en iyisi de habersiz darbelere yönelik ortak bir tercih vardır. Her halükârda bu darbelerin hızla indirilebilir olmasını, indirildiğinde sorumlulardan sahada kalmalarını gerektirmemesini tercih ederler. Kendi sahasından uzaklarda faaliyet yürüten failler için, "vur-kaç" taktiklerin en baştan çıkarıcı yönlerinden biri, sonuçların sorumluluğundan kurtulma ve hasarı onarma

işini darbe yiyen düşmanlara veya dünkü "esnek koalisyon" ortaklarına yıkma beklentisidir.

Halbuki "terörizm savaşları"nın gerçek asimetrisi, küreselleşmiş koşulların hasımların önüne açılan tercihlerle yaşadıkları zorluklara bıraktığı farklı (hatta karşıt) etkilerden kaynaklanmaktadır. Küreselleşme çağında, hareketlilik ve erişilebilir hızı yeni (küresel) katmanlaşmanın başat faktörlerine dönüşür. Küresel seçkinleri (hareketlerinin mesafeleri hiçe sayan hızı sayesinde sınırlar ötesi bir konuma sahiptirler) güç hiyerarşisinin zirvesine taşıyan şey, uzaktan yapılan aktarımların (bilgi ve eylem aktarımlarının) süratidir. Diğer yanda, yerkürenin mazlumlarını bu hiyerarşinin en altına atan şey, iktidardaki elitin hareketliliğini engelleme hatta yavaşlatma gücünün yokluğuyla birlikte değişen mekânlara dayatılan kısıtlılıklar ve *glebae adscripti* (yeryüzüne mahkûm olma) statüsüdür. Teröristleri ve onlara savaş açanları çelişen amaçlarla hareket etmeye sevk eden şey bu radikal statü farkıdır. Belki bu, normalde "temelden tartışmalı" ve ayrım gözetmeksizin kullanılan "terörizm" kavramına empirik zemin sağlayan tek niteliktir. Ayrıca *dar bağlamda (sensu stricto)* terör eylemleriyle, devletin kontrol ettiği güçlerin önleyici darbeleri arasında ayrım yapma imkânı da sağlamaktadır. Oysa bu güçlerin yaptıkları, "politik veya dini amaçlarla şiddetin hesaplı bir şekilde kullanılması, şiddet tehdidi, göz korkutma, baskı ve korku" şeklindeki terörizm tanımına eşit derecede uygun düşmektedir.[12]

Teröristler (yani *dar anlamı*yla teröristler) kendi hareketsizliklerinin noksanlığını göstermeye ve böylece daha üstün hareket gücüne sahip olsalar da seçkinlerin kırılganlığını kanıtlamaya yönelirler. Terör eylemlerinin amaçlarından biri, tutukluluk hükmünün yasal boşlukları olduğunu, tutuklamanın güçsüzleştirici bir araç olarak yetersiz olduğunu, darbelerin sınırların çok ötesinden indirilebileceğini ve ellerindeki süratle serbestçe

12. Amerikan ordusunun kılavuzlarında tanımlandığı üzere bkz. Noam Chomsky, "Terrorisme, l'arme des puissants", *Le Monde Diplomatique*, Aralık 2001, s. 10-11.

hareket etme imkânının verdiği avantaja rağmen, güçlü düşmanlarının (sadece yakıt doldurmak için bile olsa hâlâ karaya inmek zorunda kalan, işlerini idare etmek için ofislere, kazançlarının tadını çıkarmak için evlere gereksinim duyan düşmanlarının) vurulup yaralanabilecekleri, belki bu yara ölümcül olmasa da diğer tüm yaralar gibi acılı (ve alçaltıcı) olacağını kanıtlamaktır. Küresel seçkinler bırakın hareketsiz bırakılmayı, yavaşlatılamazlar bile. Fakat en azından sözde hızın ve hareketliliğin sunduğu dokunulmazlığa meydan okunabilir; yahut ustalıkla yapılmış bir numarayla, güçlülerin özgüveni aşılabilir ve artık zarar görmeyeceklerine güvenemez hale gelebilirlerdi.

Teröristlere tepki verirken, seçkinler teröristlerin niyetleriyle asimetrik bir şekilde, hasımlarının hareketsizliğini yeniden sağlayıp böyle devam etmesini hedeflerler. Bu sebeple genelde stratejileri düşmanın bölgeselliğine vurgu yapar. Dünyadaki terör olgusunu "haydut devletler"in sorunu olarak lanse eder ve terörle savaşma işini, hedef alınmış teröristlerin fiziksel, mekânsal bedenler olarak hapse tıkılmasına indirger.

Bu asimetriyi bir diğeri izler: Silahların asimetrisi. Her iki tarafın silahları da savaşın hedeflerine tabidir; bu hedefler birbiriyle çelişmekte olduğundan, silahların karşı karşıya gelmesi değil birbirini baypas etmesi beklenir. "Karşılıklı garanti altına alınmış yıkım" çağının düşmanlıklarından tanıdığımız, fetihlere ve toprakların müdafaasına büyük önem atfeden silahların aksine, "karşılıklı garanti altına alınmış güvensizlik" tipi bir savaşta, yani "vur-kaç" stratejilerinden yana olup yüz yüze gelmekten kaçınılan bir savaşta, konuşlanılan ve kullanılan donanım, aynı kullanıcılarının statüleri ve başlattıkları seferberliklerin hedefleri gibi asimetrik olmak zorundadır. Bugünlerde, rastgele odaklanmış, kısa ve sonuç almaktan uzak keşif savaşlarına uygun silahlar üretilmektedir. Doğrusu teröristlerin indirebileceği darbeler ne kadar acı ve şoke edici olursa olsun, hasımlarının kurduğu ve muhalif oldukları küresel hâkimiyetin temellerini yıkmaları çok zordur. Buna karşılık terörizmin kökünü, karşı saldırılarda

kullanılan silahların gücüyle kazımak da çok güçtür. "Vur-kaç"çı niyetler çoğu kez "kaç ve ıskala"macı pratikler üretir.

Taraflardan birinin komşuları pahasına daha fazla toprak sahip olmasını hedefleyen alışıldık, bölgesel savaşlar kesinlikle sona ermiştir. Aksine savaşların sebebi daha çok, küreselleşme sürecinin sunduğu yeni olasılıklar için yapılan rekabettir. Kuşkusuz, akışkan modernliğin bariz derecede kesinlikten ve kurumsallıktan uzak dünyasında konulan, vaat edilen ve beklenilen ödüller, daha iyi ganimetler elde etme umuduyla terör tipi keşif savaşları çıkarmayı kışkırtıcı hale getirmektedir. Ancak söz konusu olan şey topraksa, komşuların dayanma gücünü ve savunma kapasitesini sınamak ikincil bir kaygıdan ibaretken, temel kaygı küresel oyundaki esas oyuncuların ilgisini davaya çekmektir. Böylece düşmana boyun eğdirmede (örnek olarak Kosovalı Arnavutların muazzam bir şekilde başarılı oldukları, Filistinliler, Basklar ve Kürtlerin çok sıkı denemelerine rağmen şimdiye dek başaramadıkları gibi) saldırganlara yardım etme konusunda daha istekli olabilirler (veya bunu yapmak zorundaymış gibi hissedebilirler). Yüzeysel benzerliklerden ötürü, bölgesel savaşlar "keşif savaşları" kategorisine ait bir başka örnekle kolayca karıştırılabilir. Terörist yöntemlerin kullanılması ve onca "keşif" işaretiyle birlikte yapılan çatışmaların bu türden alışıldık (bölgesel) savaşlarda yapılması, onları asimetrik savaş kategorisine sokmaz. Bir toprak parçası üzerinde ihtilafa giren taraflar, gönülsüzce olsa da ellerindeki kaynaklara göre, benzer silahlarla stratejilere başvurmak zorundadırlar.

Gerçek asimetrik savaşlar küreselleşme sürecinin doğal sonuçlarıdır. Küresel mekânın ölçülerine uygun tasarlanırlar, küresel sahnede yürütülürler ve bölgesel tutkuları açıkça kenara atarlar. Mevzubahis olan toprak parçaları veya bölge değil, bölgesellik/egemenlik sınırı ilkesi ve ortadan kalkmasıdır. Ancak ister aldıkları sorumluluktan ister savsaklamalarından kaynaklansın, tüm taraflar beşeri koşulların yeni sınırlar ötesi halinin sağlamlaşmasına katkı sunmaktadır.

Meslek Olarak Savaş

Bölgesel savaşların azalması, kitlesel askere alımlarla oluşturulan orduların küçülmesiyle çakışmıştır. Bu iki can alıcı dönüşüm, modernliğin katı halinden akışkan haline geçişle ve panoptik hâkimiyet biçiminin dağılmasıyla birlikte yakından ilişkiliydi. Ayrıca sebep-sonuç zincirini sonuna dek takip etmişlerdi. "Mekân çağı"nın sonuna ve "hız çağı"nın başlangıcına dek. İkincisine mühür vuran şey mekânın değersizleşmesi ve (Paul Virilio'nun telkinlerinden yararlanacak olursak) "sürat-mekân"-daki tele-görüş ve tele-eylemlerin süratinin nihai noktaya, ışık hızının sınırlarına çıkmasıydı.

Askere alımlarla toplanan orduların yerini, profesyonel ve uzmanlaşmış askeri birlikler almıştır. Nitekim bu birliklerin temel işlevi (en azından teoride) kendileri gibi mekânla sınırlanmış hedefleri, düşmana ait profesyonel orduları ve akışkan modernliğin yeni "savaş kaynakları"nı, yani istihbarat toplayıp işleyen merkezleri, yayın istasyonlarını, yakıt ve silah depolarını yok etmek ve saf dışı bırakmaktır. Ordular daha ince, çevik ve hızlı hale gelmektedir. Dağınık, küçük gruplar halinde veya tek tek, geçmişin uygun adım yürüyen birliklerinden çok böcek sürüsünü andırır bir şekilde harekâta geçmeye meyillidirler. Orduların hizmet vermesi ve faaliyet yürütmesi için gereken teknik donanımın insan gücüne oranı, radikal bir şekilde ilkinin lehine değişmektedir. Dahası bir zamanlar askerlerin hafızalarına ve talimatlarla alışkanlıklarına kazınan becerilerin büyük kısmı, hedefleme yapan, taktiksel ve stratejik kararlar alan elektronik uygulamalara aktarılmaktadır. (İnsanın aklına geleceğin otomatik fabrikalarıyla ilgili şu şaka gelmektedir: İçinde sadece iki canlı çalışan olacak, bir adam ve köpek. Adam köpeği beslemek ve okşamak için oradaydı, köpekse adamın makinelere dokunmasını engellemek için. Profesyonel ordulara bakınca, bu gelecek çok da uzak görünmüyor.)

Askeri harekâtların yeni tarzı, düşmanla yüz yüze karşılaşmayı mümkünse tamamen ihtimal dışı kılmayı hedefler. Diğer

şeylerle birlikte vur-kaç taktiklerinin, işgalci güçlerin başına gelen, fetihçi ordunun parçası olup, zamanında yoğun bir gözetleme faaliyeti ile aralıksız bir ideolojik öğretileştirme yardımıyla kazanılmış erlerin yerli halkla arkadaş olması, morallerinin yavaş yavaş bozulması gibi geleneksel facialara son vereceği umulur. Uzaktan darbe indirip katletmeye dönük yeni taktikler, hedefin belirlenmesi görevinin savaş aygıtındaki gayriinsani (hissetmeyen ve ahlaken kör) parçalara aktarılmasıyla birlikte, askeri eylemin "adiaforizasyon"unu (*adiaphorisation*) eşi görülmedik ölçüde genişletmiştir. Askeri eylemden etik değerlendirmeleri ve ahlaki çekinceleri sıyırıp atmıştır.

Askerin işi, artık aynı diğer profesyoneller gibi "görevin yerine getirilmesi"nden ibarettir. Performansın yerindeliği, diğer profesyonellerde olduğu gibi, ahlaki düşünceler dışarıda bırakılarak ölçülür. Profesyonel performansın değerlendirilmesinde müdahale etmesine izin verilen tek etik kural, hiyerarşik emir komuta mantığına harfi harfine uymak ve belirlenen hedefi en az maliyetle, komutanın verdiği talimatlara olabildiğince yakın bir tarzla yerine getirmektir. Vur-kaç taktikleri ve beşeri aktörlerle beşeri hedefleri arasındaki elektronik aracılar, Max Weber'in döneminde inatla ve öfkeyle "ideal tip"in erişilmez bir ufku olarak kalmış bürokrasiyi nihayetine vardırmıştır.

Toprak işgalinin yakın zamanda önemini kaybetmesi, kitlesel askere alımların yapıldığı orduların gereksizliği ve silahlı kuvvetlerin tepeden tırnağa profesyonelleşmesi, savaşların genel anlamda akışkan-modern koşullara ve özel anlamda "sürat-mekân"ın doğasına uygun işleme biçimlerine uyarlanmasına olanak sağlamıştır. Askere alınanlarla oluşturulan orduların döneminde savaşa gitmek, uzun ve zahmetli bir ideolojik hazırlığı şart koşmaktaydı. Vatansever duygularla tehdit hissinin, kişisel sağ kalma içgüdülerinin kolektif kurtuluş davasında çözüldüğü veya sönükleşip güçsüzleştiği bir noktaya yükseltilmesi gerekiyordu. Orduya çağrılacak olanların önce, ülkeleri için ölmeye hazır olmaları lazımdı. Böyle keskin zorunluluklardan ne kadar uzaklaştığımızı, yakın zamanda tüm çıplaklığıyla gösteren şey,

bir dava uğruna insanların canlarını feda etmelerinin, hemen dini fanatiklik, kültürel geri kalmışlık veya barbarlık olarak mahkûm edilmeleri veya sınıflandırılmalarıdır. Üstelik bunu, yüzyıllarca azizliğin ve kutsanmanın kanıtı olarak bir dava uğruna şehit olmayı temsil etmiş, daha bir yüzyıldan az bir zaman öncesinde, başkentlerini her yıl ulus yaşasın diye ölmüş kahramanlara saygı göstermek üzere toplandıkları anıtlarla doldurmuş, kolektif kimliklerini kazanıp savunmak için ölen askerlerin kültünden faydalanmış ülkeler yapmaktadır.

Profesyonel orduların ilerleyişi vatansever coşkuyu bir araç olmaktan çıkardı. Artık askeri amaçlar açısından gereksizleşmiş kolektif cinnet hali, futbol maçları, Eurovision yarışmaları ve Olimpiyat oyunlarında güvenle akıtılıp boşaltılabilmektedir. Hızla eğlence sektörünün hizmetine (ve kâr arzularına) koşulmaktadır. Ondan geriye kalanlar birbirine rakip politik ekiplerin arkasındaki desteği kuvvetlendirmek adına defalarca geri dönüşüme tabi tutulurlar (eğilip bükülürler), bazen yerli yiyeceklere veya filmlere olan talebi güçlendirmeleri için onlara başvurulur (cılız etkisiyle). Ancak başvurulsa veya ihtiyaç duyulsa bile nadiren savaşa gitmeyi elverişli hale getirir. Bu savaş edimlerinin hızla, gerekirse bir gecede, silahlı kuvvetlerin üst komutası ne zaman bu eylemleri arzulanır ve başarılı olması muhtemel şeyler olarak görse başlatılmasına imkân tanımaktadır. Dahası esasında savaşların artışını daha az değil daha çok olası kılar. Vietnam Savaşı belki de orduya alınan Amerikalıların yer aldığı son savaştı. Savaşa sadece profesyonellerden oluşan seferi kuvvetleri göndermek, Johnson veya Nixon'un aldıklarına kıyasla hiçbir politik risk taşımaz ve halkta Vietnam sonrasında uzun süreli travmaya sebep olmuş türde bir kızgınlık yaratması pek muhtemel değildir. Ayrıca bu travmanın başlıca sebebi, köyleri yaygı bombardımanına tutup, köylülerin üzerine napalm dökmenin kirliliği ve ahlaksızlığından ziyade, askeri yenilgiydi. Nitekim yeni akıllı bombalar ve görünmez bombardıman uçakları ve yüz yüze çatışmanın da ortadan kalkmasıyla birlikte, savaşlar etkisiz kalabilir; fakat artık yenilgiler yaşanmayacaktır. Bugün Başkan

Bush, aynı cümlede ülkenin "savaş"ta olup, ülkede "işlerin her zamanki seyri"nde gittiğini ilan edebilmektedir.

Profesyonel hizmet koşullarına tabi olan askerler, beraberinde çalışma koşullarına ilişkin teminatlar ve sözleşmedeki şartlar karşılanmadığı takdirde verilecek tazminat haklarıyla adeta çalışan statüsü kazanmışlardır. Yüksek teknolojili donanımlarla hizmet vermenin gerektirdiği yüksek düzeyde beceri ve teknik bilginin yanı sıra, risklerden ötürü zihinsel ve duygusal melekelerde yaşanan yoğun yıpranma sayesinde, askerler ortalamanın üzerinde iş güvencesi ve tatmini sunan, görece ayrıcalıklı bir emek piyasasına bağlıdırlar. Fakat yeni savaşların belki de en çarpıcı sonucu, askeri harekâtlar sırasında şahsi güvenliği en korunaklı olanların askerler olmasıdır. Yaşamlarına ve bedenlerine yönelik tehditler asgariye indirilmiş haldedir. *Observer*'daki muhabirlerin yorumuyla[13] "tek bir tuşa basılarak kazanılan savaşlarda, cesaretin yeri yoktur." Ekleme yapacak olursam buna ihtiyaç olmadığı gibi gösterilmesi de istenmez. Afganistan seferinde yaşamını kaybeden yedi askerden sadece biri düşman harekâtı sonucunda ölmüştü: Diğerleriyse, en barışçıl mesleklerin alışıldık riski olan "iş kazaları"na kurban düşmüştü (diğer yanda askerlerin aksine harekâtın uzaktan kontrol edildiği yerde değil, yaşandığı yerde olmaları gerektiğinden, düşman saldırısıyla öldürülen altı gazeteci vardır).

Çağımızın askeri profesyonelleri artık cesur, kabadayı matadorlar değildirler. Daha çok son teknolojiye sahip bir mezbahanın, soğukkanlı, profesyonel, hissiz kasapları gibidirler. Böylesi savaşlarda, gerçekten önem arz eden ve önem verilen tek şey askeri personeldeki zayiattır. Komutanların ve başlarındaki politik liderlerin temel kaygıları "hayatların kurtarılması" diye ilan edildiğinde, kastedilen askerlerin sağlığıdır. Savaşın diğer zayiatları "talidir/ikincildir." CBS'den Leslie Stahl, ABD'nın Irak üzerinde sürdürdüğü askeri abluka sebebiyle yarım milyon civarında çocuğun öldüğünü haber yaptığında, o dönemde

13. Bkz. "Unfinished business", *Observer*, 9 Aralık 2001, s. 15-8.

Birleşik Devletler'in BM elçisi olan Madeleine Albright'ın şu yanıtı verdiği söylenir: "Bu çok zor bir karardı"; fakat "bedelin ödenmeye değer olduğunu düşünüyoruz."[14] Hangi Amerikalı kodaman veya üst derecede yönetici, aynı şeyi yarım milyon ölü Amerikan askeri için söylemeye cüret edebilir? Savaşın sivil kayıpları ancak istemeye istemeye sayılır. Nitekim çoğu kez sayılmaları da mümkün değildir. Neticede doğrudan saldırılarla öldürülen, *daisy-cutter* bombalarla veya "yaygı bombardımanı"yla yok edilen insanlar, kurbanların sadece küçük bir dilimidir. Kentler yıkılır, köyler yeryüzünden silinir. Her yeri panik kaplar, ekinler ve atölyeler yanar ve binlerce yahut milyonlarca insan bir gecede evsiz sığınmacılara dönüşür.

Halkla ilişkiler uzmanları veya politik sözcüler (genelde aralarında ayrım yapmak güçtür) tarafından, halkın sindirebileceği bir biçimde sunulan askeri hesaplamalarda, bunların tümü nahoş şeyler olabilir ancak neticede "masum siviller"i değil "düşman güçleri"ni hedef almış harekâtların kaçınılmaz yan etkileridir. Toprakların fethedildiği ve sivillerin ordulara yazıldığı, "düşman ulus"un bütünüyle gerçek veya potansiyel düşman askerler gibi görüldüğü dönemlerde, "düşman ülke"nin tüm nüfusu (ahlaki olmasa da sağlam mantıksal gerekçelerle) "meşru birer hedef" olarak görülüyordu. Savaş profesyonel bir iş olunca, artık "meşru" sayılamayan hedefler, ahlaken kabul edilebilir terimlerle savunulmayı bırakın haklı bile çıkarılması güç ikincil hasarlara/zararlara dönüştü.

Sınıflandırmadaki bu kaymanın yol açtığı ahlaki tahribat muazzamdır ve tam olarak idrak edilmesi hiç de kolay değildir. "Yan kayıplar" güçlü bir tıbbi ilacın rahatsız edici yan etkileri gibi bir şeydir artık. Kaçınılması zor ve tedavi için katlanılması zorunlu şeyler. "Tali kayıplar" yaşamlarını kaybetmektedirler; çünkü onlara verilen zarar, harekâtın sonuçlarını değerlendiren toplam bilanço içinde daha küçük bir yere sahiptir. Yaptıkları

14. Alıntılandığı yer: Arundhati Roy, "Ben Laden, secret de famille de l'Amérique", *Le Monde*, 14-15 Ekim 2001.

veya yapabilecekleri şeyden dolayı değil, o anda bombaların atıldığı yerde bulunmaları yahut tedbirsizlik yapıp profesyonel orduların oyun alanında yaşamaları, alışverişe çıkmaları ve dolanmalarından ötürü harcanabilir ve "göze alınmaya değer bedeller"dir. Şayet televizyon kameralarının bu sahaya girmesini engellemek mümkün olsaydı, "tali hasar" hesaplamalardan (ve raporlardan) bütünüyle çıkarılabilirdi.

Savaşın ve genel olarak "öldürme işi"nin, insanlık tarihinin büyük dilimi boyunca parçası oldukları ahlaki tartışmaların odağından çıkarılması ve daha da mühimi, savaşta ölümcül sonuçlara yol açan eylemleri, ahlaki sınırlarla aktörlerin etik yargılarının denetiminden çıkarma, belki de yeni profesyonel orduların en belirleyici ve özgün yönleridir. Sahneyi yeni, savaş alanında açığa çıkanlardan oldukça farklı dehşetlere hazırlamaktadır. Bugün, bu yeni dehşetlerin yarattığı beşeri yıkımı sınırlayıp engellemeye niyetli yeni bir Cenova Konvansiyonu'ndan henüz hiç eser yoktur.

Dolu Bir Dünyada Beraber Yaşamak

Habent sua fata libelli... Kitapların da kendi alınyazıları vardır. Kant'ın küçük kitabı *Ideen zu einer allgemeine Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*'in kaderi, olağanüstü olduğu kadar insanları düşünmeye zorlamakta ve aydınlatmaktadır. 1784'te Kant'ın sakin Königsberg'te inzivaya çekilmişken kaleme aldığı bu eser, iki yüzyıl boyunca akademik kütüphanelerde sessizce toz tuttu. Sadece kendilerini fikirlerin arşivlenmesine adamış birkaç kişi tarafından, tarihsel bir merak kaynağı olarak görülüp öyle heyecan duyulmaksızın okundu. Akademik monografilerin dipnotları ve kaynakçalarında geçen iki yüzyıllık sürgünden sonra, ani bir patlamayla "güncel tarih"in merkezine oturdu. Bugünlerde, yakın tarihimizle ilgili olarak, Kant'ın Evrensel Tarihi'nden dünya vatandaşlığına ilişkin bütün tartışmaların yüksek otoritesi ve esin kaynağı olarak bahsetmeyen derin bir çalışma bulmak çok zordur. Nitekim

dünya yurttaşlığının kendisi, birden kamuoyunun merkezine taşınmış bir meseledir.

Bu özel *libellae*'nin [*seviye*] *fatum*'u [*kader*] tuhaf ve şaşırtıcı gelebilir ancak aslında içinde bir miktar gizem vardır. Sırrıysa basittir: Dünyanın, onu modern çağların başlangıcından beri yönlendirmiş bir eğilimin sınırlarına ulaşması iki yüz yıl sürmüştür. Ancak Kant onu felsefi bir teste tabi tutarak, "Doğa'nın yüce tasarımı"nın "*was die Natur zur höchsten Absicht hat*" aksine önce bulmuştur. Kant yaşadığımız gezegenin bir küre olduğunu gözlemlemiş ve bu son derece sıradan gerçeğin sonuçlarıyla düşünmüştür. Keşfettiği sonuçlarsa, hepimizin bu yerkürenin yüzeyinde durup hareket ettiğimiz, gidecek başka yerimizin olmadığı ve bundan dolayı sonsuza dek birbirimizin yakınlarında yaşamak zorunda olmamızdı. Dolayısıyla "insan türünün ortak yurttaşlık vasıtasıyla eksiksiz bir şekilde bütünleşmesi" "*die volkommene bürgerliche Vereinigung in der Menchengattung*" Doğa'nın bizim için seçtiği kaderdir. Akıl ve kendimizi korumaya dönük içgüdülerce sevk ve rehberlik edilen evrensel tarihimizin, peşinden gitmek zorunda olduğumuz ve zamanı gelince varacağımız nihai ufkudur. Kant'ın bulduğu şey işte budur; ne var ki dünyanın ne kadar haklı olduğunu anlaması iki yüz yıldan uzun sürmüştür.

Kant'ın uyardığı gibi er ya da geç, halihazırda insanların yaşadığı yerleri çok kalabalık ve çok rahatsız bulan kişilerin gidebileceği boş yerler hiç kalmayacaktır. Böylece Doğa bize, deneme yanılmaların, hataların yol açtığı felaketlerin ve bu felaketlerin bıraktığı yıkımın uzun döngüsüne son vermek için; benimsememiz (ve benimsemek zorunda kalacağımız) temel öğreti olarak, (karşılıklı) konukseverlik göstermemizi buyurmaktadır. Jacques Derrida'nın iki yüzyıl sonra gözlemleyeceği gibi, Kant'ın önermeleri günümüzün "misafirperverlik kültürü" veya "konukseverliğin ahlakı" gibi moda deyişlerin salt laf kalabalığından ibaret olduğunu kolaylıkla gösterir: "Misafirperverlik etik kurallardan sadece biri değil kültürün kendisidir...

Etik misafirperverliktir."[15] Doğrusu ahlak, Kant'ın dilediği gibi aklın eseriyse, misafirperverlik kılavuzu ahlak olan insanlığın ilk davranış kuralı olmalıdır yahut er ya da geç öyle olacaktır.

Oysa dünya bunun ayırdına çokta varmadı. Görünüşe göre dünya filozoflarını, bırakın tavsiyelerine uymayı dinleyerek bile değil, anıtsal levhalarla onurlandırmayı tercih ediyor. Aydınlanma adlı lirik dramın esas yazarları belki filozoflardı; ancak Aydınlanma sonrası dönemin epik trajedisi onların yazdıklarını nerdeyse bir kenara fırlatmıştır. Ulusları devletlerle, devletleri egemenlikle, egemenliği sıkı sıkı kontrol edilen sınırlarla eşleştirmekle meşgul dünya, görünüşe göre Kant'ın çizdiğinden çok farklı bir ufkun peşinde koşmuştu. İki yüz yıl boyunca dünya, insanların denetlenmeyen tüm hareketlerine engeller dikmesi ve bu engellere her an tetikte, ağır silahlı bekçiler dikmesiyle, beşeri hareketin denetimini devlet iktidarının tek ayrıcalığı yapmakla meşguldü. Pasaportlar, vizeler, gümrük denetimleri ve göçmen denetimleri, modern idare zanaatının temel icatları arasındaydı.

Modern devletin ilerleyişi, "devletsiz kişiler"in, kimliksiz/evraksızların (*sans papier*) ve *unwertes Leben* [*değersiz hayat*] fikrinin açığa çıkmasıyla aynı zamana rastladı. Bu fikir kadim çağlardaki *homo sacer* kurumunun modern reenkarnasyonuydu.[16] Egemenin insanları tüm beşeri ve ilahi kanunların dışına atması suretiyle, onları dışlama ve muaf tutma, onları ceza almadan yok edilebilecek, yok edilmeleri hiçbir ahlaki veya dini önem arz etmeyen canlılara dönüştürme hakkıdır *homo sacer*.

Modern sınıflandırma, dahil etme-hariç bırakma gayretinin getirdiği yük, modern tarihin başlangıç aşaması boyunca bir nebze daha az rahatsız ediciydi; çünkü diğer modern girişimler bu yükü kısmen rahatlatıyordu: O istenmeyen kişilerin atılabile-

---

15. Jacques Derrida, *Cosmopolites de tous les pays, encore un effort!*, Galilee, 1997, s. 42: "L'hospitalité, c'est la culture même et ce n'est pas une éthique parmi d'autres... *L'éthique est hospitalité.*"

16. Giorgio Agamben'in keşfettiği gibi; şu eserine bakınız: *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, İngilizceye çeviren Daniel Heller-Roazen, Stanford University Press, 1998.

ceği ve ilerleme yolunda geride kalanların vaat edilmiş topraklar gibi görebileceği "bakir topraklar"ın eşi görülmedik enginlikte genişlemesi. Kant'ın *Allgemeine Geschichte*'si matbaaya gönderilirken, aslında hiçbir toprak parçası "bakir" değildi. Ancak bir dolu yer halihazırda *bakir* hale getirilmişti ve hızla sanayileşen merkezlerle geride kalan çevre arasında hâlâ hızla artmakta olan devasa güç farklılığı sayesinde, sonraki yıllarda daha birçok yer "bakir topraklar" şeklinde sınıflandırılacaktı. Metropollerin gücü öyle baskındı ki, insanların yaşamayı sürdürdüğü "ilkel", "geri kalmış" ve "vahşi" toprakları hükümsüz ilan edip, buralarda yaşayan nüfusu metropollerin kolektif "*homo sacer*"ine dönüştürebiliyorlardı. Böylece geri kalanlara öldürme ehliyeti vermiş oluyordu. Sonraları uzak toprakların fethi sırasında geliştirilmiş olup, istenmeyenleri insan ırkından yargısızca ihraç etmeye dönük teknikler Avrupa'ya sıçrayacaktı. Aime Cesaire'ın 1955'te vurguladığı gibi,[17] (Avrupa ve bağlantılı coğrafyadaki) Hıristiyan burjuvazinin Hitler'de hiç affetmeyeceği şey soykırım değil, o güne dek Arapların, Hindistan'daki amelelerin ve zencilerin katlandığı sömürgeci eylemleri Avrupa'ya uygulamasıydı...

Sömürgeleşme Kant'ın önsezilerinin toz tutmasına yol açtı. Ancak üzerindeki toz kalktığında, Kant'ın niyet ettiği neşeli ütopya gibi değil de felaket tellallığı gibi görünmelerine de sebep oldu. Kant'ın vizyonu bugün böyle görünüyor; çünkü "tarafsız bölgeler"in yanıltıcı bolluğundan ötürü, insanlığı dünyanın ağzına kadar dolacağı güne hazırlamak için, bu iki yüzyılda bir şeylerin yapılmasına hiç ihtiyaç duyulmadı ve bir şey yapılmadı.

Avrupa'nın yerli *homini sacri*'lerinden [*kutsal insan*] kurtulmak adına, bakir ilan edilen topraklar, uçsuz bucaksız ve donmuş arazileriyle Rus İmparatorluğu'nun elindeki Sibirya'yı kıskanan Avrupa devletlerine Şeytan Adaları'nı, Botany Körfezi'ni ve istenmeyenleri atacakları başka benzer alanlar verdi. Aforoz edilenlerden korkan Avrupalılar için, "bakirleştirilmiş topraklar" gelecek vadeden bir seçenek sundu. Bir sığınak ve

17. Alıntılandığı yer: Marc Ferro, *Histoire des colonisations*, Seuil, 1994.

güncellenmiş, modernleşmiş biçimlerini kullanmakta serbestti.

Yapılacak tercih, yabancıların sorunu karşısında *anthropophagic* ve *anthropoemic* çözümler arasındaydı. İlk çözümün vardığı yer "yabancıları yiyip bitirmek"ti. Ya kelimenin gerçek anlamıyla, sözde belli eski kabilelerin yaptığı yamyamlıklarda olduğu gibi canlı canlı yeneceklerdi; ya da daha haşmetli, modern ve metaforik bir dönüşümle ruhen yeneceklerdi. Nerdeyse bütün ulus-devletlerin iktidarın desteğiyle uyguladıkları, yabancıların ulusal beden içinde hazmedilip yabancı olmayı bıraktıkları asimilasyon politikalarında olduğu gibi. İkinci çözüm yutmak yerine "yabancıları kusmak" anlamına geliyordu. Bir araya toplayıp ya devletin iktidar kurduğu alandan ya da yaşayanların dünyasından kovulması demekti (aynı Oriana Fallaci'nin, başka tanrılara tapan ve şaşırtıcı tuvalet alışkanlıklarına sahip insanlara yapılması gerektiğini söylemesi gibi).

Ancak bu iki çözümden herhangi birine yönelmenin ancak şu çifte varsayımla anlamlı olduğunu unutmamak gerek: "İçerisi" ile "dışarısı" arasında keskin bölgesel ayrımların olduğu ve stratejiler arasında tercih yapan egemenin kendi alanı içinde eksiksiz, bölünmez oluşu. Bugün bu varsayımların ikisi de akışkan-modern ve küresel dünyamızda inandırıcılıktan yoksundur. Dolayısıyla bu iki ortodoks stratejiden birini kullanma olasılığı, en hafif tabirle zayıftır.

Sınanmış eylem biçimleri artık mevcut olmadığından, yeni gelenlerle uğraşmada iyi bir stratejiden yoksun kalmış gibiyiz. Kültürel modellerin otoriter ve etkin bir şekilde diğer rakip modeller üzerinde üstünlük kuramadığı, ulus inşası ile vatansever seferberliğin toplumsal entegrasyonla devletin benlik davası açısından temel araçlar olmaktan çıktığı bir dönemde, kültürel asimilasyon artık bir çözüm değildir. Tehcirler ve ihraçlar televizyonlarda dramatik sahneler yarattığından, kamuoyunda kolaylıkla tepkiye yol açıp faillerin uluslararası sicillerini lekelediğinden, devletler sığınmak için kapılarını çalan herkese evlerini kilitleyerek beladan uzak kalmayı tercih etmektedirler.

Politik sığınma hakkını alabildiğine kısıtlamaya dönük mevcut eğilim, "ekonomik göçmenler"in girişinin katı bir şekilde reddedilmesiyle birlikte, sığınmacı olgusuyla ilgili hiçbir yeni stratejinin olmadığına işaret etmektedir. İşaret ettiği şey sadece bir stratejinin olmayışı, bu durumun politik bir mahcubiyet yaratmasından kaçınma arzusudur. O dönemin koşullarında, 11 Eylül'deki terör saldırısı politikacılar için adeta bir hediyeydi. Normalde gelişigüzel bir biçimde ulusun zenginliğinden geçinmekle ve insanların işlerini çalmakla suçlanan[18] sığınmacılar, şimdi küresel terör ağlarının lehine "beşinci sacayağı" olmakla da suçlanmaktadır. En nihayetinde, insan artık onlarla nasıl uğraşacağını bilemediğinde ve bunu anlamak için zahmete girmek istemediğinde; bu kişileri toplamak, hapsetmek ve tehcir etmek için "rasyonel" ve ahlaken çürütülemez bir sebep vardır. ABD'de ve hemen ardından Britanya'da, "anti-terör kampanyası" sloganıyla, yabancılar apar topar temel insan haklarından mahrum bırakıldılar. Oysa bu haklar *Magna Carta*'dan ve *habeas corpus*'tan bu yana tarihin tüm cilvelerine direnmişti. Artık yabancılar, onlara ne oldukları söylenmediği için kendilerini savunamayacakları suçlamalarla sınırsızca alıkonulabilecekti. Martin Thomas'ın dokunaklı gözlemiyle,[19] bundan böyle medeni hukukun temel ilkelerinde yaşanan çarpıcı geri dönüşle, sığınmacılar söz konusu olduğu müddetçe "bir suç isnadının ispatı lüzumsuz bir pürüzden ibarettir."

Kapılar kilitlenebilir ancak kilit ne kadar sıkı olursa olsun, sorun ortadan kalkmaz. Kilitler insanları yerlerinden eden güçleri evcilleştirecek veya zayıflatacak hiçbir şey yapmaz. Kilitler sorunu gözlerden ve zihinlerden uzak tutmakta yardımcı olabilir; ancak bu sorunları ortadan kalkmaya zorlayamaz.

---

18. Günümüzde politikacılar içinde gittikçe genişleyen bir yelpaze büyük getirilerle ve hevesle bu suçlamaya başvurmaktadır. Politik yelpazeleri içinde Fransalı Le Pen, Danimarkalı Pia Kjersgaard, aşırı sağda Belçikalı Vllam Bloc'tan, kendilerini "merkezin solu" olarak tanımlayan ve sayıları sürekli artan kişilere kadar uzanmaktadır.
19. *Guardian*, 26 Kasım 2001.

Dolayısıyla sığınmacılar kendilerini gittikçe çapraz ateş altında, daha doğru bir tabirle iki arada bir derede kalmış halde bulmaktadırlar. Zorla kovulurlar veya kendi ülkelerine kaçmaları için korkutulurlar ancak bir başka ülkeye girmeleri reddedilir. Yer *değiştirmezler*; dünyada yerlerini *kaybederler*, hiçliğe fırlatılırlar. Fırlatıldıkları yer Auge'in "non-lieux"su veya Garreau'nun "nowhereville"i, Michel Foucault'nun "Narrenschiffe"si, "mekânsız, kendi başına var olan, kendi üzerine kapanan ve aynı zamanda denizin sonsuzluğuna terk edilen" serseri bir yer[20] yahut (Michel Agier'in yakında *Ethnography*'de çıkacak bir makalesinde önerdiği gibi) tanımı itibariyle kimsenin *yaşamadığı* topraklara, insanların küskün olduğu ve nadiren ziyaret ettiği ıssız çöllerdir.

Sığınmacılar, küreselleşmiş dünyanın yeni iktidar elitlerine dair karikatürize bir tasvir içinde, bu sınırlar-ötesiliğin simgesine dönüşmüşlerdir. Burası, günümüzde insani koşullardaki *précarité*'nin [*güvenilmezlik/kırılganlık*] insanlara ait başlıca korkularla kaygıların köklerinin uzandığı yerdir. Boş yere başka çıkış noktaları arayan o korkular ve kaygılar, halkın sığınmacılara duyduğu korku ve öfke şeklini alır. Sınırlar-ötesiliğin aldığı diğer somut biçimlerle doğrudan yüzleşerek etkisiz kılınıp dağıtılamazlar. Küresel seçkinlerin denetleyemeyeceği hızda hareket etmekte olup, meydan okunmayacak kadar güçlüdür. Diğer yanda sığınmacılar, artık acıların boşaltılacağı sabit hedeflerden ibarettirler.

BM Mülteciler Yüksek Komisyonu (BMMYK) verilerine göre, memleketlerinin sınırları dışında sağ kalma mücadelesi veren, "zorla yerlerinden olmuş" 13 ile 18 milyon arasında "kurban" vardır (Burundi ve Sri Lanka'da, Kolombiya ve Angola'da, Sudan ve Afganistan'da bitmek bilmeyen kabile savaşlarıyla avareliğe mahkûm olmuş milyonlarca "ülke içi" mülteci bu rakamın dışındadır). Bunlardan 6 milyondan fazlası Asya'da, 7-8 milyonu Afrika'dadır. Orta Doğu'da 3 milyon Filistinli mülteci vardır.

20. Bkz. Michel Foucault, "Of other spaces", *Diacritics*, 1, 1986, s. 26.

Bunlar kuşkusuz ihtiyatlı rakamlardır. Mültecilerin hepsi bu kategoriye alınmamaktadır (veya bu şekilde tanınmalarına dönük feryat figan da yoktur). Yerlerinden olmuş kişilerin sadece belli bir kısmı, BMMYK'nın kayıtlarına ve bakımları altına girecek kadar şanslıdırlar. BMMYK'nın kayıtlarına bakıldığında, Afrika'daki sığınmacıların %83.2'si, Asya'dakilerinse %95.9'u kamplarda yaşamaktadır (Avrupa'da şimdiye dek %14.3'ü kamplara kapatılmıştır).

Kamplar, çıkışların kapatılmasıyla kalıcılaştırılmış, hileli yapılardır. Sakinleri "geldikleri yerler"e dönemezler. Terk ettikleri ülkeler onları geri istememektedir, yaşadıkları yerler viran olmuştur, evleriyse ya yakılmış ya da çalınmıştır. Ancak ileriye doğru bir yol da yoktur: Hiçbir devlet, milyonlarca evsizin akınına hoş bakmayacaktır. Yeni ve "kalıcı hale gelmiş geçici" mekânlarında, mülteciler "oradadır ama oralı değil"dir. Barınaklarının inşa edildiği, çadırlarının dikildiği topraklara sahip ülkeye, aslında ait değillerdir. Görünmez ancak kalın ve aşılmaz bir şüpheyle kızgınlık perdesinin arkasında, ev sahibi ülkenin geri kalanından ayrılmışlardır. Zamanın durma noktasına geldiği, mekânsal bir boşlukta alıkonulmuşlardır. Ne yerleşik ne göçer, ne sabit ne de göçebedirler. İnsanlardaki insanlığın aktarılması bağlamında, tarifi imkânsız bir hal içindedirler. Jacques Derrida'daki "karar verilmez" unsurların kanlı canlı halleridirler. Başkalarınca övülen, öz-düşünümsellik becerimizle mağrur takılan bizim gibi insanlar arasında, sadece dokunulmaz değil *düşünülmez* kişilerdir. Hayali topluluklarımızın oluşturduğu dünyamızda, *tahayyül edilmez* kişilerdir. Diğer (gerçek veya gerçek olmayı ümit eden) toplulukların kendi tahayyül çabalarına inandırıcılık katma çabası, onlara tahayyül edilme hakkını reddetmeyle olur. Bu günlerde sıklıkla politik söylemlerde beliren; ancak gerçek yaşamda ve yaşanan gerçek an içinde hiçbir yerde görülmeyen *küresel* cemaat, dışlayıcı değil kapsayıcı bir topluluktur. Kant'ın "insan türünün tek bir bütün olması" "*Vereinigung in der Menschengattung*" vizyonuyla uyuşan bu cemaat, bugün mültecilerin atıldıkları "mekânsızlık"tan çekip çıkarılabilir.

Mülteci kamplarının artışı, dünyayı dolaşan yeni seçkinlerin konakladığı *hiçbir yer semtleri*yle (*nowhereville*) dolu takımadaların yoğunluğu gibi, küreselleşmenin esas ürünlerinden/tezahürlerinden biridir. Ortak özellikle sınırlar ötesi yapılar olmaları, aslında bir mekâna ait olmamalarıdır. Fiziksel olarak işgal ettikleri mekânın "içindedir"ler ancak "oralı" değildirler. Bildiğimiz kadarıyla, sürekli büyüyen sınırlar ötesi yapının öncüleridirler belki. Veya (daha geniş bir perspektifte) mekânın anlamsızlaştırılma, anlamların kenara atılma, kimliklerin yoğrulabilme ve aşkınlığı yeni biçimlerle sürdürebilme yollarının (hepsi "akışkan" modernliğin kurucu eğilimleridir) çok sert bir şekilde, modern tarihin "akışkan" aşamasına ait toplama kamplarında itaat ile uysallığın sınırları ile bu sınırlara ulaşma yollarının sınanmasını andırır bir biçimde test edildiği laboratuvarlardır.

Mülteci kampları ve *hiçbir yer semtleri*nin (*nowhereville*) ortak noktası kasıtlı, içkin, önceden programlanmış bir geçiciliktir. Her iki yapı da, mekânda olduğu kadar zamanda açılmış bir delik şeklinde tahayyül edilip planlanır. Bölgesel atıfların ve zaman aralığının geçici surette dondurulmasıdır. Ancak kullanıcılarına/sakinlerine gösterdikleri suretler alabildiğine farklıdır. Tabiri caizse sınırlar ötesi durumun bu iki türü, küreselleşmenin karşıt kutuplarında tortulaşır. İlki aşkınlığı istendiği an tercih edilecek bir imkân olarak sunarken, ikincisi onu kalıcı, geri dönülmez, kaçınılmaz bir alınyazısına dönüştürür. Güvenli bir devamlılık oluşturmada kullanılan şu iki aracı birbirinden ayıran şeyden çok da farklı değildir: Ayrımcı zenginlerin kapalı toplulukları/siteleri ve ayrımcılığa uğrayan yoksulların gettoları/kenar mahalleleri. Dahası farkın sebepleri de birbirine benzer: Karşıtlığın bir yanında sıkı sıkı denetlenip gözlenen kapılarla ardına kadar açık çıkışlar varken, diğerinde nerdeyse hiç ayrım gözetmeyen girişler ve sıkı sıkıya mühürlenmiş çıkışlar vardır. Geçicilik halini, yerine kalıcı bir şey koymadan sürekli hale getiren şey, özellikle çıkışların kilitlenmesidir. Mülteci kamplarında zaman askıya alınır. Ancak askıya alınan zamandır, tarih değil.

Mülteci kampları sahip oldukları şu yeni nitelikle övünür-

ler: "Donmuş fanilikler"i, süregelen ve kalıcı bir geçicilik hali, hiçbiri ebediliğin bir parçasıymış veya ona katkı yapan bir şeymiş gibi yaşanmayan anların birbirine yamanması. Bir mülteci kampındaki sakinler için, birbirini takip eden olaylar silsilesiyle sonuçlar, yaşadıkları deneyimin parçası değildir. Mülteci kamplarının sakinleri, tam anlamıyla yarını düşünmeden yaşarlar. Ve yaşadıkları şeyleri, bu günlerin aylara ve yıllara dönüşeceği bilgisi hiç etkilemez. Hapishanelere ve Loic Wacquant'ın mercek altına aldığı "hiper-gettolar"a bakıldığında, kamplara doldurulmuş mülteciler "duvarların içinde demlenen umutsuzluğun gölgesinde, anlık ihtiyaçları doğrultusunda yaşamayı veya günü kurtarmayı [*(sur)vivre*] öğrenmektedirler."[21]

Mültecileri kamplarına bağlayan ipler, iterek ve çekerek örülmektedir.

Kampların etrafındaki bölgeye hükmeden güçler, sakinlerin dışarıya sızıp bitişik alanlara saçılmasını önlemek için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Kampın dışı aslında, kamp sakinleri için yasak bölgedir. En iyi ihtimalle misafirperver yerler değildir. Kovalanırken yapmaları çok muhtemel tüm gerçek ve farazi hataları, tüm tökezlemelerinde ve yanlış adımlarında suçu sığınmacılara atmaya hazır, ürkek ve şüpheli insanlarla doludur. Geçici/kalıcı çadırlarının dikildiği topraklarda, mülteciler bariz birer "yabancıdır." "Müesses nizam"ın şimdiye dek sorgulanmamış günlük rutinle oluşturduğu güvenliğe tehdittirler. Herkesin kabul ede geldiği dünya görüşüne meydan okumadır ve henüz karşı karşıya gelinmemiş, bilindik gediklere hiç uymayan ve sorunların çözümüne dönük alışıldık biçimlere uymayan bir tehlike kaynağıdır.[22]

"Müesses nizam", vaziyeti tanımlama ve sürece dahil olan her şeye bu tanımı dayatma gücünü kullanarak, yeni gelenleri "toplumsal gerçekliğin" basmakalıp, "alabildiğine basitleştirilmiş

21. Bkz. Loic Wacquant, "Symbole fatale. Quand ghetto et prison se ressemblent et s'assemblent", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Eylül 2001, s. 43.
22. Bkz. Norbert Elias ve John L. Scotson, *The Established and the Outsiders: A Sociological Inquiry into Community Problems*, Frank Cass, 1965, özl. s. 81 ve 95.

temsili"nin demir kafeslerine kapatma eğilimindedir. Basmakalıp yargılar, "çeşitliliğe imkân tanımayan" "siyah ve beyaz bir şablon" yaratır. Yabancılar masum oldukları kanıtlanıncaya dek suçludurlar. Fakat hem savcılık hem sorgu yargıçlığı hem de hâkimlik yapan, hükümler veren ve yargıda bulunan müesses nizam olduğundan, beraat şansı sıfır olmasa bile çok zayıftır. Elias ve Scotson'un tespit ettikleri üzere, yerleşik nüfus kendisini ne kadar çok tehdit altında hissederse, "aşırılıkçı illüzyonlara ve öğretisel bir katılığa" kapılma ihtimalleri o kadar yükselir. Nitekim mülteci akınıyla karşılaşan yerleşik nüfusun, kendisini tehdit altında hissetmesi için sağlam gerekçeleri vardır. Yabancıların temsil ettiği "büyük bilinmezliğin" dışında, mülteciler oraya uzaktaki savaşın gürültüsünü, parçalanmış evlerle yanan kentlerin kokusunu taşırlar. Bunlar oradaki yerleşik düzene, güvenli ve aşina oldukları (aşina oldukları için güvenli) rutinin yarattığı kabuğun kolaylıkla parçalanıp ezileceğini onlara hatırlatan şeylerdir.

Kamplardan yakınlardaki kentlere gitmeye cüret eden mülteciler, kamp yaşamının hareketsiz, donuk, gündelik rutininden sonra kendilerini katlanması zor bir belirsizliğe maruz bırakırlar. Ancak kampın çevresinden ileriye birkaç adım attıklarında, kendilerini düşman bir ortamda bulurlar. En iyimser ihtimalle "dışarı"ya çıkma hakları netlikten uzaktır ve gelip geçen herkes meydan okuyabilir. Kampın içi dışarıyla kıyaslandığında güvenli bir sığınak gibidir. Sadece maceraperestler uzun süreliğine çıkmaya cüret edebilir ve çok daha azı kafalarına buyruk şekilde hareket edebilir.

Loic Wacquant'ın tahlillerinden[23] çıkarılan terimlere başvurursak, mülteci kamplarının hem Fordist-Keynesçi dönemin "cemaat gettoları" hem de post-Fordist dönemin "hiper-gettoları"na ait ayırt edici özellikleri birleştirdiği, karıştırdığı ve

---

23. Bkz. Loic Wacquant, "The new urban color line: the state and fate of the ghetto in postfordist America", Craig J. Calhoun (Der.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Blackwell, 1994; ayrıca "Elias in the dark ghetto", *Amsterdams Sociologisch Tidjschrift*, Aralık 1997.

iç içe soktuğunu söyleyebiliriz. Şayet "cemaat gettoları" görece kendilerini idame ettirip yeniden üreten, toplumun genelindeki katmanlaşmanın minyatür taklitleri olan, cemaat yaşamının ihtiyaçlarını karşılayacak fonksiyonel iş bölümüne ve kurumlara sahip yapılarsa, "hiper-gettolar" başı kesilmiş, suni, kendi başlarına sağ kalamayan ve bariz derecede kusurlu topluluklardır. Seçkinler gettodan taşınıp, getto nüfusunun geçimini (riskli bir şekilde olsa da) sürdüren ekonomik girişimler ağını beslemeyi kesince, boşluğu devletin ilgi ve denetim (genelde birbiriyle örtüşen iki işlevdir bunlar) ajansları doldurdu. "Hiper-getto", kökü sınırlarının dışına ve büyük ihtimalle denetleyemeyeceği yerlere uzanan ipler üzerinde askıdadır.

Michel Agier, mülteci kamplarında "cemaat gettoları"na ait özelliklerin, her şeyin birbirine bağımlı olduğu sıkı bir ağ içinde "hiper-gettolar"ın nitelikleriyle iç içe geçtiğini görmüştü.[24] Böyle bir bileşimin, sakinleri kampa bağlayan bağları çok daha sıkacağını tahmin etmemiz mümkündür. "Cemaat gettoları"nın çekişi ve "hiper-gettolar"ın itişi, kendi başlarına ne kadar güçlü olursa olsun üst üste biner ve birbirlerini pekiştirirler. Dışardaki ortamın düşman tavrıyla karşılaştıklarında, beraber ezici bir merkezi çekim gücü yaratırlar. Bu direnmesi zor güç, Auschwitz veya Gulag idarecileriyle denetçilerinin geliştirdiği kapatma ve yalıtma tekniklerini tamamen gereksiz hale getirmektedir. Toplumsal mikro dünyalar kurmada diğerlerini solda sıfır bırakan mülteci kampları, Erving Goffman'ın ideal tip "bütüncül kurumu"na benzer. Kasten veya kazara, kaçışın mümkün olmadığı "bütüncül bir yaşam" sunar.

Eski ortamlarını terk etmiş veya oralardan zorla çıkarılmış mülteciler genelde, o ortamın tanımladığı, sürdürdüğü ve yeniden ürettiği kimliklerden soyutlanırlar. Toplumsal açıdan "zombi"dirler. Eski kimlikleri en fazla birer hayalete dönüşerek varlıklarını sürdürür. Gündüzleri kampta hiç görünmese de

24. Michel Agier, "Entre guerre et ville. Pour une anthropologie urbaine des camps de réfugiés", *Ethnography*, 1 (2002).

geceleri insanların üzerine çöküp hepsine acı verirler. Eski kimlikler içinde en konforlu, itibarlı ve özenilen kimlikler bile engele dönüşür: Yeni ortama daha uygun yeni kimliklerin arayışını engeller, yeni gerçeklikle baş edilmesini önler ve yeni koşulların kalıcılığının kabul edilmesini erteler. Tüm pratik niyetleri ve amaçlarıyla mülteciler, Van Gennep'in evresiyle Victor Turner'ın üç evreli geçişinin "ikisinin arasında" bir yerlere atılmaktadırlar.[25] Ancak bu atılma olduğu haliyle kabul görmemektedir, bu süreç için bir zaman konmamıştır ve en önemlisi bu edimden önceki koşullara dönmenin artık imkânsız olduğu bilinmemektedir ve gelecekte açığa çıkabilecek yeni düzenin yapısına ilişkin hiçbir emare yoktur.

Tüm topluluklar hayalidir. Kabul görmüş *küresel topluluk* da bu kaidenin istisnası değildir. Ancak hayal gücü veya tahayyüller, aynı modern ulusların iyi günde ve kötü günde, ölüm onları ayırıncaya dek egemen devletlerle evlenmesinde olduğu gibi, arkalarında öz-yönetimle öz-tanımlanmanın toplumca üretilip sürdürülen kurumları olduğunda somut, tesirli ve bütünleştirici bir güce dönüşür. Mesele hayali küresel toplulukla ilgili olduğu sürece, benzer bir kurumsal ağ (demokratik denetim kuran küresel ajansların, küresel bağlayıcılığı olan bir hukuk sisteminin ve herkesin benimsediği ahlaki prensiplerin ördüğü bir ağ) büyük oranda eksiktir. Nitekim bu bana göre, gerçeği örten bir tabirle "sığınmacı/mülteci sorunu"yla, çözümü önündeki temel engellerin esas sebebidir.

Kant'ın öne sürdüğü haliyle, insan türünün birliği belki onun da savunduğu gibi Doğa'nın niyetini yansıtıyordur ancak kesinlikle "tarihsel anlamda belirlenmiş" bir şey değildir. Karşılıklı bağımlılığın ve "karşılıklı garanti altına alınmış kırılganlığın" oluşturduğu küresel ağın kontrol dışı olmayı sürdürmesi, kuş-

25. İlk aşama eski kimliğin parçalanmasıyla ilgiliyken, üçüncü ve sonuncusu yeni bir kimliğin toplanmasıyla ilgilidir: Bkz. Arnold van Gennep, *The Right of Passage*, Routledge and Kegan Paul, 1960; Victor W. Turner, *The Ritual Process: The Structure and Anti-Structure*, University of Chicago Press, 1969.

kusuz böyle bir birliğin kurulma olasılığını arttırmamaktadır. Ancak bunun anlamı sadece şudur: Ortak insanlığa dönük ince bir arayışın ve böyle bir varsayımın arkasından gelen pratikler, bugün tarihte hiç olmadığı kadar acil bir zorunluluktur. Küreselleşme çağında ortak bir insanlık davasıyla buna dönük politikalar, köklü geçmişinde atacağı en belirleyici adımlarla karşı karşıyadır.

İkinci Bölüm
Yaşam Politikaları

4
Belirsiz Hazların Mutluluğu (Mutsuzluğu)[1]

Çoğumuz çoğu kez "mutluluk" kelimesiyle zıt anlamlısı "mutsuzluk" kelimesini nasıl kullanacağımızı biliriz. Dahası ne zaman "mutluyum" ve "değilim" diyeceğimizi de biliriz. Ancak bizden "mutluluk-mutsuzluk" kelimelerinden birini belli bir duruma uyarlamamızı sağlayan *kaide*yi söylememiz istense, çoğumuz zorlanırdık. "Mutluyum" yahut "mutsuzum" derken neyi *kastettiğimizi* net ve açıkça ifade etmek de kolay olmayacaktı. Çoğu zaman sunacağımız şey bir *tanım*dan ziyade *açıklama*dır: Bu kelimelerden birini kullanarak aktarıp iletmek istediğimiz

1. Bu bölüm öncesinde şurada yayınlanmıştır: *Sociologisk Arbejdpapir*, 10, 2001, Aalborg University.

deneyimlerin türünü değil, bizi neyin mutlu ve mutsuz kıldığını (veya kılabildiğini) anlatırız.

Bu bağlamda mutlu olup olmama deneyimi, bir rengin deneyimine benzer. Hepimiz "kırmızı" sözcüğünü nasıl kullanacağımızı biliriz; fakat "kırmızılık" deneyimini tarif etmeyi bilmeyiz. En iyi ihtimalle, şairane bir tavır takınarak diğer duyuların yardımıyla belirlenmiş metaforlara başvurabiliriz; ancak bu taktik tarif edilmez bir şeyin yerine bir diğerini koymaktan öteye geçemez. "Mutluluk" ve "mutsuzluk" kelimeleri, aynı "kırmızı" ve "yeşil" gibi girdiğimiz etkileşimlere hizmet etmeye yarar fakat konuşan kişinin kavradığı ve bunu paylaşmak için diğerlerine aktardığı deneyimi bırakın "nakletme"yi, tam anlamıyla iletmeyi dahi başaramaz. Başkalarının kendi duyumlarıyla ilişkilendirdikleri anlamlara sahip olan, öznel bir şekilde yaşanan deneyimlere isimler vermek o deneyimi olduğundan biraz daha "tarif edilebilir" hale getirmez. Birinden bana kırmızı bir kalem vermesini istediğimde, alacağım kalemin "kırmızı" diye adlandırmayı arzulayacağım bir renge sahip olmasını ummam makul olabilir. Ancak ricada bulunan kişi olarak benim ve ricamı yerine getiren kişinin "kırmızılığı" "aynı şekil"de (nitekim bu nasıl bir "şekil" olabilir?) gördüğünü söyleyemem. En iyi ihtimalle, benim ve onun "kırmızı"yı, "yeşil", "mavi" ve diğer renklerden *farklı* gördüğümüzü varsayabilirim. Benzer bir şekilde "mutlu olmak" ve "mutsuz olmak" arasındaki *farkı* hepimizin bildiğini verili saymak mümkündür.

Herkesin kabul edeceği gibi biyokimya ve nöroloji yakın geçmişte, deneyimlerdeki değişimlerle birlikte yaşanan organik değişimlerin keşfinde büyük aşama kaydetti. Bilim insanları, duyumlar insanları (onu ve beni) "mutluluk"tan veya "kırmızılık"tan bahsetmeye ittiğinde (onun ve benim) beyinlerimizde saklı maddelerin kimyasal bileşimlerini ortaya koyabilmektedir. Bu verilere dayanarak bilim insanları nesnel yargılarda bulunacaklardır: "Mutluluk hali"nden bahsedilirken (onun ve benim) sinir sistemlerimizde yaşanan süreçler kabaca birbirine benzemektedir. Bu keşif belki entelektüel merakımızı tatmin

eder; ama kimyasal maddelerin dolaşımı ve bileşimi hakkında en kesin bilgilere sahip olmak bile, yaşadığımız duyumları tarif etme arzusu duyan bizlere yardımcı olmayacak. Kelimelerin "şeffaflıktan yoksun oluşu", duygularla onları aktarmaya yarayan sözcüklerin arasında birebir örtüşmenin yokluğu, dilbilimsel keskinliğe ait standartlarla çatışmaktadır. Tarihin her döneminde bu sorunun filozofları harekete geçirmesinde ve uzun, ateşli ancak çoğu kez bir neticeye varmaktan uzak ihtilafları tetiklemesinde şaşılacak bir yan yoktur.

Yine de bu ihtilafların sonucu ister tatminkâr ister heves kırıcı olsun, yaşadığımız deneyimleri hem bizi hem de konuştuğumuz insanları tatmin edecek şekilde sözcüklere aktaralım veya aktarmayalım, kendimizi *ne zaman* mutlu yahut mutsuz hissettiğimizi (daha doğrusu herkes kendi başına) gayet iyi bilir ve konuşanlar (yine herkes kendi başına) bununla neyi *kastettiğimizi* iyi biliriz. Yine de ortada çok daha ciddi bir sorun vardır ve bunun gerçek bir iletişimsel karışıklığa yol açma ihtimali vardır. Sorun "mutluluk" kelimesinin *birden çok anlama sahip olmasın*da yatmaktadır. Bu isim, yaygın kullanımının yanı sıra mütehassıs konuşmalarda birden fazla ve farklı durumla ilişkilenmeyi sürdürmüş, sürdürebilmekte ve sürdürecektir. "Mutluluk" sözcüğü ağızdan çıktığında, gönderme yaptığı şeylerden hangisinin bahsedildiği ilk bakışta net değildir.

20. yüzyılın önde gelen Leh filozoflarından olan ve mutluluk fikrine ilişkin kapsamlı bir sorgulamanın yazarı Wladyslaw Tatarkiewicz, "mutluluk" sözcüğünün kullanıldığı dört farklı anlam arasında ayrım yapar.[2] Kullandığı tipoloji tartışmamızın kalkış noktası olacak ancak çeşitli şekillerde Tatarkiewicz'in kendi semantik önermelerinden de sapacaktır.

İlk olarak "nesnel" bir anlam vardır. Çoğunlukla başka birinin durumundan bahsederken başvururuz. "O mutlu" derken, doğrudan onun zihinsel durumu ve duygularından bahsetmeyiz (bu durum, zaten gösterildiği üzere, araçsız gözlemlerimizle

2. Wladyslaw Tatarkiewicz, *O szczesciu*, PWN, 1965; ilk basımı 1939.

ulaşılabilir bir konumda değildir). Yargılarımızı şöyle bir genel kaide (doğru olduğuna inandığımız bir kaide) üzerinde temellendiririz: İnsanların çoğu veya hepsi kendilerini "ona benzer" bir durum içinde bulduklarında ve "ona benzer" şeyler başlarına geldiğinde, mutluluk şeklinde tarif etmeye meyilli olduğumuz durumu deneyimleme eğilimindedirler. Ben "o mutlu" derken, görünüşte başkasının öznel deneyiminden bahsederim; ancak aslında açıkladığım şey, kaynağını dünyanın haliyle ruhun hali arasındaki bağlantıya ilişkin belli bir teoriden almış beklentilerden biridir. "Dünya"da yaşanmış olan şeyi bilirim (terfi edilmiştir, zor bir sınavı geçmiştir, büyük ikramiyeyi kazanmıştır, meşhur biri olmuştur) ve bu yaşanan şeyin onu mutlu etmesi gerektiğini varsayarım.

"Mutluluk" sözcüğünün kullanıldığı bu ilk anlamda, halihazırda varsayılan şey "mutluluk" fikrinin başka bir anlamıdır, yani *öznel* bir deneyim anlamında mutluluktur (Almanca *Erlebnis* sözcüğü, başka bir Almanca sözcük olan *Erfahrung*'tan farklıdır. İkisi de "deneyim" şeklinde tercüme edilebilse de, ilki bir insanın "yaşadığı" şeylerden ziyade "başına gelenler"i kastetmektedir). Bu ikinci fakat muhtemelen başat anlamda, "mutluluk" fikri hislere, duygulara, düşüncelere, ruhsal duruma işaret etmektedir. Bu anlamıyla mutluluktan, sevincin, neşenin, mest oluşun, yoğun keyfin baskın olduğu anlarda bahsederiz. O *anlar*da "nesnel" mutluluk sürebilir ancak hiç kuşku yok ki duygular uçucu ve anlıktırlar. Uzun ömürlü olmazlar ve belirdikleri gibi kaybolma eğilimindedirler.

Tatarkiewicz, "mutluluğun" ilk ve ortaçağlardaki filozofların ilgilerinin büyük kısmını vakfettikleri üçüncü anlamını hatırlatır. Bu kullanımda "mutlu bir insan" hem yokluktan hem de aşırılıktan kurtulmuş bir insandır. "Altın kuralı bulmuş", "hedefi tam isabet ettirmiş", ihtiyacı olan her şeye sahip olup elinde fazlası olmayan yahut sahip olmaya değer şeyleri elinde tutup yüke dönüşecek bir aşırılıktan uzak duran insandır. Yunanlar bu mutluluğa *ενξαιμονια* [*eudaimonia*], Romalılar *beatitudo* demişlerdi. Bu kullanımda saklı, tarafgir ve özü itibariyle tar-

tışmaya açık bir teorinin olduğunu görmek kolaydır. Şöyle bir varsayım vardır: Mutlu bir yaşam (en azından negatif anlamda mutsuzluğun olmaması) dengeli bir yaşamdır; yoksulluğun Scylla'sı ve ifratın Charybdis'inden aynı oranda sakınan bir yaşamdır; ahenkli ve arzulanıp emek vermeye değer mallara duyulan ilgiyle sınırlanmış bir yaşamdır. Bu son karakteristik özellikler, "mutlu yaşam"a dair böyle bir kavramı eskiden olduğu gibi açık uçlu bırakmıştır. Mutluluk arayışında neyin değerli, neyin değersiz olduğuyla; mutlu bir yaşam için neyin gereksiz olup neyin vazgeçilmez olduğuyla ilgili bir görüşe varma meselesiydi. Nitekim her zaman laf kalabalığına girme ihtimali vardır ve kişi şundan şüphelenme hakkına sahiptir: Sahip olunmasıyla yaşamı mutlu kıldığı söylenen şeyler, kendi içlerinde yatan mutluluk üretici bir potansiyelden ötürü değil; zihinsel egzersizler, ideolojik telkinler, propaganda yahut reklam kampanyalarıyla arzu nesnelerine dönüştürüldüklerinden ötürü "kıymetli"dirler.

Tatarkiewicz'in ayırdığı "mutluluk" kavramlarının sonuncusu da, felsefi bir bağlantıyı açığa vurmakta olup benzer şekilde teori yüklüdür. Öncekinde olduğu gibi, güncel kullanımda sıkça rastlamak zordur ve yine önceki gibi, açığa çıktığında ihtilaflara yol açması kaçınılmazdır. Tatarkiewicz Goethe'nin seksen bir yaşında mutlu olduğunu ve hayatını ikinci defa yaşamak istediğini ilan etmesinden bahseder. Goethe *yaşamın tümüne, bir bütün* olarak yaşama gönderme yapmıştır. Bu bütünün içinde yoğun hazların yaşandığı bir dolu an vardı ancak içinde mutlaka acı ve hüsranlar da olmuştu. Aslına bakılırsa altı yıl önce, Goethe'nin kendisi geriye dönüp uzun ömrüne baktığında süregelen ve eksiksiz bir mutlulukla geçmiş dört haftadan fazlasını bulamadığını itiraf etmişti. Açıkça Goethe'den alıntılanan bu hüküm, yaşam bilançosunun dengelenmesiyle ilgiliydi. Bu sebeple altı yıl önce yapılan itirafla çelişmiyordu. Tatarkiewcz'in ısrarla belirttiği gibi iki önerme arasında hiçbir çelişki yoktu; çünkü bir bütün olarak yaşamın değeri üzerine söylenmiş cümleler, mutlu anların toplamına ilişkin bir hesaplamadan ibaret değildir, olamaz da.

Ancak, ikisi de "iyi huylu" bir yaşam için vazgeçilmez olan hazlar ve acılar arasında düzgün bir dengeye işaret edebilir.

Yaygın konuşmalar ve mütehassıs yazılarda, "mutluluk" sözcüğünün bu dört anlamının tümünde kullanıldığı görülür. Bariz derecede yakın ve eşanlamlı sözcüklere başvurarak, sırasıyla bunların iyi talih, zevk, tatmin ve iyi yaşama dair kavramlarla iletilen anlamlar olduğunu söyleyebiliriz. Dört anlamdan her biri, bilimsel tanımlamalar için getirilen standartlarca şart koşulmuş keskinlikten yoksundur. Dahası bu anlamlar insanların deneyimlerinde ve bunun paylaşılmasına dönük iletişimde değil, yalnızca incelikli felsefi tartışmalarda birbirinden net bir şekilde ayrılabilmiştir. İnsanlar arasındaki iletişimsel pratiklerde, bu dört semantik alan sayısız defa, kısmen veya tamamen üst üste gelmektedir. Üstelik onları birbirinden ayıran sınırlar çoğunlukla keskin ve belirgin bir şekilde çizilemez. Son olarak, yine yaygın bir biçimde birbirlerinin yerine kullanılırlar. "Mutluluk" genelde bir öykünün içinde hatta bir cümlede bile anlamı değişen ve ne konuşanların ne dinleyenlerin bunun farkına varamadığı bir sözcüktür. Filozofların disiplinli akıl yürütmeleri ve kılı kırk yaran tezleriyle eriştikleri ve erişebilecekleri ne olursa olsun; mutlulukla ilgili belirgin derecede ortak, yaygın, söze dökülen beşeri düşüncelerin hanelerine kazanç sayılma ihtimali çok düşüktür. Mutluluk fikri geri dönüşü imkânsız bir biçimde, muğlaklığa mahkûm olmuş gibidir. Çeşitli renklerden, tatlardan, birbirinden farklı geçiciliğe ve dayanıklılığa sahip maddeleri taşımaya hazır bir kapla kıyaslanabilir.

Fakat mutluluk fikrinde filozofları kaygılandıran ve rahatsız eden belirsizlik ve muğlaklığın aynısı, yaşam içinde hep faydalı olmasını güvence altına alır. İnsanların iyi yaşama dair imgeleri için bir buluşma noktası sağlamasının sebebi, bu sözlü kabın içeriği çeşitlendirecek kadar engin ve misafirperver olmasıdır. Burada bahsedilen iyi yaşam, insanların yaşadıkları hayattan daha iyi bir hayat, şimdiye dek deneyimledikleri hayata tercih edecekleri hayattır. Bulanıklığı sayesinde mutluluk fikri, bireylere ait yaşamları tasarlayacak alternatif akımların savunucularıyla

hasımları arasında savaşların ve pazarlıkların yürütüldüğü, yaygın yaşama biçimlerinin tartışıldığı ve pazarlık masasına yatırıldığı bir sahaya dönüşebilmektedir. Arzulanır yaşamın farklı biçimleri yan yana getirilip kıyaslanır ve böylece alternatiflere dönüşür. Bir tercih yelpazesi yaratılır ve genişletilir. Her gün "gerçekten var olan yaşam"a dair eleştirilerin kalkış noktasıdır.

Muhtemelen, kendisini "insan" şeklinde tanımlayan ve kendisini böyle tanımlayarak aldığı yetkiyle varoluşun diğer tüm biçimlerinden ayrılan eşsiz yaşam biçiminde, mutluluk fikrinin oynadığı esas rol budur. *Dünyada var olmanın insanca biçimi, içinde mutluluk fikrini barındıran bir biçimdir.*

Bu fikrin varlığı sayesinde, dört kuş aynı taşla vurulur.

İlk olarak bu varlık, gerçekliğin *o anki haliyle olmasının gerekmediğ*ini ve bunun görülebilecek tek gerçeklik olmadığını barizce ortaya koyar. Bütün gerçeklikleri yetersiz, "kusurlu", "noksan" kılar. Mutluluk fikri yaygın ve onulmaz surette, gerçekliğe yöneltilmiş kesintisiz bir eleştiridir. Buna ilaveten mutluluk bir eylem çağrısı olup eylemin de eylemsizliğin de önemli olduğunu hatırlatır.

İkinci olarak bu varlık, ıstırabı affedilmez bir fiil, acıyı bir hakaret, aşağılanmayı insanlığa karşı bir suç haline getirir. Daha hırslı ve talepkâr hale geldikçe, mutluluk imgesi eski ve yeni beşeri koşulların gittikçe daha fazla yönünü yeniden takdim eder. Mutsuzluksa onları eleştirel bir incelemeye sokar. *Mutsuzluğun deneyimlendiği anları katlanılmaz kılan*, düzeltilmesi için çağrıda bulunan, deva bulunması için feryat eden mutluluk fikridir. Her şeyi kapsayan niteliği sayesinde bu fikir, statükoya şikâyet edilmesi, hoşnutsuzlukların gösterilmesi, muhalefet edilmesi ve isyan edilmesine, mutsuzluğun ortadan kaldırılmasına dönük talepler iletmeye bir davettir.

Üçüncü olarak mutluluk fikrinin varlığı, eylemlerin sebeplerini zaten belirlenmiş olan geçmişten, henüz kesin olmaktan uzak geleceğe taşır. Eylemi teşvik eden mutluluk hali daima öndedir, *olduğu haliyle dünyanın ilerisinde*dir. Ve mutluluk fikri sayesinde, dünyada var olmanın "gerçekten de insani" biçimi

asla tam anlamıyla sınanmış bir şey değildir. Her zaman keşfedilmemiş ve bulunmamış bir şeydir. Daima peşinden koşulup uğruna mücadeleler verilir. Sonuçları belirlemeyen (belirlemekte güçsüz) bu özel eylem sebebi, geleceğe bilinen niteliğini kazandırır. Belirsiz, deneylere açık, öngörülemez.

Dördüncüsü, *çeşitliliğ*ine rağmen veya daha çok bununla insanlığı *birleştirir*. Mutluluk tüm insanların istediği şeydir. İstedikleri şeyleri farklı farklı yerlerde arıyor ve farklı rotaları takip eden keşif yolculuklarına çıkmış olsalar bile. Netice-de sırrın kimde olduğu bilinmez ve kesin olarak bilinmesi de mümkün değildir. Bu diğer beşeri yaşam biçimlerini, insanlığın diğer biçimlerini "ilginç" kılar. Diğer bir deyişle, dinlemeye ve konuşmaya değerli hale getirir. Sohbetleri potansiyel anlamda zenginleştirici ("birbirimizden öğrenebiliriz") kılar ve hep tekrarlanan "bir araya gelme" ediminin hep ümit verici olmasını sağlar. Bilinmeyeni bilinir, uzağı yakın, yabancıyı bizden biri kılma arzusunu kışkırtır ve canlı tutar. "Biz" ve "onlar" arasındaki duvarları, o en gaddarca korunan sınırları ve en kalabalık alanları, yoğun bir trafikle kutsayan/lanetleyen budur.

Mutluluk (çıkıp bunun "mutluluk düşü" olduğu da söylenebilir fakat bu durumda mutluluk hep düş olarak kalır ve gerçeğe dönüşemez) ortak insanlık tohumlarının ekildiği, filizlendiği ve çiçek açtığı topraktır.

Senecacı Tefekkürler veya Ezeli-Ebedi Yaşam Olarak Mutluluk

Lucius Annaeus Seneca'nın diyaloğu *De Vita Beata* "Mutlu yaşam üzerine" her yere nüfuz etmiş, sürekli karşımıza çıkan bir temanın permütasyon zinciridir: Gerçek olanla, farazi, sahte yahut hilekâr mutluluk arasındaki ayrım. Sahte mutluluk, gerçek olanın en kalleş düşmanıdır. Şayet malumu olsaydı Seneca, Gresham Kanunu'ndan alıntı yapar ve varsayımsal mutluluğun, gerçek ve değerli olanı tedavülden kovan sahte veya kötü para birimlerine benzediğini söylerdi. Ne var ki *mutluluk* ve

haz arasındaki ilişki bu kadar basit değildir. Gerçek mutluluk mutlu insana daima haz verir fakat hazların hepsi bir insanı mutlu yapmaz. Bunu fark etmek için, hazzın bazen mutluluğu arayan kişiyi hedefinden uzaklaştırabileceğini bilmek için bilge olmak gerekir. Bu tür bir bilgelik tabiatın serbestçe bahşettiği bir nimet değildir. Herkese verilmediği gibi emek sarf etmeden kazanılamaz. Seneca diyaloğunu, bu bilgeliği okurlarına aktarma amacıyla kaleme almıştı.

Tüm insanlar mutlu olmak isterler ve hepsi mutluluğa giden yola girerler. Yahut daha çok bizi mutluluğa götüreceğini *umduğumuz* yola çıkarız (bu umut sebebiyle seçtiğimiz yolu tercih etmekte ve takip etmekteyiz). Ancak Seneca'nın uyarısıyla, mutluluğa giden yolda yürümek, bir kente, bir mabede veya çoğu kişinin ziyaret etmek istediği başka bir popüler yere yürümekten çok farklıdır. Mutluluğa ulaşmak istediğinizde, yolda karşılaştığınız insanların tavsiyelerine bel bağlayamazsınız; çünkü aralarında doğru patikayı yanlış olandan ayıran kişiler bir elin parmaklarını geçmez. Ayrıca doğal eğilimlerinize veya edindiğiniz alışkanlıklara karşı koymanız ve en kalabalık yollardan uzak durmanız gerekir (güzergâhınız mutluluk değil de kentlerse, yol ne kadar kalabalıksa doğru yolda olma ihtimaliniz o kadar yüksektir). Yanılgıya düşenler muazzam sayıda olduğundan, başkalarını örnek almak yıkımınız olabilir. Mutluluk arayışında, sayıların hiçbir otoritesi yoktur. Çoğunluğun fikrine başvurmak, arayışınızda yardımcı olmayacaktır. Olur da çoğunluğa kulak verirseniz, sizi hedefinizden saptıracaktır. Mutlu yaşama giden yolun bulunacağı son yer sürülerdir.

Ancak hâlâ yardıma ihtiyacınız vardır. Dolayısıyla mesele nereden medet umulacak? Kimlere danışılacak? Neyse ki tabiat hepimize *akıl* bahşetmiştir fakat çoğumuz bu silahı nasıl kuşanacağımızı *bilme*yiz ve çok daha azımız bunu kullanmayı *iste*riz. Birçok kişi, aklın kılıcına gerek duyulmayan, kuşananları reddedip cezalandıran ve bu yüzden insanların kendilerini kılıç kullanma gibi zorlu bir zanaatı öğrenme zahmetinden uzak tuttukları kalabalık kentlerde saklanmayı tercih eder. İzdihamın

ve kuru gürültünün içinde boğmak yerine, aklın sesine kulak verseydik, ortak arzu nesneleri hakkında "zamanın yok edip silemeyeceği hiçbir şeyin olmadığı"nı ancak zamanın "felsefenin takdis ettiği eserlere zarar veremediğini, hiçbir çağın onları silip yok edemeyeceği"ni işitirdik. Yaşam "geçmişi unutan, bugünü ihmal eden ve gelecekten korkanlar için çok kısadır ve kaygılarla doludur. Gün battığında, o zavallılar bunca zaman bir şeyle meşgul olmadıklarını çok geç anlarlar." Yaşamlarının sıkıntı ve güçlükleri içinde, gösterebilecekleri hiçbir şey yoktur. Tedirgin yaşamları bile kalabalıkların onayı ve alkışıyla karşılanmıştır; "nişanlar, anıtlar, fermanlarla emredilen o iddialı yapılar ve dikilen kamu yapıtları yakında yok olacaktır." Anlık zevklerin peşinde koşanlar için "gerçek keyif anları kısa ve anlık olup, kendi yanılgılarıyla bu süre daha da kısalmıştır; çünkü bir zevkten diğerine koştururlar ve bir arzuda sabit kalamazlar."[3]

Hazlar kısa ömürlüdür. Aksi de olamaz. Uçucu, kaçmaya meyilli, yakalaması imkânsız olması, hazzın doğasında vardır. *De Vita Beata*'da okuduğumuz gibi, hazlar en yakıcı anlarında soğumaya başlarlar. İnsanın keyif alma kapasitesi dardır, hemencecik dolar ve heyecan yerini uyuşukluk ile rehavete bırakır. Diğer yandaysa mutluluk ancak bir süreklilik içinde bulunabilir. Aksi mümkün değildir; çünkü beşeri sefaletin nihai sebebi insan yaşamının onulmaz kısalığıdır. Sonun ve akabinde gelecek dehşetli boşluğun her an yakınımızda olmasıdır. Mutluluğu düşlerken insanların kafalarında canlandırdığı şey zamanın hapsedilmesidir; yani zamandan muaf, onun her şeyi aşındıran, un ufak eden ve yıkan gücüne dayanıklı bir şeydir. Hazlar ölümle işbirliği içindedir: Zamanı kısaltırlar. Hazların aksine mutluluk ölüme direnir: Zamanı yıkıcı güçlerinden soyutlar ve arkasında bıraktığı yıkımı onarır.

Dolayısıyla son tahlilde her şey *zaman*la ilgilidir. Veya daha önemlisi, geçip gitmesiyle ilgilidir. Diğer bir deyişle, zamanın

3. "On the shortness of life", Çev. C.D.N Costa, *De Brevitate Vitae*, bkz. Seneca, *Dialogues and Letters*, Penguin, 1997, s. 77-8.

kendisini insanlara ilk ifşa ettiği haliyle, o korkunç derecede acılı, yaygın, kaçınılmaz ve dehşetli şekilde kalıcı hadiseyle ilgilidir. Schopenhauer'ın belirttiği gibi, "*zaman* ve içinde var olan her şeyin bizzat zaman sonucunda *yok olabilir olması* basitçe, iradenin yaşayacağı... kendisine mücadelenin beyhude olduğunu ifşa ettiği biçimdir. Zaman, sayesinde her şeyin ellerimizde hiçliğe dönüştüğü ve tüm gerçek değerin yittiği şeydir."[4] Nitekim hepimiz eldeki durumun böyle olduğunu bilir ve aklımızdan çıkaramayız. "İnsan yaşamının hayvanınkine kıyasla çok daha ıstırapla dolu olmasının sebebi, insanın daha fazla şeyi bilebilmesidir."[5] Ölüme ve kaçınılmazlığına ilişkin bilgi, eksiksiz bir beşeri ıstıraba, diğer tüm etmenlerden daha fazla katkı sunar. İnsanın ölümlülüğüne ilişkin bilgi, eğer insanların yaşama normalde sahip olmadığı anlamı yükleme kapasitesi olmasaydı, yaşamaya duyulan ilgiyi daha en başından yok ederdi. "Bir şeyler için mücadele verdiğimiz zamanlar dışında, var olmaktan hiç zevk almıyoruz; o anlardaysa mesafe ve zorluklar hedefimizi sanki bizi tatmin edecek bir şeymiş gibi gösteriyor."[6] Zevklerin peşinden koşmak ve mutluluk için mücadele etmek, "bir şeylerin peşinden koşma"nın iki alternatif yoludur. Denklemde yeri olmayan stratejiyse, hiçbir şey yapmamaktır...

Hiçbir strateji faniliğin yakınlaşmasını, kendi ivediliğinin temel sebebini iptal edemez. Pascal'ın, Seneca gelecek nesilleri aydınlatmak adına düşüncelerini kayda düşürdükten nerdeyse bin beş yüz yıl sonra itiraf edeceği gibi, "öncesi ve sonrasına uzanan sonsuzluğa karışmış kısacık hayatımı düşününce... korkuya kapılıyorum."[7] Bu korku sabırla pusuda bekler. Pascal'ın yaptığı gibi derin düşüncelere dalacak kadar pervasız olanlara saldırmaya, etkisizleştirmeye ve tutsak almaya hazırdır. Akıl çaresizce ihtiyaç duydukları savunmayı onlara sunmayacaktır.

---

4. Arthur Schopenhauer, "On the vanity of existence", *Essays and Aphorisms*, Çev. R.J. Hollingdale, Penguin, 1978, s. 51.
5. Arthur Schopenhauer, "On the suffering of the world", a.g.e., s. 46.
6. Schopenhauer, "On the vanity of existence", s. 54.
7. Pascal, *Pensées*, Çev. A.J. Krailsheimer, Penguin, 1966, s. 48.

Ne de olsa en başta korkuyu pusuya yatıran şey aklın kendisidir. Haz arayışı ve mutluluk için verilen mücadele, kendilerine çok daha mütevazı ve daha gerçekçi bir hedef koyar: Fanilik bilgisiyle sonsuza dek zehirlenmiş yaşamı her şeye rağmen çekilir kılmak. Genelde bu hedefe ulaşmada başarılıdır.

Bu korkuyu bırakın kovmayı, bastırılması dahi çok zordur. Ne olursa olsun kesin bir şekilde yenilemez. Bu sebeple inatçı varlığına alışmak, onu daha az rahatsız edici ve uyuşturucu hale getirmek zorundadırlar. Nitekim bunu yapmanın sadece iki yolu vardır.

Pascal'ın bakış açısına göre çoğu insanın seçtiği yol durup düşünmeyi bırakmaktır: "İster insanın zihnini oyalayan bazı meşguliyetlerle; ister kumar, avcılık, insanı içine çeken bir gösteri, kısaca oyalanma şeklinde adlandırılacak yeni ve kabul edilebilir tutkuların onları meşgul tutmasıyla, bu korkuların ne olduğunu düşünmekten kaçınma."[8]

Seneca'nın okurlarına tavsiye ettiği diğer yolsa, açık açık kaderle yüzleşmektir. Yoğun bir şekilde düşünmektir. Kişinin kendi maddi yaşamının kısalığı üzerine değil, onu geride bırakıp ondan uzun sürecek iki tür şeyle, onların sayısına ve değerine bir şeyler katma kapasitesini düşünmek. Bu şeylerden biri fevkalade, soylu, şahane, yenilmez, yorulmaz erdemdir. Diğeriyse bilgeliktir, kullanıldıkça küçülmek yerine büyüyüp genişleyen eşsiz bir mülktür. Her ikisi de ölümsüz olduğundan büyük değere sahiptir. Şaşaalı ve ayartıcı olsa da, diğer tüm değerleri karalayıp yozlaştıran o ölüp gitme eğilimine bağışıktırlar. Bundan dolayı üzerine düşünmeye değerdirler. Daha da önemlisi peşlerinden gitmeye ve hayata geçirmeye değerdirler. Bunlarla normalde ölümlülere inkâr edilen sonsuzluk, nihayet haklarından gelecek denkleriyle karşı karşıya gelirler.

Pascal ve Seneca'nın okurlarına anlattıkları bunlardır. Her ikisi de kişinin insan alınyazısındaki hakikate sırtlarını dönmek ve getirdikleri zorluklardan kaçmak gibi korkakça ama aynı

8. A.g.e., s. 67-8.

zamanda yeterince düşünülmeden ve bilgi sahibi olmadan edinilmiş alışkanlıktan yakınırlar. Pascal yozlaşma durumunu aktarır, onunla alay eder ve onu mahkûm eder fakat küçük bir düzelme umudu besler. Seneca ise iki aşamalı bir alternatif sunar: *Vita activa*'ya [*Faal/etkin yaşam*] giden *vita contemplativa* [*tefekküre adanmış yaşam*] yoluna girmek. Ancak bu yolla *vita activa*'ya [*faal/etkin yaşam*] ulaşılabilir: Varoluşsal korkulardan hareketle, anlamlı ve kıymetli bir varoluşa giden kestirme yollar yoktur.

Yazdıkları dönemlerde ne Seneca ne de Pascal'ın bel bağlayabileceği çok okur vardı. Çok az kişi kitap okuyabiliyordu, çok daha azı kitaplara para ödeyebilecek durumdaydı ve daha da azı bunları alacak parayla okuyacak zamanı harcamayı istiyordu. Ne entelektüel hamilik fikri ne de filozofların doğal hamileri olarak "halk" kavramı icat edilmişti. İlim ışığını insanların doğup yaşadığı karanlık köşelere taşımakla yazgılı entelektüel misyonerlik, Pascal'ın ölümünden yüz elli yıl sonra açığa çıkacaktı. Yeni doğanlara doğum belgesiyle ikametgâh adresi çıkarılması içinse daha çok yılın geçmesi gerekmişti. Seneca ve Pascal, çok az insanın dahil olmayı istediği veya davet edildiği bir sohbetin parçasıydılar. Dalıp gittikleri düşüncelerin basılı kopyalarının, demiryolu istasyonlarıyla havalimanlarında satılacağını tahayyül etmeleri çok zordu.

Seneca tek başına daldığı düşüncelere "diyaloglar" ismini vermişti. Onun (ve Pascal'ın) düşündüğü şeylerle düşünme biçimi, yazdıkları şeylerle yazma biçimi, muhabbet ortağı olması muhtemel küçük ve seçilmiş bir gruba uygundu. Belli bir zihin yapısıyla kutsanmayı arzulayan seçilmiş bir azınlıkla sohbet ederek düşünmüşlerdi. Nitekim bu aklın beslenmesi Montaigne'in tarifiyle, "Apollo'nun sözleriyle bize yeterince açık bir şekilde aktardığı gibi... muğlak, anlaşılması zor ve dolaylı yollarla bizi boğmak yerine, meraklı ve meşgul tutan hayret, arayış ve belirsizliğe bağlıdır."[9]

---

9. Michel de Montaigne, *The Complete Essays*, Çev. M.A. Screech, Penguin, 1991, s. 1211-12.

Seneca ve Pascal'ın reçetelerindeki mutluluk, ayaktakımından benimsemelerinin bekleneceği bir program değildi. Seneca okurlarına doğaya uygun bir şekilde yaşamaları, yapay, gereksiz, haddinden fazla, doğanın ona sunduklarına yabancı ve düşman her şeyden kaçınmaları için çağrıda bulunmuştu. Ancak zehirli ve bulaşıcı kirliliği damıtıldıktan, süzüldükten ve atıldıktan sonra gelmesini beklediği yaşam tarzının kendisi de bir hayli yapaydı. Felsefenin gizli ve kavranması güç sırlarından habersiz insanlar, yaşamlarında çok farklı alışkanlıkları tercih ettiler. Seneca'nın insanları çağırdığı "doğa" hiçbir yerde bulunamıyordu. Seneca'nın nihayetinde gayritabii doğasının bin bir emekle çözümlenmesi gerekiyordu. Nitekim bunun çok az insanın güç yetirebileceği, çok daha azının keyif alıp isteyerek yapacağı hiç bitmeyen bir çabayı gerektiriyordu. Seneca'nın programını benimsemek, yaygın, sıradan, kitlelerin takip ettiği yolları reddetme çağrısıydı. İnsanların kendilerini "basit halk"tan ayırmasını talep ediyordu. "Müthiş bir yalıtılmışlık"la eşdeğerdi, yani kişinin kendisini diğerlerinin üzerine çıkarmasıydı. Seneca'nın programı aynı anda hem tek taraflı bir bağımsızlık ilanı hem de sınır karakolu olacaktı.

Hatırlatacak olursam, Seneca'nın mutluluğu ölüm korkusundan kurtulmakla eşdeğerdi. Fakat ölüm korkusunu yenmenin en kesin yolu, ölümün kesinliğini hükümsüz kılmak ve onu ezeli-ebedi bir hiçliğe mahkûm etmektir. Eğer varlık maddi yaşamla birlikte sona ermiyorsa, ölüm korkulacak bir şey olmaz. Maddi yaşamın vadesi geldiğinde ölümden kurtulacak ve bedenden zarar görmeden ve yok olmadan ayrılacak bir şeylerin olması, ölümü bir vites değişikliğinden ibaret kılar. Erdem ve düşünce bu tür şeylerdir. Seneca bunların üzerinde bu yüzden çok durmuştur.

Vita contemplativa [*Tefekküre adanmış yaşam*] ve *virtu* [*erdem*] ölmez. Düşünceler ölümsüzdür, erdem de öyle: Her ikisi de sonsuza dek bellekte ve mirasçılarıyla evlatlık çocuklarının işlerinde yaşarlar.

> En soylu akıllara ev sahipliği yapan haneler vardır: Sizi kabul etmesini istediğiniz haneyi seçtiğinizde, sadece isimlerini değil mülklerini de miras alırsınız. Bu mülkün cimrice ve isteksizce korunması da gerekmez. Ne kadar paylaşılırsa, o kadar büyür. Bunlar size ölümsüzlüğe giden yolu sunar ve sizi kimsenin devrilmeyeceği bir noktaya çıkarırlar. Ölümlülüğü uzatma, hatta ölümsüzlüğe dönüştürmenin tek yolu budur.[10]

Mutluluğu ölümsüzlüğe, ölümsüzlüğü de düşüncelerin yaşamıyla erdeme bağlamak, mutluluğu bir ayrıcalık şeklinde kurar. Sadece küçük bir azınlığın işine yarayan ve aralarında en becerikli, soylu ve adanmış olanların elde edebildiği, zor kazanılmış bir ayrıcalıktır. Eğer mutluluk böyle bir şeyse, insanların "geri kalanı" yani büyük çoğunluğu hazlarla dolu bir yaşama, *panem et circenses*'e* adanmış bir hayata, karınlarını doyurarak ve oyalanarak geçirecekleri bir hayata mahkûmdur. Hazla mutluluk aynı şeyler değildir, aynı bedensel hazların ölümsüz olmaması gibi. Ölüm hazlarla dolu bir yaşamın nihai ve geri dönülmez sonudur. Fakat ölüm, erdem ve düşüncenin, özellikle de "en soylu akıllar"ın ikamet ettiği felsefi erdemin sonsuzluğu içinde bir makas değişikliğinden ibarettir.

Ne tuhaf ki Seneca'nın formülü kitlesel bir cazibeden ve kitlesel çapta hayata geçirme imkânından yoksundur. Ve bunların ikisi de planlanmış şeyler değildi. Hedefinde, insanları kitlesel halde din değiştirmeye sevk eden bir propaganda yoktu. Seneca'nın mutluluğu toplanıp birleşmeye değil, farklılaşmaya mahkûmdu. Kitlelerden uzaklaşıp ayrı durmak gibi aristokratik bir tavra sağlam bir temel oluşturdu. Ezeli-ebedi bir yaşam olarak tanımlanmış mutluluğun önündeki tüm sınır kontrolleriyle giriş vizelerini kaldırmak, açık ve kasıtlı bir biçimde insanların dinini değiştirmeye dönük propagandalar yapan felsefesiyle Hıristiyanlığa kaldı.

---

10. Seneca, "On the shortness of life", s. 77.

* (Lat.) Ekmek ve sirk oyunları. (y.h.n.)

Herkesin Tercihi Olarak Mutluluk

Seneca'daki Stoacılığın aksine, Hıristiyanlıkta sonsuzluk birkaç kişinin *ayrıcalığı* değil, herkesin *alınyazısı*dır. İstisnai derecede faziletli ve becerikli bir avuç dolusu insanın kazanacağı, beceriksiz ve hiçbir şeye layık olmayan çoğunluğa inkâr edilecek bir *ödül*den ziyade, hem değerli hem de değersiz kişilerin varacağı, pazarlığa kapalı bir *güzergâh*tır. Kitlesel üretime alınmış ve caddelerdeki alelade mağazalarda büyük indirimlerle satışa çıkarılmış diğer *haute couture* modelleri gibi, sonsuzluğun kitlesel üretime tabi versiyonuna ait yüksek kalite (bu örnekte mutluluk yaratma kapasitesi) önceden belirlenmiş bir şey olmamakla birlikte kesinlikle hiçbir garantiye sahip değildi. Elbette *sonsuzluğun* kazanılmasına ve hak edilmesine gerek yoktu fakat *kalite*si söz konusu olduğunda bunlar gerekliydi. Sonsuzluk mutluluğun eş anlamlısı değildi. Sonsuzluk herkesin erişebileceği bir şeydi fakat mutluluk, öncesinde olduğu gibi sadece seçilmiş olanlara açıktı. Evvelki gibi mutluluk üstün olanlara aitti. Peki, yeni ve farklı olan neydi? Bu paylaşılmayan mutluluğa erişilmesini sağlayan şey, entelektüel becerilerden farklı bir unsurdu. Dahası bu sonsuz mutluluk, kısa ve geçici hazların yaşamına karşı değil, içlerinde sürekli sülfürün kaynatıldığı kazanlarla lanetli bir sonsuzluğa karşı konmuştu.

Bir Hıristiyan için, sonsuzluk aynı Seneca'da olduğu gibi saf bir nimet olabilirdi. Ancak Seneca'nın *aksine*, en korkulu lanet de olabilirdi. Piero Camporesi'nin belirttiği gibi, "sonsuzluğun evine yapılan yolculuk Hıristiyanlar için, tüm kaygıların ötesinde bir kaygıyı temsil etmekteydi."[11] Kaygıya kapılmak için sağlam sebepler vardı; çünkü muazzam bir dehşet karışımı, normalde ezeli-ebedi yaşamın iç rahatlatıcı kesinliğini kirletmekteydi. Hıristiyanlığın sonsuzluğu "belirsizlik açısından had safhadaydı, insanı çeken dipsiz uçurumlarla göklerdeki sema arasında bir

11. Piero Camporesi, *The Fear of Hell: Images of Damnation and Salvation in Early Modern Europe*, Çev. Lucinda Byatt, Pennsylvania State University Press, 1991, s. 36, alıntılınan Carl Ambrogio Cattaneo.

yerde asılı haldeydi." En kötüsü de *değişmez*, pazarlığa kapalı ve sabit bir şeydi. Chiaravelleli Aziz Bernardo'nun inananlara hatırlattığı gibi, maddi yaşamın diğer tarafında "acımaya, hükme hiç zaman olmayacaktı. Hataları düzeltme umudunun dahi olmadığı bir yerde, kâfirlere merhamet gösterileceğini de düşünmemeliyiz."[12] Ne kadar kısa olsa da, maddi yaşam mutluluğun kazanılabileceği tek süre zarfıydı (tövbe getirmeden, kefaret verip ilk [kalıtsal] günahın cezasını çekmeden önce, doğumda vaftiz edilmeden ölen çocuklar cehenneme gider ve sonsuza dek orada kalırdı). Bundan dolayı mutluluğa adanmış (onun için çabalayan) bir yaşam ile hazlara harcanmış bir yaşam arasında seçim yapmak, eşi görülmedik –ezeli-ebedi– bir önem kazandı. Seneca için tensel zevklere kapılmak, mutlulukla eş tutulmuş sonsuzluğa erişme şansını aşındırmaktaydı. Bir Hıristiyan içinse sonsuz acılara ve ıstıraplara giden bir yoldu.

Modernlik ezeli-ebedi yaşamı "gizem"den ve "büyü"den arındırdı. Cennet ile cehennemi yeryüzüne indirdi ve eskatolojik (ahret bilimsel) kaygıları *vücut bulmuş* yaşamın dünyasıyla, bir diğer deyişle modern (yani kendine hâkim, kendisine yetmek zorunda kalmış, kendi güç ve imkânlarıyla terk edilmiş) insanlığın üzerinde denetim kurma umudu besleyebileceği tek alanla sınırladı. Böylelikle modernlik, ölümsüzlüğün teminatını vermeyi reddetmiş oldu. Ezeli-ebedi süreklilik *tabiatın nimeti* olmaktan çıkıp, bir kez daha *göreve* dönüştü. Aynı Seneca'nın çağında olduğu gibi kazanılmak zorundaydı. Fakat onu kazanmak için gereken şans hiç kimsenin erişemeyeceği bir noktaya atıldı ve artık Seneca'nın gösterdiği yol tuhaf bir biçimde amaca uygun değildi. Seneca'nın önerdiği haliyle sonsuzluğa erişme yöntemi, nasıl eski zamanlarda sadece seçilmiş azınlığın erişebileceği bir şey olduysa, modern zamanlarda da böyle oldu. Ancak bir avuç dolusu ölümlü, örneğin Fransız Akademisi'ne seçilerek ölümsüzlerin saflarına yükseltileceklerinden emin olabilirdi... Şeyleri Seneca'nın çağında olduğu haliyle bırakmak, nerdeyse

12. Alıntılanan yer, a.g.e., s. 53.

kaçınılmaz bir sonuç olarak *panem et circenses*'e adanmış bir yaşamla, birkaç kişi hariç herkese sonsuzluğa erişme hakkını men etmekle aynı anlama gelecekti.

Émile Durkheim bu tehlikenin tamamen farkındaydı. Nitekim kilise ile devletin boşandığı, "insan ve yurttaş" (yani Fransız ve Fransız yurttaşı) fikirlerinin şiddetle "sekülerleştiği" bir dönemde bu tehlike çok daha belirgin hale gelmişti. "Eğer ahlak eğitimiyle ahlakı rasyonelleştirerek bizler, ahlak disiplininden dini niteliğe sahip her şeyi yerine başka bir şey koymadan çıkarmakla yetineceksek, aynı anda gerçek anlamda ahlaki ne varsa hepsini çıkarıp atma tehlikesine düşmemiz nerdeyse kaçınılmazdır."[13] Bu tehdidi defetmek için, "uzun süreler en temel ahlaki fikirlere aracılık etmiş bu dini kavramların yerini alacak, rasyonel muadillerini keşfetmek zorundayız."

Durkheim'ın eseri bu "rasyonel muadiller"in ifade edilip açıklanmasına dönük, tutarlı ve uzun vadeli bir girişim olarak görülebilir. İlk gelen Hıristiyan *agape*'nin "rasyonelleşme"si olmuştur: "Birey topluma boyun eğer ve bu boyun eğiş onun özgürleşmesinin koşuludur." Bireyler "koruması altında barındığı toplumun yüce ve izan sahibi gücü" olmadan özgür olamazlar. "Birey kendisini toplumun kanatları altına sokarak, kendisini ona bağımlı hale getirir. Ancak bu özgürleştirici bir bağımlılıktır."[14] (Ancak "toplum" teriminin yerini almak için geldiği "Tanrı"nın sözlü formuna dönüştürülmesi halinde, bu sözler Hıristiyan vaazların standart ilmihalinden ve derlemesinden alıntılanabilirdi.) İkinci gelen, sonsuzlukla birlikte değer denkleminin, mutlu bir yaşamla süreklilik arasındaki birebir örtüşmenin yeniden dirilmesiydi. Bu Seneca'nın üstüne basarak öne sürdüğü fakat Hıristiyanlık'ta ortadan kalkmış bir bağdı. "Eğer emekleriniz kalıcı bir şey yaratmıyorsa boşturlar ve kim

---

13. Bkz. Émile Durkheim, *L'Éducation morale*, burada alıntılanan eser: *Émile Durkheim: Selected Writings*, (Der.) Anthony Giddens, Cambridge University Press, 1972, s. 110.
14. Bkz. Émile Durkheim, *Sociologie et Philosophie*, alıntılanan eser: *Selected Writings*, s. 115.

böylesi beyhude bir şey için uğraşsın ki?... Bu denli boş ve kısa ömürlü bireysel hazlarımızın kıymeti nedir?" Neyse ki "bireylerle kıyaslandığında çok daha uzun ömürlü olan" *toplum*, "geçici olmayan tatmin duygusunu yaşamamıza olanak sağlayabilir."[15] (Bu sözcükler, değişiklik olsun diye, Seneca'nın diyaloglarından çıkarılan alıntılarla kıyaslanabilir; şayet "toplum" yerine bilgelik gerçek mutluluğun, "gelip geçici olmayan" tatminin kaynağı olarak seçilseydi.)

Son değişiklik (yani mutluluğu hedefleyen girişimlerin odak noktası olarak, filozofların sonsuz bilgeliği yerine, sonsuza dek varlığını koruyacak toplumu koyma) ayaktakımının önünde, ölümsüzlüğe giden, geniş ve kitlesel bir trafiğe uygun yeni bir patika açtı. Bu yeni haliyle, yaşamdan uzun bir var oluş, ölümden sonra hayatta kalmak, ellerindeki imkânlar ne kadar cılız ve kısıtlı olsa da herkese sunulmuş bir fırsattı. Artık şanslı bir azınlığın ayrıcalığı değildi. Modern ölümsüzlük teklifi, ona ulaşmayı istemesi muhtemel kişilerin hiçbirine ön koşullar dayatmadı. Ölümsüzlük yoluna girerken yapılan sınavlar kaldırıldı. Fakat bu yeni eşitliğin bir bedeli vardı ve bu bedel bireyselliğin terk edilmesiydi. Durkheim'ın sürekli tekrarladığı gibi, toplum içindeki parçaların toplamından daha büyük bir bütündü. Aynı zamanda parçalarını çıkarılıp atılabilen ve yerine yenilerini koyabilen şeylere dönüştürerek, sürekliliğini garanti altına almış bir bütündü. Toplum, üyelerinin bütün devam etsin diye kendi kişisel sağ kalma olasılıklarından vazgeçmeye hazır olması sayesinde hayatta kaldı. Toplumlarının ezeli-ebedi sürekliliği içinde, bireysel üyeler ancak anonim bir katılım sergileyebilirlerdi.

Modern savaşlar, insanların (bireysel) mutluluğa (kolektif) ölümsüzlük adına kendilerini feda ederek ulaştığı modern trajedinin, insanlar eğlensin ve beğensin diye halka sergilendiği, tüyler ürpertici ve kanlı piyesler oldular. Modern savaş, George Mosse'un belirttiği gibi, "kutsal ulus adına verilen kutsal savaş"a

15. Bkz. Émile Durkheim, "La science positive de la morale en Allemagne", alıntılanan eser: *Selected Writings*, s. 94.

dönüştü ve böylece "ölümün kendisi aşıldı."[16] Ölen kardeşlere veya kocalara ağıtlar yakılırken (toplu askere alımlar sayesinde yas tutan nerdeyse bir bütün olarak ulusun kendisiydi), yakınını kaybetmişlere ortak kazancın, kişisel kayıtlardan katbekat büyük olduğu söyleniyordu. Onu koruyanların fedakârlığıyla felaketten kurtulan ulusun şanından daha büyük bir mutluluk olamazdı. Mosse'un gözlemiyle "modern savaş anıtları, ulusun sembolize eden figürlere, tüm insanlarının fedakârlığına yaptığı kadar, bireylere odaklanmamıştır." Sıradan askerler "isimsiz bir topluluğun parçası olarak görülmüşlerdir." Mosse modern ulus-devletlerin, Meçhul Asker anıtları için isim seçerken aldıkları muazzam önlemleri ayrıntılarıyla aktarır. Bunu yaparken akıllarında sadece tek bir amaç vardır: Seçilmiş kişinin isimsizliğini sağlama alırken, askeri rütbenin önemli olmadığını, fedakârlık yoluyla ölümsüzleşme ihtimalinin yaşarken düşük olsa da herkese eşit derecede açık olduğunu vurgulamak.

Şehit askerler kültü, mutluluk ve "salt haz" arasındaki kadim karşıtlığın modern temsilinde uç bir noktaydı. Aynı zamanda bir yanda ezeli-ebedi şeylerle, diğer yandaysa ölümlülük lanetini bozma çabasıyla mutluluk arasındaki bağlantının da uç bir formuydu. Bu çifte tereddüt karşısında diğer modern çözümlerin hiç tam anlamıyla başarılı olamasalar da taklit etmeye uğraştıkları, nihai yol olarak da görülebilir. Tüm temsillerinde, ortak bir davaya adanmışlığa sahip modern çözüm, savaşçılarını hayatta tutmayı ve savaşçıların kendi refahlarıyla kişisel memnuniyetlerini feda etmesi sayesinde hayatta kalmayı umdu.

Fedakârlık yoluyla elde edilen mutluluk, aristokrat geçmişinin izlerini korudu. Kuşkusuz artık herkesin yararlanabileceği bir fırsattı fakat herkesin yararlanması da beklenmiyordu. Bir bakıma ulusun geri kalanından ayrılamayan (rütbe farkı önemli değildi!) ölü askerler, çarpıcı bir biçimde diğerlerinden farklıydı. Onlar *şehit*ti (onlara yapılanlar sebebiyle) fakat aynı zamanda

16. George L. Mosse, *The Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford University Press, 1991, ss. 35.

*kahraman*dı (yaptıkları sebebiyle). Dolambaçlı olsa da, herkese açılmış ölümsüzlük yoluna girmek, hâlâ bir azınlığın ayrıcalığıydı. Fakat artık herkese açılan bu yola girip yürümek, insanların güçlerine ve kararlılıklarına bağlıydı.

Mutluluk: Ödülden Hakka

Bu günlerde insanlardan başkalarının eylemlerini açıklamaları istense, çoğumuz tereddüde düşsek bile kısa bir duraklamadan sonra saiklerinin mutluluk arayışı olduğunu söyleriz. Bu yanıt dudaklarımızdan duygusuzca ve öncesinde hiç düşünülmeksizin dökülüverir: Geriye bir adım atıp, düşünmeye, kanıtlar arayıp bir sav oluşturmaya hiç ihtiyaç duymayız. Mutluluk arayışı bize, doğal bir tercih ve insanların kalıcı bir kaygısıymış gibi görünür. Adeta insanların sabit kalmayı reddetmesinin hem zorunlu hem de yeterli bir sebebidir. Dahası yeni var olma biçimlerini aramada, denemede, keşfetmede ve icat etmede saklı riskleri göğüsleyip çaba sarf etmemizi sağlayan temel dürtüdür. Bizim ve belki de tüm çağdaşlarımız açısından, tüm bireylerin yaptıkları şeyleri mutlu veya şimdiye kadar olduklarından daha mutlu olmak adına yaptıklarını söylemeye bile gerek yoktur. Bu arzu olmasaydı, yaptıkları şeylere girişmezlerdi. Bunları kendi rızaları ve girişimleriyle yapmaları kesinlikle mümkün olmazdı. Doğrusu çoğumuzun anladığı şekliyle "zor/baskı", sınırsızca mutluluklarının peşinde koşmalarına izin verilecek olsa yapacakları şeylerin önünde engel olan unsurlara karşılık gelmektedir.

Bu folklorik kanaat eleştirilmeksizin tekrarlanmaktaydı ve bu sebeple sürekli yeniden tasdik edilmekte, geniş kesimler arasında yaygınlaşıp tanınan bilimsel çalışmalarca (tasarımı ve önceden belirlenmiş sonuçlarını en başta o esinlemişti) pekiştirilmekteydi. Adı çıkmış davranışçı deneyler, mutluluk arayışını ispat gerektirmeyen, izahtan vareste başlangıç noktası olarak aldılar. Araştırma bulgularını temel almak veya onlardan faydalanmak yerine, mutluluk arayışının bütün laboratuvar projelerinde

harekete geçme dürtüsü olduğu "kanıtlandı." Bunu yaparken aldıkları basit önlem, mutluluk arzusu ve beklentisini daha en başta, nesnelerin tercihlerini uyaran ve onlara rehberlik eden (böylece onları açıklayan) "bir şey" olarak tanımlamaktı. Eğer araştırmanın nesneleri başka seçenekleri değil de bunu seçmişse, sebebi yöneldikleri seçeneğin onlara daha fazla mutluluk (kod adıyla "memnuniyet") vermesi veya vaat etmesindendi. Mutluluk, araştırma nesnelerinin isteyerek seçecekleri şeydir. Mutluluğun tercih edilmesi ve arzulanması birbirini tanımlamıştır. Başka bir tanıma gerek duymamışlardır (böyle bir tanım da yapılamamıştır).

İnsana ait eylemlerin tümüne mutluluk arayışını yükleme eğilimimizin kökleri belki, eylemlerimizin açık veya örtük saiklerine ilişkin algılarımıza kılavuzluk etmede ek argümanlara ihtiyaç duymamasındandır. Ancak *doxa* (*üzerine* değil *beraber* düşündüğümüz fikirler) statüsüne erişmiş olması, durup üzerine düşünmeyi gerektirmektedir. Beşeri uğraşların temel motoru olarak (aslında insan yaşamının anlamı olarak) mutluluk arayışını göstermek, bugün her zamanki kadar gerçekçi olmaz. Aslında tarihinin büyük bir bölümünde "Batı geleneği"ne bariz ve belirleyici ölçüde damga vurmuş en büyük hayat gayesi ile ölümlü insanların güzergâhının, mutluluk değil de tövbekârlığın (daha genel tabirle ıstırabın) seçilmiş olduğunu söylemek için çok fazla sebep vardır. Bu ıstırap ile zevkin yokluğu, insanların verili kabul edilebilecek gerçek ve kaçınılmaz alınyazısıydı. Bir sorunu masaya yatırıp onu aşılmaz bir engele dönüştüren şey, ıstırabın ortadan kaldırılmasını bir yana bırakın ondan kaçınmayı, onunla uzlaşmaktı.

Dünyanın büyük dinlerinde ıstıraba yüklenen anlamları incelemiş John Bowker'ın vardığı sonuca göre, "ıstırabı kasıtlı hale getirilebilecek şekilde kavrayan bir bakış açısı Batı geleneğine derinlemesine işlemiştir..."[17] Bowker'a göre, "ıstırabın kurtarıcı

17. Bkz. John Bowker, *Problems of Suffering in Religions of the World*, Cambridge University Press, 1970, s. 16, 21, 35-7, 94.

olabileceği, bireysel açıdan olmasa da kolektif anlamda daha iyi şeylerin temeli olabileceği" fikri, "İsrail"in bu geleneğe yaptığı "en büyük katkı"dır. Istırabın kurtarıcı potansiyeliyle ilgili özgün kavrayışın *hahamlarla ilgili* (*rabbinical*) gelişim içinde, insanlar "ıstıraba nerdeyse bir tür terfi imkânıymış gibi bakmaya teşvik edilmişlerdir." Rabbi Akiba'nın ıstırabı "çok sevilme"nin koşulu olarak tanımlaması meşhurdur. Diğer yanda Babil Talmud'un iddiasına göre "başına gelen acılara seve seve katlanan kişi dünyaya kurtuluşu getirecektir" ve böylelikle insan yaşamının adanabileceği en iyi amaca hizmet edecektir. Hıristiyanlık tarihinin geneli boyunca, İsa'nın misyonu ve şehadeti üzerine üretilen tefekkürler şöyle bir kanıya yol açmaktadır: "Acı ve ıstırap, aynı onun yaptığı gibi acı çeken insanların tövbe edip kurtulmasında yıkıcı ölçüde gerçek" fakat aynı zamanda çok gerekli bir araç olarak kabul edilebilir. İsa'nın ıstırabı ve nihai (kurtarıcı) fedakârlığı, bin yıl boyunca ahlaki yaşamın erdemini ölçen kıstas oldu.

Yüce bir amaca (ezeli-ebedi kurtuluş ve kolektif esenlik) hizmet eden ıstırap fikri ile ıstırabın soylulaştırma ve ulvileştirme kapasitesi, Batı'nın yüzyıllar boyunca acıyı evcilleştirme ve acı çekenleri her yere yayılmış acıyla uzlaştırma girişimleri içinde tekrar tekrar rastlanan tek tema değildi. Adeta hiç kesintiye uğramaksızın varlığını sürdüren diğer örgüyse, Ekleziyast'taki* "beyhude, beyhude, her şey beyhude" sözüyle Stoacıların hazların kendi kendilerini yok etme eğilimi üzerine ürettiği düşüncelerden, Blaise Pascal'ın "insanın yüceliği sefil durumunu bilmesinden gelir"[18] şeklindeki sert hükmüne ve oradan Arthur Schopenhauer'in "refahın ve mutluluğun olumsuzluğunu, acının olumluluğu karşısında antitez" olarak gören sert değerlendirmesine kadar uzanır. Bu sefilliğin sevilmesini ve

* *Ecclesiastes*: Eski Ahit'te Hz. Süleyman'a yazılan kitap. (y.h.n.)

18. "Öncesi ve sonrasındaki sonsuzluğa karşın kısacık hayatıma bakınca, işgal ettiğim bu küçük alana bakıp benim bilmediğim ve beni hiç bilmeyen uçsuz bucaksız alanlarca yutulduğumu görünce, korkuya kapılıyorum." Pascal, *Pensées*, s. 48.

minnetle benimsenmesini talep etmek belki de olmayacak bir şeydi. Fakat beşeri açmazın normu olduğundan, makul bir biçimde karşı çıkmak da mümkün değildi, direnmek de. Dolayısıyla acıyı kabullenmek, silahların en büyüğü akılla kutsanıp donanmış "en yüce mahlûk"un benimseyebileceği en mantıklı tutum olarak takdim edildi.

İnsanların acıya karşı öfke duymaya ve ondan kaçmaya son vermesi pek mümkün değildi. Schopenhauer'in söyleyeceği gibi, davranışları "durmaya kalkarsa düşecek ve sadece koşmaya devam ederek veya parmaklarının ucuyla dengelenmiş bir sırık üzerinde ayağa kalkabilecek bir kişinin dağdan aşağıya koşmasına benzer." İnsanlar koşmayı durdurmaya cüret edemez ve deneseler bile başarılı olmaları çok zordur. Fakat bu imkânsızlık illa kötü bir şey olmasa bile, insanların yana yakıla arzuladıkları ihtiyaçların tatmin edilmesi söz konusu olduğunda, "sadece can sıkıntısına terk edilecekleri acısız bir halden fazlasını getiremeyebilir": "Arzu ve can sıkıntısı aslında insan yaşamının ikiz kutuplarıdır." İşin daha da kötü kısmı, can sıkıntısı rüyalarını gerçekleştirmeyi uman ve bunun için çabalayan insanların başına her an gelebilecek tek felaket değildir. "Her şeyin kendi arzusuyla büyüdüğü, hindilerin her an kızarılmaya hazır olduğu, âşıkların gecikmeden birbirlerini bulup hiçbir zorlukla karşılaşmadan yan yana oldukları" bir noktaya gelinse bile, "bazıları can sıkıntısından ölecek veya kendilerini asacaklardır." Ancak başkaları "kavgaya tutuşup birbirlerini öldürecekler ve böylece doğanın onlara verdiği ıstıraptan çok daha büyük acılara sebep olacaklardır."[19]

Uzun lafın kısası, beşeri tarihin büyük kısmında mutluluk, yaşamın ispatı kendinden menkul amacı *değil*di. Bilakis tam tersi varsayım geçerliydi. Istırap ve acı yaşamın daimi yoldaşları olarak görülüyordu. Onlardan kurtulmayı arzulamak boşunaydı ve uzaklaştırmayı denemek kibirli, tehlikeli olduğu kadar ters tepecek bir eylemdi. Mutluluk ancak, ıstırapla dolu bir yaşamın

19. Bkz. Schopenhauer, *Essays and Aphorisms*, s. 41, 52, 53, 45, 43.

dolaylı sonucu olarak gelebilirdi. Yaşamın acılarla dolu olduğunu kabul eden, onu çekmeye hazır insanlara, sadece ödüllerin en yücesi ve en arzulananı kurtuluş olarak gelebilirdi.

İnsanlık tarihiyle ölçülecek olursa, mutluluğu yaşamın en büyük amacı olarak görüp diğer amaçların onunla rekabete girmesine dahi izin vermeyen düşüncenin kökleri oldukça yakın zamana aittir. Eşi zor görülen bir payeden, sadece doğru ve adil olanlara dağıtılan bir prim olmaktan çıkıp, mutluluğun tüm insanların evrensel hakkına dönüşmesiyse daha yakın zamandadır.

İnsan tarihinin kayıtlı kısmına ait uçsuz bucaksız enginlikleri ve henüz kayıt altına alınmasa da güvenilir bir biçimde yeniden kurgulanmış kısımlarının çok daha geniş düzlüklerini taramış Jacques Ellul'un vardığı sonuç şöyledir: "Tarihleri boyunca insanlar önlerine, mutluluk arzusundan kaynaklanmamış ve mutluluğu hedefleyen eylemlerce sevk edilmemiş bir dolu hedef koydular; mesele sağ kalmak, toplumsal gruplar oluşturmak, oyunlar ve teknik faaliyetler, ideolojiler olduğunda, mutluluk kaygısı nadiren ortadadır."[20] Mutluluğun en büyük yaşam gayesi olarak göz alıcı kariyer, ancak 18. yüzyılda tüm ciddiliğiyle gözler önüne çıktı. Amerika Bağımsızlık Deklarasyonu, mutluluğu tüm insanların evrensel hakkı olarak tanımladı. *Bir ayrıcalık* yerine *bir hakka dönüşme*si, mutluluğun tarihinde gerçek bir dönüm noktasıydı.

Erdemin yahut iyi edimlerin ödülü olmaktan, çalışkanlıkla fedakârlığın, takvayla geçen ve feda edilen yüce bir yaşamın sonucu olmaktan (veya alternatif olarak İlahi lütfun henüz kazanılmamış nimeti ya da talihin tebessümü olmaktan) çıkan mutluluk, herkesin ve tüm bireylerin doğuştan gelen bir hak olarak *talep edebileceği* bir şey oldu. Dahası insanlar talepleri işitilmediğinde veya görmezden gelindiğinde *şikâyet edebilirler*; talepleri reddedildiğinde veya vaat edilen mutluluk geciktiğinde *isyan edebilirler*di. Buna ilaveten, üyelerinin tamamını ve her

20. Bkz. Jacques Ellul, *Métarmophose du bourgeois*, La Table Ronde, 1998; ilk basımı Calman-Levy, 1967, s. 81, 90, 97-8, 102-3.

birini mutlu kılmak, toplumun *görevi* olmuştu. Ellul'a göre, mutlu olma hakkı bu sebeple, kimlikler de dahil olmak üzere bireylerin tercih yapma özgürlüklerini teşvik eden liberal topluma sokulmuş hakiki bir "Truva atı"ydı.

Belki de asıl söylenecek şey şudur: On yıllarca modern devletin, kendi kendisini idare edip kuran toplumun tek temsilcisi olarak mutlu olma hakkını garantilemesi, devleti çözmekle yükümlü olduğu bir çelişkiye soktu. Gerçekten de bunu çözmeye çalıştı ancak çabası nafileydi.

Mutluluğu Beklemek

Evrensel mutluluk vaadiyle, zaman geçtikçe daha fazla mutluluğun vaat edilmesi, modern devleti bir tür toplumsal cendereye soktu. Devlet, malı *teslim etme* sözü vermişti, yurttaşlar *teslim alma*yı bekliyorlardı. Alınan faydanın karşılığında, yurttaşlar devlete *sadakat* sözü veriyorlardı. Hizmetinin karşılığında devlet, yurttaşlarından buyruklarına *itaat etmeler*ini umuyordu. Mutluluk beklentisi ile daha fazla mutlu olma umudu, toplumsal entegrasyonun tek meşrulaştırıcı formülüyle, bireylerin ortak çabalara ve davalara dahil olmasının temel motivasyon kaynağına dönüştü. Dahası bu katılımın kıymetli olduğunu kanıtlamak devlete düşüyordu.

Sanayi insanlığı mutluluğa taşıyacak temel araç olacaktı. İhtiyaçlara, açlığa, sefalete, yoksulluğa son vermesi bekleniyordu. Arkasına aldığı teknoloji ve bilimle, yaşamı kolaylaştıracak, daha az yorucu ama daha güvenli kılacaktı. *Yapacaktı* ama hep "*henüz* yapmamıştı..." İnsanlığın bağımsız olduğu, kendi kendine yettiği ilan edilince ve kimseye muhtaç olmadığı varsayılınca, insanlığın kaderi ilahi yaradılışın kadim edimlerince yahut Âdem ile Havva'nın işlediği ilk günahla belirlenmek yerine *geleceğe* havale edilmiştir. Bir kere geleceğe aktarılmasıyla, sonsuza dek orada kalmaya mahkûm olmuştur. Mutluluk bir önerme ve beklenti olarak kalmaya mahkûmdu: Karşılanması hep gerçeklikten uzak bir vaatti. Doğrusu "ileri" ve "geri" ara-

sındaki ince modern ayrıma anlam kazandıran, suçlamaları ve "olan biten"e duyulan kızgınlığı meşrulaştıran, hâlâ "gelecek"te kalmış şeylere olan ilgiyi pekiştiren şey, tam da mutluğun böyle bir konumda olmasıydı.

Önerilen fedakârlığın "ertelenen memnuniyet" şeklinde adlandırılmasını anlamlı kılan mutluluğun bu konumuydu. Modern kurumların yardımı ve yataklığıyla modern ruh, kadim bilgelerin bilgeliğini, herkesi bağlayan bir kaideye dönüştürdü: Bugünün hazları için gelecek hazlardan feda edilmemeli; çünkü gelecekteki hazlar bugün sunulanlardan çok daha keyifli ve eğlenceli olacaktı. Rasyonel hesaplamalarla dolu bu yeni çağda, anlık tatminlerden feragat etmek, bu sebeple sağlam bir yatırım olarak takdim edilmekte ve kabul görmekteydi. Aklın ve iyi bir hayatın gerçek indeksleri, alışveriş arabalarındaki öteberi değil tasarruf hesaplarındaki varlıklardı. Ancak bu yatırımın, sadece herkesin geleceğe güven duymasıyla "sağlam" sayıldığını unutmamak ve vurgulamak gerekli. Nitekim bu güveni sağlayan şey, geleceği mutlu olunacak bir yer olarak görmekti.

Memnuniyeti ertelemeyi kabul etmenin riskleri vardı. Neticede gelecek, bugün eskiden olduğu gibi gizemini korumaktadır. Böyle olmayı da sürdürecektir. Bilinen şeyler, henüz bilinmeyen, inatla muğlak ve anlaşılmaz kalan, idrake direnen şeyler uğruna feda edildiğinde, risk muazzam bir boyuta gelmiş, boyutlarını tam anlamıyla tespit etmek imkânsız hale gelmiştir. Sorunun vahameti, falcılara, kâhinlere ve büyücülere yönelik bitmek bilmez bir talep yaratmıştır. Ayrıca tarihin yasalarını eksiksizce bildiklerini ve bu sayede geleceği kontrol edebileceklerini iddia eden, ümit vaat eden politik liderlere de talep yaratmıştır.

"Mutluluk" ve hep yeterince tanımlanmayan "gelecek" birleşip kaynaştığı sürece, belirsizlik (kronik belirsizlik, *onulmaz ölçüde* kronikleşmiş belirsizlik) mutlu olma hakkının bir araya getirdiği, bu hakkın etrafında örgütlenmiş ve üyelerinin sadakatini bu hakkın gerçekleştirilmesine dönük vaatler üzerine inşa etmiş bir toplumun başına musallat olmuş en korkunç hayaletti. Bu mutluluk arayışını, cesaret kırıcı, kimi zaman üzü-

cü ve çoğu kez asap bozucu bir işe dönüştüren buydu. Sürekli risk alınmasını gerektiriyordu. Geleceğin ipoteğe yatırılmasını, ölçeği ve boyutları belirsiz bir sorumluluğun üstlenmesini, onu henüz kazanılmamış ve borsa değeri bilinmeyen bir para birimi olarak ele almanın bedelini ödeme riskiyle yüzleşmeyi içeren bir şeydi.

Talepleri karşılarken, modern devletlerin sunduğu mutluluk vaatleri, bir kural olarak risklerin radikal ölçekte azaltılmasını ve tercihin getirdiği sıkıntıların hafifletilmesini içermekteydi. İroniye bakın ki mutluluk, arayışının sebep olduğu belirsizlikten kurtulmakla ilişkilendirildi. Kendi kendini idare eden insanlığın her şeye kadir oluşu, sonraki tüm tercihleri gereksiz, lüzumsuz veya düpedüz istenmeyen şeyler haline getirmek amacıyla seçim yapma özgürlüğünün kullanılma kapasitesiyle özdeşleşti (Leon Battista Alberti "mükemmelliği" sonraki değişimlerin tümünün sadece kötü değişimler olabileceği durum olarak tanımlamıştı). Mutluluk arayışını insanları bir araya getiren nihai gaye noktasına getirmekle, modern devletlerde yaygınca görülen totaliter eğilim arasında büyük oranda gizli fakat sıkı ve ayrılmaz bir bağ vardı. İkisi birlikte doğmuşlar, birlikte olgunlaşıp yaşlanmışlar ve beraber gerilemeye başlamışlardı. Belki de Ellus "sanki insanlar gizlice bir ölüm arzusuna, kendilerinden vazgeçme arzusuna, intihara dönük bir içgüdüye teslim olmuş gibi" derken göndermede bulunduğu şey bu tatsız bağdı.[21]

Ancak gelecekle mutluluğun eşitlenmesi, öyle saf ve basit bir hata değildi. Böyle olmadığının kanıtı, uzun süre karşıt bulgulara direnmesi ve bir hata olduğunun itiraf edilmesinin uzun, böyle ilan edilmesininse çok daha uzun vakit almasıydı. Bacon, Descartes ve *les philosophes*'ın bir dolu üyesi güvenle, çağdaşlarına musallat olmuş acı ve ıstırabın *ileride* iyileşeceğini, *ileride* insan aklının tedaviyi bulacağını ve *ileride* insanlığın hedefiyle alınyazısı olan evrensel mutluluğa "nihayet" ulaşılacağını ilan edebilmişlerdi.

21. A.g.e., s. 275.

Güven duymaları için gerekli her şeye sahiptiler. Neticede iyimserliklerini, acıyı yersiz, katlanılmaz ve tahammül edilmez bir şey olarak tanımlayıp buna isyan etmede başvurulan esas ve belki de tek gerekçenin, alışıldık kuralların ihlali olduğu bir toplumun deneyiminden alıyorlardı. Yaşamın düzgünlüğünü ölçmeye yarayan standartları belirlemiş olan şey, düzgün olmayanlara dönük *alışıldık* ölçütlerdi. Durmak bilmeden ilerleyen bilgiyle teknik donanımın getireceği mucizelerin peygamberleri, çağlarının eğitimli bakış açısıyla tam bir mutabakat içindeydiler. Bu bakış açısıysa, sağduyunun karmaşık bir temsilinden başka bir şey değildi. Mutluluğun ihtiyaçtan kurtulmakla, ihtiyacın gereksinimlerin karşılanamamasıyla denk tutulmasıyla ve tüm insani ihtiyaçların en nihayetinde bilinir kılınmasıyla, yani şeyleri ihtiyaçları karşılamaya yetecek kadar nasıl tahsis edeceğimizi öğrenip bu bilgi doğrultusunda hep beraber harekete geçtiğimiz anda, mutluluk gerçekliğe (QED) dönüşecektir. Böylece mutlu olma hakkının getirilmesi sadece bir zaman meselesiydi...

Özetle, ilerleme baştan ne olduğu belli bir güzergâha giden bir yolculuk, yine insanların adım adım atacağı adımları hesaplayabildiği, bitiş çizgisi belli bir rota olarak anlaşıldığı sürece, insanın ilerlemeye inanması mümkündü. Onu *telos*'a sahip bir hareketmiş gibi tahayyül ettiği sürece, ilerlemeye inanmak ve yaklaştığına güven duymak mümkündü. Dahası henüz çözülmemiş sıkıntıların toplamıyla özdeşleştirilmiş beşeri ihtiyaçların topluca karşılanmasıyla özdeşleştirilmiş evrensel mutlulukla eşit görülen *telos*'un somutluğu sayesinde, bunu çok daha güvenle yapmak mümkündü. İlerlemenin bir *hedef*e sahip olduğuna, bu hedefin "kendisini devre dışı bırakmak" yani *artık başka ilerlemelere gerek duyulmayacak* bir noktaya varmak olduğuna kanaat getirilmesiyle, ilerlemeye inanmak çok kolaylaşmıştı. Bu kanaat teşvik edici ve güven verici bir biçimde, ilerlemeyi insani, çok insani bir görev ile insani, çok insani bir kapasitenin ölçeğine göre kesip biçti.

İhtiyaç Arayışlarında Yaşanan Tatminler

Ancak ilerlemeyle yaşanan tutkulu, kışkırtıcı ancak son derece kısa süreli romantizmin kaderindeki son bu değildi.

Doğrusu öngörüldüğü üzere, geleceğin insan ırkına getireceği mutlulukla bizi oraya götürecek ilerleme bizi çok daha az heyecanlandırmıştı. Günümüzün zevklerini solda sıfır bırakacak, eşi görülmedik mutluluklarla dolu bir yer olarak gelecek üzerinde çok düşünmeyiz. Değişimin belirsizliğe yer bırakmayan bir nimet olduğundan ve "daha iyi"nin "gelecek"le eş anlamlı olduğundan artık emin olamayız. Belki de ilerleme gerçekten de, öngörüldüğü gibi "kendisini devre dışı bırakmış"tır. Şayet bunların hepsi yaşandıysa, beklenenden çok daha farklı bir sebepten ötürü yaşanmıştır.

Bugün "ilerleme" nasıl görülüyor? En yaygın haliyle, eski araç-gereçlerle oyuncaklardan kurtulup, yerine daha hızlı iş gören ve keyif veren, eski araçların yapamadığı şeyleri yapabilen, bunları eskilerin bin bir zahmetle ve verimsiz şekillerde yaptıklarını zahmetsizce yapabilen alet-edevatla oyuncaklar koyma ihtiyacıdır. Yakın dönemde Luc Ferry'nin belirttiği gibi, "ilerleme 18. yüzyılın iyimserliğinin aksine, dışsal ve üstün kesinliklere, insani özgürleşmeye ve refaha tabi değildir artık. Aksine 'davası olmayan bir hareket'e dönüşmüş, tüm denetimlerden uzak, bir güzergâh veya amaçtan yoksun vaziyette varlığını sürdürmektedir. Tıpkı hareket etmek veya düşmekten başka seçeneği olmayan topaç veya bisiklet gibi."[22]

Öyle görünüyor ki küreselleşme, ilerlemenin gözden düşmesinde ve parıltısını kaybetmesinde en azından kısmen sorumludur. Neticede küreselleşme, esasen öngörülemeyen kopuşlara ve gelişmelere, *yaptığımız* şeylere değil de *başımıza gelen* şeylere karşılık gelmektedir. "Küresel güçler" "sınırlar üstü alan"da faaliyet yürütürler. Tüm ipleri koparırlar ve ortodoks güçlerin dokunmasına, erişmesine ve gemlemesine müsaade etmezler.

22. Luc Ferry, "Une menace pour l'Humanisme?", *Le Monde des Débats*, Haziran 2001, s. 27.

Ayrıca şimdiye dek yerini amaca yönelik eylemlerle rasyonel bir idareye ait araçlar da almamıştır (özellikle de bu araçlardan en güçlüsü ulus-devlet bile yerini alamamıştır). Dolayısıyla "ilerleme" artık insanların kendi kaderlerinin efendileri oluşunun tezahürü, insanların kendi tarihlerini rasyonel bir biçimde seçilmiş bir güzergâha sokup rotasını belirleme kapasitesinin parıltılı örneği değildi. İnsanların iletişim hızı ve hacmindeki, "uzaktan çalışan" aletlerdeki onca çarpıcı "ilerleme"ye rağmen, denetim araçları denetlenmesi gereken güçlere yetmez olmuştur. Onları denetlemede, her zamankinden daha yetersiz bir konuma düşmüşlerdir. Güncel deneyimler içinde, risklerin tedricen sınırlanması ve nihayetinde yok edilmesine, beşeri denklemlerdeki bilinmeyen değişkenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik umudu destekleyen şeyler varsa bile çok zayıftır. Gelecek kesinliğin hâkim olduğu bir yer olmaktan çıkmıştır. Gelecek tam anlamıyla *denetlenemez* bir şeydir ve en makul tahmin en azından *öngörülebilir* gelecekte böyle kalmayı sürdürecek olmasıdır.

Teknolojinin ilerleme biçimi, küreselleşmeninkiyle aynı sonuçlar taşır: İnsanların içinde hareket ettiği belirsizliği büyütür ve bir zamanlar onları ayartıcı kılmış uzun-vadeli planların güvenilirliğini ortadan kaldırır.

Artık modern haleflerimizin dönüşmeyi umduğu ve bizi dönüştürmeye niyetlendikleri büyücüler olmaktan çok uzağız ve öyle olma ihtimalimiz de yok. Aksine uçan süpürgelerin fırlayıp gidişini dehşet ve şaşkınlık içinde izleyen talihsiz çıraklarız. Bir zamanlar yerleri süpürmelerini ve odaları düzenli tutmalarını emrettiğimiz süpürgeler, kendi etraflarında dönmenin sarhoşluğundan başka hiçbir kışkırtmayı kabul etmemektedir. Enerjilerinin tükenmesi dışında onları sınırlayan hiçbir şey yoktur. *Bizim* gereksindiğimiz şeyleri değil, *onlar*ın usta olduğu şeyleri yapmayı sürdürürler.

Haberleri yakalamada ağır kalsa da sahip olduğu uzun bellekle övünen yaygın kanı, ihtiyacın keşiflerin anası olduğuna ve iradenin olduğu yerde yolun da olduğuna (önce irade, sonra yol) inanmaya devam edebilir. Bir zamanlar teknoloji bu ka-

nının suretinde üretiliyor gibiydi fakat şimdi böyle olmadığı kesin. Şimdi bu zincir tersine dönmüştür ve icatların ihtiyaçları doğurduğu görüldü. Yolun olduğu yerdeyse, irade takip edecek kadar ağır değildir... Teknolojik yanıtlar, soruları takip etmek yerine onlardan *önce gelir*. İradenin büyük kısmı, halihazırda yanıtlarına erişilebilen soruları arama ve olabildiğince çok insanı bu soruları sorup yanıtlar için para ödemeye hazır hale getirme eğilimindedir. Can havliyle uygulama alanları arayan, çözüm olmayı arzulayan fakat bu çözümlere uygun sorunları bulmada şaşkına dönen teknolojik yeniliklerdir. Onları üretenler, ürünlerinin (yani satıcılarının) karşılaştığı en zorlu meselenin, onları alıp kullanmaya ihtiyaç duymayan ve arzulamayan potansiyel kullanıcılara sevdirmek olduğunun gayet iyi farkındadırlar. Kullanıcı talimatları şimdi, ürünün *ne için* kullanılabileceğini anlatan uzun ve ikna edici girizgâhlara gerek duymaktadır.

Jacques Ellul'dan bir kez daha alıntı yapacak olursak, "teknik dışardan gelen hiçbir yargıya tahammül göstermez ve hiçbir sınır tanımaz... Kendi hükmünü kendi veren teknik, insanların eyleme geçmesi önündeki bu temel engelden tamamen muaftır." "Teknisyenin haklı çıkarılmaya hiç ihtiyacı yoktur."[23] Genel bir kaide olarak haklı çıkarma (eğer olacaksa) edim gerçekleştikten *sonra* gelir. Teknolojiyi ileriye iten şey, ihmalleri protesto eden ve tatmin olmak için feryat eden ihtiyaçlar değildir. Aksine onu arkadan iten şey, kaynakların yeterince kullanılmamasını protesto eden ve kârlı bir şekilde kullanılmak için feryat eden varlıklardır. Teknoloji *geliştiği için* gelişir: Diğer açıklamaların tümü, tehlikeli ölçüde ideolojik süslemelere ve hüsnükuruntulara benzer.

Dolayısıyla teknolojinin bitiş çizgisi olan bir süreç olabileceğini, hedefine ulaştığında, yani insanların tüm ihtiyaçları karşılanıp "tüm sorunlar" çözümlerini bulduğunda sona erebileceğini düşünmek çok zordur. Çözüm isteyen sorunların

23. Jacques Ellul, *La technique ou l'enjeu du siécle*, burada alıntılanan John Wilkinson'un çevirisidir: *The Technological Society*, Vintage Books, 1964, s. 134, 390.

toplamı, teknolojik ilerleme sonucunda azalmak yerine sürekli *büyümekte*dir. Hep yeni, öncesinde hiç duyulmamış ve tahayyül etmesi mümkün olmayan sorunlar yaratmak, teknolojinin gerçek işidir. Üstelik onu yavaş yavaş ama kararlılıkla misyonuna dönüştürür. Böylece, geleceğin şimdiye kadar yaşananlardan daha iyi olması, arz ve talebi dengelemesi ve zamanla çözümsüz sorunlarla belirsizliğin azalıp yok olması pek muhtemel değildir.

Bunların tümü, mutluluk arayışını tamamen yeni bir bağlama sokmaktadır. İnsani ihtiyaçların bir noktada tamamen tatmin edileceğine, böylece mutsuzluğa hiç yer kalmayacağına duyulan umut belki de hep umuttur. Fakat çağımızda bu umut her zamankinden daha acınası ölçüde naif ve bütünüyle gerçeklikten uzak bir görünüm taşımaktadır. Bizler (yani "ihtiyaçları tatmin eden" malların tüketicileri ve tedarikçileri) aksine insani ihtiyaçların hiç durmadan büyüyeceklerini ve tatmin edilmelerinden daha hızlı artacaklarını bekleriz. "Gerçek" veya meşru ihtiyaçlar ile "sahte" veya ayıplanan "yalancı" ihtiyaçlar (yani aşırı kibirle paraya, lükse ve gösterişe duyulan dehşet verici arzuyla, normalde eksikliğiyle yaşanabilecek şeylere gereksinim duyma) arasındaki kutsal sınırlar tamamen ortadan kalkmıştır. Bugün bildiğimiz ihtiyaçlarla, henüz hayal edemediğimiz gelecek ihtiyaçlar gerçek olup, bugün yokluğu derinden hissedilen ihtiyaçlara kıyasla henüz hayal dahi edilemeyen ihtiyaçlar daha az gerçek değildir.

"İhtiyaçlar" büyümekte, tüketme olanaklarıyla artmaktadır. "İhtiyaçlar" bu olasılıklara maruz kalmanın dürttüğü arzulardır. Reklamcılığın kendinden menkul görevi, yeni ürünleri tüketecek potansiyel alıcılara, daha önce var olduklarını bilmedikleri için onları geçmişte arzulayamadıklarını ve şimdi ayartılıp cazibelerine kapılmadılarsa arzulamayacaklarını bildirmektir. Tanıtım bütçesine ayrılan paranın büyük kısmı, tüketicilerin aksi takdirde haberdar olmayacakları ihtiyaçları giderme vaadinde bulunmuş ürünler hakkında bilgiler vermeye harcanır. Reklamın amacı, yeni arzular yaratıp mevcutta olanları biçimlendirmek ve yeniden yönlendirmektir. Fakat ticari reklamlara maruz kalmanın getirdiği toplam etki, bu arzuların (henüz elde edilmemiş şeylere

ve yaşanmamış hislere duyulan arzuların) cılızlaşıp dinmesine hiç izin vermemesidir.

Herhangi bir ürüne duyulan arzunun sonsuza dek sürmesi beklenmez ve onu uzun süre hayatta tutmak tamamen para israfıdır. Arzuları hatasız ve zaman geçmeksizin kışkırtmada, hiçbir şey "yeni", "gelişmiş" ve en iyisi "yeni *ve* gelişmiş" formülleri geçemez. Tüketim mallarını tasarlayanlar, üretenler ve satanlar, Nigel Thrift'in gösterdiği gibi, "artık kalıcı bir acil durum içinde yaşamaktadırlar, her zaman kaosun eşiğine... tüm avantajların geçici olduğu çok daha hızlı ve belirsiz bir dünyaya demirlemiş haldedirler."[24] Çalışanlar "acımasızca yaratıcı olma baskısıyla karşılaşmaktadırlar." (Bu noktada Thrift, A. Muoio'nun makul tavsiyesine gönderme yapar) onlara "sadece son büyük fikirleri kadar iyi oldukları" ve getirdikleri son başarılı yeniliğin "başarılarını tekrar etme ve yeniden yenilikler getirme doğrultusunda çok daha büyük bir baskıyla" ödüllendirildiği söylenir.[25]

Yeni ürünlerin harikulade becerileri sayesinde yeni arzuların yaratılmasına dönük bilgilendirmeler kadar hayati olan şey, hangi ürünlerin "çıktığı"nı, yakın zamana dek popüler ve arzulanan ürünlerden hangilerinin "ölü" olarak görüldüğünü, yeni cazibe odaklarına ve "hemen buna ihtiyacım var" tepkileri için yer açılması gereken alanların hangileri olduğunu öğrenmektir.

Bazen hevesle kışkırtılan arzuların, üretimden ve onlara hizmet etmiş/onları uyarmış malları piyasadan kaldırmak gibi basit bir çözümle, çok güçlü kökler salması (ve dolayısıyla gereğinden fazla uzun ömürlü olması) engellenir. Araba, bilgisayar, fotoğraf veya video kameraları, radyo, plak/kaset/disk/video oynatıcıları, TV setleri ve telefon gibi "dayanıklı mallar" ve kullanımları gerekli materyaller, malzemeler, yedek parçalar ve bakım hizmetleri artık bulunamadığından, demode hale gelebilir (veya böyle olmaya zorlanır). Başka anlarda ürünlere yönelik arzular, henüz ürünlerin kendisi yıpranmadan, faydalı

24. Nigel Thrift, "Performing cultures in the new economy", *Annals of the Association of American Geographers*, 4, 2000, s. 674-92.
25. A. Muoio, "Idea summit", *Fast Company*, 31, 2000, s. 150-94.

olmaktan çıkmadan veya çalışmaya devam etmeleri için gereken araçlardan yoksun tutulmadan çok önce yitip gidebilir (veya ölmeye zorlanır: Öldürülür). Daha zengin zımbırtılarıyla, farklı tasarımları, çok daha renkli görünümleri ve hoş sesleriyle alternatif ürünlerin ortaya çıkması, seleflerini tamamen anlamsız ve faydasız hale getirmese de utanç duyulacak kadar demode gösterirler. *Değişen* arzulara ayarlı ve birbirini takip etme hızını arttırmaya adanmış işletmeler (cep telefonları için her gün yeni zil sesleri çıkaran şirketler, en yakın örneğidir) artıp büyürler.

Bazı ürünler vardır ki, bu yöntemlerle tedavülden kaldırılmaları mümkün değildir; örneğin kayıtları ve video-kasetleri saklamaya yarayan kaplar, oturma odalarını süsleyen küçük biblolar, mutfak eşyaları, minimalist veya abartılı tarzda mobilyalar, parlak veya mat duvar boyaları ile duvar kâğıtları gibi. Bu durumlarda onları sadece yetersiz göstermekle kalmayıp, itici, tiksindirici ve yakışıksız hale getirmeye dönük alternatif yöntemlere başvurulur. Artık teşvik edilmeyen ürünlerin sahiplerini rencide etmeye dönük karalama kampanyaları başlatılırken, öte yanda yeni *comme-il-faut* [*olması gereken*] ve *comme-il-ne-faut-pas* [*olmaması gereken*] standartları bir özsaygı ve gurur meselesi olarak övülür. "Neyin moda olduğu"na ilişkin bilgiye, kural olarak "neyin demode olduğu"nun ilanı eşlik eder.

Tatminden Kaçınan Arzular

Tüketici piyasası sürekli gelenekle savaş halindedir ve arzular bu savaşın temel silahlarıdır. Alışkanlıkların, hatta şiddetle teşvik edilen alışkanlıkların bile katılaşıp geleneklere dönüşmemeleri için dikkat edilir. Arzuların, farklılaşan ilgi odaklarının yardımıyla değişmesi, en etkili koruyucu tedavidir.

Max Weber'in belirttiği gibi, "yeni olgular karşısında gösterilen ve gelenekçilik şeklinde adlandırabileceğimiz tutumlarla tepkiler", "kapitalizmin ruhunun... mücadele etmek zorunda kaldığı en önemli rakipti."[26] "Geleneksel işçi", "hep daha fazla

26. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Çev. Talcott Parsons, George Allen and Unwin, 1976, s. 58-61.

para kazanmayı değil, basitçe alıştığı hayatı yaşamayı ve sadece bunun için gereken miktarı kazanmayı ister." "Geleneksel bir işçi" için "daha fazla para kazanma imkânı, daha az çalışma imkânından daha az cazip bir şeydir." İlk kapitalistler ne zaman, emekçilerin çalışmasını daha da yoğunlaştırarak emek verimliliğini arttırmaya kalksa, "çok sert ve inatçı bir direnişle karşılaşıyorlardı." İşçiler *sanki* ihtiyaçları sabit ve değişime direnen şeylermiş gibi hareket ediyorlardı; sanki ihtiyaçları "sağ kalmak için gereken asgari miktar"ın gösterdiği bariz tabanın dışında bir üst sınıra sahipti. "Mutluluk" bildikleri, alıştıkları ve normal, olağan saydıkları standartların karşılanmasıyla eş anlamlıydı. "İhtiyaç duydukları her şeye zaten sahip"ken, neden kendilerini zorlayıp daha çok çalışacaklardı ki?

Geleneksel standartları yakalamak "geleneksel işçiler"in aradığı "mükemmelliğin" kendisiydi. Ayrıca aynı Alberti gibi mükemmelliği, *yaşanacak her türlü* değişimin sadece kötüye giden bir değişim olduğu durum şeklinde tanımlamaları mümkündü. Ancak bu girişimcilikle rekabetçi piyasadaki mantığın istediği şey değildi: Endüstriyel bir tesisin kapasitesi sonuna dek kullanılmalıydı ve bir makinenin tam kapasite kullanılmaması affedilmez bir israftı. İşin, mevcut teknolojilerin üretim kapasitesine göre düzenlenmesi gerekiyordu ve bu geleneklere göre biçimlenen, bu sebeple sınırlı motivasyonları aşıyordu. Kendi kendini işleten ve güçlendiren üretim teknolojisinin kapasitesine uymak adına, emeğin "sanki buna mutlak bir amaç ve çağrıymış gibi boyun eğmesi" gerekiyordu.

Çağdaş kapitalizmin mücadele etmesi gereken "en önemli rakibin", "geleneksel *tüketiciler*" olduğunu söylememiz mümkündür: Piyasada ona sunulan mallar vaat edilen işlevini yerine getiriyormuş, yani ihtiyaçlarını karşılıyormuş gibi hareket eden kişiler. Tüketici piyasasının "en önemli rakibi", tüketim ihtiyaçlarının ortodoks tanımına göre hareket eden kişilerdir. Diğer bir deyişle, "ihtiyacı" nahoş bir gerilim olarak duyumsayan, mutluluğu bu gerginliğin sona erdirilmesiyle, dengenin sağlanmasıyla, eldeki ihtiyacın tatmin olması için gereken şartların

karşılanması sonucu denge ve huzura kavuşmayla özdeşleştiren kişilerdir. Tüketici piyasalarının "bir numaralı halk düşmanı", tüketimi "kendi başına nihai amaç" ve "çağrı" gibi görmeyen kişidir. Sonu mutluluğa varan yarışın bitiş çizgisini, "ihtiyacım olan her şeye sahibim ve bu yaygaraya son verip elimi eteğimi çekebilirim" sözüyle işaret eden kişidir.

Kapitalizmin "en önemli rakibi" geleneksel *işçiler* olduğunda, görev emeği "amacı kendi içinde saklı", "kendi başına amaçlanan" bir faaliyete dönüştürme meselesiydi. Başka bir deyişle, kendi kendini devam ettirip pekiştirmesinden başka hiçbir amacı olmayan, kendisinden başka hiçbir hedefe hizmet etmeyen bir faaliyete dönüştürme işiydi. Elbette işçiler de, tükettikleri emek kapasitesini geri kazanmak için tüketmek zorundaydılar. Ancak işçilerin tüketme ihtiyacı bir baş belası ve can sıkıntısıydı: Fabrika patronların asıl kıymet verdikleri şey için, yani fabrikayı işler, makineleri tam kapasitede çalışır, verimliliği artar halde tutmak için istemeden ödemek zorunda kaldıkları bedeldi. Bütünüyle kaçınmak mümkün olmasa da, bedelin diğer masraflar gibi en düşük seviyede tutulması gerekiyordu. Patronların ölesiye çalıştırdığı işçi, üretim faaliyetlerini bir çağrı gibi, tüketimi ise üzücü bir zorunluluk olarak görmeliydi. Sağ kalmak için gereken düzeyin üzerindekileri, insanı günaha sokan ve/veya yüz kızartıcı, tiksindirici, haysiyetsiz ve ahlaken yozlaştırıcı şeylermiş gibi görmeliydi. Hissettiği ve yaptığı şey böyle olduğunda, emeğinin yoğunluğu büyümeyi sürdürürken "gerçek ihtiyaçları" (sağ kalması için gerekenlerden ayrı ve bu sebeple "sahte" olan ihtiyaçlar) büyümeyecekti. Ahlaken kabul edilebilir tek tüketim, *çalışan insanlar*ın çağrıya, yani hep daha fazla emeğin kullanılması çağrısına günbegün itaat etmelerini sağlayacak şeylerin tüketimiydi.

"En önemli rakibin" geleneksel *tüketiciler*e dönüştüğü çağımızda, artık "amacı kendi içinde saklı", "kendi başına amaçlanan", kendisini idame ettirip pekiştirmekten başka amacı olmayıp kendisi dışında hiçbir hedefe hizmet etmeyen faaliyet *tüketim* olmuştur. Artık tüketim bir amaca hizmet eden araçtan ibaret

değildir. Artık kendinden başka bir şeyle değerlendirilmesine; hatta tüketicileri çalışır halde tutmakta taşıdığı faydalara bile bakılmasına gerek yoktur. Tüketim "kendi içinde mutlak bir amaç" ve bir "çağrı" olmak zorundadır (neticede "çağrı" mantıklı açıklamalara ihtiyaç duymadığı gibi imkân da vermeyen, mecburi, dayatmacı, bağımlı kılan ve kendi kendine yayılan bir kışkırtmadır). Ayrıca tek çağrı odur. Rekabete izin vermeyen, her şeyi kapsayan ve kendi kendisine yeten, münasip olanla olmayanı, yenilgilerle zaferleri, başarılarla başarısızlıkları, mutlu yaşamlarla mutsuz yaşamları ölçüp açıklamada başvurulacak tek çağrıdır.

Şimdi araç haline gelme zamanı *üretici işlerde*dir. Artık bir çağrı olmaktan çıkmış, asıl önemli olan unsurların salt bir hizmetkârı konumundadır; kendi içinde tarafsız olup, gurur veya utanç duyulacak bir tarafı kalmamıştır. Uzun, hiç bitmeyen, Wagnerci bir yaşam operasında sürekli tekrarlanan bir perde arasından ibarettir. Harvie Ferguson'un tanımladığı şekliyle, "her türlü uzun vadeli büyülenme imkânı üretimden sıyrılıp atılmıştır. Artık *sadece* toplumsal ilişkilerin en önemlisidir; önemlidir fakat hiç de ilginç değildir."[27] Bağlılık yaratması için, çalışmanın tüketim kisvesine bürünmesi ve onun eğlenceli yapısını taklit etmesi, çalışma anını sürprizler ve maceralarla doldurması, işyerini kullanıcı dostu oyuncaklarla doldurması gerekir. Daha iyisi işyerinin bütünüyle kalkması veya yaşam, yani tüketime adanmış bir yaşam içinde çözülmesidir. Böylece dinlence alanını işgal ederken ortadan kaybolabilir, bunu yaparken çalışma-dinlenme ve üretim-tüketim sınırlarını yok edebilir. Şimdi çalışmanın hamaseti ve cazibesi, tüketici deneyimlerine getirilmiş standartlarla ölçülmektedir.

Ne Elde Etmek Ne de Olmak

Modern mutluluk söylemi, *elde etmek* ve *olmak* arasındaki ayrım etrafında dönerdi. Birbiriyle rekabet halindeki mutluluk

27. Harvie Ferguson, *The Science of Pleasure: Cosmos and Psyche in the Bourgeois World-View*, Routledge, 1990, s. 47.

biçimleri ve onlarla ilişkili tüm fikirleri (iyi, erdemli, anlamlı bir yaşam) ayıran şey "elde etmek"le alternatifi "olmak" arasındaki tercihti. Sahiplik, en önemlisi de maddi metaların sahipliği, eksiksiz bir var oluşun zıttı olarak görülme eğilimindeydi. "Elde etme", "olma" üzerinde hâkim olmayı arzulamamalıydı. "Elde etme" "olma"nın hürmetkâr hizmetçisidir ve öyle de kalmalıdır; çünkü sadece bu hizmetle anlam kazanır; kendi başına hiçbir anlam taşımaz. "Elde etme" "olma"ya verdiği hizmet açısından kendisini haklı çıkarmak zorundadır –tam tersi olamaz. Elde etmek için var olma, yani şeyleri ele geçirmeye, sahip olunan malları biriktirmeye adanmış bir varoluş, aracı amaca dönüştürmek gibi hastalıklı bir eğilimin veya dikkatsizce şişesinden çıkarılmış kötü, habis bir cinin başka bir örneğidir.

Şunu söylemek cazibelidir: Tüketici toplumunun açığa çıkması, "elde etme"ye ve "olma"ya atanmış geleneksel rollerin değiştiğine, etik filozoflarının toplumsal gerçeklikten takip etmesini istedikleri ideal "elde etme" ve "olma" ilişkisinin tersine döndüğüne, bu uzun soluklu ihtilafı etik filozoflarının niyetleri, ümitleri ve beklentileriyle taban tabana zıt bir biçimde çözüldüğüne işaret etmektedir. Cazibelidir; ancak bu yoruma kapılmak hatalı olacaktır.

Belki "elde etme" ve "olma" birbiriyle karşıtlık içindeydiler ancak ortak kabul görmüş varsayımlar onları ortak bir zemine atmış olmasaydı, birbiriyle asla zıtlaşmazlardı. "Elde etme" ve "olma" farklı yaşam felsefelerini takip etmiş olabilir ancak her iki felsefe de insani koşullarla ilgili benzer açıklamalarda bulunmuştu. "Elde etme" odak noktasına kişinin beraber olabileceği *şeyleri* koymuş, "olma"ysa kişinin birlikte olabileceği *insanları* koymuştu. Fakat her ikisi de "birlikte olma"yı uzun vadeli, belki kalıcı, uzun süre boyunca dikkat edilmesi ve her gün ilgilenilmesi gereken bir koşul olarak ele almıştı.

Richard Sennett çocukken gördüğü bir çizimi aktarır: John D. Rockefeller "bir fil olmuş dev ayakları altında bahtsız işçileri ezmekte, hortumuyla lokomotifleri ve petrol vinçlerini

kavramaktaydı."[28] Rockefeller işçilerine çok az sevgi ve şefkat hissetmiş olabilir (aralarındaki ilişki, yüz yıl önce Carlyle'ın zaten hayıflandığı gibi, bir "nakit ilişkisi"ne indirilmişti) ancak "petrol kulelerine, binalara, makinalara ve demiryollarına uzun süreli sahip olmak istiyordu." Rockefeller'ın bu tutumu, varlıklılarla nüfus sahiplerinin oluşturduğu üst ligin yeni şampiyonu olmuş, "bir şeylere tutunma saplantısından kurtulmuş", "yaptıklarını yıkma isteği"ni ve "vazgeçmese bile bırakıp gitme becerisi"ni göstermiş Bill Gates'in davranışlarıyla kıyaslandığında son derece çarpıcıdır. Rockefeller bariz bir biçimde "elde etme"den yanaydı.

Diğer alternatifin, yani "olma" tarafında yer almanın neye benzediğini, Max Scheler'in yazdıklarında okuyabiliriz. Bize aktarıldığı üzere, mükemmellik doğrultusunda "başkalarına katılmak"la, "buna yardımcı olma, teşvik etme ve kutsama" konusunda faal olmakla, "(*ens intentionale*) olarak başka bir şeyi paylaşma ve ona dahil olma amacı"yla kişinin kendisinden vazgeçmesiyle ilişkilidir.[29] Diğerlerini ayaklarının altında ezmek yerine, mükemmellik arayışı içinde, yani taraflara "birbirlerinin parçası" olmayı men eden bir arayışta, bedeli ne olursa olsun birbirlerine yardım etmeye hazırdırlar.

Görünüşe göre, birbiriyle daha fazla anlaşmazlık içine giren iki yaşam formülü daha tahayyül etmek zordur. "Elde etme" ve "olma" arasındaki karşıtlık daha keskin ve kapsayıcı olamazdı. Nitekim rekabet etmelerine imkân tanıyan, onları birbirlerinin alternatifleri ve hasımları kılan iki stratejide de ortak bir unsur vardı. Bu unsur *taahhüt*tü, yani ilişkilenme ve bu ilişkiyi kalıcı hale getirme yükümlülüğüydü. Uzun, hatta sınırsız süreliğine yürürlüğe sokulan veya girilen, hastalıkta ve sağlıkta, iyi ve kötü günlerde, "ölüm ayırıncaya dek" sürecek bir şeydi bu taahhüt. Bugün esas çarpıcı eksik, bu unsurdur. Taahhütler, özellikle de

28. Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, W.W. Norton, 1998, s. 61-2.
29. Max Scheler, "Ordo amoris", *Schriften aus dem Nachlass. Zut Ethik und Erkentnisslehre*; burada alıntılanan eser: *Selected Philosophical Essays*, Çev. David R. Lachterman, Northwestern University Press, 1973, s. 110.

uzun vadeli ve en önemlisi koşulsuz olanlar, hızla iyi (makul, mutlu ve hoş) bir yaşamın antitezine dönüşmektedirler.

Böylece "elde etme" ile "olma" arasındaki geleneksel karşıtlık dibe vurmuş durumdadır. İki tercih de aman aman cazip bir görünüm taşımaz. Her ikisi de iticidir ve genelde ikisinden de kaçınılmaktadır. İkisi de bağımlılığı ima etmektedir. İlki sahip olunan şeylere, ikincisiyse diğer insanlara. Dahası bağımlılık ne olursa olsun kaçılması gereken bir durumdur; çünkü belirsiz bir dünyada yolunu bulmak şöyle dursun, sağ kalmak için bile insanın her an değişime (ani, önceden bildirilmemiş değişimlere) hazır olması gerekir. Fiziksel ya da toplumsal mekân içinde hızla seyahat etmeye hazır olmak gerekir ve ışık hızında seyahat eden kişi en hızlı ve en rahat seyahat eden kişidir. Uzun vadeli taahhütler ve dayanıklı ilişkiler, tam da "bağlılık" kelimesinin belirttiği gibi eli ayağı bağlar. Dolayısıyla ne "elde etme" ne de "sahip olma" makul bir seçenektir...

Durumumuzu "*tüketici* toplumunda yaşamak" şeklinde tanımlamak sıkça söylenen bir şeydir. Çok daha az söylenense, tuhaf bir tüketici toplumunda yaşadığımıza, bir zamanlar tüketicilerden göstermelerinin beklendiği, geleneksel anlamda "tüketimcilik"le tanımlanmış tutumlar ve davranış örüntüleriyle değerlendirildiğinde garip kaçacak bir toplum olduğuna ilişkin farkındalıktır. Belki de en kafa karıştırıcı olan şey, sahip olunan şeylerin biriktirilmesine dönük olan ve bir zamanlar her şeyden önemli görülen dürtünün yitip gitmesidir.

Nesnelere (hem insanlar hem de insan olmayanlar) uzun süreler ve muhtemelen sonsuza dek *tutulmak* üzere el konulmamaktadır. Muhtemelen hemen o anda *kullanmak* üzere alınmaktadırlar. Sadece kullanıldıkları süre boyunca ve bu süreyi geçmeyecek ölçüde alınırlar. Kullanışlılığın, "kullanıma uygun" olmanın tanımı da değişmiştir. Artık bir nesnenin kullanışlılığı, alındığı anda sunduğu hizmetleri yerine getirme *becerisi*ne değil, sahibinin verdiği hizmetlere duyduğu *arzu*ya göre tanımlanmaktadır. Nesnenin çalışma koşulları mükemmel olabilir ancak

kullanımı yeniliğin getirdiği katma değeri kaybettiğinde yahut başka nesneler daha heyecan verici (elbette henüz denenmemesi sayesinde heyecan veren) hizmetler sunduğunda, "işe yaramaz" hale gelirler. Sayıları durmadan artan yeni ve gelişmiş nesneler için gerekli mekânı ağzına kadar doldurur ve böylelikle onu tek doğal yeri atık boşaltım sahası olan çöplüğe dönüştürür.

Sanki tüketici ekonomisi, kullanımı boşaltımdan ayıran zamanın kısaltılması söz konusu olduğunda en iyi noktaya gelmektedir ve içindeki temel (bol keseden tedarik edilen) ürünler, görünürde ne olursa olsun faydalı nesneler değil de artık faydasız birer çöpten ibarettir. Öyle ki "ekonomik büyüme"yi çöpün hacmine göre değil de yeni ürünlerin hacmine göre ölçme alışkanlığının, yeniden düzenlenmemiş ve tamamen demode bir muhasebecilik geleneğini sürdürmek olduğu iddia edilebilir. Doğrusu emin olabileceğimiz tek şey, bir ülkenin "ekonomik kalkınma" hiyerarşisi içindeki konumu ne kadar yüksekse, diğer refah göstergeleri saygın bir düzeye ulaşamasa bile ürettiği artığın miktarı o kadar büyük olduğudur. "Artık/çöp" esasında modern bir icattır; fakat tüketici ekonomisi bu alandaki yaratıcılığı eşi görülmedik seviyelere çıkarmıştır.

(Kullanılıp Atılabilen) Bağların Mutluluğu

"Sörf yapma/gezinme", belirsizliğin yeni dünyasına ait yeni zihniyeti çok iyi yakalayan, yeni popülerleşmiş bir sözcüktür. Sörf yapmak yüzmekten daha hızlıdır ve kişiden içinden geçtiği (usta sörfçülerinse üzerinden geçtiği) akışkan maddeye kendisini kaptırmasını beklemez. Sörfte, maddeyle temas asla tensel seviyenin ötesine geçmez. Birkaç ıslak noktayı silmek için havluyla şöyle kabaca kurulamak yeterlidir. Jean-Paul Sartre'ın "balçık"ın doğasıyla ilgili meşhur düşüncesinde aktarıldığı haliyle,[30] o korkulu tehlikelerden ve standart önlemlerden epey uzaklaşmış gibiyiz.

30. Jean-Paul Sartre, *L'Étre et le Néant* (1943), burada alıntılanan Hazel E Barnes'ın çevirisidir, *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*, Methuen, 1969, s. 608-11.

Unutmayalım ki su, Sartre için özgürlüğün doğal elementi olup, yüzücünün özerkliğini tehlikeye atmıyordu. "Suya dalacak, içine gömülecek, kendimi derinlerine bırakacak olsam, hiç rahatsızlık hissetmem; çünkü içinde çözülüp giderim diye asla korkuya kapılmam; onun akışkanlığı içinde katılığımı korurum." Korktuğumuz şey balçığın o ağdalı, yapışkan halidir: "Balçığa saplandığımda, içinde kaybolmaktan korkarım." Balçığın sahipliği zehirlidir: "Ona sahip olduğumu düşündüğüm anda, tuhaf bir tersine dönmeyle *o* bana sahip olur." "Ele geçirilme sürecini *durdurma*da artık kontrol bende değildir." "Balçıktan kurtulmak isterim ama bana yapışır, beni çeker, emer." Görünüşe göre bunlara gösterdiğimiz tahammülde bir şeyler değişmiş ve suda yüzme deneyimi balçığa saplanma deneyimine benzemiş ve sörfü yüzmeye tercih eder (güvenli tarafta olmak için) olmuşuz. Fakat yüzey çoğu kez, üzerinde batmadan duramayacak kadar yumuşak veya yürüyemeyecek veya parçalayacak kadar kırılgandır. Ralph Waldo Emerson'un uzun süre önce gözlemlediği gibi, "ince bir buz üzerinde kayarken, güvenliğimiz hızımıza bağlıdır." Diğer taraftan, insan hızlı hareket etmeye gerek duyduğunda, ister kalın ister ince olsun buz üzerinde kaymak öyle kötü bir tercih de değildir.

Adeta tüm derinlikler (dikkat: Derinlik tam da yüzeyden itibaren başlamaktadır) şimdi tehlikeli ve aldatıcı bir görünüm taşırlar. Şimdi yüzey görece güvenlik vaadinde bulunan tek yerdir. Elbette tehlikelerin hiç olmadığını söylemez fakat en azından tehlike anı gelmeden ondan kaçmanın mümkün olduğuna dair bir umut verir. Yüzeyin altına inmek, zemine yapışmak yahut zeminin yapışmasına izin vermek, belayı davet etmektir. Yeni tip yüzeysel (veya daha doğrusu sığ) ilişkileri tarif etmek için, bazı sosyologlar "ağ sosyalliği"nden bahsetmektedirler. Bu terim yanlış bir adlandırma gibidir. "Başkalarıyla birlikte olma"nın yeni biçimine ait nitelikleri belirtmekten çok karartan, yanıltıcı bir metafordur. "Ağ" akıllara en başta *bağlantılar*dan oluşmuş bir örgüyü getirmektedir. Ancak kişiler arasındaki yeni ilişkileri ayıran ve en belirgin özelliklerini net

bir şekilde yakalayan şey, bağlantıyı *kesme*, devreyi *kapatma* imkânıdır. "Sosyallik" ise bağlanmadaki hedefin toplumsal bağlar inşa etmek olduğunu önermektedir; oysa bugün asıl vurgu kolayca çözülen bağlara, koparılması kurulması kadar kolay bağlara yapılmaktadır.

Son gelişmelere göre, çarpıcı ancak nihayetinde kısa bir yükselişten sonra, e-postalar yoluyla sağlanan iletişim popülerliğini kaybederken (son anketlere göre, geçen yıl katılımcılardan %14'lük bir kesim tercih ederken, şimdi sadece %5'i tercih etmektedir), cep telefonlarıyla yaşanan aşkın gitgide yoğunlaşması, gözlemcileri hazırlıksız yakalamıştır. Oysa günümüzdeki eğilimlerin doğası doğru bir şekilde anlaşılmış olsaydı, bu sonuç öngörülebilirdi.

E-posta gönderme ve cep telefonuyla konuşma aynı belirgin işleve (temas kurma) ancak aynı zamanda çok farklı saklı işlevlere sahiptirler. Cep telefonlarında olan ve e-postaların fena halde ıskaladığı saklı işlev, konuşmacıları o an bedenlerinin bulunduğu yerden *çıkıp* kurtulabilme, başka bir yerde, "sınırlar ötesi"nde, bedenlerinin işgal ettikleri fiziksel alandan çıkma imkânıdır. Ayrıca konuşanlara, bağlantısız olduklarını açıkça gösterme, gerçek önem taşıdığı yerler ve anlarda herkese duyurulma imkânı vermektedir. Farklı bir halkanın beklentisi, temasların fiziksel yakınlığıyla birlikte "ikinci uyarıya kadar geçerli" niteliğini açığa vurmaktadır. Yüz yüze temasların, elektronik araçlarla yapılan diğer temaslara kıyasla tali bir önem taşıdığını ve her an koparılabileceğini barizce ortaya koyar. Cep telefonları, konforlu olamayacak kadar dar bir çevreden uzak kalmanın kullanıma her an hazır bir yöntemi olarak kullanışlıdır (bir sokete gerek duymazlar, her an ve her yerde çalışabilirler); "ayak bağı" olma riskini taşıyan bağlılıklara veya ilişkilere girmekten kaçınmaya yarayan bir araçtır. Hattın diğer ucundan konuşan, uzaktaki (ve böylece güvenli, zararsız) kişi yakınlardaki potansiyel işgüzarları uzak tutar. Öte yanda e-postalar sadece mesajların taşınmasına hizmet eder. Cep telefonlarının harikulade bir biçimde yerine getirdiği, diğer hayati işlevleri gerçekleştiremezler. E-postalarla

özel alanda ilgilenilir ve mevzubahis olan sınırlar ötesi konuma ulaşmak ve bunu gözler önüne sermek olduğunda bir işe yaramazlar.

Tüketimcilik *sahip olunan şeyler*in toplanması ve biriktirilmesiyle ilgili değildir. Özü itibariyle *duyumlar*ın toplanmasıyla ilgilidir (illa *zevkli* duyumlar veya en azından *kendi içlerinde* zevkli duyumlarla sınırlı değildir; duyumları *elde etme* ve dahası zevk olarak deneyimlenmeye meyilli yeni algılar bulmayı *umut etme*dir).

Mutlu bir yaşama ilişkin mevcut modellerde önemli olan ne "elde etme" ne de "olma"dır; aksine *kullanım* önemlidir. Anında kullanmak, "hemen orada" kullanma, getirdiği keyiften uzun süreli olmayan kullanma, zevk bitmeden önce durdurulabilecek türde kullanma. Tüm cazibe kaynakları, henüz doğdukları andan itibaren hızla yaşlanmak gibi sıkıntılı bir yükle birlikte geldiğinden (Heideggerci "ölüme yönelen yaşam" çizgisine, tüketilecek metalardan daha iyi uyacak bir şey bulmak çok zordur), genelde en ayartıcı ve keyifli oldukları an, ortaya çıkmalarını izleyen kısa süre zarfıdır.

Tüketici yaşamı birbirini durmadan takip eden *yeni yaklaşımlar* dizisidir. Alışveriş yapmanın keyfi, alınan ve eve getirilen ürünlerin getireceği keyiften çok daha büyüktür. Aslolan alışveriştir. Büyük mağazalar ve alışveriş merkezleri, yaşanacak zevklerin sergilendiği ayartıcı galerilerdir. Hazların en iyi, en cazibeli ve en neşeli olduğu an, vitrinlerde zevk *beklentiler*i olarak çevrelendikleri andır. Sergiyi ziyaret etmek en üst hazdır veya hazlar üstü bir şeydir: Memnun etme vaadinde bulunan, duyumları toplayan kişilere uyarlanmış bir dünyada var olmanın hazzı. Bir şeyler alıp (çoğunlukla *dürtüler*le)[31] alışveriş çantalarını otoparklara taşımak, bu "tüketim tapınakları"nın diğer satış galerilerinin sunduklarından çok daha fazla görsel, işitsel, kokusal ve tensel duyum için ziyaretçilerin isteyerek ödeyecekleri küçük bir bedeldir.

31. Bkz. Frank Mazoyer, "Consommateurs sous influence", *Le Monde Diplomatique*, Aralık 2000, s. 23.

Kierkegaard'ın *Ya/Yada*'sı üzerine incelemeler yapan Harvie Ferguson'un açıkladığı gibi: "Daha fazla haz bilinçli çabaların nesnelerine dönüştükçe, arzulayan öznenin ellerinden o kadar kesin bir şekilde uzaklaşır... Haz bir arzu ilişkisidir, benliğin tamamlanmasına yönelik bir harekettir. Fakat benlik sonsuz oranda harcanabilir bir şeydir, dolayısıyla nesneler dünyası hep yeni cazibe kaynakları yaratır. Hiçbir zaman nihayete erdirilemeyecek bir harekettir.[32] Aslında harekete devam etmek, "benliğin nihayete erdirilmesi"nin olası tek biçimidir.

"Mutlu bir yaşam"ın modelini (bu tür modellerin hepsi) çıkarmak zordur. Bu modeli onulmaz derecede belirsiz, kararsız ve aşırı değişken bir dünyada ayakta tutmaksa çok daha zordur. Geleceği denetleme umuduyla karışık tüm tahmini değerlendirmelerde olduğu gibi, mutluluk modelleri de uzun vadeli olmaktan çıkmıştır. Kuşku yok ki terimin kendisi, bireysel yaşamı bütünüyle kuşatacak kadar esnek değildir.

Eğitimli Japon gençlerinin günümüz kuşağındaki önemli bir kesimi, kendisini "furita"[33] diye adlandırmıştır; terimin kendisi İngilizce "free" [özgür/serbest] ile Almanca "arbeit" kelimelerinin karışımıyla ortaya çıkmıştır. "Furita" vazgeçilmez "kariyer takibi"yle görünüşte "güvenceli" ve sabit işleri reddetmektedir. Bu türden güvenceli işlere göz dikerken alçaltıcı ve küçümser bir tavırla karşılaşmaktan kaçınma isteği ve "uzun vadeli" olduğu söylenen sosyal mevkilerin süresine duyulan derin güvensizlik bir araya geldiğinde, belki "furita" yaşam tarzının yayılmasına katkı sunmaktadır. "Furita" (farklı tahminlere göre 1.7 ile 3.4 milyon kişi arasındadır) harçlık kazanmanın kısa yollu, geçici ve gelişmiş yollarından oluşan tehlikeli bir seçimden yanadır. Uzak vadeli yatırımlardan (ister maddi metalar ister yaşam ortakları anlamında) kaçınılır. Üniversite mezunu Yukio, Bixe Express Pirate Company adına paket teslim etmek üzere motoruna atlar. Daracık, birkaç mobilyalı ufak bir odada, üniversite

32. Ferguson, *The Science of Pleasure*, s. 205.
33. Bkz. Philippe Pons, "La culture furita, ou le nomadisme au travail", *Le Monde*, 13 Nisan 2001, s. 14.

mezunu olup her gün "iş" değiştiren kız arkadaşıyla yaşar. Kendisine "ya sonra?" diye sorulduğunda, Yukio'nun yanıtı şöyledir: "Bakacağız. Şimdilik her şey yolunda. Ayrıca motora binmeyi seviyorum." Yukio ve ahbaplarının *hoş yaşamları* vardır. Zevkli anların birbirini takip ettiği bir yaşamdır bu. Bu anlar üst üste gelmeyebilir, önemli bir şeye de "tekabül etmeyebilir." Ancak her biri keyifli anlardır ve onları ayıran sıkıcı boş fasılalar çok azdır.

Yukio ve ahbapları zenginlik peşinde değildirler. Daha fazla zengin olmanın hayalini kurmazlar (ayrıca zenginleşme ihtimallerinin yüksek olduğuna da inanmazlar). Bir şeylere sahip olmaktan hoşlanmazlar. Şeyler, ne içlerinden çıkarılacak geçici ve anlık zevkler kadar, ne daha az kıymetlidir. Yukio bir mülk sahibinin güdülerinden yoksun olduğu ve sorumluluk alma veya bağlanma korkusuyla mülk edinmekten kaçındığı için, asla "geleceğe yatırım yapması", bu sebeple de "tatmini ertelemesi" gerekmez. Dahası eldeki pirinç dimyattaki bulgurdan kıymetlidir... Paradoksal olarak, en başta ele geçirilecek şeylere duyulan hırs ve açgözlülük ile zenginlik (somut, elle tutulur ve biriktirilebilir zenginlik) arzusu üzerinde inşa edildiği düşünülen kapitalist piyasa toplumu, nihayetinde maddi mülkiyeti kötülemiş ve "elde etme"nin değeri yerine zevkli (uçucu ve hızla buharlaşan) deneyimlerle yaşamanın değerini koymuştur.

Mutlu yaşamın güncel imgelerinde, ciro sabit kârdan çok daha bariz bir görünüm taşımaktadır. Etrafımızdaki dünya her gün, bir gecede elde edilen olağanüstü zenginliklerle ilgili haberler getirmektedir. Bu ya güzel bir rastlantı, ya talih kuşunun konması ya da kazara akla gelen bir fikirle olmaktadır (nadiren uzun süreli çabaların ve önceden tasarlanmış, uzun vadeli girişimlerin sonucunda açığa çıkmaktadır). Ayrıca başarının kırılganlığı ve kısalığı, güvenilir hatta dört dörtlük denilerek övülen başarı reçetelerinin kısa ömürlü oluşu hakkında bir şeyler de söyler. Bu dünya "girişimciliğin" anlamını tanınmaz ölçüde değiştirmiştir. Yaşadığımız bu belirsiz dünyada, gerçek bir "girişimci" en dayanıklı malzemeleri seçerek, bir "girişim"i tepeden tırnağa inşa etmeyi düşünmez. İsmini hakeden bir

"girişimci", kredi iptal edilmeden ve kredi limiti dolmadan önce, kârın cebe atılıp atılamayacağını hesaplar.

Daha dört-beş yıl önce en güncel teknolojinin saygın ve herkesçe güvenilen uzmanları, "başarılı web sitelerinin 'üç C'sine'" [*content-community* ve *commerce*; içerik, topluluk ve ticaret] özellikle de içeriğe odaklanılması "gerektiğini iddia etmişlerdi." Bu tavsiyeye umutla uyanlar neticede, yıllar değil de aylar içinde, beklenmesi makul "üç C'nin" (Amerika'nın itibarlı gazetecilerinden David Hudson'a göre) "konsolidasyon, kesintiler ve çöküş"[34] [*consolidation*, *cutbacks*, *collapse*] olduğunu göreceklerdi. Tüm veya nerdeyse tüm işletme tarzlarında, bu öykü muazzam bir intizamla kendisini tekrarlamaktadır. Kural olarak birden açığa çıkmakta ve yine kural olarak çok kısa bir süreliğine gerçekleşmektedir. "Yoktan var olan" mucizevi başarılar, hemen çıktıkları hiçliğe geri gömülmekte ve altın madenleri yanlışlıkla bulunduktan birkaç ay sonra boşaltılmaktadır. Böyle bir dünyada, herkesin bildiği gibi ağır bir eğitim almayı, ekipmanların titizlikle seçilip, bin bir emekle planlama yapılmasını gerektiren bir hobi olarak dağcılık, pek anlam ifade etmediği gibi buna harcanan emeğe ve zamana da değmez.

Hızlı bir hazmın, büyük bir mideyle artan bir iştahtan çok daha fazla hazla daha az hayal kırıklığını vaat ettiği hızlı bir dünyadır. Haz olanakları arka arkaya hızla gelip, yine son süratle gözden yitip gitmektedir. İşin püf noktası, her birini geçerken yakalamak, hemen o anda tüketmek ve bir sonrakine hazır olmaktır. Yeme içme hazzına düşkün ancak bugünkü ince beden modasıyla yağ karşıtı seferberlikle zıtlaşmaktan korkan endişeli bir erkeğe, Londra'daki The Third Space'in egzersiz/spor [*fitness*] müdürü Chris St George şu tavsiyeyi vermişti: "Spor salonunda geçireceğin bir başka seansın kesin faydası dokunacak... Eğitiminin sıklığıyla yoğunluğunu arttırmak ve kas yapmak metabolizma hızını arttıracak. Böylece çok daha

34. Alıntılanan yer: Jim McClellan, "New media gets the message", *Guardian Online*, 21 Haziran 2001, s. 2.

hızlı kalori yakabilir, aşırı yağlanma riskine girmeden 'daha normal bir yaşam' [yani damak tadından mahrum kalmadan] sürdürebilirsin."[35]

Doğrusu metabolizma hızını arttırmak birden, üzerinde "ömür boyu" mutluluğun basıldığı banknotun hızla gelip giden hazlarla dolu bir çuval bozuk parayla değiştirilmesiyle aklın temel ilkesi olmuş gibidir.

Hızla birbirini takip eden hazlar, kelimenin tam manasıyla dudak uçuklatıcıdır. Mutlulukla ilgili kaygıların zihinden çıkarılmasına yardım eder. Dahası bir zamanlar akıllarda yer tutmuş kaygıların unutulmasına da katkı sunar. Akışkan-modern dünyanın dilinde, bu hafıza kaybı mutluluğun anlamıdır işte.

35. Alıntılanan yer: *Guardian Weekend*, 16 Haziran 2001, s. 66.

5
Televizyonlarda Görüldüğü Haliyle[1]

Jacques Attali,[2] on yıl içinde 2 milyarı aşkın TV ekranının aynı anda açılacağını söylüyor. İddiam o ki, televizyonun eyleme geçme ve düşünme biçimi üzerinde bıraktığı esas etkinin aranacağı yer, esas olarak TV'lerin aktardığı imgelerin bu devasa, her yere yayılmış ve göze batan varlığıdır. Televizyon yeryüzünü ve sakinlerini fethetmiştir. Peki, bilinen işgaller arasında en başarılı olan bu hadisenin sonuçları nelerdir?

İşgalin başlangıcından bu yana, yeni medya ortamının insan yaşamlarına bıraktığı etkiye ilişkin değerlendirmelerle bunların paylaşılma biçimi, Kassandracılarla [kötümserler] Panglossçu-

1. Bu bölüm ilk olarak şurada yayımlanmıştır: *Ethical Perspectives*, 2-3, 2000.
2. Jacques Attali, *Dictionnaire du XXI siécle*, Fayard, 1998, s. 318.

lar [iyimserler] arasında gidip gelmiştir. Kassandracılar bunu, modern zamanların başından bu yana toplumun yürüdüğü ve totaliterliğe giden yolda atılmış son devasa adım olarak gördüler: Adeta Büyük Birader ve yandaşlarının *Wunderwaffe*'ı [*mucizevi silah*]; entelektüel sakatlama, beyin yıkama, telkinlerin ve dayatılan düşüncesiz konforluluğun eşi olmayan ve karşı konulmaz silahı olup, TV ekranlarının karşısında oturanlara TV kameralarının önüne konmuş kişilerce doğrultulmaktaydı. Panglossçular ise onu, Aydınlanma'nın yaptığı uyanma çağrısından bu yana insanlığın takip ettiği özgürleşme yolunda atılmış son devasa adım olarak gördüler: Bilgi güçtü ve ekranlar insan bilgeliğine ait en büyük mücevherlerin süzülebileceği camdan bir pencereydi. Panglossçuların tasvirinde TV, bireylerin kendilerini inşa etme ve benliklerini oluşturma özgürlüğü için en güçlü silahtı veya böyle olması kaçınılmazdı.

Kassandracılar ve Panglossçular kozlarını paylaşmaya devam etmektedirler ve girdikleri *querelle* [*tartışma*] tekrar tekrar sahnelenmekte olup, birbirini takip eden her bilişimsel yenilikle ve mağazalara yeni veya yeni gibi duran medya araçları düştükçe yeniden hararetlenmektedir. Ancak bir noktada hasımlar ortak bir paydada buluşmuşlardır: TV aslında, aynı yeni medyanın geri kalanı gibi, insanların baştan bu yana tek başlarına veya toplu halde yapmaya çalıştıkları şeyleri gerçekleştirmenin yollarından biridir. Ancak insanlar bunu geniş çapta veya hızlı bir şekilde ve arzuladıkları gibi büyük sonuçlar doğuracak şekilde gerçekleştirecek zamandan, paradan, araç-gereçten ve teknik bilgiden tamamen yoksundurlar. Aslına bakılırsa, kişi sadece *amaçlar*ın verili olup sadece *araçlar*ın eksik olduğuna, dolayısıyla değişimin önem taşıması için, nesnelerin (hâlihazırda bilinenler) takip edilme ve elde edilme (şimdiye dek bilinmeyen veya erişilemeyen araçlar) imkânına etki etmesi gerektiğine inandığı müddetçe bir Kassandracı veya Panglossçu olabilir.

Panglossçu vasıtasıyla Kassandracılaşmış saplantıların etkisiyle çıkan tartışmalarda görülmesi nadir olasılıklardan biri, televizyonun oyunun kendisini değiştiremediği gibi oyuncu-

ların elini de çok değiştirmemiş olmasıdır; medya örneğinde aynı diğer birçok örnekte olduğu gibi, bunların uygulanmasına dönük hedefleri arayan yahut salt var olmaları sayesinde aramadan yeni amaçlar yaratan araçlar olmasıdır; bu yeni araçların genelde yeni hedefler koymasının yanı sıra, hedefleri en önemli hususa dönüşmüş yeni bir oyun yaratmasıdır: Ve yeni ayrılışların neticeleri bırakın baştan tasarlanmayı, öngörülse bile bu neticelerden birkaçını dahi hatırlayamama halinin, takip edecek yeni gerçekliklerin gerçek doğası karşısında bellek kaynaklı bir körlükle sonuçlanmasıdır. Bana göre televizyonun en mühim sonucu, Panglossçulara karşı Kassandracıların girdiği *querelle*'e [*tartışma*] eskiden anlam vermiş hedeflerin ağır fakat amansızca *geçersiz hale gelmesi*dir.

Bu *querelle*'deki [*tartışma*] tarafların ortak çabalarıyla inşa edilmiş bilişsel çerçevede ilk gediği aşma onuru Marshall McLuhan'a ait. "Medyayı mesajın kendisi" kılan keşif, ilgi odağını senaryo içeriklerinden, algılama ve alıkoymadan, planlanmış ve denetlenmiş veya ilkede denetlenebilir şeylerden, senaryoların elden geçirilip sahnelendiği, imgelerin algılanıp alıkoymanın işleme alındığı, kısaca şeylerin ne planlandığı ne de bütünüyle denetlenebilir olduğu geri dönülmez bir dönüşüme kaydırdı. Sanki bir ilacın görünür hedefleri, yan etkileriyle birlikte yer değiştirmiş gibiydi.

Bu gediği kısa sürede genişleten, Elihu Katz'ın "gerçeklik" ve onun "medyadaki temsili" arasındaki sözde ilişkiyi ufuk açıcı bir şekilde tersine çevirmesiydi: Olayların sadece "televizyonlarda göründüğü" haliyle ve şekliyle var olabileceğini keşfetti. Buradan Jean Baudrillard'ın *simulacrum*'una[3] sadece tek bir adım

3. Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, Çev. Paul Foss, Paul Patton ve Philip Beitchman, *Sémiotexte*, 1983, s. 1-13. Simulakr "sınırlarla çevrilmiş bölgeyi tehlikeye atan", "o bölgeden önce gelen bir haritadır." "Taklit ve ikiyüzlülük gerçeklik ilkesini olduğu haliyle korurken", simülasyon "'doğru' ve 'yanlış', 'gerçek' ve 'hayali' olan arasındaki farkı tehdit etmektedir... Artık gerçekliğin sahte bir temsiliyle (ideoloji) ilgili mesele olmaktan çıkmıştır." [Jean Baudrillard, *Simulakrlar ve Simulasyon*, Çev. Oğuz Adanır, 11. Baskı, Doğu Batı Yay., Ankara, Kasım 2017. (y.h.n.)]

kalmıştı. Bu tuhaf yapı psikosomatik bir hastalık gibi, gerçeklikle sahtelik, "gerçek şey"le temsili, olguyla *faitiche*,[4] "verili olan"la "uydurulan" arasındaki kutsal ayrımı çözülmeye uğratmıştı. Simulakr *hiper-gerçeklik*, yani gerçeklikten daha gerçek bir varlıktı; çünkü o artık mercek altına alınacağı, eleştirel bir şekilde değerlendirilip tenkit edileceği bir "dış alan"a izin vermeyen türde bir gerçeklikti.

Duvarın bir ucundan diğerine halıyla kaplanmış bir odada, alttaki zemini asla göremezsiniz: Sorulduğunda, altındaki zeminin ne olduğunu söylemekte zorlanırsınız ancak sorulmadığında, zemin üzerinde durup düşünme ihtimaliniz çok zordur. 2 milyarı aşkın açık TV ekranı üzerinde güneş hiç batmadığından, görülen dünya TV'de görülen dünyadır. TV'de gördüklerinizin gerçek mi yoksa yalan mı olduğunu sormak çok anlam ifade etmez. Ayrıca televizyonun varlığının dünyayı daha mı iyi yoksa daha mı kötü bir yere dönüştürdüğünü sormak da anlamsızdır. Böyle bir hükmün ölçütü ne olacaktır? Hayal gücünün dışında, televizyonların gelişiyle iyileşecek veya kötüye gidecek "televizyonsuz dünya" neredeyse? Kendin bizzat izlemedikçe, cenazenin nasıl olacağını kafanda canlandıramazsın ve bakışının cenazeyi daha mı iyi yoksa daha mı kötü bir hadiseye dönüştürdüğünü sormak manasızdır. Dünyayı çekilecek bir "fotoğraf karesi"nden başka türlü tahayyül etmek, TV'lerin gözler önüne sermediği bir dünya düşlemek giderek zorlaşmaktadır. Dünya kendisini insanlara bir dizi kaydedilmiş imge şeklinde sunmaktadır ve kaydedilmeye değmeyen imgeler ciddi anlamda o dünyaya ait değildir. Tatilciler

4. Bruno Latour, *Petite réflexion sur le culte des dieux Faitiches*, Synthélabo, 1996, s. 16. "Fetiş" kelimesi, Gineli yerlilerin ilahi güç atfettikleri kilden veya tahtadan nesneleri görünce dehşete düşen Portekizli misyonerlerin uydurduğu bir sözcüktü. Kâfirlere aradaki farkı göremedikleri için serzenişte bulunmuşlardı: "Vous ne pouvez pas á la fois dire que vous avez fabriqué vos fétiches et qui'ils sont de vrais divinités, *il vous faut choisir*, c'est l'un ou bien s'est l'autre" ("Aynı anda hem fetişlerinizi yapıp onların gerçek tanrılarınız olduğunu söyleyemezsiniz. Seçmeniz gerek, ya biri ya da ötekisi."). Bir simulakr ne *l'un* ne *l'autre*'dir, yani ne gerçek şey ne de onun insan yapımı biblosudur. Ya da her ikisi birdendir.

kayıt yapan kameralar kuşanmaktadırlar: Ancak evlerine dönüp yaptıkları şeyleri TV ekranlarında izlediklerinde, gerçekten tatil yaptıklarından emin olabilmektedirler.

Televizyonlu dünya, mazide kalmış televizyonsuz dünyadan farklıdır ve doğal olarak, tümevarımın ilkelerini takip ederek, farkı yaratan şeyin televizyonların yükselişi olduğunu söyleyen bir dünyadır. "Televizyonlarda göründüğü hali"yle dünyadan rahatsız olunacak çok sebep olduğundan, bu farkın suçunu elçiye yüklemek için de sebepler vardır. Kötü haberden ötürü haberi taşıyan elçiyi suçlamak kanıksanmış bir gelenek olunca, bugünlerde çoğu haber TV kabloları ve uydularıyla taşınmaktadır. Dolayısıyla içinde TV üreticileriyle seyircilerinin birlikte yaşadığı dünyanın kötülükleri için, televizyonu suçlamanın şiddetini kesmeden süreceğini düşünmek için sağlam gerekçeler vardır.

Dahası dünya onu kabul edip benimsemeye hazır ve teşne olmasaydı, elektronik araçların gerçekleştirdiği bu dudak uçuklatıcı atılımın imkânsız olacağını düşünmek için daha fazla olmasa da aynı derecede sağlam sebeplerimiz vardır. Bu sebepler, 1848 Devrimi'nin önde gelen kışkırtıcılarından Alexandre Ledru-Rollin'i Paris sokaklarını dolduran yığınlara şu şekilde bağırtan sebepten zayıf değildir: "Açılın, onları takip etmem gerek, ben onların lideriyim!"

Bu televizyonun "sadece" mesajı taşıyan şey olduğunu, mesajı taşıyan değiştiğinde mesajın içeriğinin de değişeceğini söylemek değildir. Fakat farklı olmaları halinde, mesajların işitilme şansının çok azalacağı ve işitilmesi muhtemel mesajların, farklı haberciler tarafından taşınmasının pek mümkün olmayacağı anlamına gelir. TV'nin yaşadığımız dünyaya yaptığı şey ne olursa olsun, aralarında "mükemmel bir uyum" var gibidir. Şayet televizyon dünyaya yön veriyorsa, tam da onu takip ettiği için böyledir: Yeni yaşam örgülerinin yayılmasına öncülük edebiliyorsa, kendi varoluş biçiminde bu örgüleri taklit edebildiği için böyledir. *Lebenswelt*'imiz [*Yaşam dünyası*] ve "Televizyonda göründüğü hali"yle dünya birbirine göz kırpıp el sallamaktadır. Aslında TV "kullanıcı dostu"dur ve bizler onun dostu olan

kullanıcılarız. Bu meşgale ne kadar ayartıcı olursa olsun, neyin ilk neyin ikinci sırada geleceğiyle ilgili kavga çıkarmak nafile bir çabadır. Bunun yerine, yaşam politikalarımızı çerçevesine aldığımız ve onu hayata geçirerek baştan yarattığımız *Lebenswelt* [*yaşam dünyası*] ile "televizyonlarda görüldüğü hali"yle dünya arasında, yakınlığın yanı sıra döngüsel (veya belki sarmalı andıran) bir sağlamlaştırma ilişkisinin olduğunu mu söylemek gerekir? Bu iki dünyanın herhangi birinin şeklinden yakınmaya hakkımız vardır ancak şikâyetleri, ayrılmaz bir bağla kavuşmuş iki dünyaya birden yöneltmemiz gerekir. TV'nin çalışma biçimini değiştirme arzusu, dünyayı değiştirme çağrısından farksızdır.

Bu sebeple iddianın geneli adına, birbirlerine geri bildirim yapan ve iç içe geçmiş bu iki yapıya suçun nasıl paylaştırılacağı meselesi ile bununla bağlantılı olarak, daha iyiye doğru bir değişimden bahsedildiğinde başlanacak sonun ne olduğu meselesini kenara bırakmak istiyorum. Bunlar yerine televizyonun *modus operandi*'si [*işleyiş biçimi*] ile dünya tarafından şekillendirilirken dünyaya verdiğimiz biçim arasındaki belli uyuşma (yoksa rezonans mı demeliyiz?) anlarına odaklanmak istiyorum. Özellikle aralarında demokrasinin mevcut hali ve geleceğiyle bağlantılı olan, yani (Cornelius Castoriadis'in tanımıyla) özerk bireylerden oluşmuş özerk toplumla ilgili anlara odaklanmak istiyorum.

Yavaşlığa Karşı Hız

Televizyona ve televizyonun sunduklarına yönelttiği ateşli eleştirisinde, Pierre Bourdieu "televizyonun getirdiği önemli sorunlardan birinin, düşünce ve hız arasındaki ilişki olduğu"na işaret etmektedir.[5] Bu yalnızca hızlı düşünmenin zorluğuyla, düşünceleri derlemek için gereken zamanla, argümanların ağırlığını tartıp karşılaştırmakla ilgili bir sorun değildir. İşin içinde daha fazlası vardır: Bir hükme varmadan önce durup iki kere düşünecek zamanın olmadığı hızlı bir mübadelede "alınan fikirler"e (önemsiz fikirler, herkesçe paylaşılan fikirler,

5. Pierre Bourdieu, *Sur la télévision*, Raisons d'Agir, 1996, s. 30-1.

aksiyom gibi ispat gerektirmediğinden, izahtan vareste sayılan ve böylece insanları düşünmeye sevk etmeyen fikirler) sehven ayrıcalık verilir. Görünüşte "bariz" olan şeylerin sorgulanması, konuşulmadan bırakılan şeylerin incelenmesi, normalde üzerinde durulmayan ve sessizlikle geçiştirilen şeylere ilgi çekilmesi zaman alan şeylerdir. Fakat başka hiçbir iletişim aracı, Benjamin Franklin'in şu meşhur vecizesini bu denli hak etmemektedir: "Vakit nakittir." Vakit herkesin bildiği gibi televizyonda hep kıt bir kaynaktır. Fransız bir gazetecinin esprisiyle, Émile Zola'ya Dreyfus'un savunmasını televizyonda yapmasına izin verilseydi, kendisine sadece "J'accuse!" diyecek kadar zaman verirlerdi.

İster özel isterse devlete ait olsun, piyasa rekabetinin fethedip yönettiği dünya dışında televizyonun işleyebileceği başka hiçbir yer yoktur. "Reytingler"in (veya uysalca kabul edilmiş otoritesine Bourdieu'nun çok kızdığı l'Audimat) "fatihlerin fethettikleri kentlerde bıraktıkları garnizonlar" olduğunu söyleyebiliriz. Reytingler gösterilerin "tutma gücü"nü kayda alır: Hatırı sayılır bir skor elde etmek için, gösteri süresince izleyicilerin dikkati gösteriye çekilmeli ve izleyenler sunulan onca program arasında onu seçtiklerinde ilgilerini sonuna dek çekeceklerine güvenmelidirler. Ticari televizyonlar için bu bir ölüm kalım meselesidir: İş her şeye kadir reytinglerin hükmüyle yapılan deneysel kurcalamaların sonucunu değerlendirmeye geldiğinde, idari ofislerde ve stüdyolarda tek bir kişi bile kalmaz. Fakat devlet televizyonları hiç değilse direnme şansına sahiptirler: Aynı dünyada, yani piyasa tipi rekabetin üstün olduğu bir dünyada faaliyet yürütürler ve istisnasız bugünkü devletlerin hepsi insanların kendilerine saygı gösterip itaat etmelerinde ısrarcıdırlar. Bakanlar vergi ödeyen yurttaşların ne keyif aldığı ne de görmek istediği performanslara "vergiler"ini harcamaya kalktıklarında, çıkmaza düşeceklerdir. Reyting yarışı, tüm televizyon kanallarının katılması ve ne kadar kıymetli olduklarını kanıtlamaları zorunlu bir rekabettir. Fakat izleyicilerin kapasitelerini hesaba katmazlar ve tercihlerini önemsemezlerse, hiçbiri onları kendilerine çekemez.

İnsanların ilgisi, medya rekabetinin temel direğidir ve medyanın faydalandığı, gıptayla arzulanan metadır. Ancak aynı zamanda, kaynaklar arasında en kıt ve en az harcanabilir olandır. İlginin toplam miktarı artamayacağından, ilgi yarışı sıfır toplamlı oyundur ve yeniden dağıtım savaşından başka bir şey olamaz: Mesajlar daha fazla ilgiyi sadece başka mesajların kenara atılması pahasına çekebilir. Sunulan bilgi miktarı, insanların bunları soğurup akılda tutma kapasitesinin çok ötesindedir: Kimi değerlendirmelere göre günlük bir gazetenin tek bir nüshası bile, Rönesans döneminde yaşayan ortalama bir insanın tüm yaşamı boyunca maruz kalacağı bilgi miktarını barındırabilmektedir. Bundan ötürü George Steiner'ın kısa ve öz yorumuyla, kültürel ürünlerin günümüzde "azami etkileri ve hemen demode olmaları"yla hesaplanmasında şaşırtıcı bir şey yoktur: Fark edilmeleri için keskin ve çarpıcı olmaları zorunludur (yanındakilerden *daha* keskin ve çarpıcı) ancak çok kısa bir zaman aralığında bunu yapabilirler; çünkü sahneyi yeni keskin ve çarpıcı şeylere bırakmak zorundadırlar. Steiner ortaya çıkan dünyada var olma biçimini *kumarhane kültürü* olarak tanımlar: Her oyun kısadır, bir oyunun yerini hemen bir başkası alır, oyunlardaki bahisler yıldırım hızıyla değişir ve daha oyun bitmeden değersizleşir. Elbette her kumarhanede envai çeşitte oyun vardır. Hepsi renkli parlak ışıkları, diğer oyunları gölgede bırakmak üzere tasarlanmış ikramiye vaatleriyle potansiyel oyuncuları kendilerine çekme gayretindedirler.

Bir kumarhanede ve bununla birlikte kumarhaneye benzer bir kültürde, uzun vadeli planlamalar çok anlam ifade etmez. Kişinin geldikçe her oyuna girmesi gerekir. Her oyun içe dönük bir serüvendir: Birinde kazanmak veya kaybetmenin, diğerlerinin sonuçları üzerinde etkisi yoktur. Kumarhanede geçirilen zaman, hepsi hızla sonuca ulaşan yeni başlangıçlarla doludur ve kumarhane kültürünün bir araya getirdiği yaşam aslında romandan ziyade kısa öykü derlemesidir.

Televizyon kumarhane kültürünün işlediği ve geliştirdiği beceriler ve tutumlarla uyum içindedir. Ayrıca sağ kalma iç-

güdüsüyle, daha da uymak için elinden geleni yapmaktadır. Bu sebeple haber sunucuları repliklerini oturarak değil ayakta okumaya çalışırken, ağızlarından çıkan sözlere zamanın hızla geçtiğini vurgulayan ritmik, metronomu andıran sesler eşlik etmektedir. Acil servisler, kaza ve acil odaları dramların favori sahnelerine dönüşmektedir: Başka hiçbir yerde yaşamlar bu denli ince dilimlere ayrılmaz ve şansın kısa ömürlülüğü ile talihsizlikler gözler önüne bu denli pişkince serilmez. Sayısız yarışma programında, kazandıran unsur derin düşüncelere dalmak değil zile en hızlı surette basmaktır. Yanıt verme hızı, yanıtların çekildiği bilgi havuzundan daha önemlidir: Çıkarılması yarışmacılara verilen sureden uzun sürecek bilginin hiç önemi yoktur: Hızla sörf yapıp derinlere dalmamak, "televizyonlarda görülen" yaşam oyununun ismidir. Sörfçünün başarısı, yüzeyde kalma becerisine bağlıdır.

Anlık ve fasılalara ayrılmış kumarhane kültürü, "bildiğimiz şekliyle politika"nın sonuna işaret etmektedir. Yaşadığımız çağ, hazır yiyeceklerin ayrıca hızlı düşünen ve hızlı konuşan kişilerin çağıdır. Abraham Lincoln dört saat süren seçim konuşması boyunca dinleyicilerini büyüsü altına alabilmişti. Oysa halefleri kısa açıklamalar yapma sanatında uzmanlaşamazlarsa ve kısa, çarpıcı başlıklara uygun kısa, çarpıcı nükteler bulamazlarsa seçim kampanyalarından sağ çıkamazlar. Acı çeken Ruslara bitmek bilmez ıstıraplarının kadim sebepleri ve sıkıntılarından kurtulmalarını sağlayacak karmaşık yolları anlatan Grigori Yavlinski oyların anca %5'ini toplarken, Rus nüfusunun oylarını Vladimir Putin'e veren %50'lik kesimi, adaylarının meşhur ketumluğuna hiç aldırmamıştı. Yakın zamanda seçimlerden ezici galibiyetle çıkan iki lider, yani Rusya'dan Putin ile Britanya'dan Tony Blair, politik programları ve felsefelerini açıklamaktan bilgece kaçındı. Farklı davransalar, belki kendi tercihlerini karşılarına koyarak bazı seçmenlerini soğutabilirler fakat insanların ne arzuladığı ne de girişebilecekleri, sıkılıp ilgilerini kaybetmelerine neden olabilecek zihinsel bir çabayı şart koşarak çok daha fazlasını kaybederlerdi. Anthony

Giddens'ın tahlillerinden hareketle, gittikçe akışkan hale gelen toplumsal düzenimizde güvenilecek kılavuzların olmayışının, yaşamlarımızın en kırılgan ve acılı unsuru olduğunu bilen Blair, insanlardan kendilerine güvenmeleri için çağrıda bulunmayı tercih etti. Ona güvenen seçmenlerin altına imza atacakları politikaları ise tamamen tartışma dışında bıraktı. Blair'in seçim konuşmalarında hiç eksik olmayan bir başka motifse "modernleşme"ydi. Bu insanların her şeyi daha iyi hale getirmeye dönük evrensel ve bitmek bilmez arzusu üzerinde bilimsel bir ciddiyet ve uzmanlık halesi bırakmakta faydalıyken, kendi başına boş bir terimdir. Elbette seçimlerdeki zaferden sonra, muzaffer stratejiyi terk etmenin hiçbir sebebi yoktu. *Guardian*'ın köşe yazarlarından Simon Hoggart, Blair'in gazete konferanslarından biri hakkında şunları söylemişti:

> İlk kez olmasa da, Blair'ın yaptığı konuşmanın salt bir retorikten ziyade müzikal bir besteye benzemesi beni şaşkınlığa uğratmıştı. Müzik parçalarında olduğu gibi, amacı bilgi vermekten ziyade güzel hisler yaratmaktı. Nasıl Pastoral Senfoni ortak tarım politikasının değerlendirmesi değilse, konuştuklarının da olgular ve politikalarla hiç ilgisi yoktu... Şimdiye dek kimse Blair'in yaptığı konuşmalardan birini dinleyip "pekâlâ, burada bir şeyler öğrendim", dememiştir. Aksine insanlar hünerli performansını alkışlamakta ve bu haleti ruhiyenin yarattığı parıltının tadını çıkarmaktadırlar.[6]

Sörfçülerle bağı koparmamak için, hiçbir politikacı yüzeyin altına dalma riskini alamaz. Dahası *doxa*, yani tüm tefekkürleri örten ortak ama üzerinde durup düşünülmeyen akideler, sörfçü için yüzey neyse politikacı için de odur. Politikacılar kamusal söylemlerini, yakın zamanda Nick Lee'nin "esrarlı berraklık" diye adlandırdığı düzeyde tutarken kendilerini güvende hissederler. Bu "altındaki dayanaklar esrarını koruduğu, analiz edilemeyecek kadar hızlı aktarıldığı sürece varlığını koruyan

6. Simon Hoggart, "Beethoven Blair pounds kettle drums for Britain", *Guardian*, 29 Mart 2000, s. 2.

bir berraklıktır."[7] Politik söylevler ne kadar kısa olursa, tehlikeli düşünceleri esinleme riski o kadar düşüktür.

Ancak tekrar etmeme izin verin: Televizyon ekranlarının önünde, politik süreçte yaşanan bu radikal dönüşüme suç atmak ne mantıklı ne de adil olacaktır. Kitlesel iletişim araçlarının işleyiş tarzını savunanlar, medyanın ne daha fazlasını ne de daha azını yaptığını vurgularken düşündüklerinden ziyade, müşterilerine ihtiyaçlarını verirlerken daha haklı ve doğrudurlar. Modern çağın "akışkan" aşamasında, hareketlilik veya daha doğrusu harekette kalma becerisi yeni güç hiyerarşisinin üzerine inşa edildiği temel şey olup, en önemli tabakalaştırıcı etmendir. Diğer yanda hız ve ivme, bu etmeni kişinin lehine çevirmekte kullanılan esas stratejilerdir. Şayet durum buysa, iç içe geçmiş bu iki kapasite eşi görülmedik bir sağ kalım ve başarı değeri kazanır. Biri *esneklik*tir: Kısa sürede rotayı değiştirme, hemen değişen koşullara uyum sağlama, katı bir şekilde yerleşmiş alışkanlıkları veya taşınamayacak ağırlığa sahip veya bırakılamayacak kadar çok sevilen mülkleri asla yük etmeme becerisi. Diğeriyse *çok yönlülük*, her şeyle amatörce uğraşmak şeklinde olmasa bile her şeye el atmaktır: İnsan tüm yumurtaları tek bir sepete doldurmaktan kaçınmalıdır. Kişinin uzmanlığını derinleştirmek (ve kaçınılmaz surette daha dar odaklı hale getirmek) için harcanan zaman, başka yeteneklerin fiyatı artarken bu uzmanlık piyasada hiç talep görmez hale geldiğinde boşa harcanmış bir zaman olabilir. Evrimin öğrencilerinden bildiğimiz gibi, hızla değişen bir iklimde sağ kalma şansı en yüksek olanlar "genel", uzmanlaşmamış ve seçici olmayan türlerdir.

Richard Sennett, yakından incelediği, dünya genelinde birçok üst düzey yöneticinin "epik bir figür" olarak nitelediği, gerçekten de Henry Ford ile John D. Rockefeller'in bugün tek bir kişide toplanmış dengi sayılan Bill Gates hakkında şunları söylemişti:

7. Nick Lee, "Three complex subjectivities: Borges, Sterne, Montaigne", ESRC seminerine gönderilmiş bildiri, Ocak 2000.

> Ürünlerinin çıkışları hışımlı, yitip gidişleri hızlıdır; oysa Rockefeller petrol kulelerine, binalara, makinelere ve demiryollarına uzun vadede sahip olmak istiyordu... Kendisini tek bir işle felç etmek yerine, olasılıklarla dolu bir ağın içinde konumlandırmaktan bahsediyordu... O anki anın taleplerine göre yaptığı şeyi yok etmeye [hazır]... Düzensizliği mesken edinecek bir güvene sahip, altüst oluşlarla beslenen biri.[8]

Hepimiz Bill Gates değiliz: Bill Gates'in öğünü, içimizde daha az yetenekli ve becerikli olanlara verilecek olsa belki zehirli olduğu görülecek. Gates'in yaşam tarzı sadece küçük bir azınlığı zafere taşıyabilecek bir strateji: Geri kalanlar içinse hep güvensiz bir bugünle onulmaz ölçüde belirsiz bir geleceğin yaratacağı sıkıntı ve güçlüklerin reçetesi. Fakat yaşamın sert gerçekleriyle yüzleştiğinde, bu iddia hiç para etmez. Bugün geçerli olan Gates'in yaşam tarzıdır ve geçerli olduğu sürece Gates'in göçebe ruhu, başarının yolunu gösterdiği kişilerin yanı sıra oluşmasına yardımcı olduğu ıssız çöllere çektiği kişiler için de parlak bir ışık olmayı sürdürecektir. Nitekim böyle olduğu sürece, kısa konuşmalar yapanların gelecek korkusu çekmeleri için hiçbir sebep olmayacaktır.

Kamusala Karşı Özel

Fransız sosyolog Alain Ehrenberg, Ekim 1983'ten bir Çarşamba gününü (en azından Fransa tarihi için) kültürel bir dönüm noktası olarak seçmişti.[9] O gün ne ünlü ne de ilgi odağı sayılabilecek bir Viviane, kendisini izleyen milyonlarcası gibi "sıradan" bir Fransız kadın, televizyon kameralarının önüne çıkıp kocası Michel'in erken boşalma sorunu yaşadığını ve bu sebeple onunla olmaktan hiç haz alamadığını insanlara duyurdu. Bu ciddi anlamda bir dönüm noktasıydı: Kamusallığın nihai tecessümü televizyonla, özel alanın en uç sembolü yatak odasının buluşmasıydı. Viviane'ın duyurusu seyircileri şoke etmiş ve bir

8. Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, W.W. Norton, 1998, s. 62-3.
9. Alain Ehrenberg, *L'Individu incertain*, Calman-Lévy, 1995, bölüm 4.

süre boyunca Fransız medyasının çeşitli alanlarına yansımış olabilir. Ancak o günden beri aynı şeyleri yapan binlerce Viviane ve Michel sorun çıkarmaz olmuştur. Şahsi şeylerin herkese itiraf edildiği "talk şovlar" en yaygın, önemsiz ve öngörülebilir televizyon işlerine dönüşmüşlerdir ama aynı zamanda hep en yüksek reytingleri onlar almaktadırlar. Şimdi herkesin günah çıkardığı bir toplumda yaşıyoruz. Kabinlere mikrofonlar kurup bunları kamusal ağlara bağladık. Böylece kişinin mahremini halka açması, tüm kamusal figürlerin *sine qua non* [*zorunlu koşul*] görevine, geri kalan insanların da zorunlu saplantısına dönüştü. Britanya'nın büyük nüktedanı Peter Ustinov'un belirttiği gibi, "burası özgür bir ülke madam. Özel hayatınızı kamusal alanda paylaşma hakkına sahibiz." Onun kadar hazırcevap olmayan gazeteciler, "insanların öğrenme hakkı"nı savunan kamusal çıkar bekçileri gibi hareket etmektedirler.

O Çarşamba akşamı, bir dizi yakından bağlantılı sebepten ötürü Fransa için (diğer ülkeler benzer saldırılar için farklı tarihler verebilir) gerçekten de kültürel bir altüst oluş anıydı.

İlk sebepten zaten bahsedilmişti: Özel ve kamusal alan arasındaki geçitler ardına kadar açılmış, bir zamanlar iki alanı ayıran çizgiler yitmiş ve yeniden pazarlığa yatırıldığı uzun, neticesiz bir süreç başlamıştı. Mesele sadece, duyguların uluorta ifşa edilmesine getirilmiş geleneksel yasağın kaldırılmasıyla ilgili değildir. Aksine şahsi duyguların, hayallerin ve saplantıların didik didik edilmesi ve pervasızca halka açılması teşvik edilmektedir ve davranışçı formülle uyumlu bir şekilde, seyircilerin alkışlarıyla ödüllendirilerek pekiştirilmektedir. Ne kadar ateşli ve yoğun olursa, itiraf edilen tutkular o kadar vahşi ve şiddetli olmuştur. Her gün sunucular ve spikerler, davet edilen seyircileri ve temsilen TV ekranlarına yapışmış izleyicileri "açılma"ları, gardlarını indirmeleri ve terbiye, edep gibi modası geçmiş kavramlardan kurtulup kendilerini tamamen serbest bırakmaları için dürterler. Verilen ders, hiçbir gizli düşünce ve hissin, kamuya açılamayacak kadar özel olmadığıdır.

TV'nin önayak olduğu (veya katkı sunduğu) kültürel devrimden bahsedilmesinin ikinci sebebi, özel duygu ve düşüncelerin aleni şekilde paylaşılıp karşılaştırılmasını sağlayan bir dilin doğup hızla gelişmesidir. "Sübjektif/öznel" eskiden söz edilmeyen/anlatılmayan şeylerle eşanlamlıydı. Açık ifadelerin zorluğu, belki de imkânsız oluşu *özel* duyguların nerdeyse belirleyici özelliğiydi ve özel/kamusal ayrımının aşılması önündeki temel engeldi. Ludwig Wittgenstein'dan bildiğimiz gibi, eğer "özel" aktarılmanın imkânsız oluşunu temsil ediyorsa, özel dil diye bir şey yoktur ve olamaz da. "Talk şovlar" ifade edilebilen şeylerle edilemeyenler, özel ve kamusal alan arasındaki ayrımı aşan yeni bir dilin halka öğretildiği kurslardır. Böyle bir dilin ortaya çıkışı, oyunculara ve seyircilere hissettiklerini anlatma imkânı sunmaktan fazlasını yapar. Bir kere böyle bir dil çıkıp öznel yaşantılar isim kazanmaya başlayınca, bu sayede aranılan, bulunan, incelenen ve konuşulan nesnelere dönüşünce (Martin Heidegger'in söyleyeceği gibi, *Zuhandenheit*'in görünmez dünyasından çıkıp *Vorhandenheit*'ın aşırı somut topraklarına girince)* ne oldukları anlaşılabilecek duygular ve yakınlıklar sadece iletişime uygun olanlardır: Dil kendi kamuoyunu ve kendi kamusal alanını yaratır.

Üçüncü sebep, talk şovların insan yaşamını, yani konusunu bireysel çözümler arayan ve bundan dolayı bireysel kaynakların kullanılmasını gerektiren, bireysel düzlemde yaşanan sorunların toplamı şeklinde temsil etme eğilimidir. Yine bu dehşetli değişimi TV'nin önayak olduğu veya katkı sunduğu bir şey olarak tarif etmek nerdeyse imkânsızdır. Kesin olan, "TV'de görülen" ne olursa olsun, "gerçek dünya"nın haftada yedi gün ve günde yirmi dört saat sunduğu deneyimlerle ile aynı ayarda olduğudur. Ulrich Beck'in manidar yorumuyla, yaşamlarımız artık "sistematik çelişkilere getirilen biyografik çözümler"e dönüşmüştür. Böyle

* *Zuhandenheit*: El-altında-olmaklık; *Vorhandenheit*: Mevcut-oluş, bkz. Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, Çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, Eylül 2008; Kaan Ökten, "*Varlık ve Zaman Kılavuzu*", Agora Kitaplığı, İstanbul, Eylül 2008. (y.h.n.)

bir çözüm bulmanın imkânsız olduğunu, sistematik çelişkilerin bireylerin yaşam politikalarıyla *çözülemeyeceğin*i söyleyebilirsiniz. Fakat durum böyle ve yaşam politikalarından hareketle, sistematik çelişkileri dolaysızca hedef alıp sorunu kökünden giderebilmenin kesin bir yolu yoktur.

> Uzmanlar çelişkilerini ve çatışmalarını bireylerin ayaklarına yığmaktadırlar... *Tarih* (*sonsuz*) bir *bugün*e indirgenir ve her şey kişinin şahsi egosu ile hayatının eksenleri etrafında döner... *Dışarısı içeriye dönmüş, özelleşmiştir...* Birey henüz alınmamış kararların bedelini "ödemek" zorunda kalacaktır... Kişinin sağ kalması için, ego ve dünya arasındaki ilişkiyi tepetaklak edecek, yani bireysel bir biyografinin şekillendirilmesi için onu faydalı kılacak, *ego merkezli bir dünya görüşü* geliştirmek zorundadır.[10]

Söyleşi programları bu harikulade dönüşümün başarılmasına, dünyayı *ego-merkezli* bir yere dönüştürmeye, sihirli bir avatar yaratmaya yardımcı olurlar. Bu, toplumun ürettiği zıtlıklarla risklerin, bireysel terimlerle tanımlanan sorunlara, bireysel düzlemde beliren ve yine bireylerin yüzleşip çözmesi gereken sorunlara dönüştürülmesidir. Kişi acıyı kovacak kadar becerikli ve irfan sahibi olmadığı için acı çeker. Kararlılık ve azmin yokluğu, sorun yaratan bireysel ihmaller ve hatalar listesinin hep en üstlerindedir. "Yanlış türden toplumlar" gündemden tamamen düşmüştür. Dahası gündeme gelmesine hiç müsaade edilmemektedir. Bunun mevcut savlarda bıraktığı boşluk, bireyin yetersiz ve uygunsuz hareketlerine dönük kınamalar ve azarlamalarla doldurularak görünmez kılınmaktadır. Davanın sürekli tekrarlanması, hükmün sonsuza dek yinelenmesiyle hüküm kusursuzlaştırılır.

Söyleşi programlarının oluşturduğu kurumun etrafında, bir topluluk yaratılır. Ancak bu oksimoron bir topluluktur. Sırf kendilerini kapatmaları ve sınırlandırmaları sayesinde bir araya

---

10. Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, Çev. Mark Ritter, Sage, 1992, s. 133-7.

gelmiş bireylerin topluluğu. Bu tuhaf topluluğun üyelerinde ortak olan şey, her birinin tek başına acı çekmesi; hepsinin beladan Baron Münchausen'in kendisini giydiği ayakkabılarının bağıyla çekmesi gibi kurtulmaya çabalaması ve içlerinden hiçbirinin benzer acıları yaşayacak başkalarıyla güçlerini birleştirerek bu mücadeleyi kolaylaştırabileceğini düşünmemesidir. Sorunların "bireysel"liği, çözümlerinin başka yollarla paylaşılmasından değil haklarında konuşup, aynısını yapan başkalarına kulak verilmesinden bir şeyler elde edebileceği anlamına gelir. Ayrıca "topluluk" bu örüntüye göre hareket etmek için tek bir çatı altında veya TV setlerinin önünde toplanan bir miktar bireye tekabül etmektedir.

Söyleşi programlarının seyircileri, aynı içinden bu seyircilerin çekildiği bireyselleşmiş dünyanın halkları gibi, bir ekip oluşturmaz. Düşünceleri ve hareketleri ne kadar iyi koordine edilirse edilsin, her seyirci birlikteliğe tekil kişiler olarak girer ve böyle kalmaya yazgılı olduklarına ilişkin kanaatleri güçlenmiş halde oradan çıkar. Oturum esnasında, sorunları yeni bir nitelik kazanmaz. Kamusal meselelere dönüşmezler. Sadece halka özel sorunlar olduğu duyurulur ve bu niteliği halk tarafından kabul edilir.

Belki "dışarısı içeriye dönmüş" ve özel kılınmıştır. Ancak içerinin dışarıya dönüşmesiyle, dışarıda kalan ne varsa ciddi ölçüde gölgede kaldığı da doğrudur. "Özel alan"ın kamusal sahneyi boydan boya örtmesiyle, içeriye dönüşmeyi reddeden veya dönüşemeyen hiçbir şeye yer ayrılmadığı gibi, tekrar özel olana dönüştürülünceye dek kamusal sahneye çıkmalarına asla izin verilmez. Bu açıdan TV, "dışarıyı içeriye dönüştürme"nin, toplumsal sorunlara çözüm bulma işini bireysel biyografilere dönüştürmenin zorunlu koşuludur (*sine qua non*). Bunun politikadaki etkisi yıkıcı ve parçalayıcıdır.

Demokratik politikaların özü (yani özerk bireylerden oluşmuş özerk bir toplumun var olma biçimi) süregitmekte olan, çift yönlü bir dönüşümdür: Özel sıkıntıların kamusal meselelere, kamusal çıkarların da bireysel hak ve görevlere dönüşmesi.

"Dışarının içeriye dönüşmesi"nin ilk kurbanı işte bu çift-yönlü dönüşümdür ve bu edimi mümkün kılan içerinin dışarıya dönüşmesi olmuştur. Bu kayıp sayesinde, politik alan etkin bir şekilde etkisiz hale getirilmiştir. Şimdi "tarif edilemez" (yani kişisel yetersizlikler şeklinde tarif edilmediği müddetçe) olma sırası kamusal hatalardadır. Politikaların ahlaki kusurlarını, politikacıların ahlaki günahlarından farklı bir biçimde idrak edebilmek çok güçtür. Başkan Clinton federal görevler arasından Amerikan refah devletini çıkarıp onu bütünüyle lağvettiğinde kimse ihtar önerisinde bulunmamıştı. Diğer yanda Britanya Dış İşleri Bakanı Robin Cook, İngiliz yapımı silahların İngiliz halkını katletmekle suçlanan bir devlete satılmasına izin verdiğinde değil, tabloid gazeteler eşini aldattığını ortaya çıkardığında zorla istifanın ucuna gelmişti.

Yanlış bir toplum düşüncesine yer bırakılmadığında, *iyi* toplum fikrinin etki yaratmak şöyle dursun, ortaya çıkma şansı bile çok zayıftır. Toplumca inşa edilen adaletsizliğin algısı, adil topluma dair modelleri doğuran embriyoysa, kişisel yetersizliklere ilişkin algılar da, bireysel zindelik, kurnazlık ve çok yönlü yeterliliğe işaret eden bir modelin doğmasını sağlayabilir. *Lebenswelt*'in [*Yaşam dünyası*] "televizyonlarda görünen" dünyanın suretinde biçimlendirilmesine katkı sunarken medyanın ulaştığı en büyük başarı, kolektif bir çabalar bütünü olan politikanın yerine, bütünüyle bireysel çabalardan ibaret olan yaşam politikalarının konulmasını hızlandırıp kolaylaştırmasıdır.

Putperestliğe/İdollere Tapmaya Karşı Otorite

Büyük "P' ile politika otorite sahibi liderlere ihtiyaç duyar. Öte yandaysa yaşam politikalarının ihtiyaç duyduğu şey putlar/idoller/kültlerdir. Putlar kimi zaman kendilerine tapınanların çokluğuna işaret ederek otorite iddiasında bulunurken, bazı liderler putlaştırılsa bile ikisi arasındaki fark daha büyük olamazdı.

Politika bir dolu şeye denktir ancak eğer bireysel sorunları kamusal meselelere, ortak çıkarları da bireysel haklarla görevlere

dönüştürme sanatı olmasaydı, kolay kolay bunlardan hiçbiri olamazdı. Liderler bu dönüşümün uzmanlarıdırlar. Bireysel düzlemde taşınan kaygılara kamusal (genel) isimler verirler ve böylece bireysel deneyimlerle algılanamayacak, tek tek bireylerin çözemeyeceği sorunların topluca ele alınmasına zemin oluştururlar. Ayrıca kolektif eylemin etkin hale gelmesi için, bireylerin yapabilecekleri ve yapmaları gereken şeyleri önerirler. Liderler iyi veya daha iyi bir topluma, toplumsal adalete veya şimdiye dek bilinenlerden daha adil bir topluma, birlikte yaşamanın düzgün ve insancıl bir yoluna yahut bugün yaşanandan daha insani bir ortak yaşama dair vizyonlar yaratıp savunurlar. Sonrasındaysa bu ileriye dönük adımların hepsine veya bir kısmına erişebilmek için nelerin yapılması gerektiğini önerirler.

Diğer yanda yaşam politikası, başlangıçtan sona dek bireysel bir çerçeveyle kuşatılmış haldedir: Bireysel beden "iç benlik"le, iddia edilip bahşedilen şahsi kimlikle, kişinin bir kural olarak "daha fazla"sını istediği ve diğerlerinin müdahalelerinden uzak kalmaya çabaladığı "mekân"la tamamlanır. Anthony Giddens'ın meşhur tanımıyla, yaşam politikası "böyle bir öz kimliği" merkez alır:

> Kendisine gönderme yapan bir sistem şeklinde kurgulanmış yaşam süresine odaklandığı müddetçe, benliğin dönüşümsel projesi sadece denetime odaklanır. Özgünlük ve sahicilikten başka hiçbir ahlakı yoktur. Eski "kendi benliğin hakiki olsun" sözünün modern biçimidir. Ancak bugün geleneğin sona erdiği göz önüne alınınca, "ne olmalıyım?" sorusu ayrılmaz bir biçimde "nasıl yaşamalıyım?" sorusuyla iç içe geçmektedir.[11]

Yaşam politikası kendisini merkeze alır ve kendisine gönderme yapar. Giddens'ın ima ettiğinin aksine, "özgünlük" ahlakın farklı bir biçimi değil etiğin taşıdığı anlamlılığın inkârıdır. Ahlak kişinin kendisiyle kurduğu ilişkinin değil, kişiler arasındaki iliş-

11. Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Polity, 1992, s. 197-8.

kilerin özelliklerinden biridir. Benliğin Ötekine uzanması, Öteki "*için* var olma" ve Ötekilerin ihtiyaçlarını kişinin kendi çabalarının sebebi haline getirmesi, ahlaki benlikle ahlaki davranışın kurucu özelliğidir. "Özgünlük" arayışına tabi yaşam politikaları arada benzer sonuçlar yaratsa bile bunu sadece tesadüfen yapar. Ötekine "iyilikler" yapılsa bile öz kaygıların türevinden ve ikincil sonuçlardan başka bir şey değildir. Ayrıca "özgünlüğün" kendisi "benlik için geçerli olma"nın güncel bir biçimi değildir. Yaşam politikalarının yaşamın merkezinde konumlanması, benliğin "içkin hakikati"ne duyulan güvenin çökmesiyle yakından bağlantılıdır. Sartrecı *projet de la vie* [*yaşam projesi*] döneminin aksine, bugün "özgünlük" adıyla hayata geçirilen şey "gerçek benliğin kalbi"ne yapılan ömürlük bir hac yolculuğu değildir. Aksine daha heyecan verici yaşam tarzlarının arayışı içinde, bazı çekici ve zevkli tarzların gözden kaçmış veya budalaca önemsenmemiş olabileceğine duyulan dinmek bilmez korkunun sevk ettiği, uzun ve bitmek bilmez sayıda turistik noktaya yapılan seyahatlerdir. Birbirini izleyecek deneylerin düz bir çizgi boyunca planlanması çok sık olmadığı gibi zorunlu da değildir.

Bu noktada putlar ve idoller epey elverişlidir. İyi bir toplum modeline dönük talepler azaldıkça ve eldeki birkaç model müşteri çekebilmek için akla karayı seçtikçe, iyi bir yaşamın gelişmiş ve yeni modelleri (iyi *bireysel* yaşamlar, bireysel düzlemde kurulan ve keyif alınan yaşamlar) aranır. Ne kadar sayısız ve çeşitli olursa o kadar iyidir. Geçmiş liderlerin aksine, putlar ve idoller bu yeni talebe uygun düşecek şekilde tasarlanırlar. İdoller yol göstermez, kendilerini *emsal* olarak sunarlar: "İşte sizin gibi yalnız bir birey olan ben, yaşamın zorluklarıyla böyle başa çıkıyorum ve dalgalarla boğuşurken böyle yüzebiliyorum; size musallat olan kaygılar ve sıkıntıların aynıları beni de rahatsız ediyor ama bunlarla baş etmenin yolunu buldum ve hepsinin üstesinden geldim; ben de tökezlemelerden ve başarısızlıklardan payımı aldım ama asla havlu atmadım ve her seferinde toparlanıp kendime çeki düzen verdim. Doğru sizler benim gibi değilsiniz: Hiçbir iki kişi tam olarak birbirine benzemez. Her

insan ayrı ve farklı olduğu kadar bir evren gibi tam ve tektir. Her birimizin kendi beyinlerini kullanması, kendi kararlarını alması ve risklerle kendi başlarına yüzleşmesi gerekir. Ancak birbirimizin hatalı ve doğru adımlarından, talihsizliklerinden ve şanslı tesadüflerden bir şeyler öğrenebiliriz. Neticede zengin ve ünlü biri oldum, dolayısıyla zorlu yaşam sanatında birçok kişiden daha fazla ustalaşmış olduğumu ve bunun nasıl yapıldığını yakından incelemenizin harcadığınız zamana değeceğini farz edebilirim. Elbette kusursuz hiçbir reçete yoktur ve birine yüzde yüz uygun düşen şey diğerini yarı yolda bırakabilir. Ancak ne kadar ipucu ve işarete ulaşırsanız, size en uygun olanı seçme şansınız o kadar artar."

Ünlü kişilerin özel yaşantılarındaki sırlara yönelik bu şiddetli ilginin kaynağında sadece dedikodu sevgisi yatmamaktadır ve onların özel uğraşlarına burun sokan TV kameraları, anahtar deliğinden bakmanın yüksek teknolojili biçiminden ibaret değildir. Ünlülerin aşk hayatlarıyla ilgili gelişmeler, giyim tarzları ve kendilerini gösteriş biçimleri, tercih ettikleri evler ve tatil yerleri, günlük diyetleri ve buzdolaplarındaki malzemeler (televizyonun en çok izlendiği saatleri dolduran ve tabloid gazetelerin manşetlerine malzeme çıkaran şeyler) sırf insanların bitmek bilmeyen merakını tatmin etmekle kalmazlar. Bireysel düzlemde gerçekleştirilen yaşam politikalarının diğer tüm politik oyunları devre dışı bıraktığı bir dünyada, örnekler bir zamanlar politik programlarla platformların yerine getirmeye çalıştığı işlevi üstlenirler ve ünlülerin başarı sırlarıyla ilgili dedikoducu haberler, eskiden politik toplantıların, manifestoların ve broşürlere düşen hayati rolü daha fazla oynarlar. Kafası karışan kişilere ne uğruna yaşayacaklarını ve yaşanmaya değer şeylerin peşinden nasıl gideceklerini anlatırlar. Aslına bakılırsa, yaşam politikasının onlar olmadan yapamayacağı ancak başka kaynaklardan almayacağı, vazgeçilmesi imkânsız eğitici donanımlardır onlar.

Bir adım daha ileri gidip, ünlüler kültünde, hatta "idol" fenomeninin kendisinde yaşanan bu dudak uçuklatıcı büyümenin altında, tedrici bir bireyselleşmenin getirdiği yaşam

politikalarına dahil olma zorunluluğunun yattığını söylemek makul olacaktır. İzleyici kalabalıklara ekranlardaki emsalin, bireysel bir macerayı taklit edilmeye değer bir modele dönüştürme yetkisiyle aşılanması gerekir. Nitekim her yerde bu tür modellerin arzulanması kalabalık bir izleyici kitlesini onlara garanti etmektedir. Salt sayılarının verdiği güçle kalabalıklar, idollere karizma bahşeder. İdollerin ve putların karizması da izleyicileri bir kalabalığa dönüştürür. Kuşkusuz kabloların ve uydu ağlarının tüm dünyaya ulaşması, arz ve talep arasındaki etkileşimi kolaylaştırır. Kalite anlamında idoller ne kadar zayıf olursa olsun, hevesli izleyicilerin sayısı bunu tamamen telafi eder.

Putperestlik veya idollere tapma bir başka açıdan daha çağımızın yaşam tarzına uymaktadır: Bireysel yaşam güzergâhlarının parça parça oluşuyla çok uyumludur. Ani ve öngörülmez değişimlerin fena halde "esnek" dünyasında, makul yaşam politikaları hayatın birbirini takip eden ancak birbirini belirlemeyen fasılalarına ayrılmasını gerektirir (Hume'un *post hoc non est propter hoc** uyarısına uyarmışçasına). Daimi bir "yeniden doğma", "yeniden deneme" veya "baştan başlama" becerisi, eskiyi bırakıp yeni olanı kucaklayabilme mevcut koşullar altında çok büyük hayati değer kazanır: Kabaca bu, ne zaman "daha fazla esneklik" isteseler politikacıların üzerine basa basa vurguladıkları derstir. Richard Sennett'ın tahminiyle, en az iki yıllık kolej eğitimine sahip genç bir Amerikalı, zaten birkaç yıl önce "çalışma hayatı içinde en az on bir kez iş değiştireceğini, o kırk yıl içinde en az üç kez temel becerilerini değiştireceği"ni umar hale gelmişti.[12] Dahası bu sözcükler yazıldığından beri, değişimin hızında bir yavaşlama olmamıştır. Genç insanların emin olabileceği tek şey, yarın yaşayacakları hayatın bugünkünden farklı olacağı. Sebatkâr bir kararlılıkla takip edilen hayat projelerinin yerini,

(Lat.) Post hoc non est propter hoc: Felsefede, *bundan sonra, demek ki bundan dolayı* şeklinde ifade edilen safsatadır. Art arda gerçekleşen iki olayda, önceki olayın sonrakinin nedeni olduğu şeklindeki hatalı kabulü ifade eder. (y.h.n.)
12. Sennett, *The Corrosion of Character*, s. 22.

hiç bitmeyen "yeni başlangıçlar" almıştır. Savaşçılara sağ kalmak ve başarıya ulaşmak adına eşiğe getiren şey *tutarsızlık*tır.

Ünlülerin kültleri tam da bu tutarsızlığa uygun düşmektedir. Kötü ün, şöhretin yerini almıştır ve spotların altında olmanın o baş döndürücü hali (aşırı ısınacak diye uzun süre açık tutulamadığından, sürekli kapatılıp açılması spotların doğasında vardır) halkın sevgisinin getirdiği o kalıcı parıltının yerine geçmiştir. Daha yakın zamana kadar, "zamana ve paranın gücüne verilmiş tavizler" olarak görüldüğünden ani ticari başarılara şüpheyle bakılırdı. Oysa bugün, Pierre Bourdieu'nun önerdiği gibi, "piyasalar gittikçe meşruiyetin kaynağı olarak kabul edilmektedir."[13] Geçmişteki şöhretli insanların aksine, bugünün ünlüsü kısa ömürlüdür ve yükselişinin kısalığı, bir dizi yeni başlangıç şeklinde yaşanan hayatla uyum içindedir. Ünlüler kültüne katılmak, bir davaya katılmakla aynı şey değildir. Uzun vadeli taahhütlere girmeyi gerektirmez ve böylece geleceği ipotek altına da almaz. İdoller aynı manşetlerdeki diğer havadisler gibi, kısa süre sonra unutulmak üzere yoğun bir ilgiyi üzerlerine çekerler (fakat planlanmış geri dönüşlerde ve yıldönümlerinde geri dönüşüme tabi tutulabilirler). İdoller ve putlar kendi görkemli anlarına sahiptirler. Bu sayede, her gün aleni itiraflarda uzmanlaşmış sayısız "söyleşi programı"nda insanlara üzerinde düşünüp ders çıkaracakları örnekler olarak sunuldukları, "sıradan" erkek ve kadınların oluşturduğu o soluk kitleden ayrı dururlar.

Putperestlik yahut idollere tapınma süreklilik içinde kaybettiği şeyi yoğunluk içinde kazanır. Putperestlik, normalde dağılmış ve uzun aralıklara yayılmış duyguları bir noktada yoğunlaştırır. Bir kez daha etkilerin anlık yoğunlaşması ile bugünkü yaşayışın bir başka kayda değer özelliği arasında bir yankı vardır: Süreklilik pahasına deneyimin yoğunluğuna verilen yüksek değer. Deneyimlerin değerini ölçmeye yarayan standart genelde, uzun süre iz bırakması değil heyecan verme kapasitesidir. Erken modern çağın tatmini erteleme uyarısını

13. Bourdieu, *Sur la télévision*, s. 28.

umursamayan bir toplumda, hemen tüketmeye uygun sonsuz bir "deneyim" olmadıkça "ölümsüzlüğün" bile çok az değeri vardır. Baştan çıkarıcı diğer kültürel teklifler gibi, "azami etki bırakıp hemen modasını kaybetme"ye uygun olmalı ve böylece alanı henüz denenmemiş fakat muhtemelen daha heyecan verici maceralara bırakmalıdır.

Eğer ortada hâlâ ortodoks tipte otoriteler varsa, spotların altındaki ünlülerle nadiren kendi lehlerine olan ve onları bir zamanlar sahip oldukları ayrıcalıklardan mahrum bırakan şartlar altında rekabet etmeleri gerekir. Geleneksel politikanın tekdüze, sıkıcı ve tümüyle sıradan işleyişi, onca rakip arasında sivrilmesi için hiç uygun değildir. Dahası bunu başarsa bile, hedefine ulaşacak kadar uzun süre ilgilerini tutmak şöyle dursun, çok fazla seyirciyi kendine dahi çekemez. TV'deki yarışma puanları bize her gün şu mesajı tekrarlamaktadır: Bir pop yıldızının üçüncü evliliğinin tarihi veya bir futbolcunun hettrik yapması, son savaşı kimin kazandığı yahut hangi tarihte kadınların seçme ve seçilme hakkını elde ettikleri kadar önemlidir. Zeki Çek yazar Ivan Klima'nın kısa ve öz tabiriyle:

> Futbolcular, buz hokeycileri, tenis oyuncuları, basketbolcular, gitaristler, şarkıcılar, aktörler, televizyon sunucuları ve top modeller. Ara sıra (ve sadece sembolik olarak) yanlarına bazı yazarlar, ressamlar, akademisyenler, Nobel ödüllüler (bir yıl sonra adlarını hatırlayan biri var mı acaba?) ve prensesler katılır... ta ki o da unutuluncaya dek. Eğlence ve fiziksel güzellik kadar gelip geçici bir şey yoktur ve onları simgeleyen idoller aynı şekilde fanidirler.[14]

Klima şu sonuca varır: "Her şeyden öte, günümüzün idolleri beşeri mücadelelerin beyhudeliğini ve iz bırakmadan yok olacağımızın kesinliğini simgelemektedirler." Ancak bahsetmediği şey, ünlüler geçidinin bir an durup mücadelelerin beyhudeliği ve yok oluşun kesinliği üzerinde düşünmemize izin vermeyecek

14. Ivan Klima, *Between Security and Insecurity*, Çev. Gerry Turner, Thames and Hudson, 1999, s. 44.

kadar hızlı ve renkli olduğudur. Değişimin hızı içinde bugünün güvensizliği ve geleceğin belirsizliğine çözüm arayan bizlerin büyük kısmı için, düşünceleri sessizliğe gömmek veya ket vurmak, ünlüler geçidinin sunduğu hizmetlerden en önemlisidir.

Politikaya Karşı Vaka/Olay

Médiatiquement correct. 265 maximes de notre temps'in[15] yazarı François Brune, geçtiğimiz yıllarda Fransız medya ağlarından RTL'nin kullandığı şu sloganı aktarır: "Bilgi kahve gibidir: Sıcak ve sert olduğunda iyidir." Bu inanca göre hareket etme adına, medya dünyayı birbirini takip eden *olaylar* şeklinde geri dönüşüme sokar. Olayların birbirini hangi sırayla takip ettiğinin önemi yoktur: Dünya Kupası'nı Diana'nın ölümü, onu Bill Clinton'un erotik tuhaflıkları, onu Sırbistan'daki varagele bombardımanları ve Mozambik'teki sel takip eder. Sıra kolaylıkla tersine çevrilebilir veya yeniden karılabilir: Asıl önemli olan sıralama değildir; çünkü hiçbir sebep-sonuç bağlantısı veya mantık yoktur: Aksine dizilimin ölçüsüzlüğü ve rastgeleliği, dünyanın idaresi zor ihtimallerini iletir –*quod erat demonstrandum.** Aslolan ve esas önemli olan, her olayın manşetlere çıkacak kadar sert olması, her birinin soğumadan manşetlerden kaybolmasıdır. "Olay örgüleri dünyaya yaklaşmanın tek yolu oldu" diye gözlemlemektedir Brune.[16] Dünya hareket halindedir. Yahut en azından deneyimlerimiz hepimize bunu söylemektedir: Dolayısıyla "halkın ilgisini çeken şeyler"in ardı ardına birbirini takip etmesi, fena halde ihtiyaç duyduğumuz, bize değişimden *au courant* [*haberdar*] olduğumuzu, hep süratle akıp giden gerçekliği yakaladığımızı söyleyen bir izlenim yaratır.

Ancak olayın tek önemi bu değildir. "Olay", Brune'un vurguladığı üzere, "yurttaşları kamuoyuna dönüştürür." Bunun

15. Yayımlayan: Paris-Mediterranee, 1998.
* (Lat.) Quod erat demonstrandum: Gösterilmek/kanıtlanmak istendiği gibi. (y.h.n.)
16. François Brune, "De la soumission dans les têtes", *Le Monde Diplomatique*, Nisan 2000, s. 20.

yeni bir kamuoyu türü olduğunu, John Stuart Mill'in modern demokrasinin diğer kahramanlarıyla birlikte, halk egemenliğinin kalesi ve serası (ya da ikisi birden) olarak övdüğü kamuoyuna hiç benzemediğini söylememe izin verin. "Kamuoyunun gözleri önündeki olaylar"ın hayat verdiği (ve kısa sürede dağılıp gidecek) kamuoyu, oyuncuların değil seyircilerin oluşturduğu bir topluluktur. Odaklanan şeyin aynı olmasıyla aynı anda izlemenin yarattığı "aitlik" illüzyonu, ilgiden başka hiçbir şeye fayda etmez. Seyirci topluluğunun üyeleri, sergilenen şeyi eyleme geçerek takip etmek zorunda değildir. Kuşkusuz kimse onlardan ne türden eylemlere girişilmesi gerektiğiyle ilgili kararlar almalarını istemez veya beklemez (esasında estetik niteliğe sahip sorular sorarken, yani seyircilerin izledikleri şeyden memnun olup olmadıklarını test ederken, tam da bunu yaptığını iddia eden anlık sayımlar/oylamalar haricinde). Olaylar "kamusal sahne"nin eyleme geçmek için değil, izlemek ve keyif almak için kurulduğunu gösteren etmenlerdir.

Seyircilerin toplamı başka bir "askı topluluğu"dur: İnsanların bireysel kaygılarını ortak bir "askı"ya asma yoluyla oluşturduğu bir topluluk. Bu "askı" bir günlük kahraman veya bir günlük kötü adam olabileceği gibi, bir felaket veya istisnai derecede keyifli bir başarı da olabilir. Tiyatro vestiyerlerindeki pardösüler gibi, kaygılar da oyun süresince askılarda kalır, hep kendi sahiplerinin özel mülkü olarak kalmayı sürdürürler. Askı toplulukları "gerçek olan"a ait işaretlerin birçoğunu taşır. Diğer bir ifadeyle, ait olmaya veya insanların topluluklardan vermelerini beklediği ve bu sayede onlara arzu duydukları yaşam kalitesine dair *deneyimler* sunarlar. Fakat "gerçek olan"ı tanımlayan şu nitelikten yoksundurlar: Süreklilik, yani üyelerinin her birinden daha uzun ömürlü olma ve (Émile Durkheim'ın meşhur ifadesiyle) "parçalarının toplamından daha büyük" olma. "Gerçek olan" günümüz dünyasında sadece yokluğu ve amansız parçalanmasıyla öne çıktığından, "askı toplulukları" en iyi ikinci tercihtir: Ne kadar kısa ömürlü olursa olsun topluluk *deneyim*i, deneyimlenmek istenen şeyin yerine konacak tek şeydir. Oysa "askı toplulukları"

doğaları gereği kısa ömürlü olduğundan ve "üyeler"i üzerinde denetim kurmakta aciz kaldıklarından dolayı, her biri beraberinde yeniden doldurulmak için feryat eden bir boşluk bırakır. Burada olaylara özgü fanilik yeniden yardımcı olur: İnce ince hadiselere bölündüğünde yaşam, mantık ve sürekliliğin yokluğunu örtmek için ilgi çekici sayısız ve çeşitli olaya ihtiyaç duyar.

Olayları tüketen kişiler olarak, hepimizin blumiadan [aşırı yeme hastalığı] mustarip olduğumuzu söyleyebiliriz. Ayrıca blumia hastaları için, olayların (veya medyanın işlemesiyle olayları insanların ilgisini çeken gösterilerin) ideal gıda kaynağı olduğunu da söyleyebiliriz. Blumia hastaları midede yer açmak için, yuttukları yiyeceklerden hızla kurtulmak zorundadırlar. Açlığın yatışmasıyla hiç ilgisi yoktur. Aksine arzuladıkları ve doktorların bu yeme biçimine "bozukluk" demesine yol açan şey mideyi doymak bilmez surette doldurma eylemidir. Olaylar/gösteriler tam da bu amaca özel biçilmiş şeylerdir. Hemen tüketilmeleri ve yine aynı hızla boşaltılmaları hedeflenir. Çiğnemeden yutulmaları beklenir ve hazmedilmeleri gerekmez. İlgi odağına girer girmez, daha özümsenme ve tüketici organizmanın parçası olma fırsatını bile yakalayamadan, çıkarılıp atılırlar. Belki de birinin çıkıp RTL sloganını düzeltmesi gerek: Bilginin taklit ettiği kahve sadece sıcak ve sert değildir, aynı zamanda *hazır*dır [*instant*].

Tüm bu özellikleriyle olaylar, politikalarla taban tabana zıttırlar. Bugün olayların/gösterilerin üstlendiği bütünleyici işlevi eskiden politikalar yerine getiriyordu. Aynı görüşe sahip toplulukları yaratan ve onları yukarıya taşıyan şey politikalardı. Ancak bunu yapış şekilleri farklı olup, ürünleri de aynı biçimde farklıydı.

Politika yoluyla bütünleşme olasılığı, kolektif denetim kurma ve aslında geleceği biçimlendirme becerisi varsayılmadığında düşünülemez bir şey olur: Özü itibariyle dizginlenemeyen ve öngörülemeyen güçlerin rastlantısal oyunlarıyla yoktan var olmak yerine, tutarlı ve inatla peşinden koşulan eylemlerin getirdiği gelecek kavramı olmadan tahayyül edilemez. Eğer "akışkan" modernlikte yaşama sanatı, büyük oranda evcilleştirilmesi im-

kânsız gel-git dalgalarında güvenle yüzme meselesiyse, "katı" modernliğin tutkusu geçici olanı sürekliliğe, tesadüfleri rutine, rastlantısal olanı devamlılığa, kaosu düzene dönüştürmekti. Beşeri dünyayı şeffaf ve öngörülebilir hale getirmek istedi ve bunun yapılabileceğine inandı.

Artık böyle varsayımlar yok; dile getirildiğindeyse inandırıcılığı çok az. Pierre Bourdieu'nun vurgulayarak belirttiği gibi:

> Onlara göre çağımızın erkek ve kadınlarına damga vuran sinizmden şikâyet edenler, onu destekleyip ödüllendiren ekonomik ve sosyal koşullarla bağını kaçırma hatasına düşmemelidirler... Geleceği tasarlama kapasitesi... Tüm rasyonel eylemlerin koşuludur... Tasarlanan geleceğe göre bugünü biçimlendirmeye dönük makul bir arzu için, asgari oranda bugüne tutunmak gerekir.[17]

Ancak esas mesele şu: Bugünlerde tek tek veya gruplar halinde, hatta kolektif bir biçimde, geleceği dönüştürme işine bırakın kalkışmayı bunu düşünmeye cüret edecek kadar bugüne hâkim olduğumuzdan çok az kişi emin olabilir. Oysa bir "politika"ya sahip olmak ve dahası onu kararlılıkla takip etmek, geleceğin şekillendirilebileceğine, bunu yapmanın yolları ve araçlarının olduğuna, bu görevi etkin bir şekilde yerine getirecek güçte faillerin ya mevcut olduğu ya da kurulabileceğine inandığımız müddetçe anlamlıdır. Nitekim bu inancı destekleyen kanıtlar çok azdır. Geçmişte dünyayı daha iyi bir yere dönüştürebileceğini söyleyerek övünen failler (en önde gelenleri ulus-devlet hükümetleri, eylemin egemenliğinin kabul görmüş taşıyıcıları ve bekçileri), değişim taleplerine gittikçe kutsallaşan ve artık sorgulanmayan "Başka Bir Alternatif Yok" formülüyle cevap vermektedirler. "Daha fazla esneklik" ve "piyasa güçleri"ne daha fazla itaat çağrılarında bulunup, *daha az* düzenlemeyle, *daha az* denetimle, hepimizin paylaştığı yaşam koşulları üzerinde *daha az* hâkimiyet kurulmasıyla hepimizin kazançlı olacağını

17. Pierre Bourdieu, "La précarité est aujourd'hui partout", *Contre-feux*, Raisons d'Agir, 1998, s. 98, 97.

ima etmektedirler. Bugün ortodoks politik eylemlere kafa tutan büyük mesele, "neyin yapılacağı" değil yapılması gereken her neyse onu "kimin yapabileceği ve yapacağı"dır.

Hızla küreselleşen dünyamızda, failler bağımlılık ilişkilerine kafa tutamaz. "Küreselleşme" bugün, bağımlılıklarımızın küreselliğinden fazlasını (ve azını) ifade etmez: Artık hiçbir yerel unsur, anlaşılması ve yakalanması güç "küresel finans" ile "küresel piyasalar"ı hesaba katmadıkça kendi gündemini takip etme özgürlüğüne sahip değilken, yerel ölçekte yapılan her şeyin, beklensin veya beklenmesin küresel sonuçları olabilir. Kuşkusuz iki yüzyıllık modern demokrasiden miras kalmış politik kurumlar, ekonominin peşinden küresel mekâna gitmemişlerdir. Çıkan sonuç, Manuel Castells'in belirttiği gibi, *iktidar*ın denetlenmeyen ve yeterince kurumsallaşmamış *küresel* mekânda aktığı, *politika*nın eskiden olduğu gibi *yerel*leştiği bir dünyadır. İlki ikincisinin erişemeyeceği bir yerdedir. Yeni "küresel sistem" çarpıcı ve tehlikeli ölçüde tek boyutlu olup, bu sistemler herkesin bildiği gibi dengesiz ve oynaktır.

Günümüzün Panglossçularını takip ederek kendimize, neticede bir değişim çağında yaşadığımızı ve her değişimin payına dengesizliklerle "gecikmeler"in düştüğünü söyleyerek avunabiliriz. Ekonominin küresel olması ile politikanın sınırlara hapsolması arasındaki uyumsuzluğun geçici bir olgu olduğunu, yakın zamanda mutlaka onarılacak bir "politik gecikme"nin sonucu olduğunu iddia edebilir; hatta buna inanabiliriz. Bu gerçekten de avutucu bir inançtır. Buradaki çapanoğlu, hem empirik hem de analitik olarak geçerli olup, bu inancın altını oyan tezlerin olmasıdır. Ekonomik iktidardaki küreselleşmenin, politik alan ile ortodoks politik faillerin yerel düzlemde parçalanmasının esas sebebi olduğunu; politik kurumların rahatsız edici denetiminden kurtulmalarıyla ekonomik güçlerin, tek tek veya birlik halinde, ellerinden gelen tüm güçle (ki devasa bir iktidara sahiptirler) "yerel unsurlar"ın denetimi tekrar sağlamalarını engelleyeceklerini iddia etmek mümkündür. Hatta süregelen dönüşüm süreci içinde bunun hiç de geçici bir arıza olmadığını, küresel ekonomi

ile yerel politikaların oluşturduğu güncel birleşimin gelecekte yaşanacakların habercisi olduğu bile söylenebilir: Aslında ekonominin küreselliği ile politikanın yerelliğinin, dünyanın yeni, olağandışı ve tuhaf derecede dengesiz bir şekilde düzenlenişinin "sistematik ön koşulları" olduğu iddia edilebilir.

Ne olursa olsun karşımızdaki kaba gerçek, ekonomik iktidar ile politik failler arasında süregelen (ve genişleyen) uçurumu, "*est aujourd'hui partout*" [*bugün her yerde*] yapan "*précarité*" [güvenilmezlik/ kırılganlık] doğurmaya devam etmesidir. Bir diğer gerçekse şu: Bu uçurumun kapanmasına dönük emareler varsa bile az sayıda olduğu müddetçe, yaşamsal düzenlerin akışkanlığı, hepsinin şart koştuğu esnekliği takip eden yaşamsal gayelerin parçalara ve bölümlere ayrılmış yapısı ve neticede bireylerin yaşamsal tercihlerini dolduran kaygılarla travmalar büyük ihtimalle azalmayacak, daha da şiddetlenecektir. Çağımızın erkek ve kadınları yaşam politikalarında işte bu kaygı ve travmalara karşılık verme çabasındadırlar. "Medya anlamındaki mesaj" bunlar ölçüt alınarak ve bu stratejilere benzer bir biçimde üretilir. Her gün "sistematik çelişkilere biyografik çözümler" getirme çabasının beslediği korkular ve düşlerle, "televizyonlarda görüldüğü biçimi"yle dünya birbirine göz kırpar, birbirinin gözü kulağı olur ve birbirlerine kefil olur. "Medya hakkında ne yapabiliriz?" diye soran herkes, "bu medyanın içinde faaliyet yürüttüğü dünya hakkında ne yapmalı" diye sormak zorundadır. Diğer soruya gerçekçi bir yanıt bulmadan diğerinin cevaplanması imkânsızdır.

6
Yaşamı Tüketmek[1]

Montaigne, sürekli yeni fetihlerle doldurduğu düşlerini gerçekleştirinceye dek rahat etmeyen muazzam oranda hırslı ve tutkulu Kral Pyrrhus ile ona savaşın sıkıntıları ve tehlikelerinden uzak kalarak, rahat etmesini ve elindekilerin keyfini çıkarmasını nasihat eden hizmetçisi Cineas'ın kadim öyküsünü anlatır.[2] Pascal tavsiyenin pratikliğinden şüphe ederek, Cineas'la insan doğasını bilmediği için alay etmiştir.[3] Evet, "tüm

1. Bu bölüm daha önce şurada yayımlanmıştır: *Journal of Consumer Culture*, 1:1, Haziran 2001.
2. Michel de Montaigne, *The Complete Essays*, Çev. M.A. Sareech, Penguin, 1991, s. 298-9.
3. Pascal, *Pensées*, Çev. A.J. Krailsheimer, Penguin, 1966, s. 67, 70.

mutsuzlukların tek bir yerden geldiği, insanların odalarında yerlerinde sessiz sakin kalamadıklarından geldiği" doğrudur; ancak "tutkular, maceralar, oyalayıcı şeyler ve çaba olmadan, sessiz sakin kalmaktan daha az tahammül edilebilen hiçbir şeyin olmadığı" da doğrudur. "İnsanlar rahata erme arzusuyla önlerindeki engellerle savaşırlar: Ancak bu engeller aşıldığı anda sükûnet dayanılmaz bir şey olur" (Montaigne'in bizzat belirttiği gibi: "Bildiğimiz tüm zevkler arasında, en zevkli olan şey onların peşinden koşmaktır"[4]). İnsanlar genelde samimiyetle gerçek arzularının sessizlik ve sakinlik olduğuna inanırlar. Ancak kendilerini aldatmaktadırlar: Asıl peşinde koştukları tahriktir. İstedikleri şey tavşanı yakalamak değil onu kovalamaktır. Asıl zevk avda değil ava çıkmakta yatar.

Peki, neden böyle olmak zorunda? Biz insanların "ölümlü ve bedbaht" koşullarından, bir kere yakından baktığımızda hiçbir şeyde teselli bulamayacak oluşumuzdan. Tek mevcut teselli, ilgimizi başka yerlere çekecek ve bizi sefaletimizin gerçek sebebi olan ölümle fanilik üzerine düşünmekten alıkoyacak sürükleyici maceralardır. Keyif aldığımız şey işin "curcunası ve telaşı"dır, sözde amaçları ve ödülleri değildir. "Tavşanlar bizi ölümün ve sefaletin bakışlarından korumaz fakat tavşan avına çıkmanın getirdiği oyalama korur." Ölümlülük dramının çözümünü elde ettiğimiz şeylerde ve eriştiğimiz konumlarda değil, onları arzulamada ve peşlerinden koşmada arayıp buluruz.

Pascal çok da ümide kapılmamıştı: İnsanın belli oyalanmalar hariç alınyazısından kaçma yolu hiç yoktur ve fani kardeşlerimizi bu oyalanmaların peşinden koştuğu için suçlamak çok da doğru olmaz. "Yaptıkları şeyler eğlenip oyalanma isteğinden ileri geliyorsa, kusurları kargaşa aramamaları değildir. Yanlış olan sahip oldukları şeylerin onlara gerçek mutluluğu getireceği umuduyla şeylerin peşine düşmektir; sadece bu durumda onları beyhude işler yapmakla suçlamak doğru olur."

4. Montaigne, *The Complete Essays*, s. 85.

Eğer Pascal birkaç yüzyıl sonra doğmuş olsaydı, belki Robert Louis Stevenson'ın şu sözünü tekrarlayacaktı: "Umutla yolculuk etmek varmaktan yeğdir ve gerçek başarı alın teridir." Ne olursa olsun İskoç yazarın mesajını keskinleştirecek ve acıyla varışın hiç de keyifli olmadığını gözlemleyecekti. Pascal, seyahate son vermenin bunalım ve çaresizliğin reçetesi olduğunu söylerdi. Varacağı sonuçsa, insanın kaderinden kurtulmanın imkânsızlığı olacaktı: Kişinin tek yapabileceği bunu unutmak için elinden geleni yapmaktır.

Ancak bu son ifadeye, beşeri (sonrasında netleşeceği gibi modern) açmazların bir başka büyük kâşifi Søren Kierkegaard itiraz edecektir. Açıktan insanın alınyazısına kafa tutmak yerine oyalayıcı şeylerin peşinden koşmak, Kierkegaard'a göre yozlaşmış ve sapkın bir yaşamın işareti olup, patolojik bir durumdu. Nitekim bu sapkınlık söz konusu olduğunda kaçınılmaz hiçbir şey yoktur: Açık ve net bir şekilde yozlaşmaya karşı direnilebilir.

Kierkegaard'ın öne çıkardığı patolojinin arketipi, Mozart'ın Don Giovanni figürüdür. Don Juan kadınlara *sahip olmak*tan değil onları *ayartmak*tan zevk alır: Halihazırda fethettiği kadınlarla hiç ilgilenmez –aldığı haz muzaffer olduğu anda sona erer. Don Juan'ın cinsel arzuları diğer erkeklerinkinden daha büyük olduğundan değil, esas mesele, ne kadar büyük olursa olsun bu arzuların, Don Juan'ın yaşam formülüyle tamamen ilgisiz olmasıdır; çünkü yaşamı arzuları tatmin etmekten ziyade onları diri tutmakla ilgilidir.

> Sadece bu yolla Don Juan efsanevileşir, sürekli sona geldiği ve hep yine en baştan başladığı bir yaşamdır onunki; çünkü hayatı tutarlılıktan yoksun ve itici anların toplamından ibarettir. Bir an olarak yaşamı, o anların toplamıdır; aynı bu toplamın bir ana tekabül etmesi gibi...

Kierkegaard'ın yorumuna göre, kimse Don Juan'a yalancı ve düzenbaz diyemez. Bu sebeple ayartıcı biri de olamaz:

> Ayartıcı, baştan çıkarıcı biri olmak belli bir tefekkürü ve bilinci şart koşar. Nitekim bu mevcut olduğu anda, kurnazlıktan, entrikalardan ve dalavereci planlardan bahsetmek uygun olur. Bu bilinç Don Juan'da yoktur. Dolayısıyla baştan çıkarmaz. O arzular ve bu arzu baştan çıkarıcı bir şekilde hareket eder. Bu ölçüde ayartıcıdır. Arzunun tatmininden zevk alır fakat zevk aldığı anda yeni bir nesne arar ve bu sonsuza dek böyle sürer... Onun hiçbir hazırlığa, hiçbir plana, zamana ihtiyacı yoktur; çünkü her zaman hazırdır. İçi hep enerji ve arzuyla dolu olup, sadece arzuladığı anda kendini rahat hisseder.[5]

Don Juan'ın yaşamı ince ince, birbirinden ayrı ve kopuk anlara bölünmüştür fakat onu bu şekilde bölen Don Juan'ın kendisidir. O *tercihini yapmış*tır. Bir aşk macerasından diğerine koşmak, yelken açmak yerine yaşamın sularında sürüklenmek onun kararıydı. Hiçbir alın yazısı onu böyle yapmaya zorlamamıştı. Yaşamı farklı olabilirdi: Don Juan farklı *olabilirdi*. Kierkegaard, Pascal'ın melankolik bir tavırla teslim olduğu kaderi, itiraz yükseltmeden kabul etmezdi.[6]

5. Søren Kierkegaard, *Either/Or*, Çev. David F. Swenson ve Lilian Marvin Swenson, Princeton University Press; buradan itibaren alıntılanacak eser: David L. Norton ve Mary F. Kille (Der.), *Philosophies of Love*, Helix Books, 1971, s. 45-8.
6. Max Scheler sonrasında, Kierkegaard'ın umudu beslemesi için aradığı akideyi ayrıntılarıyla açıklayacaktı: Ortada hiçbir insanın özgürce seçemediği kader vardı. Ve bir de alınyazısı. Zor bela kontrol edilse ve nadiren planlanabilse bile kişinin kendisine aitti o... İnsanın bireysel alınyazısı kaderi değildi. Sadece alınyazısı ile kaderin aynı şeyler olduğunu varsaymak, fatalizm (kadercilik) olarak adlandırmayı hak etmekteydi... Kadercilik insanlar kaderi *şeyleştirdiği* ölçüde rağbet görebilirdi... Ancak çevresel yapı ve kaderin doğal ve temelde idrak edilebilir bir kökeni vardır... Elbette kader özgürce seçilemez... Yine de kader bir insanın veya halkın sürdürdüğü yaşamdan *beslenip büyür*... Kader kendisini büyük oranda, bireylerin yaşamlarında biçimlendirir. Çevresel (toplumsal) baskılar doğaüstü güçler değildir ve onlara kafa tutmak da insanüstü bir görev olmaz. Bireyler alınyazılarının peşinden, ezici olabilen bir dolu zorluğa rağmen koşmak zorundadırlar ancak peşlerinden koşmak, kararlılıkla gitmek ve hatta sonuna kadar varmak *mümkün*dür. Alınyazısının kader içinde çözülüp gitmesi kaçınılmaz bir sonuç değildir, çoğu zaman öyle görünse bile. Alınyazısını kaderden ayırma olasılığı, yaşamı ahlaki bir tercihe dönüştürür. Kierkegaard'a göre Don Juan şayet "ahlakın dışında"ysa, bu olasılığa yer bırakmadığı için böyledir. Bkz. Max Scheler, "Ordo amoris", *Selected Philosophical Essays*, Çev. David R. Lachterman, Northwestern University Press, 1973, s. 105-8.

Kierkegaard'ın Don Juan'ı bir canavardı; menfur ve iğrenç bir istisna olup, insanlık üzerinde olup olabilecek kanserli bir irindi. Pascal aynı fikirde değildi: Don Juan onlara şans verilecek olsa sıradan insanların olmayı gönülden istedikleri şeydi aslında. Hepsi "sürekli bitirip yine en baştan başlama"yı ve her şeyi bitirip sonrasında hiçbir yeni başlangıca yer bırakmayacak nihai sonu unutmayı istiyordu. Eğer Don Juan'ın baştan çıkarma gücü, geleceğin sınırlı olmasından ötürü idrak sınırlarını aşan sonsuzluğa kafa yorup yaşamı zehirlemek yerine, ölümlü hayatını sonsuza dek sürecekmiş gibi yaşamasıysa (veya Max Scheler'in ağzıyla,[7] alınyazısını kadere karşı silah olarak kullanmak yerine, insanların ortak kaderini özel bir alınyazısına dönüştürmeyi tercih etmişse), çoğumuzun arayıp da bulamadığı şey tam da budur. Ne var ki çok azımız Don Juan'ın muazzam becerilerini taşırız ve büyük kısmımız düşledikleri koşullara erişmeden önce oyalanmayla geçen bir yaşamın çekimine kapılırız.

Görünüşe göre tarih, anlaşmazlığı Pascal'ın lehine çözmüştür. Ancak ne Pascal ne de Kierkegaard (hatta Max Scheler) bir zamanlar bireylerin kaderden saklanmak için uydurdukları oyalayıcı şeyleri, toplumun inşa ettiği bir yapıya dönüştüren *tüketim* toplumunun yükselişini öngörebilirdi. Böylece ortaya "sürekli bitip en baştan başlama"nın canavarca bir şey gibi görülmediği, aksine herkesin erişimine açık olup herkesin bu denli çok erişebildiği tek yaşam tarzı sayıldığı bir toplum çıktı.

Tüketiciler ve Tüketim Toplumu

Elbette Pascal ve Kierkegaard'ın çağdaşları da, her çağdan insanın yaptığı ve yapacağı gibi tüketiyorlardı. Yaşayan tüm canlılar gibi, hayatta kalmak için tüketmek zorundaydılar; insan oldukları ve hayvan olmadıkları için salt sağ kalmalarını sağlayacak şeyden fazlasını tüketmeleri gerekse bile. İnsani bir şekilde hayatta kalmak, "salt *biyolojik*" gerekliliklerin üzerine, düzgün, uygun ve "iyi bir yaşam"ın incelikli *toplumsal* standart-

7. Bkz. A.g.e.

larını koyan talepler getirir. Bu standartlar zamanla yükselmiş olabilir fakat mesele şudur: Geçmişte bunları tatmin etmek için gereken "tüketim malzemeleri"nin toplamı hep sabitti. Hem taban hem de tavan sınırları vardı. Sınırlar yerine getirilmesi beklenen görevlerle çekilmişti: İnsanların bunları halledebilmesi için doyurulmaları, giyinmeleri, barınmaları ve hepsinin de "düzgün bir şekilde" yapılması gerekiyordu. Sağ kalmaları için "tatmin edilmesi" zorunlu "ihtiyaçlar"ın sayısı sabitti. Ancak ihtiyaçlara hizmet eden tüketim, kendisini kendinden başka bir şeyle gerekçelendirmek zorundaydı. Tüketimin *amacı* sağ kalmaktı (biyolojik ve toplumsal olarak) ve bu amaca bir kez ulaşıldığında ("ihtiyaçlar"ın "tatmin edilmesi"yle) daha fazla tüketmenin hiçbir anlamı kalmıyordu. Tüketim standartlarının altına düşmek toplumun geri kalanı için ahlaki bir serzenişti; fakat bu standartların üzerine çıkmak bu sefer kişisel olsa da yine ahlaki niteliğe sahip bir kusurdu. İnsanın kendisini tensel zevklere, açgözlülüğe ve aşırılığa kaptırması artık ölümcül günahlar olarak görülüp lanetlenmese bile uzun süre kınanırken; Thomas Veblen, henüz tüketim çağının kıyısında, boş gururla kendini beğenmişlikten başka hiçbir şeye hizmet etmeyen "belirgin" ve "şatafatlı" tüketimden yakınmıştı.

Oysa tüketim toplumu ile tüketim kültürünün ayırt edici yönü tüketimin kendisi değildi. Hatta tüketimin büyüyen ve hızla yükselen hacmi bile değildi. Tüketim toplumunun üyelerini atalarından ayıran şey, tüketimin eskiden kendisine sınırlar çizen araçsallıktan kurtulmasıydı. "Normlar"ın terk edilmesi, "ihtiyaçlar"ın kazandığı yeni esneklikti. Tüketim işlevsel prangalardan azat oldu ve kendisini gerekçelendirirken verdiği zevkin dışında bir sebep bulma yükümlülüğünden kurtuldu. Tüketim toplumunda tüketim kendi kendisinin amacıdır ve böylece kendi kendisini idame ettirir. Ortodoks psikoloji "ihtiyacı", karşılanmasıyla birlikte çözülüp kaybolacak bir gerilim durumu olarak tanımlamıştı. Oysa tüketim toplumundaki bireyleri hareket halinde tutan "ihtiyaç", bu gerilimi canlı tutma hatta her adımla daha da güçlendirme gereksinimidir. Atalarımız "tatmi-

nin ertelenmesi"ni tembihleyebiliyorlardı. Tüketim toplumu ise tatminin *imkânsız olduğu*nu ilan ediyorlar ve gelişimini sürekli artan taleple ölçüyor.

Kafa karışıklığına mahal vermemek adına, tüketimin yapısındaki mühim değişimi takip etmek ve "ihtiyaç" kavramından bütünüyle kurtulup, tüketim toplumuyla tüketimciliğin *ihtiyaçların tatmin edilmesiyle hiç ilgisi olmadığı*nı (hatta özdeşleştirme gibi daha yüce bir ihtiyaçla yahut "yeterlilik" ölçütü olarak özgüvenle dahi ilgisi olmadığını) kabul etmek daha iyi olacak. Tüketim faaliyetlerinin hareketli ruhu, bırakın sabit olmayı ifade dahi edilmemiş ihtiyaçlar değil *arzu*dur. Diğer bir deyişle, çok daha oynak, geçici, yakalanması güç ve kaprisli bir şey olup, esasında atıfta bulunması zor bir görüngüdür. Bir amaç veya hedef anlamında hiçbir gerekçeye ve bahaneye gerek duymayan, kendi kendisini doğurup idame ettiren bir dürtüdür. Ardı ardına gerçekleşen ve hep kısa ömürlü cisimleşmelerine rağmen, arzu "narsistik"tir. En büyük nesnesi kendisidir ve bundan ötürü geçmişte izlediği rotaya damga vuran nesneler yığını (fiziksel veya zihinsel) ne kadar büyürse büyüsün doyumsuz kalmaya mahkûmdur. "Hayatta kalacak" şey tüketicinin bedeni veya toplumsal kimliği değil, arzunun kendisidir: Tüketiciyi yaratan arzu –tüketimin *tüketim arzusu.*

İhtiyaç Duyma, Arzulama, İsteme

Yine de arzu daha yumuşak, durağan ve ağır hareket eden ihtiyaçlar karşısında bariz avantajları ne olursa olsun, tüketicilerin alışveriş isteğini, makul ve katlanılır tüketici mallarını tedarik edip satanlardan daha fazla sınırla zincirler. Neticede arzuyu canlandırmak, onu gerekli ısıya ulaştırıp doğru yere kanalize etmek için, belli bir zaman, çaba ve hatırı sayılır miktarda maddi masraf gerekir. Ancak bunlar bile yeterli değildir: Geoff Williams'ın tüketim mallarını tedarik edenlere yaptığı hatırlatmada belirttiği gibi (Ağustos 1999 sayılı Amerikan *Entrepreneur* [*Girişimci*] dergisinde), tüketicilerin "düşler"inden

"uyanma"larına asla müsaade edilmemelidir ve bundan dolayı bu malların reklamını yapanlar "tutarlı bir mesaj vermek adına çok çalışmalı"dırlar. Arzuların kılavuzluğuyla hareket eden tüketiciler "yaratılmak" zorundadır, gerekirse sil baştan ve yüksek bedeller göze alınarak. Gerçekten de tüketicilerin üretilmesine, üretim, dağıtım ve alım-satım faaliyetlerinin toplam maliyetine kıyasla ciddi miktarda kaynak ayrılmaktadır. Dahası rekabet bu miktarı azaltmak yerine hep daha fazla arttırma eğilimindedir.

Ancak Harvie Ferguson'un iddia ettiği gibi, bugünkü haliyle tüketimcilik (neyse ki tüketim mallarının üreticileri ve satıcıları için) "arzunun düzenlenmesi (uyarıcılar) üzerinde değil, arzulu fantezilerin serbest bırakılması üzerinde temellenmiştir." Tiksindirici ölçüde kısıtlayıcı "ihtiyaçlar"ın temel tüketim motivasyonuna dönüşme fırsatı olmuştur ancak onların yerini alan arzular bile, tüketim toplumunun çarklarını döndürecek güce erişememektedir. Ferguson'un gözlemiyle arzu kavramı,

> Tüketimi insanların kendilerini ifade etmeleriyle, beğeni ve ayrım kavramlarıyla ilişkilendirir. Birey kendisini sahip olduğu şeylerle ifade eder. Ancak üretimi sürekli genişletmeye mahkûm gelişmiş kapitalist toplumlar için, bu neticede çok farklı bir zihinsel "ekonomi"-ye yol açan çok sınırlayıcı bir psikolojik çerçevedir. Tüketimin motive kaynağı olarak arzunun yerini istekler almaktadır.[8]

Tüketimciliğin tarihi, fantezilerin serbestçe gezinmesini sınırlayan ve Freud'un sözcükleriyle, "haz ilkesi"ni "gerçeklik ilkesi"nin dikte ettiği boyuta indirgeyen sert ve "katı" engellerin bir bir yıkılıp kenara atılma öyküsüdür. İlk kenara atılan, 19. yüzyıl iktisatçılarının "katılık"la özdeşleştirdiği (esnek olmayan, sınırları kalıcı ve belli) "ihtiyaçlar" oldu ve bir süreliğine yerini, hercai ve esnek özgünlük düşleri ve ifade edilmeyi bekleyen "içsel benlik"le arasındaki yarı gayrimeşru bağlardan ötürü, ihtiyaçlardan daha "akışkan" ve büyüme imkânı fazla arzular

8. Harvie Ferguson, *The Lure of Dreams: Sigmund Freud and the Construction of Modernity*, Routledge, 1996, s. 205.

aldı. Ama şimdi arzunun da kenara atılma zamanı geldi. Arzu faydalı olmaktan çıktı artık: Tüketici bağımlılığını bugünkü haline getirdikten sonra, artık bu sürate ayak uydurması mümkün değil. Tüketici talebinin ivmesini, tüketim imkânlarının artan hacmine ayarlamak için çok daha güçlü ve en önemlisi çok amaçlı bir uyarıcıya ihtiyaç vardır. "İstek" yerini alması için yana yakıla ihtiyaç duyulan şeydir: Ayak bağı olan "gerçeklik ilkesi"nin son kalıntılarını da süpürerek haz ilkesinin kurtuluşunu nihayete erdirir. Doğası gereği uçucu madde, nihayet kabından salınmıştır. Bir kez daha Ferguson'dan alıntı yaparsak,

> Arzunun basitleştirilip hızlandırılması, kıyaslama, gösteriş, kıskançlık ve kendi kendini övme üzerine temellendiğinde, isteklerin dolaysızlığı altında hiçbir sebep bulunamaz. Satın alımlar rastgele, beklenmedik ve anlıktır. Bir isteği hem ifade etmeye hem de yerine getirmeye dönük hayali bir niteliğe sahiptir ve tüm dilekler gibi samimiyetsiz ve çocukçadır.[9]

Bunlar gibi serbest, geminden kurtulmuş ve hovarda istekler Pascal'ın imalarını doğrulayabilir ancak aynı zamanda modern tutkuların yenilgisine de işaret eder gibidir. Eğer Pascal haklıysa, insanın arzularını ihtiyaçlardan yapılmış çelik bir kaba kilitlemeye dönük modern girişim insan doğasına aykırıydı ve modern düzen inşası doğaya açılmış bir savaştı.

İnsanların kendilerini dinlencenin durağan monotonluğuna bırakmaktan kaçınması, insan tabiatında, modern rasyonel düzeni inşa edenlerin evcilleştirmek istedikleri bir özellikti: Don Juan'ın "hızla bitirip baştan başlama"ya düşkünlüğü, düzen inşacılarının karşısına çıkmış en büyük hasımdı. Rasyonel düzen dağınık, odaktan yoksun arzuların hareketli kumları üzerine dikilemezdi. Tutkular kakofonisi her şeye engelsizce hâkim olsaydı, aklın sesi işitilemezdi. Modern kapitalizm "katı olanı eritebildi"

---

9. Harvie Ferguson, "Watching the world go round: atrium culture and the psychology of shopping", *Lifestyle Shopping: The Subject of Consumption*, (Der.) Rob Shields, Routledge, 1992, s. 31.

fakat katı temellerin yerine, bir amaç doğrultusunda inşa edilmiş olup geçmişin mantıksız ve dolambaçlı çözümlerinden daha katı olanları koymaya dönük modern tutku bundan sonra terk edilebilirdi. Modernlik katı şeylerin düşmanı değildi. Tam tersine. Sadece her katı olan şey, aklın o sert testlerinden geçecek kadar iyi sayılmıyordu. Tocqueville'in gözlemlediği gibi geçmişin miras bıraktığı katı şeyler, zaten ileri derecede kokuşmuş ve çürümüş durumdaydı. Eritme fırınlarına katı oldukları için değil, *yeterince* katı olmadıkları için atıldılar. Eski adetlerin çerçevesi un ufak olduğundan, acilen yerlerine yenisinin bulunması gerekiyordu. Bu sefer ustalıkla tasarlanmış ve titizlikle yapılmış, aşınmalara dayanıklı, uzun süreler dayanacak ve biçimini koruyacak şekilde üretilmiş bir çerçeve. Bentham'ın Panoptikon'undan Frederick Taylor'un bilimsel yönetimine ve Henry Ford'un montaj hattına, hep kaprisli ve dengesiz tutkuları dışarıda tutacak ve insanların dilekleri de dahil olmak üzere mantıksızlığa hiç yer bırakmayacak çerçeveler oluşturup insanların davranışlarına dayatmaya dönük çabalar hiç kesilmedi.

Arzular ve istekler, özellikle de "beklenmedik ve anlık" olanları, düzen inşacıları tarafından şüpheyle gözlemlenirdi. Aynı dönemin hâkim bilim anlayışında "doğa"ya ilişkin tasvirlerin hiçbir boşluktan mustarip olmaması, aklın testinden geçemeyen şeylerin modern sayılacak rutinlere hiç etki etmemesi, ne işlevsizliğe yol açmasıı ne de işlevinde farklılıklara yol açması gibi. Heves ve kaprislerde hiçbir mesafe kaydedilmemişti. Mecburi olmayan, aranmayan ve istenmeyen davranışlar "modelin korunması" için sorun teşkil etmekteydi. "Gerekliliklerin kabul edilmesi" dışında kalan tüm özgürlükler, rasyonel bedene batmış birer diken gibiydiler. Bu tablo içinde tüketim, yaşamın tüm diğer zevkleri gibi, ancak rasyonel rutinlerin hizmetçisi olabilir (rasyonel düzenin, insanlarda silinemeyecek olan irrasyonel unsura istemeden verdiği bir taviz) yahut da yaşamın düzgün işleyişine müdahil olamayacak yerlere, yaşamın en uç noktalarına sürgün edilebilirdi.

Gerçeklik İlkesi ve Haz İlkesi Anlaşmaya Varıyor

Sigmund Freud'un herkesçe bilinen ilanıyla "gerçeklik ilkesi" "haz ilkesi"ne çekilen sınırdı. Haz peşinde koşanların kendilerini tehlikeye atma pahasına aşacakları dikenli tellerdi. İki ilke birbirine zıttı. Bu iki düşmanın anlaşmaya varıp müttefik olacağı, hazzın mucizevi bir biçimde gerçekliğin payandasına, haz arayışınınsa modellerin korunmasında en temel (ve yeterli) araca dönüşeceği ne kapitalist fabrikalardaki yöneticilerin ne de modern aklı vaaz eden kişilerin aklına gelebilirdi. Bir diğer deyişle akışkanlığın nihai katılığa, yani idrak edilebilen en istikrarlı koşula dönüşebileceği kimsenin aklına gelmezdi. Oysa tüketim toplumunun yaptığı şey tam olarak bu: "Haz ilkesi"ni "gerçeklik ilkesi"nin hizmetine sokmak; rutinin kalıcı, katı, sarsıntılara dayanıklı temellerini inşa ederken, ufalanan bir malzeme olarak kendiliğindenliği koyarak uçucu, zor beğenen ve hassas arzuları toplumsal düzenin dizginlerine koşmak. Tüketim toplumu öncesinde hayal dahi edilemeyecek bir şey başardı: Tabiri caizse hazine sandığından hırsızı sorumlu tutarak, gerçeklik ve haz ilkelerini uzlaştırdı. İnsanların can sıkıcı ve itaatsiz olsa da yenilmesi pek mümkün olmayan irrasyonel istekleriyle savaşmak yerine, onları rasyonel düzenin sadık ve güvenilir (tutulmuş) bekçilerine dönüştürdü.

Peki, bu acayip dönüşüm nasıl gerçekleşti?

Önce insanın arzuları yeniden sınıflandırıldı. Eskiden üretimin rahatsız edici ama kaçınılmaz masraflarına yazılırken, muhasebe defterlerinin kâr hanesine konar oldu. Kapitalizm dikkat dağıtmaya duyulan dehşetli dürtünün, yani üretici emeğin sömürüsünden elde ettiği kârın başına gelebilecek en büyük belanın, sömürülme sırasının üreticilere değil de tüketicilere gelmesiyle, en büyük ve belki tükenmesi imkânsız bir kâr kaynağına dönüşebileceğini keşfetti. George Ritzer'in belirttiği gibi,

> Sanki odak noktası çağdaş kapitalizmde, en azından Birleşik Devletler'de, değer biçme ve denetim süreçlerinden, yani bir bütün olarak üretim sürecinden tüketime kaymış gibidir. Modern kapitalizmin

özü, en azından merkez ülkelerde uygulandığı haliyle, işçilerin sömürüsünden ziyade, tüketimi en yüksek noktaya çıkarma meselesi olmuş gibidir.[10]

Evcilleştirilmesi ve hapsedilmesi şöyle dursun, arzular özgürleştirilmeli ve özgür hissettirilmelidir. Daha da iyisi, serbestçe koşturmaya, tüm sınırları kenara atıp çığırından çıkmaya teşvik edilmelidir. Üreticilerin dünyasında, tasarruf defterlerinde ve uzun-vadeli yatırımlarda irrasyonalitenin simgesi olmuş "içgüdüsel davranışlar", tüketicilerin, kredi kartlarının ve anlık tatminlerin evreni içinde rasyonel hesaplamaların temel faktörü olmaya yazgılıdır.

O halde, hazların ve oyalayıcı şeylerin peşinden koşulan yaşamı kuşatmış kırılganlıklar ve riskler, toplumsal düzenin istikrarını en çok tehdit eden unsurlar olmaktan çıkıp, onun esas destekçileri olmuştur. Modernite, aktörlerin kalıcı bir güvensizlik haline düşmesine yol açan uçucu koşulların, eldeki modelleri koruyan etmenlerin en güvenilir unsurlarına dönüşebileceğini keşfetti. Normatif düzenlemeler getirmeye dönük politikaların yerini, "güvencesizleştirme politikası" aldı: Görüldü ki; güvencesiz bir bugünle belirsiz bir geleceğe gebe kalmış beşeri koşulların esnekliği, katı ama elastik bir düzenin inşasında kullanılacak en iyi hammaddeydi. Yaşamın geçmiş ve gelecekle hiçbir bağı olmayan bölümlere ayrılması, panoptik bir gözetimle gündelik idari işlerin yerine getirilmesini sağlayan incelikli (ve aşırı maliyetli) kurumların çok daha radikal türlerini yaratma zorluğunu ortadan kaldırmaktadır. Pierre Bourdieu'nun belirttiği gibi, "onlara göre çağımızın erkek ve kadınlarına damga vuran sinizmden şikâyet edenler, onu destekleyip talep eden ve ödüllendiren ekonomik ve sosyal koşullarla bağını kaçırma hatasına düşmemelidirler..."[11]

Bourdieu, toplumsal entegrasyon ile çatışmaların önlenmesine dönük bu yeni politikanın hayata geçirdiği stratejiyi (ister ka-

10. George Ritzer, *The McDonaldization Thesis*, Sage, 1998, s. 68.
11. Bkz. Pierre Bourdieu, *Contre-feux*, Raisons d'Agir, 1998, s. 97-9.

sıtlı ister gerçekçi bir biçimde) tanımlamak için "esnek-sömürü" [*flexploitation*] kavramını ortaya atmıştır. Esnek-sömürü artık davranışların rasyonel olmasını teşvik etmediği gibi amaçlamaz da. Neticede geleceğe ilişkin tahminler yapabilmek tüm rasyonel davranışların *zorunlu koşulu* (*sine qua non*) olunca, "güvencesizleştirme politikası"nın temel hedefi ve en çarpıcı özelliği, gelecek tahminlerini tamamen (en kısa vadede olanlar hariç) imkânsız kılmaktır. Tüketim toplumunun rasyonelliğinden kastedilen şey her neyse, (modernliğin "katı" aşamasına ait üretim toplumunun tam aksine) rasyonel düşüncelerle eylemlerin evrenselleşmesine değil, irrasyonel tutkuların serbestçe at koşturmasına dayanmayı amaçlamaktadır (aynı sahip olduğu rutinin oyalayıcı arzuların temin edilmesine, yekpareliğinin çeşitliliğin kabulüne ve uygunluğunun faillerinin serbestliğine dayanması gibi). Tüketim toplumunun akılcılığı/rasyonelliği, bireyselleşmiş aktörlerinin akıldışılıkları/irrasyonellikleri/ hareketleri ile inşa edilir.

Bütünsel Bakışın Yarattığı Yanılgı

"Politika"dan bahsettiğimizde, "politika oluşturucular"ın var olduğunu da üstü kapalı farz etmiş oluruz: Gerçeklik ve haz ilkelerinin mutlu birliğini, kendisine sistemli bir şekilde peşinden koşulacak bir hedef veya hep yürürlüğe konacak ve çıkarlarına en uygun şekilde hesaplanacak bir strateji olarak alan birileri (veya bir şeyler) olmalıdır. Tüketicilerin olanakları ve alışkanlıkları üzerine yapılan birçok araştırma, tuhaf bir şekilde dedektif romanlarını hatırlatmaktadır: Tüketim toplumunun doğuşu ve yükselişiyle ilgili öykülerde, olay örgüsü inatla entrikacının/entrikacıların ifşa edilmesine yontulur. Tek başına veya birlikte hareket eden kötü karakterlerin olmadığı bir öyküye nadiren rastlanılır. Bu satıcıların komplosu olabileceği gibi, reklamcı yandaşlarının entrikaları veya medya kodamanlarının beyin yıkama operasyonları da olabilir. Örtük veya açık bir biçimde, alışverişe çıkanlar/tüketiciler öykülerde kolektif bir zihinsel hasarın kurbanları olarak açığa çıkarlar: Toplu hipnozla kolayca kandırılıp oyuna getirilen kurbanlar.

Söz konusu öyküler, illa yanlış olmasa da yanıltıcıdır. İçinde bir dolu gerçeği saklamakta (işaret edilen kötülerin hiçbiri suçsuz değildir: İşlenen suçun ortağı olmasalar bile, en azından suçluya yataklık ederler) ancak hakikatin hayati bir kısmı söylenenlerin ve değerlendirmelerin dışında kalmaktadır. Tartışmalarda eksik olan ve zihinlerin dışına atılan şey şöyle bir olasılıktır: Tüketim toplumundaki üyeler, kandırılmak ve ustalıkla hazırlanmış tuzaklara yakalanmak yerine, tüm insanların yaptığı gibi, rasyonel ve rasyonel davranışlara uygun düşebilecek ve belki de düşmeyecek yaşam koşullarına makul tepkiler vermeye ve rasyonel stratejileri etkin hale getirmeye çalışmaktadırlar. Diğer bir deyişle, belli koşullar altında irrasyonel davranışlar içlerinde rasyonel stratejilerin sahip olduğu bir dolu tuzağı barındırabilir; hatta mevcut seçenekler arasında rasyonelliği en bariz olanı dahi sunabilir.

Karl Marx'tan öğrendiğimiz üzere, seçilemeyecek tek şey tercihlerin yapıldığı ve onca muğlak ve beyhude seçeneğin içinden az sayıda gerçekçi ve etkili çözümün elenerek sivrilmesini sağlayan koşullardır. Tarihi insanlar yapar; ancak yapsalar dahi nadiren "ısmarlama" bir tarih olur ve nihai hali nadiren akıllarında kurup emek vererek peşlerinden koştukları şeye benzer. Sosyologlar akılla tasarlanmış amaçlarla, bunların peşinde koşulurken açığa çıkan gerçekliğin biçimleri arasındaki uyumsuzluğu insan eyleminin "beklenmedik sonuçları" diye adlandırmayı seçmişlerdir. Böylece insanların yaşadığı dünyada olan biten ne varsa, hepsinin yaptıkları şeylerin sonucu olduğunu fakat bunların bekledikleri veya arzuladıkları türden sonuçlar olmadığını göstermişlerdir. Tüketim toplumunu mümkün kılan ve bellibaşlı kahramanlarının eylemlerini etkili hale getiren koşullar, modern kapitalizmin iki yüzyılı aşkın tarihinin beklenmedik sonuçlarıdır. Metaları satanlar ve onların suretleri ciddiyetle ve kararlılıkla, kendileriyle alıcıların eylemlerine anlam verip neticeler üreten koşulları besliyor olabilir; ancak kimse bugünkü pratiklere hayat veren düzeni yaratmak "amacı"yla koşulları önden planlamamıştır. Tersine söz konusu koşullar yapılan tahminleri boşa

düşürmüş ve "katı modernlik" çağının en ferasetli düşünürleri ile eylem insanlarının umutlarını yıkmıştır.

Sosyal bilimcilerin öykülerini biçimlendirip paylaşma biçimleri üzerine yaptığı ufuk açıcı araştırmasında, Barbara Czarniawska yakın zamana kadar türün kendisiyle özdeşleşmiş olan klasik "gerçekçi" romanlar yazmanın, bugünlerde neden bütünüyle imkânsız hale geldiğini ele alır. Onun deyişiyle gerçekçi roman,

> Bütünselliği/holizmi hem toplumu hem de bireyi anlamada tek düzgün çerçeve olma konumuna çıkarmıştır... Bu anlatı türünün varsaydığı şeyler, ahlaklı faillerin kamusal eylemiyle gözler önüne serilebilecek bir sahne olarak istikrarlı bir toplumsal düzen, kolay anlaşılır bir politik ekonomi ve kişisel karakterle kamusal davranışları ayırmayan kolektif bir psikoloji. Bu varsayımları savunma imkânı kalmayınca, bazıları "romanın öldüğü"nü ilan etmiştir.[12]

Şahsi davranışlarla toplumun geneli arasında doğrudan bağların olduğunu farz eden bütünsel bakış savunulamaz hale gelmiştir ve dışarıdaki katı dünya ile doğru yolları seçip yanlış sapaklardan uzak durarak labirentte ümitsizce yollarını arayan kararsız ve hataya meyilli insanlar arasına çizgiler çeken "gerçekçi" bir roman yazmak iç karartıcı, belki de olanaksız bir işe dönüşmüştür. Bütünsel varsayımlar "gerçekçi" romancıların özel mülkiyetinde değildi; onu çağlarının aydınlanmış görüşleriyle paylaşıyorlardı (ve "katı modern" çağın ortak beşeri deneyimleriyle). En başta, insan davranışları hakkında daha fazla şey öğrenmek adına, labirentlere aç fareler gönderen ve labirentin onca hücresi içinde hep tek ve aynı yere konan yemeğe ulaşmak için, kemirgenin sabit ve katı yolların arasında katetmesi gereken en kısa mesafeyi öğrenmek için harcadığı zamanı kaydeden çok saygın psikologlarla paylaşıyorlardı. Laboratuvar farelerinin hareketleri, aynı *Bildungsromane* karakterlerininki gibi,

12. Barbara Czarniawska, *Writing Management: Organization Theory as a Literary Genre*, Oxford University Press, 1999, s. 53.

tamamen öğrenmekle, hızla öğrenmekle ve iyi öğrendikleri için ödüllendirilmekle veya tembellik, ihmalkârlık yaptıkları için cezalandırılmakla ilgiliydi. Ancak davranışı bu şekilde tahayyül etmek için, labirentin dolambaçlı yollarındaki duvarlar, sonsuza dek olmasa da nihai noktaya varmayı öğrenmeye yetecek kadar katılığını korumak zorundaydı. Ayrıca gerçekçi romanlardaki karakterlerin takip etmesi ve itaat etmesi gereken toplumsal normlar ve kurumlar (labirentteki yolların toplumdaki karşılıkları) değişime karşı direnmek zorunda olup, belirsiz bir geleceğe uzatılacak kadar kararlı olmalıydı.

Doğrusu Émile Durkheim için şu "su götürmez bir gerçek"ti:

> Eylemlerimizin o anı aşan sonuçları olduğuna kanaat getirmemiz gerek: Tamamen ortaya çıktıkları zamansal ve mekânsal noktayla sınırlı olmadıklarını, sonuçlarının belli derecelerde kalıcı bir sürekliliğe ve geniş bir ölçeğe sahip olduğunu görmemiz gerek. Aksi takdirde gereğinden fazla önemsiz hale gelirler. Onları boşluktan çoğu kez sadece ufak bir bağ ayırır ve bizi ilgilendirmez olurlar. Sadece kalıcı nitelikteki eylemler irademize layık olup, sadece sürekliliği olan hazlar arzularımıza layıktır.[13]

Durkheim'ın ısrarla belirttiği gibi bütün insanlar "kendilerini mevcut andan koparmayı ister." Aynı şey bir çocuk için de, vahşi biri için de, "medeni insanlar" (ister "ortalama kültür"de ister "ileri seviye"de olsun) için de geçerlidir. Onları ayıran tek şey, o anı ilgilenip üzerine çaba sarf etmeye değer kılan uçuculuğun ötesine giden uzun "gelecek"te ne derece uzağa bakıp düşündükleridir. Sanki Durkheim Pascal'ın söylediklerini tekrarlar gibidir: "Hiçliğin perspektifi hepimiz için dayanılmaz bir yüktür." Ancak Durkheim Pascal'ın aksine, "katı modernliğin" umutları ve niyetleriyle aynı paralelde düşünüyordu. Başka bir deyişle, ona göre kendimizi oyalamaya çalışmak ve korkularımızı geçici hazlara gömmek yerine, "gelecekte yaşayarak" dehşetten kaçmaya

13. Émile Durkheim, "La science positive de la morale en Allemagne", *Revue Philosophique*, (1987); burada alıntılanan eser: *Émile Durkheim: Selected Writings*, (Der.) ve .Çev. Anthony Giddens, Cambridge University Press, 1972, s. 93-4.

meyledecektik. Oyalanma çözüm değildir: "Bu denli boş ve kısa ömürlü olduklarında bireysel hazlarımızın ne değeri olabilir?" Neyse ki bireysel hazlar tek seçenek değil. Şansımıza "toplum bireylerden sınırsız ölçüde daha uzun ömürlü" ve bu sebeple "salt geçici olmayan hazları da tatmamıza izin vermekte."

Hepimiz "ölümlü ve bedbaht halde" olabiliriz fakat toplumlar tüm ölümlülerden "sınırsız ölçüde daha uzun ömürlü"dür. Fani ve bireysel yaşantılarımız karşısında ebediyeti temsil eder. Ölümlüler için ölümsüzlüğe uzanan birer köprüdür onlar. Hayattaki başarılarımız için güvenli bir sığınak olarak toplumlara güvenebiliriz. Toplumun devamlılığına yatırım yaparak, ezeli-ebedi şeylere dahil olabiliriz. Toplumla geçiciliğimize kalıcılık kazandırır ve böylece ölümlülüğümüzün bizi bedbaht kılmasını engelleyebiliriz. Vicdanı rahat bir şekilde "tamamen sana güveniyorum ey Toplumum" diyebilenler, "toza ve toprağa döneceksin" hükmünün defedilip reddedilebileceğini de ümit edebilirler.

Toplumun ölümsüzlüğü üzerine tefekkürlere dalmak, filozoflar için epey tatmin edici bir uğraş olabilir. Zamanın aşındırıcı güçlerine başkaldıran felsefi bir bakış açısıyla kavrandığında, aynı Durkheim'ın zamanında olduğu gibi bugün de (ve yarın da ve yarından sonra da) göze "sınırsız ölçüde uzun ömürlü" görünecek (bireylerin kısa yaşamlarıyla ölçüldüğünde ölümsüz). Ancak 20. yüzyılın şafağında, filozoflar "insani, alabildiğine insani" deneyimlere ilgi çekmekle övünebiliyorlardı. Fani insanlara ait eylemlerin sonsuza dek varlıklarını sürdürmek için saklandığı katı çerçeveler yaratmakla ve bunları kaya gibi sağlam hale getirme vaatleri vermekle meşgul bir toplum adına konuşuyorlardı. Durkheim'ın sözleri (Alain Peyrefitte'in ifadeleriyle)[14] özgüvenin, etraftaki diğer insanlara duyulan güvenin ve toplumsal kurumların sürekliliğine beslenen inancın birleşip ortaya eyleme geçme cesaretiyle bu eylemi sonuna kadar götürme kararlılığını yarattığı bir dönemde kayda düşmüştü. Durkheim'in sözleri çağdaşlarının kulaklarında, sadece soyut ve

14. Alain Peyrefitte, *La société de confiance*, Odile Jacob, 1998, s. 514-16.

ihtimal dışı bir şey olarak çınlamıştı. Her gün herkesin yaşadığı deneyimlerle pekiştirdikleri inançları tekrarlamışlardı.

Peyrefitte'in kayda geçirdiği üçlü güven şimdi tamamen yıkılmış durumda ve kendi başlarına bırakın büyümeyi, bu üç güven unsurundan hiçbirinin sağ kalamayacağı herkesin (belki süreksizlikten süreklilik yaratma sanatı felsefeyle yaşayanlar hariç "süregelen zaman"ın "epistemolojik öncül"ü) malumu. Özgüven, kişinin yaşamı bir projeye dönüştürme cesareti ve bu projeyi her güçlüğe katlanarak nihayete erdirme kararlılığının açığa çıkması, etraftaki dünyanın, taleplerinin ve yetkin bir şekilde bu taleplerin nasıl karşılanacağını söyleyen kuralların uzun vadeli istikrarına beslenen güven arttırılmadığı müddetçe ihtimal dışıdır. Richard Sennett'in gözlemiyle "yeni kapitalizmde zamane koşulları, karakter ve deneyim arasında bir çatışma yaratmış olup, kopuk ve parçalara ayrılmış bir zamanın deneyimi insanların karakterlerini kalıcı anlatılara dönüştürme becerisini tehdit etmektedir."[15] Böyle bir çatışma ancak, beşeri varoluşa ezelden beri eşlik eden belirsizliğin günümüzde yeni, öncesinde görülmemiş özellikler kazanmasıyla beklenebilir: Artık "zinde bir kapitalizmin gündelik pratiklerine kazınmış haldedir. İstikrarsızlık normal olandır..."

Ufak uyarılarla veya hiç uyarmaksızın değişen bir dünyanın ezilmiş ve parçalanmış deneyimleri arkasında uzun soluklu bir mantık yatıyor olsaydı, insanların gündelik deneyimleriyle bunu anlaması çok zor olurdu; çünkü kuşların ve filozofların aksine, nadiren yürüdükleri yolu gözlemek için yukarılara yükselirler. Sosyal bilim araştırmalarında sabit ve yekpare görünümüyle "toplum", büyük çoğunluğumuza kendisini, illa sürekli ve tutarlı bir deneyimle bağlanmayan hadiseler aracılığıyla takdim eder. Birçoğumuz için "toplum" çoğu kez (felsefi bir havaya büründüğümüz zamanlar hariç) geçimimizi sağladığımız yerlerde karşılaştığımız insanların, aynı çatı altında yaşadığımız eş-dostun, aynı sokağı paylaştığımız komşuların ve hepsiyle uğraşırken

15. Richard Sennett, *The Corrosion of Character*, W.W. Norton, 1998, s. 31.

kullandığımız, onayla karşılanacağını ve düzgün sonuçlar üreteceğini düşündüğümüz yöntemlerin ortak ismidir. Ve şimdi esas sorun, "toplum" fikrini oluşturan bu unsurlardan hiçbirinin, bizden "sınırsız ölçüde daha uzun ömürlü" olduklarını ve bu sebeple "bize salt geçici olmayan hazlar" sunabileceklerini deneyimlerimizden hareketle söyleyemez hale gelişimizdir. Durkheim'a *rağmen*, karşılaştığımız bağlar ve kurumlar arasında "en uzun ömürlü" olan tek şey bireyler olarak bizleriz ve ortalama ömür süresi azalmak yerine sürekli artan tek varlığız.

Aslına bakılırsa, yaşadığımız anlara daha derin ve kalıcı bir önem kazandırmasını ummanın makul olduğu referans noktaları varsa bile çok azdır. Eğer güven, hareketli (ve geçici) olanı sabit (ve sürekli) şeylerle ilişkilendiren bağsa, boş yere bir çerçeve arayacaktır. Etrafımızdaki dünyanın kararsız olduğu su götürmez, hep ikinci bir düzenlenişe kadar geçerli bileşiminin tek sabit parçası, görünüşe göre benim, yaşayan vücudum ve benle aynı anlama gelen canlı bedenim. Hayatım rahatsız edici ölçüde kısa olabilir fakat kıyaslandığında diğer her şeyin ömrü kaygı verici ölçüde kısadır. Varsa bile çok az ortaklığa ve yoldaşlığa, "ölüm bizi ayırıncaya dek" sürdüreceğiz inancıyla girilmektedir. Üyelerinden daha uzun ömürlü diyeceğimiz aileler gittikçe azalmaktadır. Bin bir emekle elde edilmiş becerilerin varsa bile çok azının, ömür boyunca sahibiyle kalacağı umulabilir. Hiçbir iş yerinden, mevcut sahibi emekli oluncaya dek bugün yapılmakta olan işleri sürdürmesi ve bu sebeple herhangi bir iş imkânı sunması beklenemez. Kalkınmacıların zaptedilmez enerjisine direnmesi muhtemel mahalleler varsa bile çok azdır. Olanlar da o ağır ama amansız aşınma ve yıkım virüsüne direnemezler. Zorla elde edilmiş şeyler arasında, cazibesini uzun süre koruyabilecek olanlar varsa bile çok azdır; çünkü genelde yeni ve daha baştan çıkarıcı çekim merkezlerince bastırılmaktadırlar. Zorla öğrenilmiş tarzlar ve alışkanlıkların çok azı, uzun süre insanlara tatmin ve kıymet getirmeyi sürdürür. Bu dünyada tüm yumurtaları tek bir sepete koymak, artık en kötü tedbirsizliktir. Çok sayıda olsa da bu türden sepetlerin

hepsine, şüpheyle bakılmalıdır: Zihni sağlıklı çalışan çok az kişi, onlara yumurtalarını emanet eder.

Kendisini denize açılmaya elverişsiz tekneye zincirleyenler, sonraki dalgada dibi boylama riskini alırlar. Buna kıyasla sörf, daha güvenli bir seçenek gibidir. Birbirini kesintisizce takip eden olaylar dizisiyle aynı anlama gelmediği müddetçe, "sonsuzluk" uğursuz ve meşum bir tat kazanır: Sürekli "hızla bitirip baştan başlama" becerisi. Uzun vadede güvence verecek şeyler olmadığında, uzun vadeli taahhütler yüktür. Gelecek (gerçekçi ve arzulanan gelecek) sadece birbirini izleyen "şu anlar" şeklinde kavranabilir. Olay halkalarının parçalanıp dağılmasınlar diye birbirine geçirilmesini sağlayacak tek istikrarlı ve kırılmayacağı beklenen süreklilik, kişinin birbirini takip eden avatarlardaki bedenidir.

Niklas Luhmann modern toplum üzerine yazarken onun "yeniliğini eskiyi kovarak gösterdiği" ölçüde "modern" olduğunu söylemiştir:

> Hoşumuza gitsin veya gitmesin, artık eskiden olduğumuz gibi değiliz ve gelecekte de şimdiki gibi olmayacağız... Bugünkü modernliğin karakteristik özellikleri, dünün ve yarının özellikleriyle aynı olmayıp modern olan burada yatmaktadır. Çağdaş toplumun sorunları, ister eğitimle ister başka yollarla olsun bir mirasın korunmasıyla ilgili değildir. Çok daha önemli olan şey, sürekli ötekiliğin yaratılmasıdır.[16]

Etrafımızdaki *Lebenswelt*'in [*Yaşam Dünyası*] ve onun tek merkez üssünde benlik yani süre gelen süreksizlik, sürekliliğin alabileceği tek biçimdir. Bulunacak ve istenmesi makul ve gerçekçi olan tek şeydir. Hayat oyununda "toplum", ilgili ve fakat zorlayıcı bekçi/koruyucu rolünü bırakıp, oyunculardan birine dönüşmüştür (*primus inter pares* [eşitler arasında birinci] bile değildir). Bir zamanlar istikrarın temel dayanağı ve teminat

16. Niklas Luhmann, *Observations on Modernity*, Çev. William Whobrey, Stanford University Press, 1998, s. 3.

garantisi olan toplum, şaşkınlıkların ve dağınık, bilinmediği için korkucu tehlikelerin esas kaynağı olmuştur. Tüm oyuncular gibi kararsız ve değişkendir: Kartlarını nerdeyse göğsünün dibinde tutmakta ve insanları gafil avlamaktan, ortaklarını hep uyurken yakalamaktan hoşlanmaktadır. Hayat oyununda esas pot, sürekli değişen kuralların kendisidir. Tek tek oyuncuların sürpriz hamlelerden ve sonuçlardan kaçınmak için yapabileceği hiçbir şey yoktur nerdeyse. Tek yapabilecekleri, sürekli üstünlük sağlamaya çalışmak, üçkâğıtçılara faka bastırmaya çalışmak, uyanık kalıp rüzgârın yönüyle birlikte değişmeye hazır olmak, hiç geride kalmamaya yahut dalgın yakalanmamaya gayret etmektir.

Sanki hep denize açılmaya hazır olmak, tek gerçekçi amaçtır: Bireylerin sorumluluğunu alabileceği ve sorumlu bir şekilde yerine getirebileceği (sadece yapma ihtimaline sahip olduğu) tek görevdir. Ulrich Beck'in deyişiyle tarih,

> Küçülüp (*ezeli-ebedi*) *bir bugün*e indirgenir ve her şey kişilerin şahsi egosuyla şahsi yaşamların ekseni etrafında döner... Esasen karar alma süreçlerine kapalı yaşam olasılıklarının oranı azalırken, biyografik tarzla inşa edilmesi sorunlu ve açık biyografilerin oranı artmaktadır.[17]

Hepsinin yarattığı genel sonuç, "kurumların ve toplumun yarattığı risklerle çelişkilerin öznelleşmesi ve bireyselleşmesi"-dir. Kısaca bireyler, "sistematik çelişkilere biyografik çözümler" aramaya mahkûmdurlar. Kuşkusuz imkânsız, her türlü mantığı reddeden ve ufacık da olsa tutarlı, sistemli bir şekilde yapılamayacak bir iştir bu. "Yaşam fırsatları"nın aşırılıklarını (önlemek şöyle dursun) durdurabilecek hiçbir şahsi strateji olmadığından yahut onları durdurmak onlara ağır basıp etkisizleştirmeye yetmediğinden, ele alınması imkânsız olan o büyük işin, üstesinden gelinebilecek bir dizi küçük işe bölünmesi, ilerlemenin tek makul yoludur. Her seferinde tek bir şeyle uğraşalım ve bir sonraki köprüyü nasıl geçeceğimizi düşünelim. Sisli geleceğin içinde,

17. Ulrich Beck, *Risk Society*, Çev. Mark Ritter, Sage, 1992, s. 135-7.

belirdiği anda nasıl geçeceğimizi düşünelim. Emin olabiliriz ki gerçekten de geçilecek bir köprü var orada.

İşte burada, içinde bulundukları *Lebenswelt*'in [*Yaşam Dünyası*] mantıksızlığını, kendi zekâları ve sezgilerine başvurarak telafi etmeye mahkûm bireylerin bu açmazında (bir kez daha Beck'ten alıntı yaparsak, "uzmanlar çelişkilerini ve çatışmalarını bireylerin ayakları önüne yığmakta ve onları hepsini kendi kavramlarıyla eleştirel bir şekilde yargılamaya dönük iyi niyetli bir davetle baş başa bırakmaktadırlar"), "tüketim toplumu" kendisini gösterir, yaşam alışveriş çılgınlığına dönüşür ve ilkesel anlamda ve pratikte, alışverişe çıkanların faaliyetlerindeki heyecan, macera ve zorluklardan daha az veya daha fazla tüketici hiçbir şey olmaz.

İçini Rahatlatmayı Seçmek, İç Rahatlatıcı Seçimler

Tüketici piyasasının anlamsızlıkları ve bireylerin tek başlarına giriştikleri işin uygunsuzluğu arasında "karşılıklı bir uyum", "seçici bir yakınlık" vardır. Görevleri bireysel düzlemde, toplumun artık temin edemediği ve vaatte bulunmaz olduğu sürekliliği yaratmaktır. Doğrusu bu iki kahraman arasındaki evliliğin göklerde yapıldığını, tek başlarına veya grup halinde hiçbir erkek ve kadının bu birlikteliğe son veremeyeceğini söylemek cazip gelmektedir. Tüketici piyasalarının sunduğu metaların nitelikleri arasında nerdeyse "mükemmel bir uyum" vardır. Onları sunma biçiminde bir tarz vardır. Dahası bireyleri yaşamlarını bir dizi alışveriş gezisi şeklinde yaşamaya sevk eden, kaygı ve beklenti türleri vardır. İki irrasyonel şey buluşur, işbirliğine gider ve beraber, satıcıların hesaplamalarındaki ve alıcıların yaşam stratejilerindeki rasyonellikle kendilerini yeniden üretir.

Tüketici piyasası, bireyselleşmiş toplumdaki üyelerin hırsla peşinden koştuğu ve birbiriyle çelişen iki değeri uzlaştırıp birleştirmek gibi tuhaf bir iş başarmıştır. Tek bir paketle, şiddetle arzulanan ama başka yerlerde bulunmayan değişim garantisini ve hiçbir yerde bulunmayan teminatı sunmakta; üstelik şu an istenen teminatın zaman aşımına uğrayıp yerine yeni bir te-

minatın konması gerektiğinde parayı iade etme garantisi dahi vermektedir. Tüketici piyasası, geleceği ipotek altına almak gibi korkutucu bir ihtimali dışarıda bırakarak, rahatlatıcı derecede net ve belirgin bir bugünü vaat edip alıcılarına teslim eder. Sunduğu şeylerin geçiciliğiyle, sürekliliği temin eder. Artık bin bir zahmetle, bitmek bilmez emeklerle ve zaman zaman kişisel fedakârlıklarla parça parça inşa edilmesi gerekmeyen bir süreklilik bu. Sonsuzluğu taksitler halinde müşterilere sunarlar. Her taksiti hemen kullanılmaya hazırdır ve kullanıldıktan sonra vicdan azabı veya pişmanlık duymadan kenara atılacak şekilde hazırlanmıştır.

Tüketici piyasası bitiş çizgilerini, arzunun kendisini hedefe varmadan önce tüketmesine izin vermeyecek kadar yakın noktalara yerleştirir. Ancak koşucular ganimetlerindeki değerin sürekliliği hakkında hiç endişe duymasınlar ve arzu hayal kırıklığına hiç yol açmayıp, hep yeni bir tazelikle baştan alevlensin ve enerjisini hiç kaybetmesin diye, çizgileri sık aralıklarla yerleştirir. Pascal'ın uzun süre önce gözlemlediği gibi, insanların mutluluk dediği şey avdan ziyade ava çıkmaktır. Kuşku yok ki; geçici kimlikler ancak geçmişten ayrıştırılarak yaratılabilir. "Bugün" anlamını, kendisini "dünden kopararak" kazanır. Hiç bitmeyen kimlik edinme/özdeşleşme süreci, kimliğin tedarik edilmesi bariz derecede imkânsız olan tek şey olduğunu söyleyen kafa karıştırıcı düşüncenin engeli olmadan sürebilir. Dolayısıyla bir tarafta, birbirinden farklı geçici hallerin birbirini takip etme hızı ve temposu içinden, bir süreklilik ve istikametin hayaleti belirir. Diğer taraftaysa, arzu nesneleri artık istenmez hale gelebilir ve geleceğin henüz senaryosu yazılmamış sahnelerini doldurmayı reddetmeleriyle, gelecek arayışlardan alınacak zevk mahvolabilir diye bir endişe olmaz.

Tüketici piyasası doğru olduklarını temin eden rahatlatıcı tercihler sunar. Uzmanların ve sahip olduklarına emin oldukları gizemli bilgilerin otoritesi yahut tatmin olmuş bir dolu alıcının verdiği otorite veya arzı aşan devasa düzeyde talebin yarattığı otorite, genelde mağazaların raflarındaki ürünlere iliştirilmekte-

dir. Bununla birlikte satıcılar, şu anda sunulan ürünlerin yerine, henüz bilinmeyen ancak "yeni ve gelişmiş" türlerin gelmesinin kaçınılmaz olduğunu hiç saklamazlar. Dahası müşterilerin, er ya da geç bunun yaşanacağının farkında olmaları hiç de itici değildir. Aksine bu bilgi, aradıkları teminatın ve rahatlığın hayati bir unsurudur. Hiçbir kararın nihai olmadığını, hiçbirinin dönülmez sonuçlarının olmayacağını, diğer tüm kararlar gibi alan kişi için "sonraki emre kadar" geçerli olacağından, tüm kararların güvenle alınabileceğini bilmek rahatlatıcıdır. Şunu unutmamak gerek: Bu farkındalık alıcılar ve satıcılar tarafından paylaşıldığı için, hiçbir hayal kırıklığı, oyunun rasyonelliğini ve oynama aklını geçersiz kılmaya yetecek kadar nihai ve kesin değildir. "Hızla bitirip en baştan başlama" oyunu, kendi kendisini idame ettirip yayan bir şey olup, düşmancıl testlere ve nihai beyhudeliğin *experimentum crucis*'ine* karşı güvenle korunmaktadır.

Belirsizliği Beslemek, Belirsizlikten Beslenmek

Oyunun kendini devam ettirebilmesinin bir başka sebebi daha vardır. Bağımlılık yapan bir oyundur. Tüketimci oyuna uzun süre dahil olmak, başka yollarla "sistematik çelişkilere biyografik çözümler" arama konusunda öğrenilmiş bir acziyetle sonuçlanır. Tüketici olmak, kişinin sağ kalması; hatta basit ve gündelik rutinlerine devam edebilmesi için, tüketici piyasasına bağımlı olması demektir. Pazarlanan metalar arasında doğru nesneyi, hizmeti veya tavsiyeyi arama (ve umalım ki bulma) becerisi dışında, yaşamın getirdiği zorluklarla başa çıkma becerilerini unutmak veya öğrenememekle aynı anlama gelir (2000'de Channel Four'un sahnelediği *Külkedisi*'nin Yeni Yıl versiyonunda, Prens gerçekçi bir tahminle Külkedisi'nin balo elbisesini edindiği sihirli dağın bir alışveriş merkezi olduğunu farz eder). Belirsizliğin kronikleşmiş eksikliğini tüketiciler sadece tek bir yolla telafi edebilir: Pazarlama ve alışverişin önlerine serip geçilebilir hale getirdiği yolları takip ederek. Hepimiz yedek (ve kullanılıp atılabilir) par-

* (Lat.) Kesin kanıtları sağlayacak olan belirleyici deney. (y.h.n.)

çalardan oluşan bir toplumda yaşıyoruz ve böyle bir toplumda, çalışmayan nesneleri, nitelikleri yahut insani bağları onarma sanatı bütünüyle işe yaramaz ve gereksiz bir şeydir.

George Ritzer seyahat acentelerinin önceden kurgulayıp ambalajladığı "aksiyon tatilleri"nden bahsederken, "post-modern dünyada yaşayanların çoğunun, otellerin çimlerinde kurulmuş temsili bir taklidi olduğu sürece kamp ateşinde bir şeyler yemeye istekli olabileceği"ni gözlemlerken, piyasa odaklı tüketimciliğin ikili cazibesini mükemmel bir biçimde kavramaktadır.[18] Tüketim toplumunun turistleri tatillerle, gündelik rutinlerden kurtulmayı isterler; ancak aynı zamanda gündelik yaşamlarına sirayet etmiş tehlikelerden, kafa karışıklıklarından ve belirsizliklerden de kurtulmak isterler. Gönül rahatlığıyla parasını ödeyecekleri tatiller, öngörülebilir, hesaplanabilir, etkili/verimli ve denetlenebilir olmalıdır. Tıpkı McDonald's restoranlarına benzeyen tatil şirketlerinden, en başta güvenli ve öngörülebilir bir barınak temin etmeleri beklenir. Maceralar mutlu bir sonla bitecek şekilde ve titizlikle planlanmalı; heyecanlar steril olmalı ve kirlilikten uzak durmalı; o "her şeyden uzak yerler" alışveriş mağazaları ve restoranlara arabayla gidip gelinecek uzaklıkta olmalı; yabani yerlerin haritalarla gösterilmiş ve işaretlenmiş çıkış noktaları olmalı; vahşi hayvanlar ya evcilleştirilmeli ya da güvenli kafeslere kapatılmalı; şayet karşımıza çıkarsa yılanların zehirli dişleri sökülmüş olmalıdır.

Maceraların ve güçlü duyguların peşinden koşan kişiler için, halihazırda tahayyül edilmiş bu tatilleri cazip kılan şey, birilerinin bir yerlerde ne olduğunu ve her şeyin nasıl biteceğini tam olarak bildiği bir kesinliktir (pakete dahil edilen ve seyahat sigortasıyla korunan bir kesinlik). Dolayısıyla hiçbir sürpriz "gerçek" değil, gerçek olandan ziyade "bir deneyim"dir. Geri dönülmesi imkânsız şeyleri bir kenara bırakın, ciddi anlamda talihsiz hiçbir şey yaşanmaz ve (Tanrı korusun) birinin hatası veya ihmalinden ötürü böyle bir şey yaşanırsa, caymak sadece

18. Ritzer, *The McDonaldization Thesis*, s. 146, 138.

mümkün olmakla kalmayıp son derece kolaydır; çünkü memnun olmayan müşteriler her zaman, sözleşmelerde "para iadesini garanti eden" şartlar olmasa bile, tazminat davası açabilirler. Sinema izleyicileri *Blair Cadısı*'nı [*The Blair Witch Project*] en derin korkularının canlı ve korkunç bir şekilde nasıl tasvir edildiğini görmek için salonlara akın ederek, kapalı gişe oynayan başarılı bir filme çevirdiler. Taşınabilir bilgisayarlarını takabilecekleri fişlerden ve internet erişiminden mahrum kalmak, cep telefonlarının ellerinden alınması veya kullanılamaz hale gelişi, oyunun "gerçek" olduğundan şüphelenmek, gösterinin nasıl sona ereceğini önceden bilmemek ve kapatma tuşunun olmaması –işte tüm bunlar, "aciz kalmayı öğrenmiş" tüketicilere musallat olan en korkunç kâbuslardır. *Blair Cadısı* anlatması zor kaygıları somutlaştırmış, bulanık görüntülere net bir şekil vermiştir. Ancak verdiği şeklin alelade bir şekil olmadığını unutmayalım: Tüketim toplumunu adam akıllı, baş şeytan çıkarıcı rolüne yerleştiren ve kafası karışmış olanlarla cahillerin son sığınağı haline getiren bir şekildir bu.

Korkular söz konusu olduğunda, tüketici piyasası meşru bir biçimde, anne-babaların sorumluluğunu üstlenmeyi reddedip bu iddiayı çürütebilir. Öncesinde söylendiği gibi, belirsizlik kaygıları pazarlamacıların ekip biçmesine uygun potansiyel topraklardır. Ancak hasat, yani dağınık kaygıların neticede üzerine odaklanacağı korkuların *isimler*i, bu toprağın ürünleri olup, niteliği çiftçilerin kullandığı tekniklerle malzemelere bağlıdır. Tekniklerin ve malzemelerin seçimini ise, çiftçilerin "en iyi verimle/kazançla" neyi anladığı belirler. Ayrıca toprağın doğal bereketliliğine bel bağlayanlar ellerindekileri hiç hak etmez. Eldeki verimliliği, tek hasatla topraktaki tüm besleyici maddeleri tüketerek yok edenlerse çok daha azına layıktır. İyi çiftçiler (ve pazarlamacılar çoğundan iyidir) verimliliğin sürekli yeniden elde edildiğinden ve ister doğal ister yapay olsun gübrelerin iyi kullanımıyla arttığından emin olmak için çok uğraşırlar.

Belirsizliğin yarattığı kaygı, bireyselleşmiş dünyayı tüketimci amaçlar için bereketli hale getiren temel unsurdur. Dolayısıyla,

itinayla ve sevgiyle ilgilenilmesi gerekir. Dahası hiçbir şekilde kuruyup çatlamasına veya buharlaşıp yitmesine müsaade edilemez. Çoğu kez tüketicilerin üretimi, "yeni ve gelişmiş" korkuların üretimi demektir. Milenyum virüsü (zırvası) vakası, her gün her yerde tekrarlanan bir örgü sunmaktadır: Kimse virüsün hayal gücü ürünü olduğunu kesin olarak söyleyememektedir. Blöf yaptıkları tahmin doğru olsa bile, mevzuyu bildiklerini iddia edenlerin blöfüne meydan okuyabilenlerse daha azdır. Çoğu mantıklı insan, bu nedenle Pascal'ın "kazanma şansı yüksek hamlede bulunma" tavsiyesine uyar. Bilgisayar sistemlerinin test edilmesi ve yeniden programlanmasına dayalı milyarlarca pound değerindeki sektör, gerçekten ilahi bir şekilde *ab nihilo* [*yoktan*] yaratılır ve yaratılışı nerdeyse her yerde derin bir oh çekilerek karşılanır. Hesaplaşma günü nihayet geldiğinde, kehanette bulunulan felaketin gerçekleşememesi, yine evrensel düzlemde veya nerdeyse bütünüyle, anti-virüs hizmetleri sunanlar sayesinde önüne geçildiğinin delili olarak yahut her şeye kadir, pazarlanabilir uzmanlığın bir başka kesin sınanışı olarak görülecek. Manşetleri ele geçirmeye başka korkular geldikçe, bu hadise kısa süre içinde tamamen unutulacak fakat her yere sirayet etmiş gücünün bellekte bıraktığı anı kalacak ve ortamı bir sonraki panik dalgasına daha elverişli hale getirecektir.

Unutmayalım ki tüketici piyasaları (akıllı bir şekilde) depremler, kasırgalar, seller ve çığlar gibi doğal afetlere karşı önleyici ilaçlar ve çözümler pek önermezler. Koruma ve kurtarma vaatleri, genelde yapay yollarla yaratılmış tehlikelere odaklanır. İkincisinin ilki üzerinde net bir avantajı vardır; çünkü korkuların eldeki çözüm olanaklarına göre ölçülüp biçilmesine olanak tanırlar, tam tersine değil.

Tüketicilerin öğrenilmiş acziyeti, tüketim mallarını tedarik edenlerin elindeki silahların açık ara birincisidir. Amerika'nın genetik mühendislik devleri, genetiği oynanmış tarım ürünleri olmadan, dünya nüfusunu beslemenin yakın zamanda imkânsız olduğunu "su götürmez biçimde kanıtlayan" araştırmalara fon aktarmaktadırlar. Araştırma sonuçlarının çoğunlukla sessiz

kaldığı şey, yaptıkları bildirilerin kendi kendilerini gerçekleştiren kehanetlerin tüm işaretlerini taşıyor olmasıdır. Yahut daha çok yaptıkları şey, sebep ve sonuçların sırasını değiştirerek bu uygulamaları yenir yutulur hale getirirken, sponsorlarının faaliyetlerini cilalamaktır. "Genetiği oynanmış" tohumların getirilmesi çok sayıda çiftçiyi iflas ettirmekte ve geri kalanları gelecek yıl kullanacakları tohumlardan mahrum bırakmaktadır; çünkü "oynanmış" taneler genelde kısırdır. Hal böyle olunca, GDO'lu ürünlerin sabit ve artan oranda tedariki sağlanmazsa, insanlığı beslemenin imkânsız olduğunu söyleyen değerlendirmeler "empirik olarak kanıtlanmış gerçekler"deki otoriteye erişirler ve artık sorgulanamaz hale gelirler. Genetik mühendislik endüstrisinin uygulamaları, tüketim toplumunda en üst işleve fevkalade bir şekilde hizmet edebilir –(istekli olsa da olmasa da işbirliğine hazır) müşterilerin üretilmesine. George Ritzer'ın "McDonaldlaşma"sı, "Monsantlaşma" ile tamamlanmazsa işe yaramaz.

Sonuçta tüketim toplumunun, yani süreklilikten yoksun tüketici kaygılarının birbirini sürekli takip etmesiyle yaşamı tüketen (bu esnada kendisini de tüketen) bir toplumun, elindeki güçler ve zaafların, görkemin ve hastalıklı unsurların kaynağında aynı koşul yatar: Bireyselleşmenin zorlaştırılmasıyla birlikte kurumsal aşınmanın yaratıp beslediği kaygılar. Nitekim onları biçimlendirip yeniden üreten, tüketici piyasasının bu koşula verdiği tepkidir: İrrasyonel olanın rasyonelleştirilmesi, farklılıkların standartlaştırılması ve beşeri koşullara aşılanan güvencesizliğe istikrar kazandırılması.

7
Seyircilikten Oyunculuğa[1]

Stanley Cohen'in en büyük fazileti, aynı fenomenin ve aynı ikilemin iki değişkeni olarak, akademik analizlerde nadiren yan yana getirilen iki tür kabahati bir araya getirmekti. Oysa bunlar gerçek yaşamda, asla birbirlerinden uzun süre ayrı düşmeyen ve çoğu kez birbirinin sıcaklığıyla faydalı kucaklayışını arayan şeylerdir. İlki "kötülük yapmak", ikincisiyse kötülüğe karşı gelmekten yahut yapılmasını engellemekten imtina etmektir.[2]

1. Bu bölüm daha önce şurada yayımlanmıştır: *Human Rights*, 1, 2002.
2. Bkz. Stanley Cohen, *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*, Polity, 2001.

"Kötülük yapma"yı (acıya ve ıstıraba sebep olmayı veya başkalarına böyle yapmalarını emretmeyi) "failler"in kırmızı harflerle yazılmış adlarıyla birlikte inceleyip tahlil etmek geçmişten bugüne alışıldık bir tarz olmuştur. Varılması kaçınılmaz sonuç, nedensel olarak kötülük yapmanın, faillerin kendilerine has belli ("doğal" veya "sonradan kazanılmış") özellikleriyle veya olası faillerin tercihleri sebebiyle kısmen içine düştükleri özgün koşullarla (yine Hobbes'un toplumdan önceki insanların *bellum omnium contra omnes** gibi "doğal" veya yapay olarak kötü niyetlerle veya beklenmedik de olsa kötü sonuçlarla tasarlanmış olan koşullar) ilişkilendirilmesiydi.

Ayrıca kendi eylemleri hiçbir acıya ve ıstıraba sebep olmasa da, yapılan kötülüklere (yapıldığını veya yapılmak üzere olduğunu bildiği kötülüklere) direnmeyen veya karşı çıkmayan kişileri kırmızı harflerle "seyirci/kenardan bakanlar" adıyla inceleyip tahlil etmek de hep alışıldık bir şey olmuştu. Bu "seyirci"nin tanımında içkin bir durumdu. Aslında tanımlayıcı temel özelliklerinden biri, faillerin arasında bulunmamalarıydı. Kötülük yapılırken ortaya çıkan klasik üçlü rol, seyircileri faillerden en az kurbanlardan ayırdığı kadar radikal bir şekilde koparır.

Seyircileri faillerden ayırmak, içinde bir dolu yasal (daha genel ifadeyle kurumsal anlamda garanti altına alınmış) anlam taşıyabilir. Doğrusu farkın altını çizmek, *yasa*nın cezalandırabileceği eylemler ile kanunlarda bahsedilmeyen ve bu sebeple "sadece" *ahlaki* bir suçla bu türden suçların davet ettiği utanç damgasını yükleyen eylemleri (veya eylemsizlikleri) ayıran hayati unsurdur. Müdahil olmayan şahitlerin veya seyircilerin tutumunda yanlış olan şey ne olursa olsun, failin eyleminin sebep olduğu yanlıştan farklıdır ve farkı yaratan şey kanuni yasakların var olup olmadığıdır. Kötü fiillerdeki iki menfur rol arasında, keskin ve tartışmaya yer bırakmayan bir çizgi çekmek şöyle dursun, herhangi bir çizgi çekmeye çalışmak bile daha en başından ümitsiz bir çabadan ibarettir; hele buna rehberlik

* (Lat.) Herkesin herkesle savaş hali. (y.h.n.)

eden şey fiilin üzerine çektiği cezai işlemden ziyade, ahlaki bir yargılamaysa. Ancak yaygın alışkanlık uysalca, muğlak ve tarifi zor ahlaki duyguları değil de kanun maddelerine değer veren otoriteyi takip etse bile, failin tartışmaya kapalı *suç*u ile "seyirci"-nin utanç verici olsa da mazur görülüp affedilebilecek *kabahat*i arasında geniş ve sert tartışmalara açık bir alan bulunmaktadır. Bu gri alanda seyirciler, şeytanın araçlarına ve günahkâr faillere dönüşme riskiyle karşı karşıyadırlar. Bu uğursuz ve şeytani avatarın tam olarak nerede ve ne zaman açığa çıkacağını baştan tespit etmek, bertaraf etmek ve etrafını ikazlarla çevirmek şöyle dursun, göstermek bile muazzam ölçüde zordur.

Faile atfedilen suç ifasını, seyircilerle ilişkilendirilen ihmalkârlıktan analitik bir şekilde ayırma alışkanlığına başka açılardan da meydan okuyup yüklenmek mümkündür. Eğer failler ve seyirciler kendilerine ait olan, varsa bile çok az ortak noktaya sahip, birbirinden ayrı ve kendi ayakları üzerinde duran söylemlerle çevrelenmiş (genelde failler örneğinde kriminoloji, seyirciler örneğinde etikle) evrenlerde yaşamaya zorlansalar, analizciler kaçınılmaz olarak her iki kategori için de farklı kavramsal ağlar ve açıklayıcı şemalar yaratma eğiliminde olacaklar. Failleri ve seyircileri, kendilerine özgü psikolojik nitelikleri ve toplumsal konumlarıyla ayrı kategoriler olarak kurgulamaya meyilli olacaklar. Bir kez yapılsa, ayrım kendi ivmesini ve enerjisini kazanacak. Soruşturmalar birbirinden gittikçe ayrılan iki ayrı yönde ilerleyecek. Farklılığa işaret eden unsurların sayısı artarken, ikisinin ortak zeminini keşfetme ve haritalandırma gittikçe zorlaşacak.

Dahası ortada "kötülük yapmak" ve "kötülüğe direnmemek" arasında bir yakınlık var. Nitekim birinin keşfedilmesi fakat diğerinin ihmal edilmesiyle meşgul uzmanların fark edip kabul edeceğinden çok daha yakındır. Bu yakınlık (şayet çağımızda masum bir gözle bakmaya kıymet veriliyorsa) donanımsız ve eğitimsiz gözlere kendisini tüm yalınlığıyla gösterecektir. Kandırmaca ve uydurmacayla bu yakınlığa kör bırakılmıştır. Bu körlük aslında, toplumun yasalarca tanımlanan ve yasala-

rın sessiz kaldığı kişilerle ilgilenmek için kullandığı stratejiler arasındaki ayrımın tamamen kurumsallaşmasıyla çıkmış yan etkilerden biridir. Bu iki kategoriyi ayırmak için büyük çabalar sarf edilmiştir. Bir araya getirmek içinse çok daha büyük gayretlere ihtiyaç vardır.

İşte bu gayreti Stanley Cohen göğüslemiştir, hem de fevkalade etkin bir biçimde. Cohen faillerle kötülüğün pasif tanıklarının buluştuğu, o çok iyi gizlenmiş ve zor seçilen ortak noktayı açığa çıkarmak için, bireysel tercihlerden ve ideolojik kılıflarından oluşmuş kalın örtüyü aralamıştır. Bu ortak nokta, Cohen'in kelime dağarcığıyla, *inkâr*dır. Bu "kavramsal muğlaklıklar"ı kendisinin de itiraf ettiği gibi "çok fazla ve yoğun olduğu" bir terimdir fakat onca çabasına rağmen yerine başka bir terim de bulamamıştır. İnkâr *hem* kötülüğün ifasını *hem de* kötülüğe tepki vermekten kaçınmayı psikolojik ve sosyolojik açıdan mümkün kılan şeydir. Onlar için hem vazgeçilmez bir koşul hem de temel bir araçtır.

"İnkâr", "başkalarının acı çektiği bilgisiyle ne yapıyoruz ve bu bilgi bize ne yapıyor" gibi kafa karıştırıcı soruların yanıtıdır. Ne zaman "insanlar, örgütler, devletler veya toplumlar tamamen hazmedilemeyecek veya açıkça kabul edilemeyecek kadar rahatsız edici, tehditkâr ve uygunsuz bilgilerle takdim edildiği"nde böyle sorular açığa çıkar. "Bu sebeple bilgi bir şekilde bastırılır, yalanlanır, kenara atılır veya yeniden yorumlanır."[3]

Kötülük yapanlarla, kötülüğü görüp duyan ancak hiçbir şey yapmayan kişilerin karşısına, Leon Festinger'in meşhur "bilişsel çelişkisi"nin çıktığını söyleyebiliriz: Aynı anda iki çelişkili ve uyumsuz görüşe birden sahip olmak. İki grup da sürekli, eylemlerinin (veya pasif tutumlarının) aleyhlerine kullanılabileceği, günahkâr ve alçak bulunup cezalandırılabilecekleri ihtimaliyle yüz yüze gelir. "Akışkan modernliğin" onulmaz surette çok-sesli dünyasında, yani değerler ve hakikatlerin mutlak olmaktan çıktığı, herkesçe mutlak şeylermiş gibi kabul edilmesinin ihtimal

3. A.g.e., s. x, 1.

dışı olduğu bir dünyada, yapılan eylemlerin veya tercih edilen eylemsizliklerin haklı çıkarılması, en az suçlanması kadar sağlam bir zemine sahiptir. Bu sebeple failler de seyirciler de keskin bir biçimde ve daima, tumturaklı ve gürültülü bir inkâra ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaç asla dinmez ve tetikte beklerken bir an için dinlenmeye veya anlık bir hata yapmaya asla izin vermez. Eğer davalı davacılar üzerinde, suçlamaları asılsız kılmaya yetmese bile, pratik sonuçlardan mahrum bırakacak (ki önemli olan budur) kadar üstünlük kuramıyorsa, yıkıcı suçlamaların getirdiği potansiyel tehdidi görmezden gelmek, hatta hafife almak hiç de makul bir seçenek değildir.

Suçun inkâr edilmesinin (veya masumiyet iddialarının ki aynı şeye tekabül eder) bir dolu biçimi vardır fakat kullanılan argümanlar şaşırtıcı ölçüde benzerdir. İnkâr, en yaygın başvurulan argümanların her türlüsünü kolaylıkla sunabilecek iki katmanlı bir yapıdır (bilginin olmayışı ve bilgiyle hareket etme imkânının olmayışı). Süslemelerden arındırıldığında, tüm argümanlar şu iki örgüden ya birini ya da diğerini ifşa eder: "Bilmiyordum" veya "Yapamazdım." İlki bilişsel çelişki karşısında, düz, hiç düşünülmeden ve nerdeyse doğaçlama verilmiş bir tepkidir: Bazı insanların acı çektiğini, onlara başkalarının acı çektirdiğini, yaptıklarımın da parçalarından biri olduğu olaylar zincirinin en uç noktasında böylesi korkunç şeylerin yaşandığını "bilmiyordum (bilmiyorduk)"... Ancak cehaletin inandırıcılığını kaybetmesi halinde, acziyet ve güçsüzlük imdada yetişir: Hiçbir şey "yapamazdım" çünkü bir şey yapmamanın alternatifi düşünemeyecek kadar korkunçtu; ayrıca yapacağım veya yapmaktan çekindiğim şey hiçbir şeyi değiştirmeyecekti; kötülük yapanları önlemenin/düzeltmenin önündeki zorluklar çok büyüktü.

Bilgi otobanları çağında, bilgisizliği temel alan argümanlar hızla inandırıcılıklarını yitirmektedir. Canlı ve kolaylıkla okunabilir biçimlerle başka insanların çektikleri acılara ilişkin bilgilere, her an her yerden anında ulaşılabilmektedir (bilgi otobanlarının dünya çapındaki ağına erişmek, bir telefon soketine yakın olmayı bile şart koşmaz hale gelince, mesafeler mazeret

olmaktan çıkmıştır). Bunun eşi görülmedik ciddiyetleriyle ahlaki ikilemler yaratan iki sonucu olmuştur.

İlk olarak "seyircilik" hali artık birkaç kişinin içine düştüğü istisnai bir durum olmaktan çıkmıştır. Artık hepimiz seyirciyiz. Acıların ve insanlara verdiği ıstırabın tanıklarıyız.

İkinci olarak da, hepimiz (hissetmesek de) aklanma ve kendimizi haklı çıkarma ihtiyacıyla karşı karşıyayız. Herhangi bir noktada suçu inkâr etme yoluna başvurma ihtiyacı duymayan kişiler, yoksa bile çok azdır.

Şunu unutmamak gerekir: Bilgiye anında herkesin ulaşabildiği bir çağda, "bilmiyordum" tipi mazeretler günahın affedilmesini sağlamaktan çok, *günahı katmerlendirmekte*dir. Çağrıştırdığı şey, "hakikat benden kurnazca saklandı" tipi bir açıklamadan ziyade, "bencilliğimden ve kafamı meşgul etmemek için öğrenmeye tenezzül etmedim"dir. İtiraflar çağında, yani kamusal alanın en özel ilişkileri sergilemek için gittikçe vitrin niyetine kullanıldığı bir dönemde, *herhangi* bir bilginin *herhangi* bir şekilde saklanması, bir hakaret olarak sayılır ve kızgınlığa yol açar. Bununla ilişkili olarak, sunulan bilgiyi özümsemek, ilgilenmek ve hafızaya kaydetmek, "bilenlerden olmak", kentteki son dedikoduları takip etmek bir erdeme dönüşür. Öte yanda ilgisizlik, bilgiye kayıtsız olma, son moda sözcüklerle meselelerden habersiz kalma, haber akışından *au courant* [*haberdar*] olmama utanç kaynağıdır. Bu günlerde dahil olunan konuşmaların nerdeyse tamamı, herkesin ağzındadır (öznesi, konusu bariz bir biçimde şahsi meseleler olsa bile bu şekilde konuşulur) ve bu konuşmalarda herkesin ağzında olan şeylerin çok küçük bir kısmı göz ardı edilebilir. "Bilmiyorum" net ve yalın bir şekilde, zamanın ruhuyla uyumsuz bir tümcedir.

O halde geriye, son çare başvurulacak bir mazeret olarak şu kalıyor: "Ben bir şey yapamazdım" veya "bundan fazlasını yapamazdım." Bu günlerde seyircilerin gerçekten de en *popüler* bahanesine dönüşmekte ve belki seyircilerin ortadan kalkması pahasına tek *uygulanabilir* inkâr stratejisidir.

"Yaptığım şey dışında elimden gelecek hiçbir şey yoktu" taktiği kötülüğün cezaya açık suçunu, "kenardan seyretmek" ayıplanacak bir hal olsa bile, çözülmeye uğratıp evrensel ve bu sebeple cezalandırması imkânsız bir şeye dönüştürür. Küresel bağımlılıkların dünyasında, seyirci ve eş-fail arasındaki, kötülüğe ortak olan ve ona yataklık eden arasındaki fark gittikçe belirsizleşmektedir. Yaşadıkları sefalet tanıklarının gözlerinden ne kadar uzakta olsa da, insanların yaşadıkları talihsizliklerin sorumluluğu öyle kolaylıkla ve belli bir kanaatle inkâr edilemez. Dolayısıyla sorumluluktan kaçarken kullanılan "yapabileceğim bir şey yoktu" türü inkârların daha yeni, daha yenilikçi ve rafine versiyonlarına ilişkin talep, hiçbir zaman bugünkü kadar acil ve hızla büyüyen bir hal almamıştı.

Küresel Bağımlılıkların Dünyasında Seyirci Olmak

Psikolog Petruska Clarkson seyircinin dolambaçsız ve sağduyulu bir tanımını sunar: "Seyirci, birilerinin yardımına ihtiyaç duyulduğu duruma aktif bir şekilde katılmayan insanlara verilmiş tanımlayıcı bir addır."[4] Anlamını iyice netleştirmek amacıyla, peşinden örnekler gelir: "Irkçı, kadın düşmanı veya homofobik bir şakaya tanık olup karşı çıkmamak da seyretmektir. Bir arkadaşın sarhoşken araba kullanmasına izin vermek seyretmektir. Örneğin stres, tükenme veya bağımlılık sonucu şahsen özürlü hale geldiğine veya harap olduğuna inandığınız bir meslektaşınızın karşısına çıkıp yardım etmemek de... seyretmektir." Clarkson aynı zamanda bir şairdir ve bu sebeple diğer birçok psikoloğun aksine, soğuk tanımlamaların damarlarına sıcak ve insani bir kan aşılayabilmektedir. Tıpkı kitabına isim vermiş "Nezaketin Katli" adlı şiirinde olduğu gibi:

Yaşlı bir adam var yanında yahut genç bir kadın, bir çocuk veya bir bebek, bir köpek, bir dost veya bir mekân,

4. Petrūska Clarkson, *The Bystander: An End to Innocence in Human Relationships?*, Whurr, 1996, s. 6-7, xviii, xvii.

Şiddete, ahlaksızlığa, alçaklığa ve kötülüğe maruz kalırken onlar birileri kenarda dikilmekte
Hiçbir şey yapmadan seyrederek, sadece gözlemleyerek, içten içe korkarak ve karışmamak için sağlam gerekçeler bularak,
Nezaketi, insani nezaketimizi, aynı oluşumuzu ve acıyı hissetmekten sürekli kaçınırcasına.

Saldırgan ve aşağılayıcı şakalar yapmak o kişinin kararıdır; içip içip arabayla yola çıkmak o arkadaşın kendi tercihiydi; muhtemelen o meslektaş kendi hatalı davranışları ve tedbirsizliğiyle başını kendi kendine belaya sokmuştu. "Seyirci" gözleri önünde başkalarının yaptığı bu tercihlerden sorumlu değildi. Dahası ne yasal, ne fiziksel ne de ruhsal anlamda iyi hiçbir tercihin olmadığı mevcut koşulları yaratmış geçmiş tercihlerden daha az sorumluydular. Seyirciler "*aslında*" tanık oldukları dehşetlerden sorumlu değillerdir. İşlenen suçta, seyirciler *masum*dur. Ancak Clarkson ısrarla, istifini bozmayıp parmağını bile oynatmayı reddetmede *masumiyetin özür olamayacağını* söyler (seyircinin işlediği suç başka bir günahtır: Eyleme geçmeme günahı). Yine de masumiyet iddiasının beşeri pratiklerin yanı sıra teorik kılıflarında (bir mazeret, özür ve haklılık kanıtı olarak) böyle kullanıldığını gayet iyi bilen Clarkson, sadece şairliğin verdiği diğer imkânla bu cesur ithamda bulunma riskini almaktadır.

Ancak seyircinin ne derece sorumlu tutulacağı, bundan ötürü seyircinin ne ölçüde masum sayılacağının, öyle kolaylıkla sonuçlanacak davalardan olmadığını unutmayalım. Çoğu sefer, bitmek bilmez tartışmaları tetiklemesi kaçınılmaz ihtilaflı bir soru olarak kalır. Sebep-sonuç zincirleri birden fazla yolla yeniden kurgulanabilir. Tamamen önemsiz olduğunun veya fark yaratabilecek bir şey olduğunu ilan etmek için, şu veya öteki faktörün ne kadar küçük oranlarda katkı sunması gerektiği olgusal bir meseleden çok yargısal bir meseledir.

Dahası ortada başka şüpheler de vardır ancak bunlar kesin kanıtlara ve nihai çözümlere daha fazla direnç gösteren, daha temel şüphelerdir. Failler yani "gerçek sanıklar", etrafların-

daki her şeyin kayıtsızlığına ve hiç müdahale etmemesine bel bağlayabilseler, kötü eylemlere girişirler mi? Şahitlerin oyunculara dönüşmeyeceğinden emin olmasalar veya en azından dönüşmeyeceklerine inanmalarını sağlayacak iyi sebepleri olsa ne olur? Yahut yaptıkları şeylerin şahitlerde yaratacağı tiksinti ve kızgınlığın (ne kadar güçlü olursa olsun) aktif bir direniş şöyle dursun gürültülü protestolara dönüşmeyeceğini umamasalar?

Uzun sözün kısası, seyircilerin suçlu olduğunu en azından *ihmal*le suç işlediklerini iddia edecek iyi bir savunma ortaya konabilir. Eylemden uzak durmak, yaratacağı sonuçlar bakımından eylemlerden daha hafif bir yük taşımazken, yüzünü çevirenlerin genel teslimiyetçi tutumunun kesinliği, kötü eylemler ve yaratacağı sonuçlarda, kötü niyetli suçluların sayısından daha büyük bir sorumluluk taşıyabilir. Sonuncu olsa da kesinlikle en önemlisi, *hukuki* anlamda düzgün ve bağlayıcı hiçbir masumiyet kararı, davalıyı *ahlaki* suçtan bırakın arındırmayı beraat dahi ettirecek güce sahip değildir.

Keith Tester, Karl Jaspers'ın içinde *ahlaki* suçun (ahlaki bilince sahip olan, "tövbe etmiş" suçluların farkında olduğu) *metafizik* suçtan ayrıldığı suç türlerini inceler.[5] İnsani dayanışmanın mutlak ve aslında sınırsız limitlerine erişemediği durumlarda metafizik suç açığa çıkar. Ahlaki suçun aksine, metafizik suçun kanıta ihtiyacı olmadığı gibi bir şüpheye, sözde suçlu olanın eylemi (veya eylemsizlik) ile yaşanan insani acılar arasında kurulacak sebep-sonuç ilişkilerine dahi ihtiyaç duymaz. Metafiziksel anlamda, ben bir başkasının çektiği acıda kasıtlı veya yanlışlıkla katkı sunmuş olayım veya olmayayım suçluyum.

Emmanuel Levinas muhtemelen Jaspers'ın "metafizik suç"unu bu tarz bir ahlaki suç kategorisine sokardı. Jaspers'a göre suçlunun davranışı ile kurbanın acısı arasında sebep-sonuç bağlantısının olmayışı, suçu ortadan kaldırma gücüne sahip değildir ve tam da bundan ötürü *mutlak insani dayanışma*

5. Keith Tester, *Moral Culture*, Sage, 1997, s. 5-6.

önermesi tüm ahlakın kurucu temeli olup ahlaki bir tutumdan ayrılamaz. Levinas açısından, sebep-sonuç bağlantısının varlığını ve yokluğunu önemsiz kılan şey *insanların Ötekilere karşı sorumluluğunun koşulsuz ve şartsız bir şekilde* önerilmesidir.

Levinas ve Jaspers kategorilerini farklı şekillerde çizmiş olabilirler ancak ortaya çıkan uyumsuzluk büyük oranda terminolojik niteliktedir. Her ikisinde de, *hukuki özneler*in ikamet ettiği alan ile *ahlaki benliğin* evreni arasındaki temel farkı aktarmak amacıyla terimlerin peşinden koşulmaktadır. Sebep-sonuç bağlantısı yani Jaspers'ın kategorilerindeki temel *differentia specifica* [*türsel ayrım*] Levinas'ınkinde gücünden yoksun bırakılmış ve kendisine ikincil bir önem atfedilmiştir.

Nedensellik ilkesinin tahttan indirilmesi ve insanlar arasındaki dayanışmayla sorumluluğa tüm ontolojik argümanları kenara atma gücünün bahşedilmesi, her çağda ahlaki benliğin asli özelliği (aslında transendental önkoşulu) olmuş olabilir. Ancak küreselleşme çağında, etik ve ontoloji arasındaki uzun soluklu kavga keskinliğini esas konusuyla birlikte büyük oranda kaybetmiştir. Her şeyin birbirine bağımlı olduğu dünyamızda, insan eyleminin sebepleri ve sonuçlarından oluşmuş alanla insanlığın ölçeği üst üste binmektedir. Yerel sınırlara kapatılıp sıkıştırılmış dahi olsa, hemen hemen hiçbir insan eyleminin, geri kalan insanlara etki etmeyeceğinden emin olamayız. Bunun yanında, insanlığın herhangi bir kesimi kendisini dışarıya kapatıp sadece üyelerinin eylemlerine bağlı hareket edemez.

Edward Lorenz'in 1979'da, o günden sonra geçen yüzyılın en meşhur sözlerinden birine dönüşmüş bir başlıkla ("Brezilya'da bir kelebeğin kanat çırpışı Teksas'ta hortuma yol açar mı?") yaptığı unutulmaz müdahale üzerine yorumda bulunan Roberto Toscano şunları söyler: "Bugün küresel düzlemde her şeyin birbiriyle iç içe geçmiş olması, uluslararası ilişkilerde katı ve hukuksal bir sorumluluk kavramının ötesine geçen ahlaki standartlar gerektirmektedir. Kelebek kanat çırpışının sonuçlarını *bilmez* fakat aynı kelebek bu sonuçları *olasılık dışına atamaz.*

Sorumluluktan yakın ama daha kısıtlayıcı bir kavrama geçiyoruz: İhtiyat kavramına."[6]

Bugün sağduyu ve ihtiyatlı olma görevini de içeren, tamamıyla ve eksiksizce *koşulsuz* niteliğiyle "Ötekilere duyulan sorumluluk", ahlaki benliği yaratmayı ve ömrü boyunca beslemeyi sağlayan ezeli işlevini korurken, çağımızda beşeri koşulların "katı gerçeği"ne dönüşmektedir. Birbirimize sorumlu olduğumuzu kabul edip gönüllüce bunu *üstlensek de üstlenmesek de*, bu sorumluluğu *taşı*yoruz ve bunu omuzlarımızdan atmak için yapabileceğimiz hiçbir şey yok veya çok az. Dünya nüfusunun yüzde beşlik dilimi, dünyadaki kirliliğin yüzde 40'ını sağlıyor olabilir. Dahası gezegendeki kaynakların yarısını veya daha fazlasını kullanıyor/israf ediyor olabilir ve bunu sürdürme hakkını sonuna kadar korumak için askeri ve finansal şantajlara başvurabilir. Yakın gelecekte kurbanlarına, mağduriyetlerinin bedelini ödetmek için üstün güçlerinden faydalanabilirler (Nazilerin iktidarında, Yahudiler Auschwitz'e giden trenlere binmek için para ödemek zorunda değiller miydi?). Yine de sorumluluk onlardadır. Soyut manada kelimenin felsefi, metafizik yahut etik anlamıyla değil, gerçekçi, dünyevi, düz ve nedensel (isterseniz ontolojik) anlamıyla sorumludurlar.

Şimdi sorumluluğumuz bir bütün olarak "insanlığı" kapsar haldedir. Birlikte yaşama meselesi ("karşılıklı olarak garanti edilmiş sağ kalım"), insanlık tarihinin önemli bir kısmı boyunca sınırlandığı iyi mahalle ilişkilerinin ve devlet sınırlarının iki yakasındaki insanlar arasındaki barışın çok ötesine geçmiştir. Artık *yeryüzü*ndeki tüm insan nüfusunu, hâlihazırda canlı olanları ve henüz doğmayanları da kapsamaktadır. Henüz kabul edilip üstlenilmese bile tüm gerçekliğiyle karşımızda olan bu sorumluluk, zaten insanlığın sınırlarına ulaşmış durumdadır. Öyle görülüyor ki burada dahi uzun süre durmayacaktır. "Vahşiler"in, "aborjinler"in, "kabileler"in, "gezginler"in ve diğer

6. Roberto Toscano, "The ethics of modern diplomacy", *Ethics and International Affairs: Extents and Limits*, (Der.) Jean-Marc Coicaud ve Daniel Werner, United Nations University Press, 2001, s. 73.

yarım insanların, tam anlamıyla ve gerçekte insan sayılmayanların *eksiksiz* ve içten bir şekilde kabul edilmesi hâlâ önümüzde "bitmemiş bir proje" olmayı sürdürebilir fakat "insanlığa" (yani etik kaygıların ve ahlaki sorumlulukların öznesi olmaya) kabul edilecek varlıkların yoklama listesi, halihazırda oturma izni verilenlerin listesiyle aynı hızla ve belki de daha büyük bir hızla genişlemektedir. "Yaşayan canlılar *olarak* hayvan hakları deklarasyonu"nun büyüyen popülaritesi (Frans de Waal, Francis Kaplan yahut Jared Diamond'un geniş kesimlerce okunan araştırmaları gibi[7]) insani sorumluluğun nihai sınırlarına ilişkin algılarda radikal bir değişimin yaşandığına işarettir.

Arasöz: "Hayvan Hakları" Öyküsünden Ne Öğrenebiliriz?

Jean-Jacques Rousseau iki yüzyıl öncesinde, hayvanların ahlaki ilgiye en az insanlar kadar hakları olduğunu; çünkü insanların acı çekme ve ıstırap duyma özelliklerini paylaştıklarını öne sürmüştü. Immanuel Kant, entelektüel melekelerden yoksun oldukları için hayvanların insanların bakımı ve ilgisini *hak ettikleri*ni inkâr etmişti. Ancak insanlara, tam da hayvanlarda olmayan bir şeye, yani akla sahip oldukları için bir *görev* yüklemişti. Hayvanlar insanlar için faydalıdırlar ve faydalı olabilmeleri için ilgi gösterilmeleri, bakılmaları ve en başta zarardan korunmalıdırlar. Hayvanların ihtiyaçlarına özen göstermek, bu sebeple insanların kendilerine karşı görevlerindendir.

"Medeni görüşler"in kenarlarına hapsoldukları iki yüzyılın ardından, Rousseau ve Kant'ın o eski günlerde gönderdikleri ama kimsenin almadığı mesajlar, şimdi unutulmuşluğun kara deliklerinden fışkırıp politik gündemin en üst katmanına yerleşmiştir. Bu esnada birbiriyle iç içe geçip, hayvan hakları ile insan çıkarları arasındaki karşılıklılık fikrine dönüşerek katılaşmıştır. Hızla değişen tutumlara etki etmeye çabalayan

7. Bkz. Pierre Vandegiste'nin anketi, "Le proper de l'homme et la culture chimpanzée", *Le Monde des Débats*, Haziran 2001, s. 22-3.

fikirlerden beklenebileceği gibi, bugün insanlar ve hayvanlarda ortak olan niteliklere çok daha fazla ilgi gösterilmekte ve aralarındaki farklılıklardan daha önemli bulunmaktadır. Geçmişte insanlar ve yaşayan canlıların geri kalanı arasında bin bir emekle sağlamlaştırılıp geçilemeyeceği ilan edilmiş sınırlar tek tek yitip gitmektedir. Kant'ın verdiği hükmün baskılara dayanması pek muhtemel değildir. Kültür ve ahlak artık *homo sapiens*'e özel bir mülk ve insanlığın hudut işareti olarak görülmemektedir. Bu aslında olguların bilimsel keşfinden ziyade, "tutumsal bir kayma"yla ilgilidir: Aniden, öncesinde kimsenin fark etmediği şeyleri görmeye ve eskiden dünyanın merkezine konmuş şeyleri ikincil yahut önemsiz şeyler olarak görüp kenara atmaya hazır olma. Peki, böyle bir kaymaya ne sebep oldu?

Kişi, insan ırkı içinde üstün ve alçak ("medeni" ve "geri kalmış") "insanlık" (ve aynı zamanda "vahşilik") farkları yaratmaya dönük ihtiyaç ve dürtü pragmatik aciliyetini ve politik faydasını kaybedip sönümlenince, *homo sapiens*'in eşsiz olduğunda ısrar etmenin işlevini kaybettiğini tahmin etme cüretinde bulunabilir (aslında tahminden ziyade inandırıcı bir varsayımdır). İnsanlığın ortak üyeleri arasında hararetli tartışmalara ve ihtilaflara en az yol açan, hiç öyle inatla ve kutsallık atfederek korunmayan şey insanları insan olmayanlardan ayıran sınırlardır.

İnsan türüne ait üyelerden bazılarının insanlığını inkâr etmeye veya değersizleştirmeye dönük şiddetli arzu, insanın eşsiz olduğunu gösteren kanıtların ve belirtilerin aranması, bulunması yahut icat edilmesinde temel motivasyon kaynağıdır. Bu arayışın arkasında ayriyeten ve kuvvetli bir şekilde, modern dönemin "doğa üzerinde efendi olma" niyetinin önüne çıkmış tüm etik engelleri ve ahlaki sınırlamaları kaldırma ve fethedildiğinde doğayı sadece insanlığın yararına sayılan şeylere uygun bir kalıba sokma arzusunun yattığına işaret edilerek, bu varsayıma karşı çıkılabilir. Ancak bu itiraza da itiraz etmek mümkündür: Neticede "doğanın efendisi olma" fikri, insanlar üzerinde hâkimiyet kurma pratiğiyle birlikte doğdu ve bu pratik ihtilaf konusu olup itibarını kaybettiğinde hem aciliyetini

hem de inandırıcılığını yitirmeye daha en baştan mahkûmdu. İnsanlık üzerindeki hâkimiyet, işgaller, fetihler, sömürgeler ve asimilasyon/sürgün seçenekleriyle planlandı, hayata geçirildi ve aktarıldı. Dahası yine aynı terimlerle, doğa üzerinde kurulacak hâkimiyetin projesine anlam aşılandı. Bu terimler itibarsızlaşıp, gönderme yaptığı uygulamalar birer suç olarak görülünce, doğanın efendisi olma projesi dibi boylamış oldu. Ve böylece birden, (insana ait) kültür ile (gayriinsani) doğa arasındaki kutsanmış sınırlar, yüzyıllar boyunca üzerine yüklenen ve taşıdığı önemi kaybetti. Sınırdaki bekçiler art arda görev yerlerini terk ettiler ve sınır denetimleri kalkmaya başladı.

Eyleme Geçen Kişi Olmanın Zorlukları Üzerine

İşte çoğumuz artık seyirciyiz: Bir şeylerin yapılması gerektiğini biliyor fakat aynı zamanda illa yapılması en gerekli olan şeyleri değil, gerekenden azını yaptığımızı da biliyoruz. Dahası daha iyisini yahut fazlasını yapmaya pek istekli olmadığımızın, hatta hiç yapılmaması gereken şeylerden kaçınmakta daha da isteksiz olduğumuzun farkındayız. Seyircinin içler acısı halini her zamanki gibi tedirgin edici hatta çok daha rahatsız edici kılan şey, *yapılmış* şeylerle *yapılacak* şeylerin arasındaki uçurumun kapanmak yerine daha da büyümesidir. Görüp duyduğumuz dünyada, intikam yahut deva feryatlarıyla yankılanan hadiselerin sayısı her gün artmaktadır ancak harekete geçme kapasitemiz, özellikle de etkin bir şekilde eyleme geçme becerimiz adeta azalmakta, sorumluluğun devasalığı karşısında daha da güdükleşmektedir. İşittiğimiz ve bizi kenardan seyredenlerin ayıplanacak, utanç verici durumuna sokan olayların ve mevzuların sayısı her geçen gün artmaktadır.

Keith Tester küreselleşen dünyamızın hızla en mühim ve kafa karıştırıcı ikilemine dönüşen şeyi şöyle özetlemektedir: "Dünya onca şeyin yanı sıra, zulüm ve dehşetin de yaratıcısıdır fakat öyle görünüyor ki yaşanan bu acıların çoğuna ahlaki bir tepki verebilmek için zemin teşkil edebilecek hiçbir kaynak yoktur."[8]

8. Tester, *Moral Culture*, s. 17.

Başka bir deyişle Tester, bu bize ait dünyada neden bu kadar seyircinin olduğunu sormaktadır. Dünyamızın nasıl modern üretimin devasa, görülmedik ölçüde etkili bir koluna, yani hayran verici etkinlikle seyirciler üreten bir yere dönüştüğünü sormaktadır.

Tester'ın sorusunu sorduğu anda akla gelen ilk cevap, kuşkusuz izleyicilerle izlenen acılar arasındaki mesafedir. Ahlaki bir tepki doğurmaktan aciz olan ve Tester'ı bizimle birlikte durup adeta taşıma bandıyla seyirciler üreten bu esrarlı süreç üzerine düşündürten, Clarkson'un *yakınlarınızda*ki "yaşlı adamı, genç kadını, çocuğu veya bebeği" değildir elbet. Aksine acı çeken o insanların her biridir. Muhtemelen yürüdüğümüz caddelerden ve evlerimizden çok uzaklarda yaşayan (veya ölen) o yoksul ve sefil erkeklerle kadınlar. Biz ve onlar arasındaki mesafe, yürüme veya yolculuk etme becerilerimizle yahut kullanmayı ve çalıştırmayı bildiğimiz araçlarımızla ölçüldüğünde devasa (aşılmaz, geçit vermez) boyutlardadır. Çektikleri acılara ilişkin deneyimlerimize, televizyon kameraları, uydular, kablolar ve ekranlar aracılık etmektedir. Aracılarla edinilmiş bir deneyim ancak yine aracılarla verilen bir tepkiyi mümkün kılar: Elimizi cüzdanlarımıza atıp, bir sonraki dehşet verici görüntü ekranlarımıza çıkıncaya dek, vicdan azabımızdan geçici surette kurtulmak için bir kuruluşa ödeme yapmak gibi.

Bu görüntülerden bol miktarda vardır. Muazzam bir süreklilikle oturma odalarımızda belirirler. Yine aynı şoke edicilikte ve ardı arkası kesilmeyen başka görüntülere yer açarcasına, birkaç saat veya gün sonra unutulup giderler.

Kitleler halinde ve korkunç bir çaresizlikle açlığın, evsizliğin, ölümün dehşetli karelerine bakmak, vasatlığın hâkim olduğu çağımızın yeni bir "geleneği"dir. Tüm geleneksel şeyler gibi, "olağan, alışılmış gündelik rutinin pratikleriyle sorun olmaktan çıkarılınca" sarsıcı güçlerini kaybetmişlerdir.[9] Tester'ın belirttiği gibi bu, George Simmel'in "bezgince tutum"unun bir başka (bek-

9. A.g.e., s. 30, 32.

lenen) örneğidir: "Aynı kent gibi televizyon öyle çok şey sunuyor ki ayrım yapma gücümüz etkin bir şekilde işlemez hale geliyor." Kent yaşamının güncel deneyimlerini ele alan en bilgili analizcilerden Henning Bech, *flaneur*'un (kent kitlesinin hep *içinde* ama asla ona *ait olmayan*) bağlantısız tepkileri yahut tepkisizliği ile TV bağımlılarının deneyimleri arasındaki yakınlığı belirgin kılmak için "tele-kent" kavramını ortaya atmıştır. Mevcut yardım kuruluşları ve tek seferlik "duygu sömürüleri"nin animatörleri "acıma/şefkat yorgunluğu"ndan yakınmaktadırlar. Oysa bu tam da tele-kentlerin sakinlerinden beklemeleri gereken bir tepkidir. Tele-kent sakinleri, o andan ve yeniliğinin tetiklediği heyecandan uzun sürme tehdidinde bulunan her şeyi yorucu (sıkıcı) bulurlar. Neden birkaç sefalet karesi bu kuraldan muaf olsun ki?

Ancak en bariz yanıtlar illa en iyi yanıtlar olacak diye bir şey yok. Ne zaman uzaktaki acıların ekranlara yansımış dehşetine verilen fena halde kısa ömürlü ve geçici, çoğunlukla soğuk ve umarsız tepkiler bir kafa karışıklığına (veya tiksintiye) yol açsa, yakından bakılmayı hak eden en az iki başka etmen daha vardır.

Bu etmenlerden biri, hepimizin paylaştığı bu küresel yuvanın paradokslarını, zıtlıklarını ve anlamsızlıklarını bıkmadan keşfeden Ryszard Kapuscinski tarafından tespit edilip aktarılmıştır: *Görme* ve *bilme* arasındaki uçurum.[10] Ekranda yansıyan şeye göre *imgeler*in soğurulması, *bilgi*nin özümsenmesini hızlandırıp kolaylaştırmak yerine buna engel olabilir. Ayrıca işaret edilen *ve* akılda tutulan şeyi, sebeplerini anlamak şöyle dursun *anlama*yı dahi engelleyebilir.

"Televizyonda göründüğü hali"yle ıstırap, çoğu kez aç insanların zayıf bedenleriyle ve hastaların acıyla çarpılmış yüzleriyle aktarılır. Açlık gıda çağrısında, hastalık ilaç ve tıbbi bilgi çağrısında bulunur. Her ikisi de derhal geliverirler: Fiyatları yüksek tutmak ve hissedarların gelirini arttırmak için zengin ülkelerin depolarında istiflenen fazla gıdalar kamyonlara yüklenmiş; Sı-

10. Ryszard Kapuscinski, "Les médias reflétent-ils la réalité du monde?", *Le Monde Diplomatique*, Ağustos 1999, s. 8-9.

nır Tanımayan Doktorlar'ın [Médecins sans Frontiéres –MSF] azimli, çalışkan ve soylu gönüllüleri, yine aynı sebeplerle çok uluslu ilaç şirketlerinin depolarına istiflenmiş fazla ilaçlarla çıka gelmişlerdir. Kıtlığın ve kronik hastalıkların *sebepler*i hakkında hiçbir şey gösterilmez ve hiçbir söz söylenmez. *Sınır tanımayan* ticaretin geçim olanaklarını yavaş yavaş yıktığından, *sınır tanımayan* finansın baskıları altında parçalanan sosyal güvenlik ağlarından, ekonomik aklın Dünya Bankası veya Uluslararası Para Fonu'ndan gelen misyonerleriyle yakın temas halinde olan ve genetiği değiştirilmiş tohumlar satan firmaların tek ürünlü tarımıyla harap olan topraklarla insanlardan tek bir satır dahi bahsedilmez. Aksine "televizyonlarda görünen" şeyin, kendilerini düzgün bir insani yaşamdan mahrum bırakmış, uzak, egzotik ve "bize hiç benzemeyen" kabilelerin kendi edip kendi bulduğu felaketler olduğunu söyleyen ikna edici ve her yere nüfuz eden bir söylem vardır. Ve Tanrı'ya şükürler olsun (veya sağduyumuza), bizim gibi temiz yürekli talihli insanlar vardır ve duyarlı, hassas oldukları için talihli olan bu insanlar, cehaletle ve tembellikle yaptıkları yanlışlar ile kötü talihlerinin kan dondurucu sonuçlarından onları çekip çıkarmaya hazırdırlar. Geçici Çözümler veya Gülünç Tesellilerin günü gelir. Etrafı bize düğmeye basar halde tutmaya niyetli deneyimli göstericiler ve düğmeye basarak gurur duymaya devam etmemizi isteyen bilgisayarlarla çevrilmiş, bize o düğmeye bastırmaya çalışan, yaptığımız bağışların baş döndürücü hızından bizi hep haberdar ederken, yaptığımız iyiliklerin gösterisine sunuculuk edip bizim adımıza duygu seline boğulan o ünlüler gelir. Sanki sihirli bir değnekle, suça ortaklık etmiş olanların karanlık ve adi saklanma yerlerinden, hep başkalarını düşünen ve cömert *chevaliers sans reproche* [*kusursuz şövalyeler*] hep dans edilip şarkıların söylendiği tatil kamplarına ışınlanırız. Onarılmasına katkı sunmamızın istendiği insani felaketlerden aslında hepimizin sorumlu olduğu hiç bahsedilmez ve bu karşılıklı bağışlanma festivalini berbat etmez. Tek bir hamleyle yani tek bir hayırsever jestle, bilinç bir şişeye konup kapatılır.

Kapuscinski görmek ve bilmek arasındaki uçurumu ortaya sermektedir. Oysa daha geniş, cehennem kadar derin uçurum, *bilmek* ve *eyleme geçmek* arasında açılmaktadır. Onca karşı ihtimale rağmen, ekranlarda sergilenen insani sefaletin gerçek kökeninden haberdar olsaydık, kök salmasına engel olmak şöyle dursun, bunları yok etmek için ne yapardık (eğer yapılacak bir şey varsa)? Luc Boltanski, yöneltmesi mümkün ve zorunlu sorulardan en yerinde olanını sorar: "Harekete geçmesi istenen insanlar, acı çekenlerden binlerce kilometre ötede, rahatça oturma odalarında televizyonlarının önüne kurulmuşken nasıl bir taahhütte bulunabilirler?"[11]

Tester, küresel bir radyo ağının oluşumuyla kaygıya kapılmış Alfred Weber'i hatırlatır:[12] "Dünya çok daha küçük bir yer haline geldi"; yerkürenin hangi uzak köşesinde olursa olsun, "olan bitenden herhangi bir şekilde haberimizin olmadığını dürüstçe iddia edebilmek epey imkânsızlaşmıştır." Ancak Weber'in kaygılarını ifade etmesinden bugüne, iş daha da ileriye gitmiştir.

Tüm beklentilerin üzerinde artan şey sadece erişilebilir (ve her yerde varlığını hissettiren) bilginin *hacmi* değildir: Bilginin *kalite*si de köklü bir değişim geçirmiştir. Bildiğimiz ve haberini aldığımız şeyler görmediğimiz hadiselerin birer versiyonundan ibaret değildir. İnanıp inanmamakta serbest olduğumuz bir söylenti, güveneceğimiz veya şüphe edeceğimiz, doğru olduğunu kabul edeceğimiz veya karşı çıkacağımız ve bir miktar çabayla bilincimizden çıkaracağımız bir üçüncü şahıs öyküsüdür. İmgeler sözcüklerin yerini aldığında (fotoğraflar veya videolar-grafiksel görseller, "gerçekliğin" o donmuş ve saklanmış parçaları, gerçeğe sadık taklitleri, sadece "analog" değil "dijital" –yani bozulmamış kopyaları), bilginin işlenmiş ve aracılarla aktarılmış yapısı gözlerden saklanmış olur. Dahası artık mesajın doğruluğuna karşı delil olarak kullanılamaz ve bir hakikat çekişmesine imkân

11. Luc Boltanski, *La Souffrance á distance*, burada alıntılanan Graham Burchell'in çevirisidir, *Distance Suffering: Morality, Media and Politics*, Cambridge University Press, 1999, s. xv.
12. Tester, *Moral Culture*, s. 22.

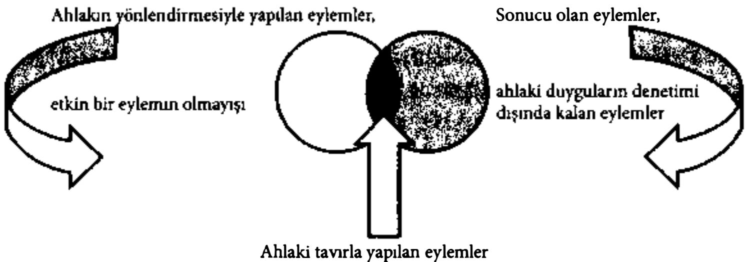
veremez. Gerçek veya sanal olsun, artık bizler o uzak yerlerde yaşananların *tanıklarıyız*. O acı çeken insanlar hakkında bir şeyler *duymak*la kalmıyor, "*kendi gözlerimizle olanları görüyoruz*." Stanley Milgram'ın meşhur deneylerinin gösterdiği üzere, ahlaken gözler kulaklara kıyasla çok daha hassastır. "Oturma odalarımızın içinde rahatça kurulmuş" olsak da bizler, açlıktan ve başka insanların zalimliğinden dolayı ölenleri yakından izliyoruz. Tepki vermemiz için ahlaki benliklerimiz her gün çağrılıyor, taciz ediliyor, kışkırtılıyor, meydan okunuyor ve zorlanıyor.

Ancak sıkıntı şu ki; kendi halimizle diğer insanların haliyle ilgili bilgilerin dolaşımı daha etkin bir hale geldikçe, aynısını ahlakın rehberliğiyle harekete geçme kapasitemiz hakkında söyleyemiyoruz. Bizi birbirine bağımlı kılan ağlar küreselleşmenin her hamlesiyle daha da sıkılaşmakta fakat eylemlerimizin "beklenmedik" (veya sadece ihmal edilmiş, hesaplanmamış) sonuçlarının gideceği yerler ile bu sonuçları önlemek adına kasıtlı ve bilinçli bir şekilde yapabileceklerimizin kapsamı arasındaki uçurum büyümektedir. Yaptığımız ve yapmadığımız şeylerin sonuçları, yaşamları doğrudan veya dolaylı yollarla etkilenen insanların kederleriyle dertlerinin sorumluluğunu almaya hazır olamayacak kadar, ahlaki tahayyüllerimizin ötesine geçmiştir. Paradoksal bir biçimde, tam da bu sebepten ötürü kötülük yapma kapasitemiz, iyilik yapma kapasitemizin çok ötesine geçmiş gibi görünmektedir. Sanki sefalete (kolektif ancak niyetlenmedik bir şekilde) yol açan araçlarla teknolojilerde, büyük bir atılım olmuş ve mutluluğa (kolektif ve kasıtlı bir biçimde) perde açan araçlarla teknolojileri geride bırakmıştır. Mutluluğun araçları, sefalet ve acıların taşıyıcılarının aksine, tümüyle ufak tefek şeyler olup sadece bireysel kullanıma açıktır ve bireysel eylemlerle kişisel yaşamlara hizmet vermeye uygundur. Zarar görmüş kişilerin derdine merhem olmak için yapabileceğimiz şeyler, isteyerek veya istemeden acılarını büyütmek için yaptığımız şeylere kıyasla çok daha aciz ve güçsüzdür.

Bu küreselleşmenin bir hissizlik ve ahlaki kayıtsızlığı teşvik ettiği anlamına *gelmez*. Atalarımıza kıyasla insanın acılarına karşı

daha duyarsız hale geldiğimizi veya gelmekte olduğumuzu iddia etmemizi sağlayacak bir sebep yoktur. Bilakis tam tersi geçerli gibidir. Acıya gittikçe daha az tahammül ediyoruz; insan veya hayvan diğerlerinin çektiği acıları görmeye de öyle (eğer bu acının "gerçek olduğu" bize söyleniyorsa). İnsan sefaletinin, bir zamanlar basitçe kaçınılmaz ve sıradan, hatta insan yaşamından ayrılması mümkün olmayan parçaları olarak görülen birçok çeşidi, sebepsiz ve yersiz, haksız ve düpedüz çirkin şeylere dönüşmüştür. En önemlisi de çözüm getirilmesi, intikam alınması veya bunların haricinde (maddi) tazminat alınması istenmektedir.

Ancak sorun, geçmiştekinin aksine, başkalarının kaderlerine ilişkin farkındalığımızın genişliği ile bu kaderlere (zarar verme veya onarma) etki etme becerimizin kapsamının *örtüşmüyor* oluşudur. Atalarımız eylemlerinin yarattığı birçok sonuca doğrudan şahitlik etmekteydiler; çünkü bu sonuçlar nadiren çıplak gözlerinin (ve silahlı ellerinin) erişebileceği yerin ötesine uzanabiliyordu. Yeni, küresel bağımlılıklar ağıyla ve eylemlerin küresel ölçekte etki etmesini sağlayacak güce sahip teknolojiyle, ahlaken konforlu sayılabilecek bu durum kayboldu. Bilgi ve eylem artık örtüşmüyor. Ayrıca iç içe geçtikleri alan, ayrı oldukları alanın hızla büyümesi karşısında sürekli azalıyor. Kesişmekten çok birbirlerinden sapıp uzaklaşıyorlar. Bu yeni durum belki şematik olarak, alanları ucu ucuna kesişen şu iki çemberle temsil edilebilir:

Yaptığımız ve yapmadığımız şeylerin getirdiği sonuçlarla tepkilerin görece küçük bir kısmı, ahlakın denetimiyle ve ahlaki duyguların kılavuzluğuyla yapılmaktadır; çok az kişi o anki eyleminin odak noktasındaki katılımcılardan veya doğrudan muhataplarından çok başkalarında bırakacağı olası etkiler üzerine düşünmüştür. Diğer yanda başka insanların acılarıyla ilgili mesajlardan çok azı bize, yardımcı olmak ve özellikle radikal bir yardımda bulunmak için ne yapabileceğimizi söyleyen net bilgilerle gelmektedir. Ahlaki eyleme gebe bilgilerin çoğu, insanları eyleme geçmekten caydırmaktadır; çünkü gerçek bir fark yaratmak için yapabileceğimiz şeyler (varsa bile) hiç net değildir. Eylemlerimizin çoğu ve belki büyük bir kısmı, uzakta bilmediğimiz kişiler de dahil olmak üzere başkalarının koşullarına etki etmektedir fakat sadece küçük bir kısmına başlangıçtan itibaren ahlaki tefekkürler eşlik etmektedir.

Ahlaki bir ıstıraba girmeden taahhütlere girmekten kaçınmanın ve suçun inkârını meşrulaştıran savlar bulmanın kolay olmasında şaşılacak yan yoktur. (Ulrich Beck'in unutulmaz sözüyle) *Sistematik* çelişkilere *biyografik* çözümler bulmaya, sadece kendimize ait olan ve kendimizin idare ettiği kaynaklara bel bağlamaya tembihlenen, her gün bu uyarıyı takip eden veya takip etmeye uğraşan insanları dinleyen/izleyen bizler şu fikre alıştık: Tek gerçekçi kaygı odağı ve kişinin zaman kaybı değil de etkili olmasını istediği bir eyleme odaklanılacak tek zemin bireysel yaşam rotamızdır. Yaşam öykülerimizi (ve bizim gibi tüm insanların biyografisini) biçimlendiren ve bizi çaresizce biyografik çözümler aramaya sevk eden genel koşulları, reformdan geçirmeye çalışmanın (ve ümit etmenin) bir sebebi olduğu aklımıza nadiren gelir. Bize böyle bir reform hamlesi önerilecek olsa, tavsiyeye kuşkuyla yaklaşır, verene de hiç güvenmezdik. Sözüm ona atalet ve kolektif eylemin güçsüzlüğünden hareketle, taahhütte bulunmayı reddetmek, öyle görünüyor ki rasyonel bir adım olmanın yanı sıra olası ve mümkün olan şeylerin ayık kafayla ve "rasyonel" bir şekilde değerlendirilmesinden çıkarılacak meşru bir sonuçtur.

Durum böyleyken... bu reddediş ne kadar mantıklı bir görünüm arz etse de, mantıksal inceliği her zaman vicdan azabını yatıştırmayacaktır. Bilincin inatla Aklın gerekçelerini tanımadığı ve Aklın bilmediği gerekçelere sahip olduğu bilinen bir şeydir. Gözlerimizi her zaman dehşetli karelere kapatmayız. Birçok defa kurbanlara yardım etmek isteriz fakat telefonla kredi kartımızın numarasını vermekten veya ekranlardaki bağış kurumunun adresine bir çek göndermekten fazlasını nadiren yaparız. Kimi zaman öfkeli seslerimizi, tiksinti verici zalimleri (isimleri zikredildiğinde) kınayan ve kurbanlara yardımcı olanları (eğer muhabirler isimlerini gizlemeyi seçmiş kişilerin adlarına ulaşırsa) öven koroya dahil ederiz. Bu yükümlülük, ilişkilenme ve taahhüt asla yanlışın kökenlerine saldıracak kadar ileriye gitmez. Böyle bir şeye girişmeyi istesek bile, nereden başlayacağımızı ve nasıl yol alacağımızı göstermemiz çok zordur.

Taahhütler ve ilişkilenmeler akla hayale gelmez şeyler *değildir*; dahası ne *uzun vadeli* olanlar ne de verimli, *etkili*, dünyayı değiştirebilecek türden uzun soluklu olanlar da böyle değildir. Ancak kudretli güçlerin komplosu girilmelerine engel olur. İçinde çoktan görülmüş dehşetlere gebe olan ve henüz bilinmeyen dehşetlerin kuluçkaya yattığı, o sıkıca mühürlenmiş bağımlılık kozasının içini düzgünce görememek, kaçınması yahut def edilmesi en zor engeldir. Sebep-sonuç ilişkilerinin zinciri, eğitimi olmayan ve aceleyle hareket insanların takip edemeyeceği kadar dallı budaklı, eğri-büğrü ve dolambaçlıdır. Ancak bunun dışında, halkalarının çoğu genelde, üzerlerine "giriş yasak" uyarılarının asıldığı ve güvenlik taramasıyla birkaç geçiş noktası dışında geçmenin mümkün olmadığı gizli kompartımanların arkasına saklanmıştır. Zincirin görülebilir halkaları nadiren, giriş noktaları ile "kur" ve "kaldır" tuşlarının net bir şekilde görülebildiği tutarlı bir sistem meydana getirir.

Kuşku yok ki, etkili ve uzun vadeli ilişkilenmelerin önündeki engeller sayısız olup birçoğu zorlu ve inatçıdır. Fakat pazarlık yapması en güç engelin, küreselleşme sürecinin tek taraflılığı olduğu iddia edilebilir. Küresel bağımlılıkların gittikçe birbirine

kenetlenmiş yapısı, politik eylemin benzer şekilde küresel ve güçlü araçlarıyla denetlenmek ve dengelenmek şöyle dursun, onlarla aynı çizgide dahi değildir. Ne kadar kararlı ve cesurca yapılırsa yapılsın, dağınık, yaygın ve düzensiz "küreselleşme karşıtı" protestolar, her gün Michelin konukseverlik yıldızları almak için uğraşan devletlerce ve ellerindeki ağır silahlı güçlerce üzerine titrenen, korunan ve her türlü beladan uzak tutulan çok-uluslu firmaların yoğun gücü karşısında solda sıfır kalmaktadır. Bu engeli aşmada, daha iyi bir kavrayış yeterli olmaz. Ancak (Churchill'in meşhur sözüyle) "başlangıcın sonu" olur.

Küreselleşmiş Dünyada "Politik Momenti" Kovalamak

20. yüzyılın sonlarında, ulus-devletlerin normatif güçleri ve özellikle egemen normatif düzenlemeler getirmeye dönük pratik kapasiteleri bütünüyle erozyona uğradı. İş dünyası (özellikle de büyük işletmeler, iş devletlerin hesaplarını dengelemeye ve tebaanın geçimini güvence altına almaya gelince gerçek önemini gözler önüne seren işletmeler) devlet egemenliğinin alanından kopmaya dönük başarılı bir mücadele yürüttü. İnsanın varlığını korumasını ve refahını sürdürmesini sağlayan ekonomik temeller, aynı iki yüzyıl önce olduğu gibi, bir kez daha politik anlamda "sınırlar ötesi" bir konumdadır. Tıpkı işletmelerin, yerel toplulukların sıkı etik gözetiminden, yeni modern devletlerin henüz işgal edip idare etmeye başlamadığı "kimsesiz topraklar"a, "parasal ilişkiler"in tek gerçek toplumsal bağ, amansız rekabetin tek gerçek kanun olduğu sahici sınır boylarına kaçtığı o modern çağın eşiğinde olduğu gibi.

Çağımızda bir kez daha ahlaki açıdan boş bir yer ortaya çıkmış haldedir ve ekonomik güçler içinde kendi kurallarını takip etmekte yahut icabında kuralları bütünüyle umursamamakta özgürdürler. Bu yeni boşluk, ekonomik güçlerin iki yüzyıl önce *komünal* denetimden uzak ekonomik güçleri zaptetmeyi başarmış *ulus-devlet*in yasamacı/politik gücünden kurtulmasının sonucunda açılmıştır. Ancak bu sefer kopuşu henüz, geminden yeni

kurtulmuş ekonomik güçlere ahlaki kısıtlamalar dayatabilecek yasama gücünün açığa çıkışı takip etmemiştir. Ekonomik güçler küresel ölçekte istedikleri gibi hareket etmektedir fakat küresel anlamda bağlayıcılığı olan hukuki ve yargısal sistemlerin, küresel demokrasinin yahut yerküreyi kapsayan, uygulanabilir ve itaat edilen ahlaki kuralların yalnızca belirtileri ve kırıntıları vardır.

Ahlaki bilgiyle ve dürtüyle açığa çıkan küresel eylemler, yeteri miktarda küresel araçtan tamamen yoksundur. Etkin bir eylem için gerekli kaldıraçların ve araçların yokluğunda, hepimiz (tek tek bireyler olarak hepimiz ve tüm bireylerin hepsi) seyirci rolünü üstlenmeye itilmiş ve daha çok uzun yıllar boyunca bu rolü sürdürmeye mahkûm olmuş gibiyiz. Zaman zaman politik karar alma süreçlerinin devre dışı bırakılmasına ve zorunlu hale getirilmiş seyirciliğe (gerilla tipi "küreselleşme karşıtı" etkinliklerin gerçek fitili olduğu düşünülebilir) karşı yükselen protesto patlamaları, sessizce olan biteni kabul etmenin tek fakat ciddi anlamda yetersiz alternatifidir. İnsanların ilgisini çekmekte, önümüzdeki risklere dair farkındalık yaratmaktadırlar; kimi zaman tepedeki güçlü kesimlerin o gün için birkaç şeye odaklanmaya zorlamakta başarılı olurlar. Ancak sonuçta, onca gürültüye ve öfkeye rağmen, aktörlerinin cesareti ne kadar büyük olursa olsun güç dengelerinde yaratacakları gerçek değişim çok cüzidir. Diğer yanda yeni ve küresel ahlaki boşluğun karnından doğan insani sefaleti kökünden yok etmeye kararlı, sabit, uzun soluklu bir taahhüt sisli bir düş gibi görünür sadece. Fukuyama'nın "tarihin sonu" diye ilan ettiği şeye bir inandırıcılık halesi biçen şey işte bu müphem/sisli atmosferdir.

Oysa sadece böyle bir taahhüt (sağlam ve uzun soluklu) Luc Boltanski'nin iddia ettiği gibi[13] "mükemmel bir politik moment" olarak adlandırılmayı hak eder: "İzleyiciyi aktöre çeviren bir eylem." Böyle bir eylemin bundan başka yapacağı bir şey yoktur. İnsanların sefil haline verilen diğer yaygın tepkiler, örneğin belli yanlışların belli faillerinin peşine takılmak yahut belli kurbanlara

13. Boltanski, *La Souffrance á distance*, s. 31, 192, 119, 182.

iyilikte bulunan belli kişileri övmek en iyi ihtimalle geçici ve yerel bir ferahlamadan başka bir şey getirmez. En yaygın etkisiyse, gerçek bir şifanın aciliyetini gölgelemek pahasına, hastalığın en acılı belirtilerini hafifletmesidir. Fakat çoğu kez, yükselen ahlaki tepkiyi öfkenin esas kaynağından uzaklaştırmaya çalışan ve öfke patlamalarının yaşanma ihtimalini azaltmak adına hiçbir şey yapmadığını saklamaya gayret eden yöneticilerin kusurlarına acil bir şekilde ve memnuniyetle kabul edilen bir incir yaprağı olurlar. Boltanski'nin uyardığı gibi, en kötü durumdaysa *daha fazla* acıya ve sefalete yol açarlar. Tıpkı "kaçıp hayali yardımseverlerin ve zalimlerin peşine düşmeden kötülüğün asıl yüzüne bakmak ve gözleri yaşanan talihsizliklere çevirmek" yerine "bugün yaşanan acıları umursamazken, geleceğe sahip olmak için geçmiş dönemin kurbanlarını sömüren iktidar sahipleri" gibi. Boltanski, eserlerinde kötülüğün esas suçlularına meydan okumanın ve kurbanlarına yardım etmenin sıkıntılarıyla güçlüklerini birçok kişiden daha iyi bilen iki kişinin, Kouchner ve Tricaud'nun sözlerini alıntılayarak şunu talep etmektedir: Her kim seyircilerin içine düştüğü o korkunç çemberi kırmaya gönüllü olursa, "hep azınlıkların başucunda kalmalıdır" ancak "azınlıkların kendisi de baskıcı olabileceğinden asla illüzyonlara aldanmamalıdır." Mevzu seyircinin içine hapsolduğu kafesin kilitlenip mühürlenmiş olmasından ibaret değildir; dışarıya giden yol sanki tuzaklar ve pusularla doludur.

Tüm bu tehlikelerden uzak kalabilecek ve çabayı kararlı, tutarlı hale getirecek kadar büyük (özellikle bu taahhüdün arkasında istisnai derecede geniş fikirli, iyi kalpli ve güçlü ahlaki yargılarıyla kendilerini adamış birkaç bireyden ziyade, çok sayıda insan varsa) bir taahhüde girmek, kamuoyuna yapılan konuşmaların etkinliğine ve güçlü bir kolektif eylem yaratma kapasitesine duyulan güven, bugün bütünüyle bireyselleşmiş toplumumuzda olduğu gibi zayıf ve kırılgan olduğu müddetçe imkânsızdır. "Söylevlerin ciddi şekilde *etkili olduğu*nu iddia edebilmek için, *Polis*'in karmaşık politik inşasına destek olmamız

gerekir."[14] Nitekim bugün esas sıkıntılı olan şeyin tam da bunu inşa etmek olduğunu ekleyebiliriz. *Polis* viraneye dönüşmüş haldedir ve acilen uzun zamandır geciktirilen bakımı görme ihtiyacı vardır. Adanmış konuşmaların etkisine, özellikle de eylemlerini ahlaki gerekçelere dayatmasını ve ahlaki amaçlar doğrultusunda hareket etmesini umabileceğimiz veya bekleyebileceğimiz türden mevcut politik kurumlara yapılan seslenmelere duyulacak güven artık yoktur. Bugün ya mevcutta olmayan ya da harap duruma düşmüş ahlaki kurumları, bin bir zahmetle inşa edip hep birlikte sağlamlaştırmak gerekli.

Adam Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi* ve Immanuel Kant'ın *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nden (üslupları açısından alabildiğine farklı ancak vardıkları sonuçlar ve mesajlar açısından birbiriyle örtüşen iki eserden) yararlanan Boltanski rağbet görecek yönetimin ancak Kant'ın "estetik topluluk" biçimini alabileceğini iddia eder. Bu üyelerinin kararlı ve karşılıklı bir şekilde pekiştirip onayladığı bir taahhütle inşa edilmiş ve korunmuş bir ortak zevkler topluluğuydu. Yine Boltanski'ye göre bu topluluğa giden yol, adanmış konuşmalardan geçmeye mahkûmdur. Nitekim bu niyeti bakımından diyalojik nitelikte olup, diyaloğun başından itibaren, seslenilen ötekilerin onayını alma amacıyla yürütülür. Konuşmanın odağına yerleşmiş meselenin onaylanmaya *değer* olduğunu gösterme amacıyla.

Elbette kendi devamlılığından şüphe etmeyen güçlü bir topluluğun dayanacağı sağlam bir temel değildir. Aksine bu "estetik anlayışlı topluluğa", kurucuları, bekçileri ve aktörlerinin sonu gelmeyen ve duygusal adanmışlıklarıyla dengelenmesi zorunlu yaygın bir kırılganlık damga vurmuş durumdadır.

Bunların tümü, herkesin malumu "göz kararı" hesapların derlemesinden başka bir şey değildir. Talimatlardan ziyade ipuçlarıdırlar, nizami emirlerden çok stratejik ilkelerdir, inşa programından ziyade inşa araçları ve yöntemleridir. Günümüzün beşeri koşulları içinde, kaygılı ve sorumlu analizcilerden daha

---

14. A.g.e., s. 18.

fazlası beklenemez. Bir kez daha Tester'a gönderme yaparsak,[15] sorumluluğunu yerine getirmeye sadık mesuliyet sahibi bir sosyoloğun yapabileceği şey, "bir teşhiste bulunmadan" veya "açık ahlaki kurallar ve idealler koymadan" "olan biteni teşhis etmek"tir. Kendini adamış bir sosyoloğun yapması gereken şey "insan olmakta tüm bunlardan fazlasının olabileceğini söylemek fakat bu fazlasının ne olduğunu anlatmayı reddedecek dürüstlükte olmak"tır. İnsanları teşhisin haritalandırıldığı yere yöneltmek, atılacak adımları göstermek, soyut sorulara *pratik* yanıtlar vermek, topluluk inşa etmeye dönük bir eylem olmayı hedeflemiş söylevlerin işidir.

Elbette yanıtların verileceğinin, söylendiği an duyulacağı ve duyulduğu an kabul edileceğinin hiçbir garantisi yoktur. Fakat bunu öğrenmenin, bir yanıt önerisinde bulunmaya çalışmaktan ve diğer insanların yargısına sunmaktan başka yolu yoktur. Akla gelen tüm çözüm yollarının, ortak ikilem karşısında "kesinlikten uzak olduğu"nu dürüstçe söylemek, yapılacak şeyi ortaya koyup bunu korkunç bir belirsizlik içinde yerine getirmenin ne kadar karmaşık olduğunu gözler önüne sermek sosyologların görevidir. Seyircilikten ahlaki bir aktöre giden dolambaçlı yolun belirsizliği ve muğlaklığı, bir başka kavramın (Robert Fine'ın Hannah Arendt'e gönderme yaparak ustalıkla ele aldığı[16]) eksikliğine benzemeyen bir şey değil, "elimizdeki araçlarla hükümlere varıp kararlar almaya dönük bir reçete olarak çok da yanlış değildir." Bu muhtemelen tüm adanmış söylevlerin önemli bir parçasıdır. *Kadere teslim olma riskini almak*tan başka bir şey yapamaz. Veya *kader*den çok *diyaloğa* kendini teslim eder. Bugün sessiz, kayıtsız ve başka kaygılarla meşgul olan fakat neticede diyaloğun zenginliği ve canlılığına katkı yapacak kişilerin sayıca artacağı ümit edilir. Sessizlik/kayıtsızlık sendromu karşısında, adanmış söylevlerden başka ilaç yoktur.

---

15. Tester, *Moral Culture*, s. 20.
16. Bkz. Robert Fine, "Crimes against humanity: Hannah Arendt and the Nuremberg debates", *European Journal of Social Theory*, 3, 2000, s. 293-311.

Seyirci olmaktan öfke ve tiksinti duyan kişilerle, seyircilerin kendilerini ahlaki aktörlerin konumuna yükseltmek için gereken araçlara ve kararlılığa sahip olmasını isteyen insanlara vaat edilebilecek tek şey uzun ve zahmetli bir mücadeledir. İki grup da henüz, bunu yapmak için gereken araçları, cesareti ve iradeyi bulamamıştır. Bu araçların hizmet edeceği ve ulaşmasını ümit edebileceğimiz hedefi, geçmişin kötülüklerine "seyircilikle geçen bir yüzyıl" olarak görmüş Hannah Arendt'ten daha iyi ifade edecek birini bulmak çok zordur. Belirttiği gibi görev "insanların işlediği tüm suçların sorumluluğunu almak, bütün suçu tek bir insana atmadan, kimseyi üstün görmeden, iyi yurttaşların Almanların suçları karşısında dehşetle büzülüp 'Tanrı'ya şükür, ben onlar gibi değilim' demediği, aksine insanlığın elinden gelen akıl almaz kötülükleri korku ve sarsıntı içinde dikkate alıp, her yerde buna karşı korkusuz ve tavizsiz bir biçimde mücadele yürüttüğü bir hayat yaratmaktı."[17]

Henüz nihayetine ermiş yüzyılın bıraktığı miras üzerine uzun uzun düşünen Göran Rosenberg, anlamlı zaman dilimlerinin illa takvimlerdeki yuvarlak rakamlarla uyuşmadığını öne sürmüştü. Ona göre 19. yüzyıla damga vuran şey, aslında 1789'da başlayıp 1914'te sona eren ve çoktan mazide kalmış dinç bir coşku ve özgüvendi. Biz de 1914'te kötülüğün medenileştirme hamlesinden yara almadan, hatta daha güçlü ve canlı bir şekilde çıkabildiğinin keşfiyle damgalanmış 20. yüzyılın 1914'te başladığını söyleyebiliriz. Ne zaman biteceği hâlâ kesin yanıtlardan yoksun bir sorudur. Ve bir yanıt *olacaksa*, bu sorunun cevaplanması kendisini aktörlere dönüştürmeye çalışan seyircilere bağlıdır.

17. Hannah Arendt, *Essays in Understanding*, Harcourt Brace, 1994, s. 132.

Sonuç: *Topos*'u Olmayan Ütopya

"Yaşanan" hayatı *olması gereken* hayatla (yani *bilinen* hayattan farklı *hayali* bir hayatla, özellikle de bilinen hayata *tercih edilebilecek* daha iyi bir hayatla) ölçmek, insanlığın belirleyici ve temel özelliklerinden biridir. Dünyada var olan insan, dünyanın ilerisinde yürüyen insan demektir. "İnsani varlık"ta "sivrilen" gerideki varlıkların ilerisine geçen şey "insanken" geride arkada bırakılmış olan şey "dünya"dır. "Dünya" sınırlara tekabül etmektedir. Var olan fakat bu süreçte (bu süreç içinde) kırılıp aşılan sınırlar.

İnsan yaşamını ileriye iten ve rotasında tutan şey aşkınlık dürtüsüdür. Aşkınlık (sınırları aşma) dünyada var olmanın insana has biçimidir. Sınırlara parmaklıklar dikmek ve/veya sınırlardan uzak durmak bu varlığın patolojisine işaret eder. Bu

patolojiyi üretmek için büyük çaba sarf etmek gerekir. Ancak tarih boyunca gündelik rutinin izlenmesine dönük bekçiliklerden, devletin işlettiği toplama kamplarına, bedenlere polislik yapmaktan düşüncelere polislik yapmaya az sayıda girişim, hedefe ulaşmada epey başarılı olmuştur. Dahası yaşanan hayattan farklı bir hayatı hayal etme becerisi olmasaydı (ve bunun sonucunda sınırlara duyulan öfkeyle, onları aşma dürtüsü olmasaydı), inatla huzursuzluğunu koruyan sınırları yerinde tutmaya, herkesin bildiği gibi aşınan sınırları mühürlemeye ve aşkınlığı engellemeye dönük dürtü ve tutku da doğmazdı.

Aşma dürtüsü, insani varoluşun inatla muhafaza ettiği, nerdeyse evrensel bir nitelik taşıyan ve muhtemelen yok edilmesi en zor özelliğidir. Fakat aynısı "projeler"e dönüşmüş ifadeleri hakkında söylenemez. Diğer bir deyişle, değişimin getirmesi beklenen bir yaşam tahayyülüyle tamamlanmış, tutarlı ve kapsamlı değişim programları için. Aşmaya dönük bitmek bilmez dürtünün "projeler"le ifade edilebilmesi için, özel ve karşılaşması çok nadir koşulların açığa çıkması gerekir. Ayrıca bu koşulların doğası, en uygun ifade tarzını belirler. Ütopya bu ifadelerin alabileceği şekillerden biridir. Bu biçimi belirlemiş koşullar, modernizmin ilk "katı" aşamasındaki koşullardı. Bu özel biçime damga vuran ve onu aşkınlığın/sınırları aşmanın diğer ifadelerinden ayıran şey, iki dikkate şayan nitelikti: Bölgesellik/mekânsallık ve ereklilik/kesinlik.

Yerleşik Tahayyüller

İlk niteliği ele veren şey isminde saklı olup, önce Thomas More tarafından icat edilmiş fakat sonrasında modern çağın tarihi güzergâhına işaret eden uzun bir ifadeler dizisinin ortak adı olarak benimsenmiştir. "Ütopya" *topos*'a, bir *yer*e işaret eder. Nasıl hayal edilirse edilsin, ütopyalar tanımlanırken tasvir edilen farklı ve bütünüyle daha iyi yaşam tahayyülleri, her zaman "mekânsal olarak tanımlanmış"tır: Açıkça tanımlanmış bir alanla ilişkilendirilip sınırlanmıştır.

Okurların gündelik pratiklerinden tanıdığı sıradan dünyayla arasındaki esas farklılığın altında, keşfedilmiş ve haritalara dökülmüş topraklarla arasında devasa bir fiziksel mesafenin olmasıdır. Farkı daha da büyütense, o iyi yaşamın henüz keşfedilmemiş, ayak basılmamış, hain ve zorlu, kimi zaman düpedüz geçit vermez yerlerde veya uzak adalarda bulunmasıdır. Yalnız seyyahların ütopik topraklara ulaşmadan veya tesadüfen denk gelmeden önce başına gelen sıkıntılar, gündelik yaşamın dünyasından yeni keşfedilen toprakların sunduğu "güzel yaşam"a çıkan yolların bırakın kolaylığı belirgin dahi olmadığına delaletti. Ayrıca ütopyanın sınırları içinde tadılacak mutluluklar ne olursa olsun, sınırların dışına çıkarılamaz, farklı topraklarda ve iklimde kök salmak şöyle dursun oralara ekilemez bile. Tıpkı James Hilton'un *Şhangri La*'sına giden talihsiz yolcuların çaresizce keşfettiği gibi.

"Katı modenliğin" dünyası yerleşikti. Ağır, hantal, sabitlenmiş ve hareketsiz nesnelerin dünyasıydı. Bariz ve bilinçli bir biçimde *bölgesel/mekânsal* bir dünyaydı. Tüm kimliklerin yanı sıra farklılıklar, çelişkiler ve düşmanlıklar da *glebae adscripti* [*yeryüzüne mahkûm*] idi. Ya bir onur nişanı olarak ya da bir utanç kaynağı olarak sallanmışlar, sabit ve kayıtlı adreslere yerleştirilmişler, kendileri gelişen modern idare fikrinin icatları olmuşlardır. Bu fikre göre "şeyleri yönetmek"le şeyleri "doğal" konumlarına hapsetmek yahut onları "ait oldukları" uygun yerlere taşıyıp orada tutmakla aynı şeydi. İktidar ve egemenlik, "ölçek" ve "hacim" gibi mekânsal metaforların yardımıyla ölçülüp değerlendirildi. Fiziksel sınırlarıyla tanımlandı.

Modernliğin bu yerleşik ve "katı" aşamasında, mekân ve iktidar arasında çok yakın bir iletişim vardı. İktidar, mekânsal, alana sabitlenmiş bir kavramdı. İktidar ismini, üzerinde otoritesini yerleştirdiği topraklardan almaktaydı. Ve tam tersi: Mekân bölünmüş halde olup, parçaları üzerinde hâkimiyet kurmuş iktidarlara göre ayrılmıştı. Modernizmin ilerleyişiyle, en üst otorite makamları olarak hanedanlıkların yerini alan "devletler"

bölgesel yapılardı. Devlet kendi toprakları üzerinde hâkimiyet kurmuş haldeydi (*superiorem non recognoscens*).*

Devletin gücü, topraklarının boyutuna göre ölçülüyordu. Toprak kazançlarına (veya kayıplarına) paralel olarak gücünün arttığı (veya azaldığı) düşünülüyordu. Roberto Toscano'nun yerinde tespitiyle, "toprak kaynak, nüfus ve stratejik kontrol demektir. Toprak devletin esas bedenini oluşturur, bu sebeple her kayıp bir uzvun kesilmesine, her kazanç bedenin büyümesine benzer (veya çoğunlukla daha önce koparılmış uzuvların yeniden çıkmasına)."[1] Devletin sahip olduğu toprakların bütünselliğinin nasıl görüldüğü ve nasıl hisler yarattığına bakıldığında, "ufak bir tırnak parçasının kopuşu" genelde "bir kolun acıyla kopması" gibi yansıtılmaktadır.

Toprağın kapsamı egemenliğin kapsamıyla aynı düzlemdeydi. "Egemenlik" (Giorgio Agamben'in yakın zamanda yeniden incelediği üzere, Carl Schmitt'in modern pratiklere ilişkin sentezine göre[2]) bütünüyle dahil etme veya muaf tutma iktidarıyla ilgili bir şeydi. Egemen *istisnai duruma karar veren* kişiydi. Ancak muaf tutma kapasitesini, egemen otoritenin elinde böylesi muazzam bir silaha dönüştüren şeyin, iktidarın bölgesel yapısı olduğunu unutmamak gerekir. Aslında onun "maddeselliği"nin temeliydi. Egemenliğin yayıldığı topraklarla iktidar yan yana olduğu sürece, istisnalar yaratmak hukukun geriye çekilmesi anlamına gelmez. Aksine devreye girmektedir. Ortada hukuki bir tarafsızlık yahut kayıtsızlık hali değil, alabildiğine aktif bir hukuki yapı ve "taraf alıcı" bir tutum vardır. Muaf tutmak (sadece görevlerden değil haklardan da) o kişiyi yasaların uzun kollarının erişemeyeceği bir yere koymaz. Aksine çıplak, silahsız ve çaresiz kalmış o kişiyi, yasaların katıksız gücüyle karşı karşıya bırakır. Bir istisnai durum

---

* (Lat.) [Devletin] daha üstün bir gücü/otoriteyi tanımama ilkesi. (y.h.n.)

1. Roberto Toscano, "The ethics of modern diplomacy", *Ethics and International Affairs: Extents and Limits*, (Der.) Jean-Marc Coicaud ve Daniel Werner, United Nations University Press, 2001, s. 50.

2. Bkz. Giorgio Agamben, *Homo Sacer: il potere sovrano e la nuda vita* (1995), burada alıntılanan Daniel Heller-Roazen'in çevirisidir, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, 1998, s. 11 vd.

yaratmak (tanımı gereği odaklanmış, nesnelerini tasnif edip ve onları geri kalan her şeyden ayırmak) egemenin hukuki eliyle kuşanabileceği en muazzam ve korkunç cezai silahtır. İstisnai hallere karar vermek, dağıtmak ve yeniden düzenlemek, tüm iktidar mücadelelerinin esas meselesidir.

Egemen, Kanun Kapsamı'na giriş çıkışı denetleyebildiği müddetçe egemendir. Bedenen, egemen devletin topraklarının içindeki herkes bu denetimin altına girer. Her özneye hak ettiği yerin verildiği topraklarda, bu dağıtımdan muaf tutulan ve kendi yerinden yoksun bırakılan bir yapı haklarından mahrum kalmıştır. Diğer öznelerin riayet etmeye yükümlü oldukları (devletin dayattığı ve kolladığı) hakların hiçbirini taşımazlar. Her biri hukuki kategorilerle örülmüş üniformaların içindeki özneler arasında, yaşamı (*la vita nuda*), yani "çıplak", yasal anlamda taşıdığı önemi bütünüyle kaybetmiş maddi bir yaşamdır. "Egemen bir mekânsallık", kendi haritasının yapay eseridir. Hukuki kategorilerle birbirine sıkıca örülmüş insan bedenleriyle dolu fiziksel bir mekân üzerindeki izdüşümdür.

İstisna bırakmak gibi nihai bir yaptırımla kuşandığı müddetçe, egemen iktidar kanunlarını bir kafese dönüştürür. Kafesten çıkışı, özgürlüğün makul bedeli olarak görülemeyecek kadar korkunç, uzak durulması gereken ve dehşetengiz bir kadere dönüştürür. Kafese girmekse, kazanılması gereken, ardından da keyif alınması gereken bir ayrıcalıktır. Tutsakların kafesi bir sığınak gibi görmeleri için bir dolu sebepleri vardır (belki konforlu değildir fakat güvenlidir). Bu birçok savaş esirinin kabul edilmek için yalvaracağı, reddedilenlerinse girmeyi nihai kurtuluşları olarak düşledikleri bir kafestir.

Egemene tabi öznenin yaşamı, beşikten mezara hukuki kafesin içinde akıp gidecektir. Aristoteles'in uyardığı gibi, ne yaratık ne de tanrı olan insanlara sadece bu ikisine uygun düşen bir hayat haricinde hiçbir alternatifin olmaması sayesinde egemen tebaasının itaatinden emin olabilir. Kendilerini tanrı gibi üstün görmeye cüret edenler kolaylıkla görülmeyecekleri veya sansürlenip kimsenin duyamayacağı bir yere atılırlar. Diğer yandaysa

tüm gerçek ve potansiyel özneler yaratıkların sefil hali karşısında küskünlüğe kapılıp kafesi yabani yaşama tercih edeceklerdir.

Egemenlik mekânsal/bölgesel olduğundan, en çok korkunç ve ağır yaban hayatı, kafesin içinde yaratılmış olan istisnai vahşiliktir. Hem vahşi olanı hem de bireysel veya kategorik olanı yaratan, kanunların kurallara uymaktan, özellikle de kurallara eşlik eden sorumluluğu taşımaktan vazgeçme gücüdür. Devletin içindeki devletsizlik, pasaportu olanların arasında yaşayan *sans-papiers* [evraksızlar] *homo sacer*'in modern tecessümleridir. Zorla toplumun ve ahlakın dışına atılmış, dinsiz ilan edilmiş "çıplak vücutlar"dır. Tanrı'nın ve insanın yasalarından muaf tutulmuş bu bedenler, ceza korkusu taşınmaksızın yok edilebilirler ve yok edilmeleri ne insani ne de Tanrısal bir değer taşır.

Egemen istisna yaratma gücüne sahiptir. Egemen ayrıca bu istisnadan uzak durma gücüne de sahiptir. Neticede egemen, birinci olanı ikinciden ayıran koşulları yaratma gücüne sahiptir. Şunu söylemek mümkün: "Düzen"in nihai anlamı, yani tüm modern çabaların en üst hedefi, bu ayrımın belirsizliğe yer bırakmayacak şekilde, sorgulanmadan ve ihtilaflara yol açmadan yapılması; ardından bunu çatışmalar ve hoşnutsuzluklara karşı bağışık hale getirilmesidir. Modern düzen inşası ile bu düzeni korumanın temel silahı, yasa koymaktan çok yasaları askıya alma yahut yasaları geri çekme gücüydü. İstisna yaratma gücüyle desteklenmiş olmasaydı, tek başına sınırlar içine almak yeterli olmazdı. Eğer egemen kafese/hukuki korumaya kimin kabul edilip edilmeyeceğine karar verme gücüne sahip olmasaydı, bölgesel egemenlik diye bir şey olmazdı. Ayrıca düzeni düzensizlikten, hukuk devletini hukuksuzluktan ayıran çok az şey olurdu.

Egemen despotun varlığı, düzenin inşası ve korunmasıyla meşgul herkesin verili kabul ettiği bir şeydi. Bunu doğal olarak despotun nasıl aydınlatılacağı sorusu (yani evcilleştirme ve ehlileştirme) takip etti. "Aydınlanmış despot" fikrinin kalbinde, egemenin istisna yaratma gücüne, nadiren ve ciddi ölçüde istisnai koşullarda başvuracağı bir durum yatıyordu. Daha da

önemlisi, "istisnai koşullar"ın sayısı ile sıklığının asgariye indirileceği ve muhtemelen tamamen ortadan kaldırılacağı, böylelikle "aydınlanmamış" bir şekilde hareket etmenin gerekli olsa bile nadiren ortaya çıktığı bir durumdu.

Bu koşulları yaratmak ve sürekli hale getirmek, egemenin ve tebaasının ortak başarısıyla mümkün olabilirdi. Yahut böyle bir durumun ortaya çıkma ihtimali, tebaanın egemeni istisna yaratma gücünü kullanmaya kışkırtan/sevk eden hareketlerden uzak durduğu, egemen despotun da bu gücü kullanmadığı bir düzende yüksekti. Despotun "aydınlanma"sı kendisini, egemen gücünü bu koşulları yaratmak ve bunu kalıcı hale getirmek için kullanmasında göstermeliydi.

Egemen istisna yaratma gücünü, egemenliğini kaybetmeyi göze almadan vazgeçemez. Ancak elindeki muazzam gücü dolambaçlı bir yola başvurarak kontrol altında tutmak mümkündür: İstisnai duruma atılmakla cezalandırıldığından, öznelerin bu tür sınır ihlallerinden kaçınmasıyla. Aydınlanmış iktidarın şartları nasıl tahayyül edilirse edilsin, bunların olası tüm biçimleri hem egemeni hem de tebaasını bağlayacaktır. İnsanların iyi bir şekilde bir arada yaşamasına ilişkin vizyonların tümü, yönetenlerle yönetilenler arasında *kalıcı bir karşılıklı ilişkilenme hal*inin olduğunu, taraflardan her birinin diğer tarafın yoldan çıkıp seçebileceği seçenek yelpazesini kısıtlayabileceğini varsaymıştır.

Dönemin diğer düşünceleri gibi, ütopyacı düşünce de tasarlamaya çalışıp toplumsal gerçekliğe aktarmaya uğraştığı "iyi düzen" dahil olmak üzere tüm düzenlerin mekânsallığını verili kabul etti. Modeller birçok açıdan farklıydı (onları icat edenlerin hayal ettiğinden daha az farklı olsa da) fakat hepsi sınırları içinde egemen olan gücün lütfuyla, (*superiorem non recognoscens*) bir (*topos*) içine yerleştirilmişti. Bu bir yanda içsel anlamda eklemlenmişken, uzamın geri kalanından ayrılmış ve yalıtılmış bir mekândı. Her ütopyacı toplumun, hayali bile olsa ayırt edici ve kesin bir şekilde fiziksel bir mekânda sabit adresleri vardı. Ayrıca üyelerinin oynadığı yaşam oyununun

kurallarını belirleyen büyüklerin veya iyiliksever Güneş-Kralın bölünmez egemenliği, değişmezliğinin temeli, sürekliliğinin garantörüydü.

Tüm pratik açılarıyla, iyi bir yaşam iyi bir toplum içinde sürdürülen yaşam anlamına gelirken, "iyi toplum" da belirlenmiş ve haritalanmış bir toprak parçasını mesken tutmuş, iyi bir devletin bilge, iyiliksever güçlerince fiziksel mekân üzerinde konumlandırılmış bir nüfustu.

Ütopyacı hayal gücü esasında mimari ve kentçi bir niteliğe sahipti. Model inşasının ilgi odağında ağırlıkla çizim ve haritalandırma işleri vardı. Toprakların üzerindeki haritanın korunma işiyse (daha doğrusu gerçekliği haritaya uydurma işini) *topos*'un yöneticilerine bırakılmaktaydı. Amaç herkesin hak ettiği ve kendisine layık bir yere sahip olacağı mekânsal bir düzenlemeyi tasarlamaktı.

Ütopyanın ileriye dönük haritası çizilirken, iktidarın elindeki kılıcın her iki (ayrılmaz) kenarı da hissediliyordu. İyi düzenin inşası, daima içerme ve dışarda bırakma faaliyetiydi. Yasaların ve istisnaların koşulsuz olduğu bir durumdu.

Ancak ütopyanın nazım planlarına işlenmiş olan bu istisnai haller, genel anlamda tek seferlik eylemler şeklinde tasavvur edilmişti. İçerdeki herkese uygun yerlerin dağıtılmasıyla ve hiçbir yer verilmeyenlerin yok olup gitmesiyle, kendi istekleriyle veya zorla kentten kovulmalarıyla, istisna yaratma gücüne başvurmanın gereği kalmaz. İktidarın kılıcı sonsuza dek kılıfında tutulur. Çoğunlukla müzelik bir eşya, fi tarihinden kalma, "iyi toplumdan önceki" çağlarda kullanılan bir yadigâr olarak, yeni mutlu kuşakları aydınlatmak amacıyla korunup sergilenir.

Tahmin edilebileceği üzere, "ütopyacı" teriminin modern tarihin seyri içinde, hayalperest ve budalaca bir düş iması kazanmasının ve kendisini modern sözlüklerde "uydurma", "hayali", "mantıksız" veya "hayalci" terimlerin yanında bulmasının esas sebebi bu *mutlu* olmuştur.

Hayal Gücünü Dondurmak

Şimdi ütopyacı düşüncenin iki yaygın niteliğinden ikincisine geldik: Ereklilik/Kesinlik.

Ütopyayı tasarlayanlar, sanki ortaçağ âlimi Anselmus'un Tanrı'nın varlığını hatalı bir şekilde kanıtlamaya çalışmasından anlam çıkarır gibi (bazı varlıklar diğerlerinden daha iyidir, dolayısıyla diğer varlıkların *tüm*ünden daha iyi, kimsenin üstün gelemeyeceği mükemmel bir varlık olmalıdır; yani Tanrı) toplumsal gerçeklikte ister uzun bir süre zarfına yayılarak isterse devrimci tarzla gerçekleşerek yaşansın, gelişmelerin bir noktada doğal sonucuna varmak zorunda olduğunu verili kabul etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, sadece daha iyi bir topluma değil, hayal edilebilecek en iyi topluma, *mükemmel* topluma, yaşanacak her türlü değişimin kötü değişiklikler olacağı bir topluma varmak zorunda olduğunu. "Gerçekte var olan" herhangi bir "gerçeklik"ten mükemmel topluma geçmek, devasa bir adım olup ciddi anlamda müthiş bir değişim olacaktır. Fakat sonrasında başka sıçrayışlara ihtiyaç olmayacaktır ve beraberinde getirdiği kafa karıştırıcı riskleri, kaygıları ve rahatsızlığıyla, "geçiş aşaması"nda olmanın acısı, dehşetiyle daha fazla değişim ne istenecek ne de arzulanacaktır.

İnsanların yanlışlarından oluşan o uzun listede onca adaletsizlikten; evrenin haritasında onca boş yerden, insani koşulların denkleminde sayısız bilinmeyen nicelikten başka bir şey yoktur. İnsanların kendi kaderlerini denetim altına almak için verdikleri bitmek bilmez süreçte henüz icat edilmemiş veya keşfedilmemiş sayısız hile ve araçtan başka bir şey yoktu. Mutlu yaşamın kurallarında, hukuk kitaplarında henüz ifadesini bulmamış, hecelenmemiş ve eklenmemiş olan sayısız paragraf vardır daha. Arz talebe yetişemediğinden ve sanayi tesisleri gerekli arz hacminin gerisinde kaldığından, hâlâ tatmin edilmekten uzak sayısız beşeri ihtiyaç vardır. Dolayısıyla insanların teknik bilgi haznesindeki boş noktaların neticede doldurulacağı, tüm yanlışların toplumsal yaşamdan tek tek çıkarılacağı, tüm ihtiyaçların karşılanacağı,

mutlu yaşamın kaidelerinin ortaya çıkıp zevkle benimseneceği umut edilebilir (ve bundan emin olunabilir). Mükemmelliğe giden yol kuşkusuz uzun ve zahmetlidir fakat uzaktaki o sisli yerlerde kolay kolay görünmese de net bir şekilde çizilmiş bir *bitiş çizgisi* vardır. Ütopya gezginlerin yaşadığı zorluğu ödüllendiren *topos*'tu. Geçmiş sıkıntıların sebep olduğu onca acıyı ve onlara karşı mücadele edip aşmak için gereken çabaları değerli kılan (fakat geriye dönüp bakıldığında) hac yolculuğunun sonuydu.

Ütopya projeleri kaleme alındığı sırada, dünya sanki ardı arkası kesilmeyen devrimlere girmiş gibiydi. Modern düzen inşasının en rahatsız edici güçlükleri ve aksilikleri, görünüşte hiç sonu gelmeyen, volkanik patlamalarla kasırgaların peşi sıra yaşanan depremleri andıran altüst oluşlardı. Tanıdık ortamların paramparça olması, dostça ilişkilerin, ilgi ve karşılıklı desteğin sona ermesi, geleneksel yolları ve bunları öğrenmeyi gereksiz hale getirirken, yeni ve denenmemiş olduklarından bu yollar riskli, güvenilmez ve tehlikeli bulunmaktaydı. Ütopya bunların tümüne son verecekti.

Ütopya kesinliğin ve istikrarın kalesi, sessizliğin ve huzurun krallığı olacaktı. Kafa karışıklığının yerini netlik ve öz-güven alacaktı. Kaderin cilveleri yerine sebep ve sonuçların istikrarlı ve tutarlı, sürprizlerden uzak dizilimi gelecekti. Dolambaçlı yolların ve keskin köşelerin labirentleri andıran karmaşık yapısı gidecek, yerine düz, belirgin ve iyi işaretlenmiş yollar alacaktı. Bulanıklığın yerini şeffaflık alacaktı. Rastlantısallığın yerine, köklü ve tamamen öngörülebilir bir rutin gelecekti.

Uzun lafın kısası: Modern devrimlerin ıstıraplarına yol açan şey, peşinde getirdiği modernleşmiş ve modernleşmekte olan yaşamın eziyetli kararsızlığı ve rastlantısallığı olup, bunlar da içinde yeniliğin zevkiyle bilinmeyene duyulan korkuyu aynı anda taşıyan heyecan/dehşet verici özgürlüğün bilinmeyen yapısından gelir. Ütopyalar, beşeri koşulların belirsizlik belasından azade bir dünya yaratmak ve onu bir daha değiştirmeye gerek duymayacak/tüm ileri değişimlere dirençli bir yer haline getirmek adına yeniden şekillendirilmesinde, hem dünyanın esnekliğini hem de

yeni (gerçek veya sözde) özgürlükleri maharetle kullanmanın yaratması beklenen nihai ürünlerdi.

Başka bir deyişle Ütopyalar, diriltilmesi ümit edilen rutinlerin taslaklarıydı. Ancak yeni tecessümüyle rutin, bu sefer geçmişin rutinini parçalayıp sarsmış ve yeniden inşa edilmesini engellemiş rüzgârlara ve sarsıntılara bağışık olacaktı. Ütopyalar, içinde özgürlüğün bir zorunluluk olarak kavrandığı ve boyun eğilerek, rızayla ve memnuniyetle kabul edildiği bir yaşamın vizyonlarıydı. Olası ve gerçek, arzulanan ve mümkün olan arasında çatışma olmaması sayesinde, zorunluluk hiçbir şekilde bir yük veya baskı unsuru olarak deneyimlenmiyordu. Arzular tatmin edildiğinde, elde edilebilecek şeyler dışında hiçbir şeye tamah edilmeyecekti. "Gerekli" ve "zorunlu" olan arasında mükemmel bir dengenin kurulduğu ütopik dünyada, yaşam rastlantılardan kurtulmuş olacak ve beklenen düzenli seyrin dışına çıkan her şey, yalıtması ve tamir etmesi basit geçici rahatsızlıklardan ibaret olacaktı.

Ütopya yakından izlenen, gözetlenen, yönetilen ve her gün idare edilen bir dünya tahayyülüdür. Hepsinden önemlisi, önceden tasarlanmış bir dünyanın, öngörülerle planların şans faktörünü ortadan kaldırdığı bir dünyanın tahayyülüdür. Ütopyanın tahayyülünde, üzerinde hâkimiyet kurulacak, her gün yakından izlenecek ve düzenli surette hizmete sokulacak bir dünya vardı.

Eğer dikkatle ve titizlikle düşüncelerin üzerinde düşünülüp eylemlerin gerçekleştirildiği bir düzeni hesaplayan, her gün buldukları sonuçları inceleyen, böylece tasarım hataları sistemin pürüzsüzce çalışmasına tehdit oluşturmadan önce gerekli düzeltmeleri ve ayarlamaları yapan âlimler olmasaydı, böyle bir dünyayı tahayyül edemezdik. Nitekim bu sebeple Ütopya yönetenlerle yönetilenlerin, sıkı, yakın şekillerde ve her gün ilişkilendikleri bir dünya olmalıydı. Ve işleri yönetenlerin iyilikseverliğini, yönetilenlerinse mutluluğunu garanti altına almak olan âlimlerin dünyası.

Yönetenler iyiliksever olmayı göze alabilirdi; çünkü layığınca tasarlanmış bir düzende, özneler yapmaları zorunlu olan şeyleri kendi özgür iradeleriyle yaparak yönetileceklerdi. Diğer tarafta

yapılması zorunlu olan şeyden farkı bir şeyin peşine düşme ihtimali, sıfır olmasa bile çok düşüktü. Bir başka deyişle, yönetilenler kendilerini mutlu hissedebilirlerdi; çünkü hassas bir şekilde işleyen bu düzende daima, sadece yapmak zorunda oldukları şeyleri gerçekleştirmek isteyeceklerdi. Böylece yönetimin arkasındaki cebri güçle hiç tanışmayacaklar, itaat etmeyenlere ayrılan cezaları hiç çekmeyeceklerdi. Ütopyanın mükemmel toplumunda, filozofların kral olmaya ihtiyacı yoktur fakat hiçbir kral bilge insanlar ve filozoflar olmadan yapamazlar. Aynı ortaçağın sonlarındaki âlimlerin Tanrı'sı gibi, filozoflar da (bilge insanlar) saat gibi çalışan mükemmel bir toplum yarattılar ve ardından krallarla hizmetçilerine her gün bu saati kurup, tozdan ve pastan uzak tutmaları gerektiğini öğrettiler.

Ütopya, İlişkilenme ve Taahhütler Verme Çağı'nın ürünüydü. Hükümdarlar, halk ve irfan sahibi insanlar arasında üçlü bir ilişkilenme vardı. Bu üçü hep birlikte, sürekli olarak ve öngörülebilir bir "sonsuzluk" boyunca belli sınırlar içinde ilişkilenmekte ve bu sınırlarla ilişkilenmekteydi. Bir davaya bağlıydılar ve hedef tesadüflerin/risklerin/belirsizliklerin olmadığı, nihai bir mükemmel toplumun yaratılıp korunmasıydı.

Konargöçer Tahayyüller

Oysa bu hep böyle değildi. Dahası ortaya çıktıktan sonra uzun da sürmeyecekti. Peter Scott'un yakın dönemde belirttiği gibi: "Muhtemelen ortaçağın gezgin âlimlerinin yerine, bir konferanstan diğerine atlayan yüksek sosyete tipler gelmiştir. Ve belki, evden yürütülse de başka kıtalarda gerçekleşen konferanslara katılmayı mümkün kılmış tele-konferans imkânlarıyla bilgi teknolojisindeki devrim onları da geride bırakmaktadır."[3] Âlimlerin *sınırlar ötesi* konumunun farklı yüzyıllarda görülmüş bu iki biçimi, "aynı temel fikrin tezahürleridir: Bilimin ve irfanın hiçbir sınır tanımayışı."

3. Peter Scott, "Massification, internationalization and globalization", *The Globalization of Higher Education*, Open University Press, 2000, s. 112.

İki örnekten ilki, ilişkilenme/taahhüt verme çağından önce gelmekte; ikincisi devlet sınırlarının aşındığı, sermaye, bilgi ve bilgi sermayesinin dünya genelinde ulusları aşan bir ağ teşkil ettiği, hızla küreselleşen bir dünyada açığa çıkmaktadır. İki dönem arasında sıkışmış, uzunluğu henüz bilinmeyen fakat kesinlikle diğerlerinden fazla olan ilişkilenme/taahhüt verme çağı, yani tahayyüllerin yerleşik ve sabit olduğu, ardından ütopyaların dikkat çektiği dönem gittikçe kısa bir fasılaya dönüşmektedir. Gelecek şeylerin alametinden veya istikrarlı bir eğilimden ziyade, normal yahut hâkim tarihi eğilimlerden geçici bir sapmadır adeta. Bu kısa fasıla, ulusun ve devletin inşa edildiği dönemdi. Modern toplumsal icatlar arasında en kayda değer ve kaçınılmaz olan ulus-devlette üst üste gelmiş, birbirini kışkırtan ve canlandıran bu iki sürecin çağıydı.

Birbiriyle iç içe geçmiş bu iki süreci harekete geçiren şey, *ancien régime*'in [*eski rejim*] hızla büyüyen yetersizliği ve içten içe çökmesiydi. Başlarındaki yöneticiler olan biteni bahçıvanlardan çok av bekçileri gibi yorumlamakta ve genelde artık ürünün kaymağını ayırmakla yetinmekteydiler. Bunu yaparken bunların üretilme biçimlerini âdetlerle geleneklerin eski, esrarengiz, terk edilmesi herkesin hayrına olacak kurallarına bırakıp, titizlikle tüm idari müdahalelerden imtina ediyorlardı.

Tasarlanan ve *idare edilen* düzen şeklindeki modern fikir, bilinçsizce, bir plan doğrultusunda değil de kendiliğinden, ebeliğin "benden sonrası tufan" hissiyatıyla kendisini yeniden üreten bu rutinin ölümüyle doğdu. Paylaşımcı/ilgili ulusun dost canlısı ama külfetli, devleti merkez alan güçlerince yönetilen "iyi toplum" kavramı ile can çekişen geleneğin veya silahlı kolluk kuvvetlerinin evcilleştiremediği değişken kaotik güçlerin her gün denetlenmesi ve idare edilmesi görüşü zorunluluk ve idrak arasındaki bu kesişme noktasını saklayan çifte ideolojik kılıftı. İnsan aklı ve azminin sınırsız güçte olduğunda duyulan güvenin getirdiği özgüven ve cesaret, ilahi takdirin ve "tarihin kör güçleri"nin bariz bir şekilde yaratmakta aciz kaldığı şeyi

başaracaktı. Bu nöbet değişimi sonrasında, ancak geriye dönülüp bakıldığında "modernizm projesi" olarak kaydedilecekti.

Daha iyi bir yaşam arzusunun odağında, iyi bir *toplum* modeli arayışı vardı. Söz konusu olan, tüm insani ihtiyaçları akla gelebilecek tüm alternatiflerinden daha iyi tatmin edebilecek ve insan yaşamına diğer modellerin sunabileceğinden daha katı, güvenilir ve çürümeye dirençli bir ortam oluşturan bir toplumdu. Ütopyacı tasarılar bu arayışın bulgularıydı. Yeni doğan ulus-devletlerin yaygaracı ilanları ve cesur girişimleriyle birlikte, insan aklının açtığı yolu baştan sona katedecek olması halinde ulus-devletlerin gidebileceği sınırları keşfetmeye çalıştılar. Ayrıca eskiden altı günlük Yaradılış'ta (yerine getirilmemiş) sonsuzluk vaadiyle birleştiği düşünülen "ilahi varoluş zinciri"nden öksüz kalmış/kurtulmuş insanlığı nereye götürebileceğini bulmak istediler.

Ancak şimdi, ulus-devletin aynı anda hem "yukarıdan" hem de "aşağıdan" gelen çifte baskının altına girmesiyle, kasalar dolusu ütopyacı taslak dibi boylamıştır. Eskiden sağlam bir zeminin olduğu yerde genişleyen bir delik olduğunda, hiçbir kap içindeki şeyleri taşıyamaz.

Bugün Masao Miyoshi'nin yakın dönemin küresel gelişmelerini taradıktan sonra belirttiği üzere, ulus-devletler "artık işlemez durumdadır; bütünüyle ulus-üstü şirketlerin eline geçmişlerdir."[4] Ulus-üstü şirketler de "milliyetçi yüklerden kurtulmuşlardır... Küresel ölçekte seyahat etmekte, iletişim kurmakta, insan, bitki, bilgi, teknoloji, para ve kaynak aktarımı yapmaktadırlar." "Faaliyetleri mesafeleri aşmaktadır." "Her yerde yabancı ve dışarıdan kişiler olmayı sürdürmekte, sadece üyesi oldukları özel kulüplere bağlı olmaktadırlar." Sheila Slaughter'ın çağımızın neoliberal amentüsüne ilişkin özetinde,[5] "gayrişahsi,

4. Masao Miyoshi, "A boderless world? From colonialism to transnationalism and the decline of the nation-state", *Cultural Production and the Transnational Imaginary*, (Der.) Rob Wilson ve Wimal Dissanayake, Duke University Press, 1996, s. 78-106.
5. Sheila Slaughter, "National higher education policies in a global economy", *Universities and Globalization: Critical Perspectives*, (Der.) Jan Currie ve Janice Newson, Sage, 1996, s. 52.

bedensiz ve acımasız" piyasa güçleri "ulusal ekonomilerin yerine küresel bir piyasa" koymakta olup, bölgesel ulus-devletlerden sermayeyle özel şirketleri düzenlemelerden kurtarıp "engelsizce faaliyet yürütmeleri"ne izin vermesi beklenmektedir ve devletler buna zorlanmaktadır. "Devletlere düşen tek makul rol, küresel bir polis memuru ve yargıç olarak, oyun sahasının sınırlarında devriye gezmek ve ticari suçlarla ihlallere hüküm vermektir."

Diyeceğimiz o ki, insan yaşamına etki eden koşulları yaratıp yıkma, değiştirip biçimlendirme gücü, ulus-devletlerin kontrol kulelerini terk etmiş, devletin egemenlik sınırlarının ve egemenliğinin ulaşabileceği yerlerin ötesine taşınmıştır. Serbestçe dolaşan, sınırları aşan, ulus-üstü (veya kendisine biçtiği pohpohlayıcı tabirle "çok-kültürlü"), yeni bir seçkinler topluluğunun güvenli evrak çantalarının içine kilitlenmiştir. Ulus-devletin ölümü, yerel ölçekte kaldıkça önemini kaybeden eski iktidar seçkinlerinin varlıklarına *el konulması*yla ve küresel ölçeğini korudukça önemini koruyan yeni bir küresel iktidar elitinin *ayrılması*yla iç içe geçip örtüşmüştür. Sözde egemenliğe sahip politik yapılardan herhangi birine bağlanmamış veya bunlara kök salıp sabitleşmemiş seçkinlerdir.

Güçsüz yahut yeterince güçten yoksun bir ulus-devletin çok cazibesi olmaz. İnsan ırkına bahşedilmiş yaratıcı potansiyel ne olursa olsun, git gide bir polis karakolunun işlevlerine indirgenmiş ulus-devlet, kalmışsa bile o parlak kariyerinden çok az iz taşımaktadır. Bu koşullar altında tüm farklı formlarıyla (etnisizm, cemaatçilik yahut köktencilik) kabilelere has hassasiyetlerde yaşanan yeni patlama, ulus-devletin ve daha iyi bir yaşam umuduyla güvenli bir yatırım olarak hayata geçirdiği veya en azından geçirmeyi vaat ettiği politikaların çöküşü karşısında hatalı da olsa beklendik bir tepkidir.

Etnisizm "erken dönem modern milliyetçiliğin yeniden doğmuş hali" değildir. Aslında milliyetçiliğin tam tersidir; "politik anlamda birleştirici bir güç olarak milliyetçiliğin geçerliliğini kaybetmesini" "yansıtan bir tür ayna"dır (Makler, Martinelli

ve Smelser'ın belirttiği üzere).[6] Israrla sonu gelmeyen etnik savaşlar, ağız dalaşları ve keşif uçuşları, milliyetçi projelere duyulan güvenin sarsıldığını, erken dönem modern hırsların terk edildiğini, cesaretin aklın kılavuzluğuyla verebileceği cesaret ve güvenin ortadan kalktığını gösteren işaretlerin gürültülü ve çoğu kez kanlı olanlarıdır. Miyoshi'nin sözleriyle "parçalayıcı ve parçalanmış" etnik hareketler "özerk milletlerin inşa etmek için değil, politik-ekonomik milli projelerin beklentileriyle sorumluluğundan kurtulmak için açığa çıkmış yeni failler"dir. Bu hareketler, ulus-devletlerin omuzlarından düşen sorumlulukların yükünü almaya ne uygundur ne de isteklidir. Şurası bariz ki, mutluluğa akılla erişebileceğini söyleyen kendinden emin hırsların içine kazınıp güvenle sabitleneceği yeni çerçeveler olmaya ne hazırdırlar ne de uygundurlar. Devlet ve ulusun inşa edildiği çağla yakından ilişkili olan ütopyacı umutların, yeniden doğan kabileler arasında yeni bir yaşam soluğu bulması pek mümkün değildir.

Eğer "Ütopya" olarak bildiğimiz modern, cesur ve kendinden emin tahayyüllerin ürünleri zamanında, mükemmel derecede nizami bir toplumun kurulabileceği umudunu ve ulus-devletin elindeki egemen bölgesel gücün ona araçlık edebileceği güvenini vermiş olsa bile, günümüzün tahayyülleri her iki alanda da başarısız olmaktadır. Sınırlarla çevirili iktidarlar bugün kesinlikle egemen güçler olmaktan çıkmıştır ve istikrarlı bir düzeni etkin bir şekilde yönetmek şöyle dursun, bunu tasarlama vaadini bile gerçekleştirmekten kesinlikle acizdirler. Diğer yandan insanları bir araya getiren herhangi bir düzenlenmenin kesinliğine vurgu yapan fikrin kendisi, cazibesi ve harekete geçirici gücüyle birlikte geçmişte sahip olduğu itibarı da kaybetmiştir.

Bağlantısız/Kopuk Tahayyüller

Her kim dünyanın durumuyla ilgili bir şeyler yapmayı, insanların şu anki koşullarını iyileştirmeyi, insanların elindekilere

6. Harry M. Makler, Alberto Martinelli ve Neil J. Smelser, *The New International Economy*, Sage, 1992, s. 26-7.

bir şeyler katmayı veya bunların kullanılma biçimlerini değiştirmeyi istiyorsa, başka yerlere bakması gerekir. Tüm umudu ve çabaları, ortak eylemin alışıldık ve fena halde yerel araçlarına odaklamak, olağandışı ölçüde büyük bir zaman ve enerji kaybı gibidir. Hareketin yöneldiği yere gitmek daha iyidir. Nitekim yöneldiği yerin adı, yersizlik, topraksızlık, sınırsızlıktır. Sınırlara direkler diken ve güvenlikli geçitler kuran ulus-devletlerle egemenliğin ortodoks dünyasının aksine, ulusları ve devletleri aşan yeni küresel mekân (en azından şimdilik) "bütün ve yekpare" bir formda olup, okunur işaretlerle, nafile yere sabit birer konum arayan (yahut inatla bulmaktan kaçınan) köksüz, akışkan anlamların damgalamadığı bir yerdir. İşte yeni iktidar böyle bir mekânda yaşamaktadır.

Aynı geçmiş dönemin iktidarları gibi, sadakat ve disiplin talep etmektedir. Ancak sadakatin hedefleri ve yoğunlaşma noktaları, mekânla aralarındaki tüm bağlardan bütünüyle sıyrılmış haldedir; ayartıcı/harekete geçirici gücü tam da mekânsızlıklarında yatar. Hiçbir zaman sonu gelmeyen bir yolculuğun sürekliliğini sembolize eder, varışın kesinliğini değil. Çağırdığı şey "kadim zamanlardan bugüne" "hep orada olmak" değil, harekettir. Kendinizi bir markayla, bir aletle, dünya turuna çıkmış bir ünlüyle, o gün herkesin ilgi odağı olmuş bir kült veya moda yaşam tarzıyla özdeşleştirdiğinizde, yerküredeki politik birimlerden hiçbirine sadakat yemini etmiş olmazsınız. Aksine bu tür bir özdeşleştirme, odağı yerel sorumluluklardan ve "yerliler"e duyulan minnet hissinden kurtulmanıza yardımcı olur.

Yeni küresel seçkinler, genelde fiziksel olarak fakat her zaman ruhsal anlamda akış halinde, kayakta ve sörftedirler. Üyeleri bir zamanlar (ve yakın zamana dek) evrensel niteliğe sahip bölgesel alana "bağlı" değildirler. Yönelimleri (ruhsal ve bedenen) var olma biçimleri kadar hareketli olup, kendi kendilerine belirledikleri bağlılıklar kadar kısa ömürlüdür. İkamet ettikleri sanal âlemde coğrafi anlamda sabit hiçbir *topoi*, hiçbir sınır ve hiçbir sınır karakolu yoktur. Adresleri yerel polis karakollarının dosyalarında ve devletin yurttaşlarını kayda aldığı listelerde değil,

internet servis sağlayıcılarında kayıtlıdır (onlar da sahipleri gibi sınırların ötesindedir). Küresel seçkinlerin üyelerini belirleyen şey *bağlantısız* olmaları ve kısıtlayıcı bölgesel taahhütlerden özgür olmalarıdır.

Küresel seçkinler çoğunlukla birbirleriyle karşılaşıp ağırlıkla birbirleriyle iletişim kurarlar. Kişisel huyları ufak ve önemsiz görünür, hepsinde ortak olan bir temanın gülünç çeşitleridirler ve hiçbiri kolay kolay sivrilmez. Bu tuhaf özellikler birbirlerini anlamalarına engel olmaz. Her diyaloğa geçici bir bellek nakledildiğinde, algının ve rızanın karşılıklı olacağı beklenir. Çok-kültürlülük, çok seslilik, melezlik, kozmpolitanizm küresel seçkinlerin çeşitlilikle birlikte gelen bu tuhaf deneyimi kavrayıp, ortak bir yaşam tarzının yekpare yüzeyi üzerinde açılmış sayısız küçük çiziklermiş veya her ortak dilin kolayca doğal karşılayacağı aksan ve üslup farklılıklarıymış gibi aktarmak için kullandıkları parıltılı sözlerdir.

Küresel seçkinlerin gerçek veya farazi birliğinin zorunlu (tüm nereden bakılırsa bakılsın yeterli) koşulu, tüm üyelerinin "ulus-üstü" olmasıdır. Yerel bağları kesmek, kişinin kendi içindeki farklarla, diğer kişilerin alışıldık huylarını ufak tefek şeyler olarak görmek ve en önemlisi bunlara geçici, kontrol edilebilir rahatsızlık kaynakları olarak yaklaşmak, üyeliğin ön koşuludur. Ulus inşası çağında yaşayan atalarının aksine, bu küresel seçkinlerin gerçekleştireceği hiçbir misyon yoktur. Propaganda yapmaya, bilgeliğin meşalesini taşımaya, aydınlatmaya, bilgiler verip insanların dinini değiştirmeye ne ihtiyaçları vardır ne de niyetleri. Yeryüzüne çakılmış, artık geride bırakılmış olan, çok-kültürlülüğün erdemleri üzerinde düşünüp tadını çıkaramayacak kadar gündelik dertlere gömülmüş ve güçsüz kalmış hemşerileri, gözlerini yukarıya çevirip onları rol model olarak görebilir. Ancak bu küresel seçkinler kendilerini öğretmen olarak görmedikleri gibi, nadiren takip edilecek emsallermiş gibi davranırlar. Küresel seçkinler eylemleriyle, planlı olarak olmasa da gıyaben, iyi bir yaşama dair ufukları, düşleri ve hayallerini

toplumun geri kalanına aktaran koşullara biçim verebilirler. Ancak bunlar, böyle olsun diye hesaplanmış eylemler değildir ve bundan dolayı aktörler eylemlerinin başkaları üzerinde yaratabileceği sonuçlardan sorumluluk almayı düşünmezler. Özellikle bu sonuçlar, kendilerini küresel turlarda takip edemeyen veya gelecekte takip edemeyeceği belli kişileri etkiliyorsa. Günümüzün küresel seçkinleri hiçbir idari hırs taşımazlar ve gündemlerinde düzen inşasına asla rastlayamazsınız.

Küresel seçkinlerin tahayyülü, tıpkı yaşamları ve davranışları gibi, bağlantısız ve kopuktur. Bırakın yerel sınırlara bağlı olmayı, kök salmayı ve bu sınırlarla çevrelenmeyi, belli bir toprak parçasıyla ilişkisi dahi yoktur. Değişmezlik, dayanıklılık, büyüklük, katılık ve kalıcılık, yerleşik zihniyetin tüm bu üstün erdemleri tamamen değersizleşmiş, net bir şekilde olumsuz bir anlam kazanmıştır. Artık hepsi dikkat edilip kaçınılması gereken koşullardır. Yeni küresel seçkinlerin *Weltanschauung*'u [dünya görüşü] ve yaşam felsefesinde geçmiş ütopyaları mahkûm eden şey, naif oluşları değil daha baştan hataya düşmeleri, kısıtlılıkları değil tutkularıdır. Değişimi engelleyecek ve tesadüflerin yerine rutini koyacak, her şeyin önceden tek bir hamleyle belirlendiği bir düzen yaratma günahını işledikleri için mahkûm edilmektedirler. En temel iki niteliği (bölgesellik/mekânsallık ve ereklilik/kesinlik) geçmiş ütopyaları diskalifiye edip, bir zamanlar takip ettikleri düşünce çizgisine yeniden girmeye dönük tüm gelecek girişimleri peşinen engeller.

Mekânsal ilişkilerin değersizleşmesi ve her türlü kesinliğe duyulan öfke, kendisini "toplum"a duyulan yeni güvensizlikte ve insanların ortak veya bireysel düzlemde yaşadığı tüm sorunlara toplumun tamamını bağlayan, toplumu öne çıkaran, toplumun ön ayak olduğu çözüm önerilerine beslenen kızgınlıkta açığa vurmaktadır. Umutlar ve düşler başka bir yere gitmişlerdir; onlara toplumsal limanlardan uzak durmaları, demirlerini asla oralara atmamaları söylenmiştir.

Özelleştirilmiş Tahayyül

Paul Virilio'nun John Armitage'la röportaj yaparken söylediği gibi, dünyamız "sürekli hareket halindedir. Bugün dünya artık hiçbir istikrara sahip değildir; sürekli değişmekte, yalpalamakta, kaymaktadır."[7] Sınırlar hâlâ orada olabilir fakat artık elli yıl önceki öneminde değildir. *Lebenswelt*'i [*yaşam dünyası*] dolduran savrulmaların, süzülmelerin, kayakla ve sörfle yapılan yolculukların önünde engel olmadığı kesindir. *Lebenswelt*'i [*yaşam dünyası*] dolduran mesajlar, imgeler, gerçek veya sahte mekân temsillerinin çoğu coğrafi değil sanal yahut elektronik adreslere sahiptir. Dışa kapalı ve kendi kendine yeten bir bütün olarak "toplum"dan bahsedebilseydik, kendisini mekânsal olarak küresel girdaptan kurtarıp yalıtması çok zor olurdu. Virilio'nun sert gözlemiyle, totalitaryanizmin bile yerel bir fenomen olduğunu söylemek inandırıcı değildir. Artık kaçmamızı ve saklanmamızı sağlayacak hiçbir alanın kalmadığı *globalitaryanizm* çağında yaşıyoruz. Hiçbir mesafe güvenli değil. Her an gözetlenmekte ve birilerinin emri altındayız. Esaretimizin cep telefonları, internete bağlı taşınabilir bilgisayarlar ve kredi kartları gibi ölçülemeyen unsurlarını uysallıkla ceplerimizde taşıyoruz.

Katı modern çağın ütopya mimarları için, henüz bulunmayan, içine nüfus edilmeyen, *ekümenler*in gerisi tarafından yutulup sindirilmeyen uzak bir *topos* hayal etmek işin en kolay kısmıydı. Ayrıca öykü ne kadar fantastik görünse de, onun en mantıklı, ikna edici, "gerçekçi" kısmıydı. Kıtaların ve okyanusların haritaları sayısız boş noktayla doluyken, çoktan haritası çıkarılmış birçok sıradağ, yağmur ormanı, çöl ve bataklık cesur ve maceraperest birkaç gezgin dışında herkesin gücünü aşmaktaydı. Dünya hâlâ keşfedilmemiş ve görülmemiş yerlerle dolu gibiydi. Diğer yandan yabani diyarlar, yerkürenin egemen ve tanınmış güçlerin "idaresi altına" girmiş topraklarında yaşamaktan huzursuz olan veya buralara yerleşmelerine izin verilmeyen kişilere doğal bir sığınak sunuyordu adeta.

7. *Virilio Live: Selected Interviews*, (Der.) John Armitage, Sage, 2001, s. 40.

Şayet iyi bir yaşam, yeni bir *başlangıç* olacaksa, yeni bir *yer* talep etmesi bariz bir şeydi. Bilinen tüm (iyi veya kötü, sevilen veya kızılan, sakin veya zahmetli, vaatlerle dolu veya beklentisiz) yaşam biçimleri, neticede iyileştirmeye dönük tüm tasarılarla birlikte "bölgesel/mekânsal"dı. İnsanların hedeflerinin peşinden giderken tabi oldukları koşulların tasarlanmasını, korunmasını, düzeltilmesini ve onarılmasını amaçlayan *politika* faaliyeti, ismini Yunanca *kent* sözcüğünden almıştı. Nitekim kent başka neyi ifade ederse etsin, her zaman bir *mekân*dı. Ortak yaşam hep *mekânsal* bir ilişkiydi. Dolayısıyla aynısı insanların kimlikleri, umutları ve korkuları, düşleri ve kâbusları, beşeri dünyayı daha iyi bir yere dönüştürecek çözümler ve onu boyun eğmez kötülüklere teslim eden davranışlar için de geçerliydi. İnsanların hakları ve ödevleri, takip edecekleri rutinler, böyle yaparak elde etmeyi umdukları bağışlar ve kazançlar, rutini bozanların karşılaşacağı cezalar da mekânsaldı. Politikanın ve mekânsal sınırların kaderi, iyi ve kötü günde, ölüm onları ayırıncaya dek birbirine bağlanmış durumdaydı: Gerçekten de ayrılmaz bir bütündüler.

İyi veya kötü... hızla küreselleşen dünyamızda sınırlar önemini hızla kaybederken yeni bir önem kazanmaktadır: Kaybolan yerçekiminin sembolik ve ruhani gölgesine dönüşmüştür. Aynı geçmiş önemini kaybeden sınırlar gibi, olağanüstülüğünü ve duygusal değerini arttırsa bile, geçmiş çağların "yerleşik politikalar"ının maddi yapısını hızla kaybetmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Bölgesel güçler hak ve yükümlülükler açısından güvenilir, sağlam ve kesin bir destek sunmaz. Virilio'nun Chris Dercon'la konuşurken söylediği gibi, bugünlerde "hakların durumu, net bir şekilde belirlenmiş yerel bir mekânın durumuyla ilişkili değildir."[8]

Üstelik yerküre ağzına kadar doludur. Geride keşfedilmedik yer kalmamıştır. Dahası hâlihazırda bilinen, haritası çıkarılan, üzerinden yolların geçtiği, idare edilen ve yönetilen yerlerin

---

8. 1986 tarihli sohbet; alıntılanan yer: A.g.e., s. 80.

başındaki (veya kötü yöneten) düzenden (veya düzensizlikten) saklanacak yer de yoktur. Bu dünyada artık "dışarısı" diye bir şey kalmamıştır. Her *polis* eski egemen diyarların soluk bir gölgesinden ibarettir. Ancak gezegenin hiçbir yerinde kentlerin dışında kalan bir şey yoktur, *il n'y a pas hors de cité*. "Ütopya" (özgün anlamıyla var olmayan *yer*) küreselleşmiş dünyanın mantığı içinde kendi kendisiyle çelişen bir şeye dönüşmüştür. "Olmayan yer" ("sonsuza dek olmayan", "şimdiye dek olmayan" ve "henüz olmayan" yerler de) artık birer *mekân* değildir. "Ütopya"nın içinden *topos* çıkarıldığında geriye kalan "Ü" evsiz ve avare kalmış olup, artık kök salma ve "yeniden dahil edilme" umudunu kaybetmiştir.

Fırsatların depolandığı, düşlerin yetiştirildiği, mutluluğun inşa edildiği alanlar olarak ayrılan sınır boyları da birer mekân değildir. Bugünlerde sınır boyları hiçbir haritaya çizilemez. Artık coğrafi bir kavram olmaktan çıkmıştır. İnsanlar arasındaki bağımlılıkların ağı yerkürenin tamamını sıkıca kuşattığı için, "sınır boyları" *Lebenswelt*'in [*yaşam dünyası*] tamamını sarıp, geride hiçbir boşluk kalmayacak şekilde genişlemiştir. Katı ve modern sınır boylarının güncellenmiş, akışkan versiyonlarına dönüşen şey "hayatın bütünü"dür. Nitekim bu hayat sürekli bir projeden diğerine geçişlerle yaşanmaktadır. Her biri tek seferlik, kısa ömürlü olup saplantılı proje arayışını ortadan kaldırmayı hedeflemeyen tipte ve birbirine benzeyen projelerin kapsamını amaçlama derdindedir.

Akışkan modern zamanların ruh hali, yakın zamanda ifadesini insani şartların en derin katmanlarını anlama dürtüsünün veya düşüncesinin hiç de geniş olmadığı çevrelerde bulmuştur (şüphe yok ki dar pragmatik kaygılarla sınırlı bir ifadedir bu): Amerikan ordusunun başındakilerle politik animatörleri. Mevzu dünyanın yeni sınır boylarında bir askeri eylem stratejisinin geliştirilme ihtiyacıydı. Bu yeni sınırlar, geçmişin tüm diğer sınır boyları gibi uzun soluklu taahhütlerle kalıcı ittifaklara tahammül edemeyen, üzerinde yaşayanların genelde barış anlaşmalarının imzaları henüz kurumadan parçalama eğiliminde oldukları ve

bıkmadan müttefiklerle düşmanlar arasındaki sınırları yeniden çizdiği yerlerdir. ABD savunma bakanı yardımcısı Paul Wolfowitz'in Amerika'nın NATO müttefiklerine söylediği gibi,[9] teröristlere ilan edilen savaşta[10] (George Bush'un gururla ve kaygı verici bir şekilde "21. yüzyılın ilk savaşı" ilan ettiği) "koalisyonlar değişecek", "bazı ülkeler belli operasyonlarda yardımcı olurken, diğerlerinden farklı imkânlarının kullanılması istenecek." "Etkili olmak için esnek olmak zorundayız" diye vurguluyordu Wolfowitz üstüne basa basa. "Her şeye uyum sağlamalıyız." Ertesi gün Wolfowitz'in amiri Donald H. Rumsfeld bu tahayyüle daha da ciddiyet kazandırdı.[11] Bu sefer "büyük bir ittifakın kurulmadığı"nı duyurmuştu: "Bunun yerine her an değişip farklı yönlere evrilebilecek akışkan koalisyonlar olacak." Düşmanın toprakları değil, siber âlemi (yani iletişim devreleri) işgal edilecekti. "Fırsat verilmedikçe, güvenli yerlerin istilaya uğraması önlenebilir." Neticede "birliklerimizi nasıl konuşlandıracağımızla ilgili sabit bir kuralımız yok."

Sınır boylarında dostlar paha biçilmezdir fakat faydalı olmaktan çıktıkları anda atış hedeflerinin arasına konmaları, mevcut dostları artık onlara faydalı olmadığında düşman kampına kaçışları kadar hızlıdır. Başkalarıyla dostluk bağları kurmaya çalışan herkes bunu bilir. Nitekim birçok oyuncu düğümü gevşek bir şekilde atacak, ipi çeker çekmez çözülmeye hazır bir halde tutacak kadar dikkatlidir. İnşa izinleri, beklenen ve eli kulağında yıkımlara verilen izinlerle birlikte çıkarılıp alınır.

Sınırları aşan küresel düzlemde nasılsa, yaşam politikalarının düzleminde de öyledir. En azından genel yapısal çerçeveleri bakımından, bu iki düzen birbirine epeyce benzemektedir. Dolayısıyla bekleneceği gibi stratejileri, yani rasyonel aktörle-

---

9. "US keeps NATO outside", *International Herald Tribune*, 27 Eylül 2001, s. 1.
10. Unutmayalım ki söz konusu teröristler Amerika'nın yakın, el üstünde tutulan ve sevilen müttefikleriydi. Nitekim onlarla savaşmaya yardımcı olması için, ittifakın amacına ulaşılır ulaşılmaz yeniden "terörist" diye sınıflandırılmaya mahkûm güçler alındı.
11. Donald H. Rumsfeld, "Creative coalition-building for a new kind of war", *International Herald Tribune*, 28 Eylül 2001, s. 6.

rince yapılan hesaplamaların sonuçları da birbirine benzerdir. Yaşamsal vazifelerin peşinden koşulduğu çalkantılı ortam, yardım eline büyük kıymet verir. Ancak kişiyi, şefkatin demir bir prangaya dönüştüğü ana karşı dikkatli olmaya zorlar. Dostluk, özellikle de geri alınmaz bir bağlılık yeminiyle ve "ölüm bizi ayırıncaya dek" tipi bir sözle kurulmuş dostluklar, her an değerli bir şeyden bir yükümlülüğe dönüşebilir. "Dostluk ideolojisi"nin yeniden uyanışının köklerinde, günümüzde insanlar arasındaki bağlara musallat olan ikilemlerle, karşılıklı taahhütlerin faydaları ve tehlikeleriyle ilgili belirsizliklerin yattığı söylenebilir. Aslına bakılırsa bizler genelde, kaygıya en çok sebep olan şeyler üzerine daha yoğun ve gayretli şekilde düşünürüz. Sebebi kaygıdır; çünkü net sınırlardan paçayı sıyırmakta, muğlaklığa yer vermeyen değerlendirmelere kafa tutmakta ve bünyesinde bilinmeyen, bilinmesi imkânsız oranlarda vaatler ve tehditler taşımaktadır.

Sonuç olarak "daha iyi bir geleceğin" ütopik modeli artık söz konusu değildir. İki sebepten ötürü yetersizdir. İlki sabitliği nedeniyledir. Çağdaşlarımızın aklından geçen o "daha iyi" şey ne olursa olsun, sonsuza dek sürecek "ilk ve son" şey olamaz. Nitekim mutluluk tahayyüllerini coğrafi olarak tanımlı, yer değiştirmesi imkânsız bir kentin yerleşik nüfusuyla ilişkilendiren ütopyacı modeller, tam da bu tarz bir "iyi gelecek" kavramı sunmaktadırlar. İkincisi, artık demode olmuş ütopyalar, mutlu yaşamın sırrını (bütün olarak toplumun geneline uygulanan ve beraberinde "istikrarlı, sabit" bir yaşam düzeni kuran) toplumsal reformlarda bulma eğiliminde olduklarından bir heyecan yaratamamaktadırlar. Gelecek ileri adımlara son verecek bir ilerleme önermektedirler. Bu belki devasa bir adımdır fakat arkasından ölü bir *hareketsizlik* gelecektir.

Eski usul ütopyaların tersine hareket eden üçüncü etmene isim vermek mümkündür: Tanımsız "geleceğin" kendisi. Akışkan modernlik, ilerleme inancını zamanın akışından ayırarak, güveni gelecekten koparmıştır. Zamanın ilerleyişini ölçen şey artık, aşağı olandan üstün bir konuma gelinmesi değildir. Aksine ilerleme fırsatlarının geçip gitmesi ve kaybolmasıdır. Nitekim

bu fırsat her an temelde aynı miktarda olup, o anla birlikte geri dönülmez bir geçmişe sürüklenmektedir. Erken modern dönemlerdeki "tatminin ertelenmesi" kesinlikle demode olduğundan ve "rasyonel tercihler"le zıt düştüğünden, kredi kartları benlik davasının silahları olarak tasarruf cüzdanlarının yerini aldığından, ayartıcı güç sonu olmayan "yarınlar"dan, bütünüyle somut ve güvenle erişilebilen "bugün"e kaymıştır. Ütopyaların yazıldığı o mazide olduğu gibi hep daha fazla mutluluk istenmektedir; fakat mutluluk şimdi çok daha düzgün bir *yarın*dan ziyade, *farklı bir bugün* demektir.

Dolayısıyla mutluluk *şahsi bir mesele*ye, *hemen şimdi* elde edilecek bir şeye dönüşmüştür. Başkalarının mutluluğu artık kişinin kendi saadetinin koşulu değildir ve böyle de kalmalıdır. Neticede her mutluluk anı, bir sonraki mutluluk anı geldiğinde etrafta olabilecek ama olmaması daha muhtemel bir kişinin yanında yaşanır. Mutluluk anlarının sahnelendiği alan, bakıldıkça, gübrelendikçe ve sürüldükçe bol bol ürün veren tarlalar gibi ekilip biçilemez. Mutluluk arayışının paradigması, tarım veya bahçıvanlık değil madenciliktir. Rezervleri tükendiğinde yahut kaynak çıkarımı çok zahmetli ve masraflı hale geldiğinde, madenler içindeki faydalı malzemelerden arındırılır ve sonrasında hemen terk edilir.

Ütopik iyi yaşam modellerinin tersine, mutluluk kişisel olarak peşinden koşulacak ve sabit bir durumdan çok birbirini takip eden anlardan ibaret bir şeymiş gibi görülür. Bu bakış açısında mekânlar açığa çıksa bile, birbirini takip eden mutlu anlara farklı alanlarda erişilemeyen bir süratle yoğunluk kazandırma kapasiteleriyle görünür olmaktadırlar. Bu kapasite mekâna yapılan eski yatırımla ilişkili değildir (her halükârda zorunlu da değildir). Aksine bir mekânın yeniliği zamanla yok olup, getirdiği hazlar tanıdık hale gelip monotonlaştıkça, "azalan verimler kanunu" işlemeye başlar ve bir sonraki mutluluk anlarından her biri zaman ve çabanın arttırılmasını şart koşabilir. Oysa hâlâ keşfedilmemiş mekânlarla tadılmamış heyecanların çokluğu dikkate alındığında, bu bir kaynak israfıdır. Eskiden

ziyaret edilmiş ve tanıdık yerlerde sunulduğunu bildiğimiz ufak mutlulukların cazibesi, bu sebeple henüz denenmediği için vaat ettikleri daha inandırıcı ve ayartıcı olan "bakir topraklar"ın ve "yeni başlangıçlar"ın muazzam gücüyle rekabete girmek zorundadır. Nitekim çoğunlukla eski, güvenilir ve içten alanlar, bu rekabetten muzaffer çıkamaz. Hâkim çekim kaynağı ne olursa olsun, seçeneklerden biri kesinlikle iştah kaçırıcıdır. Bu seçenek "sabitlik", yani hareketliliğin sona erme, mutluluk hissinin peşinden gidilecek alternatif alanların yasaklanma ihtimalidir.

Katı modern ütopyaların günümüz muadillerinde, mutluluk bir mekânla değil hareketle ilişkilenmiştir. Genelde mekânlar, mutluluk düşlerine mekânın değişimini arzulayarak eşlik ederler. Ya memleket özleminin tahmini uç noktası ya da "her şeyden kurtulmak"la ilişkilenmiş hayali bir güzergâh olarak eşlik ederler. Geçmiş ütopyaların modern ve akışkan muadilleri, ne zamanla ne de mekânla ilgilidir. *Hız* ve *ivme*yle ilgilidirler.

Dizin

B

C

D

E

F

G

H

İ

J

K

L

M

N

O-Ö

P

R

S

T

U-Ü

V

W

Bu eser insanların toplu halde bu dünyada nasıl yaşadıklarını ve nasıl yaşamak istediklerini belirlemesi için gereken düşünsel araçları yenileme girişiminin sonucu. Bauman akıcı bir dille bu araçların, özellikle de sosyoloji disiplininin geçmişten bugüne katettiği yolculuğu bize rahat bir dille ve derin bir entelektüel birikimle sunuyor. Her şeyin akış halinde olduğu modern çağda, bireylerin ve toplulukların önündeki tercihleri, sorunları, tehlikeleri ve belirsizlikleri tek tek masaya yatırıyor.

Bauman sosyolojinin yaşadığımız çağda tekrar büyük bir önem kazanacağını söylüyor bize. Yaşadığımız dünya insanların yarattığı ve yeniden yaratabileceği bir dünya. Dahası aynı dünya yaşanan onca çevresel, politik, toplumsal ve ekonomik felaket karşısında, insanların varlıklarını sürdürebilmek için farklılıklarıyla uzlaşmasının her zamankinden daha acil hale geldiği bir yer artık.

İşte Bauman okurlarına sosyolojinin insanları bu felaketlerden kaçınıp, yaşadıkları dünyayı nasıl daha iyi bir yere dönüştürebileceğinin ipuçlarını veriyor...

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-280-5

27 ₺